

Scheepsherstellers tijdens WO II *Een vergeten verzetstrijd*

Scheepsherstellers tijdens WO II

Een vergeten verzetsstrijd

stadskronieken

INLEIDING

Deze stadskroniek kwam tot stand op initiatief van Michel Moorkens, gewezen sloopsherrsteller en syndicalist. Als jongeman werd hij op zijn bedrijf Mercantile in het begin van de jaren '80 geconfronteerd met een jaarlijkse plechtigheid op 14 juli ter herdenking van de collega's die tijdens WO II het slachtoffer waren geworden van de naziterreur. We verwijzen u in dit verband graag door naar het voorwoord van Michel dat na deze inleiding volgt.

Nadat Michel Moorkens Marianne Gestels had geënthousiasmeerd en zij op haar beurt Herman Luyckx en Marc Pottelancie mee in bad trok, konden we aan de slag.

Hét uitgangspunt van ons werk was het interview dat Michel in de jaren '80 afnam van Franky Totté, een werknemer van Mercantile die de kampen had overleefd. Dit interview bevatte op zich al een schat aan informatie, maar veel belangrijker was nog dat het ons letterlijk honderden aanknopingspunten bood waarmee we verder aan de slag konden om opzoeken te doen. Marianne, Herman en Michel hebben dagen, opgeteld ongetwijfeld weken of

zelfs maanden doorgebracht in de archieven (FelixArchief, CegeSoma) en op websites van de voormalige concentratiekampen.

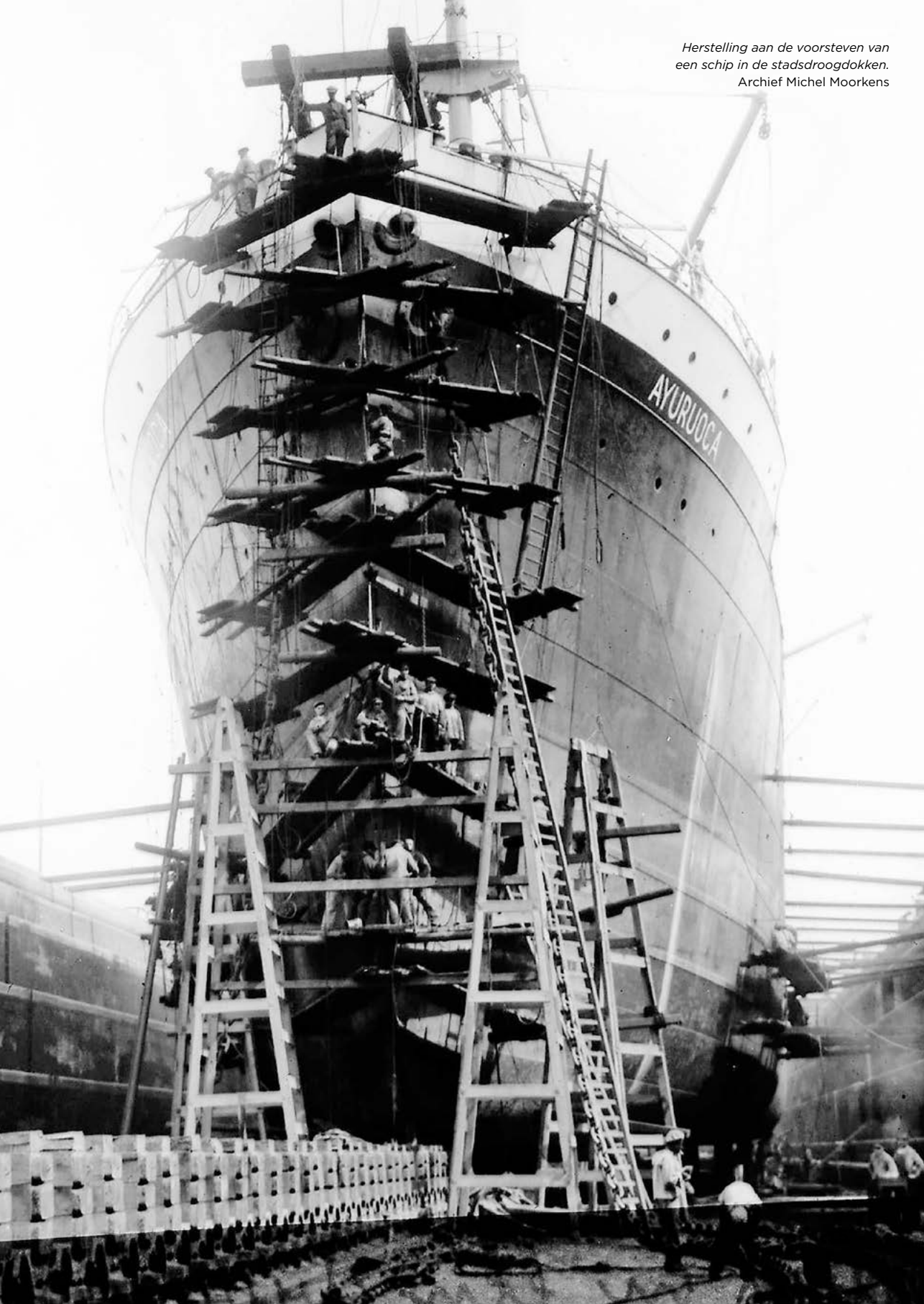
Daarnaast ploeterden we door zowat alle literatuur die van ver of dichtbij meer informatie kon bevatten. Gaandeweg stootten we op steeds meer informatie, soms tegenstrijdig, meestal aanvullend. We besloten het verhaal uit te breiden tot alle sloopsherrstellers in Antwerpen die het slachtoffer werden van de naziterreur, zowel diegenen die het met de dood bekochten als de (enkele) overlevende van de kampen.

Het werd een intensief werk van opzoeken, schrijven, herschrijven, aanpassen, nog eens herschrijven, nieuwe ontdekkingen doen, en nog eens herschrijven.

Het resultaat van bijna twee jaar werk ligt voor u. Als team zijn we bijzonder trots en dankbaar dat we de droom van Michel konden verwezenlijken: het verhaal van zijn sloopsherrstellers naar buiten brengen.

We wensen u alvast veel leesgenot.

*Herstelling aan de voorsteven van
een schip in de stadsdroogdokken.
Archief Michel Moorkens*

INHOUD

	Voorwoord. Een bedrijf in verzet	08
1	Een bijzonder Monument	12
2	Verzet valt niet uit de lucht	17
3	De nazi's veroveren België en de Antwerpse haven	25
4	Bij Mercantile groeit een SSK	33
5	Waarheen?	42
6	Na twee KPB-leden, ook de leiders van het SSK-Mercantile aangehouden	52
7	De Gestapo rolt het SSK-Mercantile op	57
8	Het SSK een maand gegijzeld in Breendonk	69
9	Uit Mauthausen & Gusen keren 16 mannen nooit meer terug	74

10	De twee overlevers ook nog naar Struthof en Dachau	89
11	De dodenmarsen van Jos Vermaesen en Victor Focquier	93
12	Nog eens vijftien scheepsherstellers aangehouden	105
13	Nog veertien scheepsherstellers gedeporteerd	116
14	De kapitale bijdrage van het verzet aan de bevrijding van de Antwerpse haven	126
15	In de haven eisen ze bibbergeld	145
16	Pas daarna komen de vijf overlevenden terug thuis	150
17	De naweeën en herinneringen	162
	Bibliografie	174
	Woord van dank	175

Voorwoord

EEN BEDRIJF IN VERZET

De Antwerpse Stadskronieken geven mensen zoals ik, de gelegenheid om hun verhaal te vertellen. Soms is dit een eigen verhaal, soms een verhaal dat hen verteld werd. Zelf kom ik uit een familie van metaalbewerkers. Mijn grootvader, een metaalarbeider, kwam in de eerste helft van de 20ste eeuw vanuit de Kempen naar Antwerpen om hier werk te vinden. Hij vond dat bij de toen groeiende scheepsherstellingsbedrijven in de haven van Antwerpen. Het verhaal dat hier beschreven wordt, is een verhaal van doodgewone hardwerkende mensen die werkten in de haven van Antwerpen, meer bepaald in de scheepsherstelling.

In 1980, in volle crisisperiode, fuseerden twee bedrijven, Mercantile en Beliard Murdoch, tot een nieuw bedrijf dat later uitgroeide tot Antwerp Shiprepair. Op de werf van Mercantile werd ik, als arbeider die daar werkte, geconfronteerd met een groot monument binnen de muren van het bedrijf. Daar vond elk jaar op de 14de juli een plechtigheid plaats ter ere van de

collega's die tijdens WO II omkwamen als slachtoffers van het nazi-regime. Het is de plechtigheid van 14 juli 1981 die uiteindelijk zou leiden tot deze stadskroniek. Zoals elk jaar verschenen die dag een groep netjes uitgedoste mensen met vlaggen. Na heel wat verwarring bleek dat het evenement deze keer niet was voorbereid door het bedrijf. Na de fusie van 1980 was de directie veranderd en de nieuwe directie bleek niet op de hoogte van de jaarlijkse herdenking.

Die dag ontmoette ik een van de deelnemers, Franky Totté, die tijdens WO II bij Mercantile werkte als helper-smid en de concentratiekampen in nazi-Duitsland had overleefd. Hij stelde zich uiteraard vragen bij het feit dat er geen voorbereidingen waren getroffen door het bedrijf. Ik beloofde Franky die dag dat ik er persoonlijk zou voor zorgen dat deze plechtigheid voortaan wel elk jaar voorbereid zou worden. Nadat ik bij de volgende sociale verkiezingen verkozen werd voor de ondernemingsraad, gaf mij dit de mogelijkheid om mijn

“In 1983 besloot ik om het verhaal van Franky op te schrijven. Ik nam op een cassette-recorder een interview af en was verwonderd dat deze man zich nog zoveel zaken herinnerde.”

belofte aan Franky na te komen, wat ik sedertdien en tot op heden elk jaar doe.

Naarmate ik Franky beter leerde kennen, wekte hij bij mij meer en meer nieuwsgierigheid op naar zijn verhaal en dat van de omgekomen scheepsherstellers: wie waren de broers Adriaenssens; wie was Frans De Roeck? Tot hij mij de herinneringsbrochure overhandigde, een publicatie met foto's, data, inclusief overlijdensdata. De namen in de brochure waren grotendeels dezelfde als deze die op het monument stonden gebeiteld. Ik kwam dankzij Franky ook in contact met de nog aanwezige familieleden, zoals Robert Hansen, Henri Doms, de familie Vanherck en nog andere familieleden wiens familienamen ik mij niet meer herinner. Dit gaf mij een zeer bijzonder gevoel.

In 1983 besloot ik om het verhaal van Franky op te schrijven: ik nam op een cassette-recorder een interview af en was verwonderd dat deze man zich nog zoveel zaken herinnerde. Franky, die deze gruwel overleefde, vertelde mij zijn ganse verhaal van begin tot einde,

en ik schreef het volledige interview woordelijk uit op mijn computer Commodore 68 en printte het uit op mijn matrixprinter. Omdat ik vond dat het verhaal van Franky ook in een bredere kring moest verteld worden, ging ik ook verder aan de slag, maar dit bleek een onmogelijke opdracht want ik slaagde er niet in om deze tekst in een leesbare vorm te gieten. Zoals mijn grootvader en mijn vader, was ik een metaalarbeider en een boek schrijven behoorde niet tot mijn kwalificaties. Dus sprak ik andere mensen aan, waaronder uitgevers, maar toen bleek niemand interesse te hebben!

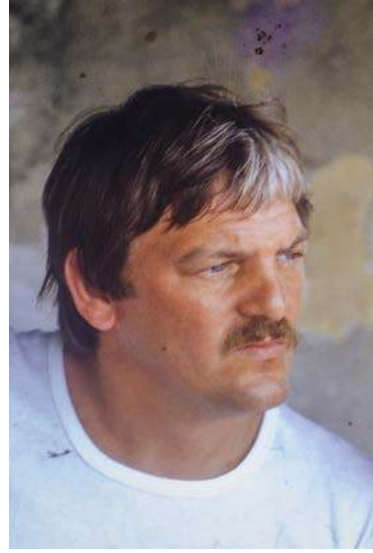
Ondertussen bleef mijn jaarlijkse plechtigheid op het scheepsherstellingsbedrijf Antwerp Shiprepair nog steeds succesvol, inclusief de aanwezigheid van en de ontvangst door de directie. Maar wat als ze hier niet meer kon doorgaan? Wat als mijn leeftijd mij parten begon te spelen? Daarom begon ik stappen te ondernemen om het monument te laten verplaatsen naar de Droogdocksite op het Eilandje. De kans is bijzonder groot dat we deze droom zullen kunnen realiseren, dankzij de medewerking van het Antwerpse schepencollege,

de directeur van de huidige firma Engine Deck Repair, Stijn Van Doninck, Marc Pottelancie, voorzitter van ABVV-Metaal Antwerpen en Ronny Lequenne, verantwoordelijk secretaris van ABVV-Metaal bij Engine Deck Repair.

Maar wat nu met het verhaal? Eigenaardig genoeg was het een kunstproject dat de uitweg bood. Bij een bezoek in Berlijn kwam het project Stolpersteine van de kunstenaar Gunther Demnig, onder mijn aandacht. Dit project, ondertussen bij ons bekend onder de term “struikelstenen”, bestaat erin dat een bronzen gedenksteen wordt aangebracht in het voetpad voor het huis waar slachtoffers van de nazi’s werden opgepakt. Zo zag ik in Berlijn een straat waar meer dan twintig struikelstenen lagen voor de huizen van mensen die werden opgepakt. Dit project maakte een grote indruk op mij, want dit was voor mij een mogelijkheid om mijn scheepsherstellers terug thuis te brengen en een bijdrage te leveren om zij die in het verzet gingen, te eren in hun straat.

Franky Totté in 1983.
Foto archief Michel Moorkens

Michel Moorkens in 1983, toen hij nog lid was van de ondernemingsraad bij Antwerp Shiprepair namens ABVV Metaal.
Foto archief Michel Moorkens

Daarmee slaagde ik er nog steeds niet in om hun verhaal te vertellen, maar ik bracht hen wel onder de aandacht, en dankzij het project struikelstenen, bood zich ook hiervoor een oplossing aan. Het Burgerinitiatief Deurne hielp mij immers om ook struikelstenen te leggen voor de scheepsherstellers uit die deelgemeente van Antwerpen, en op een vergadering kwam ik in gesprek met een dame, Marianne Gestels. Ik vertelde haar mijn verhaal over de man die de concentratiekampen overleefde en onmiddellijk was haar interesse gewekt. Zij vroeg mij of ze de tekst van mijn interview met Franky mocht lezen. Dit bracht andere mogelijkheden mee: zij, overdonderd door het verhaal, besloot na enig overleg om de teksten te bewerken naar een meer gedocumenteerd verhaal. We besloten, mede voor de research, nog enkele personen aan te spreken, met name Marc Pottelancie en Herman Luyckx. En samen gingen zij aan de slag. Zo konden we het verhaal dat meer dan 40 jaar lag te rusten, bewerken en uitgeven. De Stad Antwerpen, met als begeleider Wannes Verbist,

gaf ons de gelegenheid om dit te doen, waarvoor mijn dank, en ook mijn dank aan de ploeg die dit mogelijk maakte!

U zal kennis maken met het verhaal van Franky Totté en zijn achtergebleven kameraden, arbeiders en bedienden. Zijn getuigenis sluit aan bij het verhaal van al diegenen die in het verzet gingen tegen de bezetter. Het begon vaak in het bedrijf waar ze werkten en groeide uit naar het uitgeven van sluikpers en naar deelname aan sabotages en gewapend verzet.

De kroniek is een prachtig project en geeft de nieuwsgierige burger een indringend zicht over de Tweede Wereldoorlog en verzet en over wat er in de bedrijven gebeurde.

Dit is een verhaal dat nog niet eerder beschreven is.

Michel Moorkens,
ex-scheepshersteller

EEN BIJZONDER MONUMENT

1

Deze kroniek vertelt het verhaal van de Antwerpse scheepsherstellers tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ze werkten in de droogdokken, eigenlijk reusachtige garages voor zeeschepen, toen een paradepaard van de Antwerpse haven. Het 'contingent' bestond toen uit ongeveer 6.000 arbeiders die werkten in een drietal grote en verschillende kleine bedrijven, gegroepeerd in de Federatie der Scheepsherstellers Antwerpen. Ze onderhielden en repareerden schepen onder de waterlijn, in een dok dat men kon leegpompen. Als het dok droog was en het schip steunde op kielblokken en schoorbalken, kon men aanrukken met klinknagels en verfborstels om de nodige herstellingen en/of onderhoud uit te voeren.

Aangezien de Duitsers hier ook eigen schepen wilden laten herstellen, nam de Kriegsmarine de leiding van deze bedrijven tijdens de bezetting over van 1941 tot 1944. Weerbarstige arbeiders werden zelfs bedreigd met mitrailleurs op de

werven, die bijgevolg een nog grotere haard van verzet werden. Wij willen u vertellen over de mannen die daarom in de concentratiekampen terecht kwamen, maar evenzeer over degenen die de haven hielpen bevrijden en dit ook met hun leven bekochten. Na de oorlog bloeide de haven opnieuw op. Er kwamen nieuwe en grotere dokken, en er vestigden zich nieuwe industriële bedrijven. Ook de scheepsherstelling bleef een belangrijke activiteit, tot ze in de jaren '90 bijna helemaal ten onder ging als gevolg van de wereldwijde concurrentie. Wij willen verhinderen dat daarmee ook dit verzetsverhaal verloren gaat...

HET MONUMENT OP DE VROEGERE SITE VAN DE FIRMA MERCANTILE

In het ooit grootste scheepsherstellingsbedrijf, opgericht aan de Ankerrui in de 19de

Het monument op de oude site van Mercantile, ver weg in de haven.
 Archief Michel Moorkens

eeuw, waren bij het begin van WO II ongeveer 2.500 arbeiders en bedienden aan de slag. Als er - zoals Michel al vertelde in zijn inleiding - op de site van het vroegere Mercantile al niet heel lang een groot herdenkingsmonument had gestaan, was deze kroniek nooit geschreven. Sinds 1946 legt een groep mensen hier ieder jaar rond 14 juli - de herdenkingsdatum van een van de razzia's in juli 1942 - inderdaad, ook nu nog steeds bloemen neer. In 2024 was dat voor de 78ste keer. De directie van de hedendaagse uitbater van de werf, de firma EDR (Engine Deck Repair), stelt de werf hiervoor ieder jaar voor een halve dag open en is dan zelf aanwezig.

Het monument is ter ere van de collega's

opgebouwd tegen een muur, en vertelt over het drama dat zich hier afspeelde. Het toont een aan de voeten geketende sloophersteller in gevangenispak. Op de opstaande hardstenen plaat ter ere van 32 collega's uit dit bedrijf staat gebeiteld "AAN ONZE MARTELAREN 1940 - 1945". Velen van hen zijn in het werkhuis of het atelier van de firma opgepakt tijdens de razzia's van 1942. Toen maakten de nazi's jacht op de leden van een Syndicaal Strijdkomiteit (hierna SSK), opgericht omdat de traditionele vakbonden toen verboden waren. Ze stierven in de concentratiekampen Mauthausen en Gusen. Andere sloopherstellers, opgepakt vanaf de herfst van 1943, overleden in andere kampen

Luchtfoto van de werf van Mercantile in de Noordelijke haven, waar het Monument totnutoe staat. Archief Michel Moorkens

omdat ze in de haven opdrachten uitvoerden voor een verzetsgroep zoals de Witte Brigade, het Onafhankelijkheidsfront (hierna OF), het Geheim Leger (hierna GL) of de Nationale Koninklijke Beweging (hierna NKB). Ook de drie scheepsherstellers bij Mercantile die na 4 september 1944 gedood zijn bij de bevrijding van de Antwerpse haven en omgeving, staan vermeld. Binnen, in de kantine van het bedrijf staat ook een schitterende fotolijst, destijds als blijvende herinnering gemaakt door de scheepstimmerlui.

Met deze kroniek hopen we dit vergeten heldenverhaal terug te geven aan de hele stad en de families van de scheepsherstellers. Het monument zelf is ondertussen erkend als erfgoed. Maar aangezien het op de oude werf

van Mercantile staat, bevindt het zich op voor onbevoegden ontoegankelijk terrein, ver weg in de haven aan Kaai 403 tegenover de petroleumraffinaderijen, en dus op 10 à 15 km van het centrum. Zoals gezegd plant de stad de verplaatsing momenteel naar de historische droogdocksite.

PAPIEREN HERINNERINGEN, OOK OVER ANDERE BEDRIJVEN

De slachtoffers van Mercantile waren trouwens niet alleen. In totaal zijn er ten gevolge van WO II immers minstens 42 Antwerpse scheepsherstellers omgekomen. Ook bij andere bedrijven zijn mannen aangehouden die door

de Duitsers zijn gefusilleerd, omkwamen in een kamp of gedood zijn bij de bevrijding van de haven of Merkssem in 1944. We denken aan het toenmalige Beliard Crighton en Guthrie-Murdoch, waar toen respectievelijk ongeveer 1.600 en 1.400 arbeiders aan het werk waren. En aan de kleinere broertjes als The Engineering en Union Electric Welding.

De buitenwereld vernam dit verhaal na de oorlog wellicht pas voor het eerst in een toen nog onvolledig *"In Memoriam"*. Daarin stonden 36 namen van scheepsherstellers uit verschillende bedrijven. Zij waren door de Duitsers gefusilleerd, stierven in een kamp of in 1944 bij de bevrijding van de haven en de omliggende gemeenten. De foto's van de meesten vinden we ook terug in een ondertussen beduimelde brochure. Die werd wellicht uitgegeven in 1946, onder de titel *"HERINNERING aan onze kameraden scheepsherstellers die door de Duitsers op de gruwelijkste wijze om het leven werden gebracht"*. Ook deze brochure bleek echter nog niet compleet.

Jos Pauwels, vlak voor zijn overlijden, bij het leggen van een Struikelsteen voor Rik Selleslaghs in Boom, op 2 september 2023. Archief Michel Moorkens

ANDERE BRONNEN

Het verhaal van Mercantile vinden we ook terug in de handgeschreven lijst over alle aanhoudingen op dat bedrijf. Die werd na de oorlog opgesteld door collega-scheepshersteller Jos Pauwels uit Hemiksem,¹ die daar tijdens de oorlog als 14-jarige knaap begon te werken. Onze belangrijkste getuigenis over het lot van de leden van het *Syndikaal StrijdKomiteit* bij Mercantile, opgericht eind 1941, is echter ongetwijfeld die van Franky Totté. Hij is een van de vijf overlevenden die in 1945 wel nog naar huis kon terugkeren uit de kampen. In 1983 werd hij hierover geïnterviewd door zijn toenmalige jonge collega Michel Moorkens.² Bovendien nam een andere collega, Frans Clincke, al in

1981 een interview af van Mon Moonen. Die syndicalist werkte tijdens de oorlog ook bij Mercantile, maar kon de macabere concentratiekamp-dans ontspringen.³ Zonder die teksten was deze kroniek nooit geschreven en was het verhaal verloren gegaan. In dat zog vond een sympathisant bij Amsab-ISG trouwens ook nog bijna 100 bladzijden herinneringen terug van Jos Vermaesen, de leider van het SSK.⁴ Tijdens ons onderzoek van de vermelde papieren herinneringen bleek tenslotte dat ook in 1943 en 1944 nog talrijke sloopsherstellers uit andere verzetsorganisaties, zoals de Witte Brigade, aangehouden en gedood zijn.

Verscheidende slachtoffers, ook uit andere sloopsherstellersbedrijven, staan ook vermeld in het “Guldenboek van de Belgische Weerstand”. Dat werd na de oorlog in 1948 uitgegeven door de Commissie voor de Historiek van de Weerstand, opgericht door de minister van Landsverdediging. Ook in het “Herdenkingsboek 1940 - 1945” van de provincie Antwerpen uit 2004 worden verschillende slachtoffers vermeld. Daarenboven maakten nabestaanden ons ook nog briefwisseling van en naar de kampen over. Bruikbare informatie konden wij ook putten uit archieven en teksten, zoals onder meer:

- FelixArchief van de Stad Antwerpen;
- het hoofdstuk over de syndicale sluijpers en de pamfletten van de sloopsherstellers rond de jaarwisseling 1941-'42, in Gert De Prins, “Sluijpers in Antwerpen tijdens WO II”;⁵
- CegeSoma (het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij) en DAO (de Dienst Archief Oorlogsslachtoffers, beide ondergebracht in het Algemeen Rijksarchief), waar men massa's

oorlogsdocumenten en naoorlogse getuigenissen kan vinden;⁶

- de UNESCO-website Arolsen-archives.org, #everynamecounts van het International Center on Nazi Persecution, gevestigd in de Duitse stad Bad-Arolsen;⁷
- de websites van kampen, zoals de Room of Names, een onderdeel van het Mauthausen & Gusen Memorial.

Daarnaast willen we ook de video “Een Eeuw Antwerpse sloopsherstelling” uit 2012 vermelden. Die situeert de sector historisch en economisch, laat zien wat men er deed en hoe men er werkte. We zien en horen ook over de legendarische negen maanden lange staking van 1989 en hoe de sector teloorging.⁸ Deze kroniek preciseert ook enkele mondelinge verhalen over de gebeurtenissen tijdens WO II die er ook in voorkomen. Niet alle mondelinge overlevering bleek 70 jaar na de feiten te kloppen...

Achteraan vind je ook een literatuurlijst. En wie al onze bronnen wil raadplegen en nog veel meer wil weten over dit verhaal, kan via onderstaande QR-code een kijkje nemen in de talrijke voetnoten die we enkel publiceren in de elektronische versie van dit boek. Daar wijden we vaak ook uit naar historische achtergronden of verwante gebeurtenissen die geen plek vonden in een kroniek als deze.

QR-code: link naar de digitale versie van deze kroniek waar je allerlei bronnen en uitwijdingen over dit verhaal kan raadplegen

VOETNOTEN HOOFDSTUK 1

- 1 Er werkten bij Mercantile twee mannen met de naam Jos Pauwels; hier hebben we het over de bediende Jos Pauwels uit Hemiksem, geboren in 1928 en overleden in 2023.
- 2 Dit interview van ongeveer twee uur, een van de belangrijkste bronnen voor deze kroniek, is op geluidscassettes opgenomen. Michel Moorkens heeft het ook integraal op papier uitgetikt. Deze documenten worden bewaard bij CegeSoma (Algemeen Rijksarchief Brussel) onder de naam KAS '42 (afkorting van 'Komitee Antwerpse Scheepsherstellers 1942').
- 3 Het interview met Mon Moonen werd opgetekend door Frans Clincke en die nota's zijn door Michel Moorkens ondergebracht in het Antwerpse FelixArchief.
- 4 De niet gedateerde (en niet of onderling verschillend genummerde) mémoire-teksten van Vermaesen, zijn geschreven na de oorlog - dus tussen 1945 en zijn overlijden in 1971 - in voorbereiding van een nooit verschenen boek. De ongeveer 100 bladzijden zijn bewaard als Hiërarchie: 507.377: *Het relaas over ervaringen in concentratiekampen* door Jos Vermaesen (amsab.be).
- 5 Gert De Prins, *Sluikpers. Antwerpen, 1940-1944*, UGent, 2004, www.thesis.net/antwerpen_sluikpers/ant_sluikpers_inhoud.htm. Een samenvatting verscheen in Bert Boeckx, Bruno De Wever, Gert De Prins e.a., *Tegendruk. Geheime pers tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, 2004.
- 6 Verder in de tekst en de voetnoten afgekort als ARA/DAO en CegeSoma.
- 7 Verder in de tekst en de voetnoten betiteld als Arolsen-archives.org.
- 8 *Een Eeuw Antwerpse Scheepsherstelling*, 2012, video-documentaire van de PMB, gemaakt in opdracht van de toenmalige vakbondssecretaris Eddy Goovaerts in samenwerking met Michel Moorkens - www.youtube.com/watch?v=ikax4NWyunU
Op donderdag 10/11/1994 waren de scheepsherstellers de laatste dag samen in hun aanwervingslokaal. Het was meteen de begrafenis van het wettelijk kader van het "statuut" waar ze lang voor gestreden hadden, met als motief het vrijwaren van de werkgelegenheid. De sector heeft zich hoofdzakelijk verplaatst naar Azië, en dringende herstellingen aan schepen in de Antwerpse haven worden vaak uitbesteed aan onderaannemers waarover de vakbonden weinig tot geen controle hebben, en die mensen aantrekken uit heel Europa en verder.

*De woelige jaren '30
in de Antwerpse haven*

2

VERZET VALT NIET UIT DE LUCHT

HET ONTSTAAN VAN DE 'SHOP'

“Wat volgt staat altijd in verband met wat eraan voorafging”, onderlijnde een beroemde Romeinse keizer-filosoof, Marcus Aurelius, 2.000 jaar geleden. Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat het oorlogsverhaal van de scheepsherstellers parallel loopt met dat van honderdduizenden andere slachtoffers van het nazisme, maar dat het ook uniek is. Je kan het niet helemaal begrijpen zonder de wel heel specifieke achtergrond: het ging hier niet om kerels om zonder handschoenen aan te pakken en al lang voor de Tweede Wereldoorlog vormden ze een van de sterkste vakbondsbastions in het Antwerpse.¹

In 1932 werd een pool van arbeiders opgericht die werden uitgezonden naar verschillende bedrijven. In de volksmond sprak men meestal over de 'shop' en 'shopmannen', afgeleid van het Engelse begrip 'closed shop'.

Scheepsherstellingsbedrijven konden sindsdien - zoals in Groot-Brittannië toen ook gebeurde - putten uit een shop met erkende stielmannen die ook vakbondslid waren.² Bovendien ging de erkenning als shopman over van vader op zoon: ze kregen een 'roze kaart' en werden alleen bij tekorten aangevuld met andere ingeschreven arbeiders met een 'groene kaart'.

Nationaal Paritair Comité
van het
Scheepsherstellingsbedrijf
aan de
Haven van Antwerpen

Nr. 40339
Foto 47

INSCHRIJVINGSKAART
4709/-

VOOR SCHEEPSHERSTELLERS

MOORKENS
Naam: Moorkens
Voornaam: Michel
Geboorteplaats: Deurne
Datum: 5-1-47
Adres: Harel Seelaan 87, Boersbeek

Spec. beroep: M AUTOVOERDER

Een 'roze' scheepsherstellerskaart. Archief Michel Moorkens

De 'brug' van waarop in de sector erkende firma's werklui selecteerden in het aanwervingslokaal aan de Rijnkaai.
Archief Michel Moorkens. Foto Gerrit Op De Beeck.

Uiteraard kregen roze kaarten zo een grotere kans op doorlopende tewerkstelling.

Net als de havenarbeiders nu nog steeds, hadden scheepsherstellers dus geen vast contract. Ze hadden wel een statuut waarmee ze konden gaan werken op de werven van verschillende bedrijven. Het grootste was Mercantile dat vanaf de jaren '30 verder in de noordelijke haven aan kaai 403 twee eigen droogdokken uitbaatte.³ Maar ook in de oude stadsdroogdokken waren firma's actief. De grootste daarvan was Beliard-Crighton (verder afgekort tot het gangbare Beliard), en daarnaast had je Guthrie & Murdoch, The Engineering, en hun kleinere broertjes.⁴ Wie zonder werk

viel, moest zich dagelijks aanbieden in het aanwervingslokaal. Dat gebeurde per stiel, dus als elektriker, lasser, 'monteerder', pijpfitter, 'rigger' (die allerhande metalen constructies op boten verplaatsen en vervangen), 'klinker' (of 'riveerder': diegene die rivetten sloeg waarmee metalen platen met elkaar verbonden worden), schilder, timmerman, voerder (chauffeur), enzovoort.⁵ Alle erkende firma's konden daar vanop de 'brug' werklui met die kwalificaties selecteren voor minimum drie dagen, maar het kon ook voor weken of maanden zijn. Bekwame stielmannen kwamen zo zelfs doorlopend terecht op een van die bedrijven.

VALSE PROFETEN

De shop was echter geen eiland. Terwijl sommigen zich inzetten in de sociale strijd, begonnen in de jaren '30 ook hier anderen te geloven in valse profeten die de zware economische crisis van toen met autoritaire middelen wilden oplossen. Zij zagen een lichtend voorbeeld in het Italië van Mussolini (reeds in 1922) en Hitler in Duitsland. Die laatste had daar in 1933 met 44% van de stemmen de macht gegrepen, en het land veranderd in een dictatuur, in een nationaalsocialistische eenpartijstaat. Door openbare werken en bewapening drong de Führer weliswaar de werkloosheid terug, maar er loerde oorlogsgevaar om de hoek en de vrije meningsuiting werd begraven. Andere partijen of andersdenkende organisaties werden verboden. Racisme en antisemitisme maakten opgang, en er volgden zuiveringen van alles wat volgens de nazi's "on-Duits" was: ze staken vuren aan met boeken van linkse, pacifistische en Joodse schrijvers. Groepen die openlijk in opstand kwamen, werden van straat geveegd.

De vakbonden in ons land vernamen dat Hitler in 1933 ook de Duitse zusterorganisaties onmiddellijk had verboden. Arbeiders, bedienden en ambtenaren moesten immers in en samen met de ondernemingen en de staat werken voor het Reich. Het was de SA, de Sturm Abteilung van de nazi's, die de opdracht kreeg om 169 vakorganisaties te ontbinden: ze bezetten de kantoren, sloegen hun fondsen aan, arresteerden de leiders en stuurden ze in grote aantallen naar Dachau, het eerste concentratiekamp in de buurt van München. Dat werd al vanaf 1933 uitgebouwd door en voor opposanten, socialisten, communisten en syndicalisten. Om reactie te voorkomen plaatsten men de arbeiders in de fabrieken soms onder politietoezicht.

Jos Vermaesen, een twintiger in de jaren '30, maar in 1941 de oprichter van het SSK bij Mercantile, zette op dat moment zijn eerste stappen in het vakbondsleven. Een latere collega vertelde hoe een twintigtal jongeren, die zoals Jos lid waren van de Syndikale Jeugd, met de fiets en een 'roeper' hun blad gingen verspreiden van in de Polders tot in de Kempen en gemeenten als Kontich. Dat deden ze onder het motto "*lees en verspreid "Liga Signaal" tegen oorlog en fascisme*". De collega vertelde daarover later: "*Het gebeurde dan soms dat we een groepje militanten tegenkwamen van het fascistisch geïnspireerde VNV of VERDINASO, en dat draaide al eens uit op een vechtpartij. Gelukkig kregen wij in arbeiderswijken soms hulp van inwoners, want er zijn toen rake klappen gevallen.*"⁶

Een zwarte zondag

Ook bij ons kwamen immers heel wat mensen, soms misleid, soms uit wanhoop en armoede, soms uit opportunisme, soms uit overtuiging, niet alleen in Vlaams-nationaal, maar ook fascistisch vaarwater terecht. De verkiezingen van 24 mei 1936 mondden dan ook uit in een zwarte zondag. Een op vier kiezers stak over van de Katholieke partij, de Belgische Werkliedenpartij (hierna BWP) en de liberale partij naar niet-traditionele partijen. De Kommunistische Partij van België (hierna KPB) haalde 9 zetels in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Kiezers stapten echter vooral over naar de met nazi-Duitsland sympathiserende Nieuwe Orde-partijen. Het nationale Rex verzamelde 21 zetels en het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV) behaalde er 16.⁷

In Antwerpen was de verkiezingsuitslag niet zo dramatisch, maar verliep de verkiezingscampagne schokkend. Aan de vooravond van de verkiezingen werden twee militanten van de

vakbond van de havenarbeiders BTB, Albert Pot en Theo Grijp, immers door rechtse militanten doodgeschoten tijdens een rel over het plakken van affiches. Velen in de stad waren geschokt. De havenarbeiders gingen op 26 mei 1936 uit protest 24-uren in staking,⁸ terwijl tienduizenden Antwerpenaren de bijna drie uur durende rouwstoet volgden langs de kant van de weg. Volgens de krant Vooruit was de toeloop bij de eraan voorafgaande plechtige begrafenis van Pater Damiaan, niets in vergelijking hiermee, want *“een heel volk was letterlijk op straat gekomen”*.⁹

DE GROTE STAKING VAN JUNI 1936

De woede van de havenarbeiders over de dood van deze twee militanten was trouwens ook de vonk voor een beslissende wending in de sociale strijd in ons land: na de crisis en de armoede van de jaren '30 was het genoeg geweest. Na de eerste 24-urenstaking gingen de dokwerkers een week later, op 2 juni, opnieuw in staking¹⁰ en nog wat later stond niet alleen Antwerpen, maar heel België op zijn kop. Op 18 juni - het hoogtepunt - ging het in Vlaanderen,

Stakersbetoging in Antwerpen.

Uit *“De Jaren '30 in België”*, ASLK 1994, p.112.

Brussel en Wallonië samen over meer dan een half miljoen stakers. Wat begon als een actie van één dag, groeide zo uit tot een van de langste en markantste algemene stakingen in ons land.

De stakers hielden het in heel het land her en der bijna een maand vol en haalden hun slag thuis: er kwamen loonsverhogingen in verschillende bedrijven en sectoren,¹¹ en er kwamen nieuwe wettelijke regels over syndicale vrijheid, minimaal zes dagen betaalde vakantie, iets meer kindergeld en werklozensteun. Daarnaast kwam er overleg in de al bestaande paritaire comités, overlegorganen tussen vakbonden en bedrijven. Dat leidde vaak tot aanzienlijke loonsverhogingen en in 'gevaarlijke, ongezonde en afmatende bedrijven' werden ook de eerste stappen gezet naar de 40-urenweek zonder loonverlies.¹² In de praktijk haalden de havenarbeiders de 40-urenweek binnen vanaf oktober 1937.¹³ Ze aanvaardden het akkoord op 20 juni 1936, in het Sportpaleis. Daarna trokken ze opgetogen door de stad.

Gevolgd door nog vier weken staking bij de scheepsherstellers

Voor de havenarbeiders was het dus een groot feest, maar in de meeste andere bedrijven was dat nationale akkoord van juni 1936 nog niet direct van toepassing. Dat was ook niet het geval voor de pool van de toen ongeveer 6.000 erkende scheepsherstellers.¹⁴ In de sector bestond immers nog geen officieel sectoraal paritair comité waarin men kon overleggen. Om de oprichting daarvan af te dwingen, lagen de werven opnieuw vier weken plat, vanaf 11 juli 1936 tot midden augustus. Daarnaast eisten de scheepsherstellers ook 10% loonsverhoging, en bekwamen ze vanaf 1937 de invoering van de 42-urenweek, een grote stap in een sector waar men tot dan weken van 48 uren klopte. Op de 40-urenweek en de 5-dagenweek moesten zij nog wel wachten tot 1955.¹⁵ In 1937 opende de stad Antwerpen ook een nieuw aanwervingslokaal in het oude Red Star Line-gebouw in de Montevideostraat, in de volksmond 'het kot' van de scheepsherstellers, niet te verwarren met dat van de dokwerkers.

Het oude Red Star Line-gebouw werd het centrale aanwervingslokaal voor scheepsherstellers vanaf 1937.

In 1963 verving de stad Antwerpen het door een nieuwbouw op de hoek van de Rijnkaai en de Braziliëstraat, die functioneerde tot in 1994. Sinds de sluiting wordt dit gebouw gebruikt als multifunctionele evenementenhal.

Archief Michel Moorkens

UIT HET LAATSTE NIEUWS - 26/06/15

DUIZENDEN SCHEEPSHERSTELLERS KRIJGEN GEDENKPLAAT AAN 'T KOT

“Aan de ingang van evenementenzaal De Shop op de Rijnkaai is gisteren een gedenkplaat onthuld voor de duizenden sloopsherstellers die meer dan een eeuw lang in de Antwerpse haven hebben gewerkt. Dat de plaat precies daar, in het gebouw naast het Red Star Line Museum, een plaats

heeft gekregen, is geen toeval want generaties sloopsherstellers kwamen er dagelijks over de vloer. Ze werden in 't Kot opgeroepen om te gaan werken op de sloopsherstellingswerven in de haven. Begin van de jaren 90 schoot er van de verschillende bedrijven bijna niets meer over. In 1994 sloot 't Kot de deuren. Een flink stuk van het interieur van het markante gebouw is bewaard gebleven, onder meer omdat Eddy Goovaerts, secretaris van de Provinciale Metaalbewerdersbond en schepen Ludo Van Campenhout, zelf zoon en kleinzoon van sloopsherstellers, zich daarvoor inzette.”

Herdenkingsplakkaat voor de sloopsherstellers aan de ingang van het nu gesloten aanwervingslokaal van de hand van Frans Heirbaut (op initiatief van ABVV Metaal). Archief Michel Moorkens

ANTIFASCISTISCHE SOLIDARITEIT

Op de shop hielden ze ook de internationale ontwikkelingen in het oog. In de zomer van 1936 waren velen sterk onder de indruk van het feit dat in Spanje zelfs een burgeroorlog was uitgebroken: de fascisten onder leiding van generaal Franco weigerden immers om zich neer te leggen bij de verkiezingsoverwinning van het links Republikeins front. In de bijzonder wrede burgeroorlog zouden tussen 1936 en 1939 uiteindelijk 500.000 mensen het leven laten.

Geschokte scheepsherstellers organiseerden, na het beëindigen van hun staking, dan ook geldinzamelingen om voeding en geneesmiddelen te versturen.¹⁶ Samen met enkele andere Antwerpenaren, trokken enkelen van hen, zoals

Tuur 'de communist' en Emile Bacot, 'rigger' van beroep, zelfs naar Spanje om te vechten tegen de dictatuur. Zij overleefden het gelukkig,¹⁷ wat niet vanzelfsprekend was, want tijdens die Spaanse burgeroorlog sneuvelden ook ongeveer 300 Belgen.¹⁸ Nadat Franco na 3 jaar, in april 1939 toch het pleit won, zorgde men op de shop voor jobs voor Spaanse vluchtelingen zoals de Garcia's.¹⁹ In de lokalen van de BTB, de Belgische Transportarbeidersbond, die bij de scheepsherstellers toen de schilders organiseerden, werden, naast antifascistische en Joodse vluchtelingen uit heel Europa, ook kinderen uit Spanje opgevangen. Sterker, als toenmalig leider van de BTB, zat de latere minister Louis Major zelfs enkele dagen in de cel voor een wapenlevering vanuit Oostende.²⁰

Spaanse kinderen op de vlucht zonder hun ouders. Antwerpen 1937. Amsab-ISG.

WAARVOOR ZIJN WIJ DIT ALLES BEGONNEN?

AANTEKENINGEN VAN JOS VERMAESEN VOOR EEN UISTEINDELIJK NOOIT UITGEGEVEN AUTOBIOGRAFIE

Ook Jos Vermaesen, de latere leider van het Syndikaal StrijdKomiteit, het SSK bij de scheepsherstellers, mijmerde er na zijn drie jaar gevangenschap in de Duitse kampen en het verlies van talloze kameraden als volgt over: *“Waarvoor zijn wij dit alles begonnen? Wat heeft ons gedreven de kans te lopen achter de prikkeldraad terecht te komen? Er bleef ons niets over dan te doen wat wij meenden dat onze plicht was. De meesten van ons kwamen voort uit de klasse die steeds het meest en op de meest directe wijze te lijden heeft onder maatschappelijke verschuivingen en fratsen van politieke constellaties: de arbeiders.*

Ons principe was leven en laten leven. Ons eigen recht op leven en menswaardig bestaan, meenden wij te kunnen bewaren en verdedigen door de syndicale strijd. Sommigen onder ons handelden uit politieke hartstocht, anderen trokken de consequentie uit de aandrang van hun eerlijk gemoed. Vroeg botsten wij op het roerige fascisme in binnen- en buitenland. Wij hadden kennis van de principes van die ideologie, met begrijpende toegeeflijkheid, in den beginne. Tot wij zagen hoe dit systeem afbreuk deed aan individuele en democratische vrijheden en wij het hielpen beknotten in eigen land. Toch bleef het moeilijk en onwaarschijnlijk te denken dat ook wij in die onverkwikkelijke gebeurtenissen konden betrokken worden.

Eén wijs man heeft ons gewaarschuwd en geformuleerd wat wij allen zo moeilijk onder woorden dierven brengen: dat er een dag zou komen waarop het geen vreemde namen als

Guernica, Almeria of Adua zouden zijn waarover de oorlogsverschrikking zou losbarsten, maar eigen steden. Antwerpen, Brussel, zouden onder de bommen liggen en hun gedreun ware dan een teken dat het fascisme daar was en dat het te laat was om het uit te keren of te vluchten. Die man was [de toenmalige] Burgemeester van Antwerpen [Camille Huysmans]. Hij heeft gelijk gehad.

Wat konden wij doen? Wij konden wachten, wellicht, maar wij kwamen er niet toe een heel bestaan van strijd tegen dictatuur te verloochenen, nu de tijd daar was om de logische voortzetting van ons ideaal ter hand te nemen. Of wij schrik hadden? Of wij niet beseften wat ons misschien te wachten stond? Misschien. Maar er is een niet te bepalen impuls, die met avontuurlijkheid niets te maken heeft; ook niet helemaal identiek is met vaderlandsliefde, die ons heeft gedreven.

Hier waren wij democraten; dààr was de vijand; wij konden niets anders dan geweld tegen geweld zetten; in het duister onze doelstellingen propageren. Wij werden WEERSTANDERS. Van arbeiders brachten wij het tot illegale soldaten. En van het eerste ogenblik af werkten wij aan de wederopbouw van organismen die de bezetter uitgeschakeld had of die met behulp van onwaardigen onttakeld en verdraaid werden. Wij hielpen slachtoffers, voortvluchtigen, ondergedoken. Wij saboteerden het economisch en militair bestel van de vijand. Met het wapengeweld dat wij zo verafschuwen. Maar de kruik kon niet lang te water gaan. Zij brak. Voor de één vroeger, de andere later. Ook velen van ons werden aangehouden, in de gevangenis gestopt, ondervraagd, gebrutaliseerd en ten slotte naar een concentratiekamp in Duitsland gezonden.”²¹

VOETNOTEN HOOFDSTUK 2

- 1 Zie ook: Geert Van Goethem, *Wording en strijd van het socialistisch vakverbond van Antwerpen*, Amsab-ISG, 1994, en de historiek opgesteld door de scheepsherstellers Frans Clincke en Jacques Bervoets. Zie archief Michel Moorkens.
- 2 Alle grote scheepsherstellingsbedrijven waren Brits van oorsprong, en onder het toenmalig, ondertussen ook daar afgeschafte Angelsaksische systeem van de "closed shop", konden alleen vakbondsleden in het contingent geraken. Zie www.ensie.nl/betekenis/closed-shop, [en.wikipedia.org/wiki, dictionary.cambridge.org/dictionary/english/closed-shop](http://en.wikipedia.org/wiki/dictionary.cambridge.org/dictionary/english/closed-shop), www.law.cornell.edu/wex/closed_shop.
Allicht is het wel de enige sector waar dit model in België ooit in voege was. Vandaar dat men het had over 'de shop'. Een verwant statuut dat nog steeds bestaat, is dat van de Antwerpse havenarbeiders, die 'erkend' zijn als lid van de 'pool' van havenarbeiders, en vroeger bijeenkwamen in hun aanwervingslokaal, 'het kot' van de dokwerkers. Zie werk.belgie.be/nl/themas/arbeidsreglementering/havenarbeid.
- 3 Over de geschiedenis van Mercantile en de praktische werking van de droogdokken, zie: Lode De Clercq en Steven Van Den Borne, *Mercantile Marine Engineering & Graving Docks Company. Herwaarderung van een gerenommeerd scheepsherstellingsbedrijf in de Antwerpse haven*, 2018. De firma bestond al in de 19de eeuw, met zetel op de Brouwersvliet in Antwerpen.
- 4 Beliard & Crighton (afgekort Beliard) was tijdens de oorlog gevestigd in de stadsdroogdokken, net als bijvoorbeeld Guthrie & Murdoch en enkele andere firma's. Na de oorlog, kwam het in 1961 tot een fusie tussen beiden. Het bedrijf ging voortaan als Beliard & Murdoch door het leven, dat in 1967 - net als Mercantile voor WO II - ook een eigen droogdok bouwde, verder weg in de haven (Vierde Havendok, Kaai 271). Voor de tewerkstellingscijfers van de grootste bedrijven tijdens WO II, zie: Carmen Van Praet, "Erich Reitz, een koppige einzelganger", in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* (hierna afgekort tot BTNG), XLII, 2012, 1, p. 59-102 en documenten van Frans Clincke uit het archief Michel Moorkens.
- 5 De scheepsherstellers waren toen nog georganiseerd op basis van hun beroep. De metaalbonden, zoals de socialistische Provinciale Metaalbewerkerbond (PMB), waren de belangrijkste, maar bijvoorbeeld de socialistische schilders zaten toen nog samen met de havenarbeiders in de Belgische Transportbond (BTB), en anderen - bijvoorbeeld de timmermannen - in de Algemene Centrale (AC)
- 6 Zie het verhaal van Frans Van Rompaey in: Carlo Evers & Leo Spaepen, *Herinneringen aan Wijnegem. 20 Wijnegemenaars vertellen*, Heemkundige kring Jan Vleminckx, 2000, p. 14 tot 32.
- 7 In de Kamer van Volksvertegenwoordigers bleef de BWP wel de grootste partij (70 zetels of - 3) en de liberale partij verloor maar 1 zetel (zakke naar 23). De grootste verliezer was echter de katholieke partij: ze eindigde met 61 zetels of 18 minder dan voorheen. Zie www.belgium-wwii.be/nl/in-het-hart-van-bezet-belgie/democratie-in-crisis.html. In Vlaanderen reef uiterst rechts bijna een vijfde van de stemmen binnen: 7% voor de Belgische fascistische beweging REX en 11.5% voor het VNV - zie: Bruno De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Lannoo, 1994.
- 8 Over de 24-urenstaking van de havenarbeiders op 26/05/1936, zie Stephan Vanfraechem, Bob Baete, *100 jaar Havenarbeidersvakbond Antwerpen*. Van dokwerker tot havenarbeider, Amsab-ISG, 2004, p. 63.
- 9 G. Deneckere, *De algemene staking van 1936* - in BTNG, cahiers Deneckere 1995 1.pdf, p. 113.

- 10 *100 jaar Havenarbeidersvakbond Antwerpen*, p. 63.
- 11 Bij de dokwerkers ging het zelfs om een loonsverhoging van 24%, *ibidem*, p. 69. Bij Grand Bazar ging het volgens de directie om loonsverhogingen tot 30%, zie: Luc Peiren, *De staking van 1936 in de Grand Bazar van Antwerpen* in: *Brood & Rozen*, 2020.
- 12 Wet van 09/07/1936 over de invoering van de 40-urenweek in de 'gevaarlijke, ongezonde en afmattende bedrijven'.
- 13 *100 jaar Havenarbeidersvakbond Antwerpen*, p. 69.
- 14 Zie de tewerkstellingstabel in Carmen Van Praet, *Erich Reitz*. Tijdens de oorlog ging het over ca. 2.400 werknemers bij Mercantile, ca. 1.600 bij Beliard-Crighton en ca. 1.400 bij Guthrie-Murdoch, The Engineering & Union Electric Welding, enzovoort.
- 15 Zie verslag 50-jarig Jubileum PMB en Luc Peiren, *IJzersterk. De geschiedenis van de Vlaamse Metaalindustrie*, Amsab-ISG, 2018, p. 274.
- 16 Jan Craeybeckx, *De Spaanse burgeroorlog in de socialistische syndicale pers, een steekproef*, in: BTNG, 18, 1987, 1-2
- www.journalbelgianhistory.be/nl/system/files/article_pdf/BTNG-RBHC%2C%2018%2C%201987%2C%201-2%2C%20pp%20357-392.pdf.
- 17 G. Temmerman, Verslag over onder meer de slachtoffers van de Spaanse Burgeroorlog, 14/11/1984 - docs.vlaamsparlement.be/pfile?id=1023110. Bacot meldde de rapporteurs van de Vlaamse Raad zelf dat hij "geen grieven had."
- 18 Sven Tuytens, *Emile 'Lode' Verbraecken. Sociaal assistent uit Berchem in de Spaanse loopgraven (1913-1937)*, in: *Brood & Rozen*, 2022.
- 19 Volgens Michel Moorkens, in de video-documentaire: *Een Eeuw Antwerpse Scheepsherstelling*.
- 20 Zie ook: *Wording en strijd*, p. 83. Onder het bewind van burgemeester Huysmans werd Antwerpen een toevluchtsoord voor vluchtelingen (zie ook het verhaal over de aankomst van het schip St. Louis). In de lokalen van de BTB was het de International Transport Federation (ITF) die vluchtelingen opving en zelfs illegale wapentransporten naar Spanje organiseerde. Na een wapenlevering vanuit Oostende zaten de toenmalige secretarissen Louis Major en Philemon De Witte hiervoor in september 1936 zelfs enkele dagen in de cel.
- 21 Uit de mémoire-teksten van Jos Vermaesen - Amsab-ISG.

Mei 1940

3

DE NAZI'S VEROVEREN BELGIË EN DE ANTWERPSE HAVEN

EEN AKELIGE DODELIJKE LENTE

Na het succesvolle sociaal overleg dat opgestart was na de staking van 1936 staan we echter aan de vooravond van een groot drama. Al in de zomer van 1939 mobiliseert ook België 600.000 soldaten, waaronder uiteraard ook scheepsherstellers en/of hun zonen. In feite is WO II begonnen, en gezinnen beginnen eten te hamsteren. Ook op het werk staat alles op stelten, want in sectoren en bedrijven komen afspraken die de mensen eind jaren '30 verworven hadden, over de 8-urendag, wekelijkse arbeidsduur,¹ betaalde vakantie, kindergeld en pensioenen, op de helling te staan. Uiteindelijk valt Duitsland op 10 mei 1940 behalve Nederland, Luxemburg en Frankrijk, ook het neutrale België binnen.

Ook bommen op de haven, en een eerste dode op de werf van Mercantile

De mensen kunnen het in die tijd nog niet zien op tv, want zelfs zwart-wit uitzendingen kwamen er maar in de jaren '50. Er was dus alleen de radio en de krant, en ze hebben het wellicht vooral gehoord: vroeg in de ochtend bombardeert de Luftwaffe immers het vliegveld van Deurne en de in de buurt gelegen psychiatrische instelling Sint-Amedeus (Mortsel). Scholen worden gesloten, enkele schuilplaatsen ingericht en de eerste rantsoeneringsmaatregelen getroffen.² Uiteraard ligt ook de Antwerpse haven onder vuur. Bij Mercantile, het strategisch belangrijkste scheepsherstellingsbedrijf,³ vernielen Duitse Stuka-duikbommenwerpers op 10 mei de stookolietanks. Enkele dagen later, op 17 mei, verwoesten de Engelsen het testhuis, de elektrische centrale en een hijskraan die tussen de droogdokken staat.

Door het bombardement van 17 mei 1940 verwoeste drijvende kraan nr. 15 die in herstelling was bij Mercantile. De Nieuwe Gazet, mei 1940.

Het is de hel, zowel voor de sloopwerkers als voor de dokwerkers. Mannen rennen door vlammen, anderen kruipen naast paarden die aan stukken gereten zijn, over de grond van angst. Gekwetsten worden weggedragen, maar er is een tekort aan vervoer.⁴ Bij de bombardementen op Mercantile wordt ook het schip de Bocassio getroffen, waarbij sloopwerker Karel Kairet om het leven komt.⁵

Tijdens de 18 dagen weerstand tegen de Duitse Blitzkrieg sneuvelen ook ongeveer 6.000 meestal jonge, Belgische soldaten.⁶ Onder hen ook de sloopwerkers Jozef Peeters en Eugeen Van Isterdael. Ook hun namen staan gebeiteld in het Monument op de site van Mercantile waarover we het in de inleiding hadden.

NA 18 MEI IS ANTWERPEN EEN BEZETTE STAD

De Duitsers verplichten een brandweerman om de Belgische vlag op de kathedraal te vervangen door de hakenkruisvlag, en de bezetter stelt zijn regels. Voortaan is het verboden om wapens te bezitten, de Duitse Wehrmacht te beledigen, te luisteren naar Engelse of andere vijandelijke radiozenders en Engelse of andere vijandelijke kranten of 'gazetten' te lezen. Ook vakbondswerking wordt verboden en het prille sociaal overleg afgeschaft.

De bezetting start overigens, ook al ging het slechts om 10 à 15% van de bevolking, met meer georganiseerde collaboratie dan dat er verzet is. De Duitsers krijgen vooral steun van pro-Duitse partijen en groeperingen zoals het VNV, De Vlag

(de Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft), Rex en andere. Zij azen op benoemingen in belangrijke openbare functies, organiseren meetings en marcheren zeer zichtbaar door de Antwerpse straten. Ze koppelen Vlaams-nationalisme aan het grofst mogelijke racisme tegenover de Joden, en proberen, met enig succes, om jongeren te overtuigen om toe te treden tot hun organisaties.

De stad gaat 'op de bon'

De meeste Antwerpenaren zijn op dat moment echter vooral bezig met aan eten geraken. Al snel zijn er grote tekorten. Net als elders wordt voedsel hier vanaf eind mei 1940 gerantsoeneerd, zodat zegeltjes en voedselkaarten, bedeed door de stad of andere hulpinitiatieven, vijf jaar lang een kostbaar goed worden. Je kan ermee bewijzen dat je het recht hebt om een bepaalde hoeveelheid van een product te kopen. Centraal afhaalpunt is de Stadsfeestzaal op de Meir. Daar is het vaak een drukte van jewelste.

Terwijl de stad start met soepbedelingen,⁷ probeert de bezetter de economische motor terug aan de praat te krijgen. Daarbij geven zij uiteraard voorrang aan de voor hen 'kriegswichtige' industrie. Andere sectoren - ook de

Rantsoenzegels tijdens de bezetting. Archief Michel Moorakens.

voedingssector - blijven kreunen onder het gebrek aan voorraden. In de haven komt geen schip meer binnen. Ook in de dokken van de scheepsherstellingsbedrijven ligt alles stil, al wordt een en ander soms nog wel gebruikt door de afdeling Bruggen en Wegen van de stad.⁸

HERFST 1940 SCHEUREN IN HET DUITSE BETON

Ondertussen hebben de Britten zich eind mei 1940 hals over kop moeten terugtrekken uit Duinkerke,⁹ maar daarmee is de Battle of Britain niet gedaan. Het eerste keerpunt volgt als de Britten erin slagen om de Duitsers van hun eilanden te houden.¹⁰ Honderden Britten betalen het met hun leven, maar de Royal Air Force trekt in de herfst van 1940 op overtuigende wijze een streep door de Duitse ambities.¹¹ Ook België verliest een kwart van zijn gevluchte piloten.¹²

11 november 1940 - Klein verzet, op een symbolisch moment

Al vanaf de zomer van 1940 ziet men ook in Antwerpen allerlei vormen van verzet opduiken, zij het niet met een hoofdletter V, noch in grote organisaties. Allerhande bijeenkomsten en verenigingen zijn immers verboden en de vrije pers is afgeschaft. Hiertegen ingaan door sluikpers te verspreiden, actie te voeren, inlichtingen te verzamelen, laat staan door het plegen van sabotages of aanslagen, staat gelijk met het riskeren van gevangenisstraf, deportatie of zelfs de dood. Dat de bezetter bovendien ondersteund wordt door de collaborerende burgemeester Delwaide, blijkt duidelijk uit zijn aanplakbiljetten. Wie iets wil doen, doet dat dus in kleine clandestiene organisaties, onderverdeeld in kleine cellen met enkele mensen die

Het samenscholings- en betogingsverbod van Oorlogsburgemeester Delwaide, 30 mei 1941. © MAS 275.

men vertrouwt en die een netwerk uitbouwen met weer anderen die ze ook vertrouwen, enzovoort...

Of het nu ingegeven is door de onverwachte Duitse nederlaag in de slag om Engeland of omwille van de verslechterde bevoorrading, feit is dat er ook in de sinjorenstad voor het eerst sprake is van min of meer openlijk verzet. Dat gebeurt als de Duitsers de feestdag van 11 november, de herdenking van de wapenstilstand na de Eerste Wereldoorlog, afschaffen. Duitse affiches roepen op tot Ruhe und Ordnung, en waarschuwen voor repressie. Toch komen heel wat sinjoren die 11de november op straat. De dappersten spelden de Belgische driekleur op, anderen paraderen met in hun borstzakje een zwart, een geel en een rood potlood. Het standbeeld van Albert I, koning der Belgen tijdens WO I, wordt bedolven onder de bloemen. Gewapende patrouilles ontruimen de Leien, maar een aantal mensen hergroept zich aan het standbeeld, dan nog op de Frankrijklei tegenover de Nationale Bank.¹³ Het signaal is duidelijk.¹⁴ De nazi's vinden de viering van de nederlaag van Duitsland natuurlijk niet grappig: sommige manifestanten uit

Brussel en Wallonië worden tot meer dan 5 jaar dwangarbeid veroordeeld. Niettemin zullen een jaar later, in 1941, onder meer bij de scheepsherstellers, zelfs stakingen uitbreken om die nationale feestdag terug te krijgen...

VOORJAAR 1941 DE SCHEEPHERSTELLING ONDER CONTROLE VAN DE KRIEGSMARINE

Begin 1941 wil de bezetter dat de Antwerpse werven terug opstarten om ook Duitse schepen te herstellen. Bij de eigenaars bestaan er twijfels, en de vraag wat te doen wordt druk besproken op vergaderingen van de Federatie der Scheepsherstellers die dan 16 leden telt. De meningen zijn verdeeld. Tien bedrijfsleiders, onder wie William van Beliard-Crighon, willen collaboreren. Zes anderen, waaronder toenmalig voorzitter, directeur Cyrille De Bièvre van Mercantile, Willy Alexander van The Engineering en Alexis Thys van ENI, of Electro Navale & Industrielle, willen dat eigenlijk niet.¹⁵ De slotsom is dat men zal kiezen voor de politiek van het minste kwaad. Echt werk weigeren zou immers leiden tot de aanstelling van een Duitse commissaris.

Niettemin stelt De Bièvre op 21 juni 1941 dat Mercantile toch geen opdrachten zal uitvoeren aan schepen met een offensief militair karakter. Als reactie zetten de nazi's zowel Mercantile, Beliard-Crighon als The Engineering in juli en augustus onder Verwaltung of haar administratieve leiding. In oktober 1941 gebeurt dat ook met ENI, nadat de directie weigert om werken uit te voeren aan Duitse landingsvaartuigen en om een oude gebombardeerde en gezonken Nederlandse kruiser, de Hertog Hendrik, om te bouwen tot een drijvende batterij voor luchtafweergeschut.¹⁶ Getuige Franky Totté: *“Ook onze werf, Mercantile, kreeg haar functie terug nadat*

ze in 1941 opgeëist was door de Kriegsmarine, maar directeur De Bièvre kreeg alleen nog wel omschreven taken toegewezen.” Ook directie- en kaderleden van Mercantile moeten vanaf die dag dus naar de pijpen van de Kriegsmarine dansen, wat sommigen onder hen absoluut niet bevalt. Enkelen van hen zullen de arbeiders later zelfs ondersteunen in hun verzet tegen de nazi's.

DE EERSTE CONFRONTATIES

Ondertussen vaardigen de nazi's onmiddellijk na de inval ook een stakingsverbod uit, verbieden ze vakbonden, slaan ze hun bezittingen zoveel mogelijk aan en schaffen ze het prille sociaal overleg af. In de plaats installeren ze de Unie voor Hand en Geestesarbeiders, hierna vermeld als UHGA, een collaborerende “samenwerkingsorganisatie” in de oude vakbondslokalen.¹⁸ Die zou volgens hen de vrije vakbonden kunnen vervangen. Op zich niets nieuws, want in Duitsland heeft het naziregime al hetzelfde gedaan.

Op de shop slikken ze dat allemaal echter niet zomaar. De heropstart van de werven waar de tewerkstelling zal stijgen van 3.500 (mei 1940) naar 7.500 arbeiders,¹⁹ verloopt in 1941 dan ook allesbehalve vlekkeloos. Dat is zo bij Mercantile, en ook bij de andere bedrijven. De scheepsherstellers slagen er blijkbaar in om een krachtsverhouding op te bouwen: als tussen februari en maart 1941 een nu in feite verboden loonconflict uitbreekt bij Mercantile, moeten de Duitsers en de directie toch luisteren. De Feldkommandantur dringt er uiteindelijk zelfs op aan dat een vroegere vakbondssecretaris, die overgestapt was naar de UHGA, volledig afzijdig blijft.²⁰

DE GALOPIN-DOCTRINE

In feite positioneren die Antwerpse bedrijfsleiders zich conform de richtlijn over de productie voor Duitsland uit juli 1940, vernoemd naar Alexandre Galopin, gouverneur van de Société Générale. Tijdens de oorlog leidt hij een Belgisch financieel-economisch schaduwkabinet met vertegenwoordigers van de ‘*haute finance*’ en de industrie. Alhoewel productie voor de vijand strafbaar is, besluit het ‘comité Galopin’ in 1940 om dat toch te doen. Import van voedsel dat dan enkel uit door Duitsland gecontroleerde gebieden kan komen, is in België immers meer dan nodig, en om dat te betalen is dan weer export van industriële producten nodig. Bovendien hoopt men zo de wegvoering van Belgische arbeidskrachten naar Duitsland te vermijden, en wil men de controle over de ondernemingen in Belgische handen houden om ze intact te houden tegen de periode na de bezetting. Daarbij stelt men wel dat de behoefte aan ingevoerd voedsel het maximale exportvolume moet bepalen, en dat het niet kan gaan om de productie van wapens en munitie. Om te vermijden dat concurrentie concrete beslissingen zou beïnvloeden, adviseert men om deze over te laten aan de sectorale werkgeversfederaties.

Al in december 1940 wijst de bezetter de ruil van voedsel voor industriële producten echter af, en wanneer de Duitsers de druk opvoeren geven de sectorfederaties meestal toch toe of komt het tot een compromis. De argumenten uit de Galopin-doctrine verliezen zo snel aan kracht, en de verplichte tewerkstelling in Duitsland wordt in oktober 1942 een feit. Galopin zelf wordt in 1944 niettemin vermoord door fascistische DeVlag.¹⁷

En als men de scheepsherstellers van Beliard & Crighton in maart 1941 tot twee uur overwerk wil verplichten, laten ze de verbodsregels op sociale actie daar blijkbaar ook niet aan hun hart komen. De arbeiders stoppen op het gewone uur, en... trekken daarna in stoet door de binnenstad om hun ongenoegen te uiten tegen de eisen van de bezetter.²¹

Acties als die van de shopmannen genieten ook steun van de achterban. De winter 1940-1941 is immers niet alleen koud en hard, zeker in de steden gaat het om een echte hongervinter. Het vleesrantsoen bijvoorbeeld zakt van 75 gram per persoon per dag in september 1940 naar 12.5 gram begin 1941. Koffie is verdwenen, en gezien de grote tekorten stijgen ook de prijzen van andere levensnoodzakelijke producten op de zwarte markt tegen de maand mei met 75%. Voor veel mensen die het voordien al niet breed hadden, worden vlees, boter en melk een onbetaalbare luxe. Ze lijden honger en onder inspiratie van de militanten van de communistische vrouwenbeweging nemen volkswomen nu vaak het voortouw in het protest. In maart 1941 trekken ze in Berchem met de slogan "brood en patatten" en een zwarte vlag naar het gemeentehuis. Er groeit ook een groep in Deurne, en later, in mei, komen ook in Hoboken en de Seefhoek dames op straat. Ze eisen op de Grote Markt, aangevuurd door communistische militanten, scherpere prijscontroles en meer en betaalbaar brood. Burgemeester Delwaide kan niet anders dan een delegatie ontvangen op het 'Schoon Verdiep'. Elders komt het zelfs tot plunderingen van bakkerijen en marktkramen.²²

Door de groeiende miserie begint de publieke opinie zich nu echt tegen 'de moffen' te keren. De stad ziet ook hoe Antwerps tuig, opgejut door VNV-ers, zijn lusten botviert tijdens de Antwerpse Kristallnacht van 14 april 1941. De Joodse wijk moet eraan geloven, en men steekt een synagoge in brand. De collaboratie

verliest populariteit en kleinschalig actief verzet steekt de kop op. In de stad circuleren illegale pamfletten, soms worden slogans gekalkt, banden en telefoonkabels doorgesneden, of komt er suiker in Duitse benzinetanks terecht. Ondergrondse bladen geven daarvan verslag. Ineens begrijpt bijna iedereen wie de vijand is, en dat de Duitsers hier zijn om het land economisch uit te buiten.

22 JUNI 1941

OPERATIE SONNENWENDE TREFT OOK DE SHOP

Ondertussen gaan ook de militaire operaties onverminderd door. In de nacht van 21 op 22 juni vallen alle maskers af met Operatie Barbarossa: ondanks een niet-aanvalsverdrag met Stalin,²³ valt Hitler ook de Sovjet-Unie en de door hen veroverde landen, waaronder de Baltische staten, Letland, Estland en Litouwen, binnen.

In België lanceert de SIPO-SD dezelfde nacht Operatie Sonnenwende, een genadeloze aanhoudingsgolf waarbij allerlei antifascisten, waaronder vooral meer dan 300 militanten en sympathisanten van de Kommunistische Partij van België, hierna KPB, van hun bed worden gelicht. De lijsten zijn vooral in Antwerpen en Luik opgesteld met behulp van het Belgisch parket en de staatsveiligheid.²⁴

FRANS OST, HET EERSTE KAMP-SLACHTOFFER OP DE SHOP, STERFT EEN JAAR LATER IN DACHAU

Frans Ost, 34 jaar, ketelmaker bij de firma Beliard, woont in Hoboken en is gehuwd met Anne Staes. Onmiddellijk na de Duitse inval, is hij in mei 1940 al eens aangehouden en gedeporteerd naar Frankrijk omdat hij lid is van de KP. De Belgische staatsveiligheid pakt dan immers niet alleen Vlaams-nationalistische Nieuwe Orde-militanten, maar ook zogenaamd staatsgevaarlijke communisten op.

Niettemin kan Frans enkele maanden later, in de zomer van 1940, nog naar huis terugkeren, uiteraard niet wetende dat het niet voor lang zou zijn.²⁵ Op de werf blijft Frans trouwens pamfletten verspreiden,²⁶ tot in de ochtend van 22 juni 1941 om negen uur. Dan krijgt hij als lid van de KP, de twijfelachtige eer om de eerste shopman te zijn die ook door de Duitsers thuis opgepakt wordt.²⁷ Hij passeert opnieuw in de gevangenis van de Begijnenstraat, maar wordt deze keer, ook als eerste van de scheepsherstellers, overgebracht naar Breendonk.²⁸ Bij zijn arrestatie heeft het koppel twee kinderen, en op 2 februari 1942, zeven maanden na de aanhouding van de papa, bevalt Anne van hun derde kind, Irène.

Ondertussen hebben de nazi's papa Frans - ook als eerste - ongeveer 800 km verder weg van huis gedeporteerd.²⁹ Via de gevangenis van Waldheim en het concentratiekamp Neuengamme komt hij terecht in Dachau,³⁰ het modelkamp dat de nazi's al in 1933, vlak na de machtsovername door Hitler, ongeveer 20 km ten noordwesten van München, hebben gebouwd om hun tegenstanders, zoals communisten, sociaal-democraten, antifascisten en vakbondsmensen, op te sluiten. De SS kan ze er naar believen vasthouden, uitbuiten, martelen

en vermoorden.³¹ Pas vanaf de zomer 1938 komen er ook Oostenrijkse Joden terecht, en vanuit elk land dat de nazi's de volgende jaren veroveren, voeren ze naast Joden, Roma, homoseksuelen, Jehova's getuigenen, in de eerste plaats politieke tegenstanders naar hier af. Zelfs al is het officieel geen vernietigings- maar een werkkamp, toch worden hier meer politieke gevangenen vermoord dan in welk ander kamp ook. Van de 206.000 mensen die er ooit hebben gezeten, komen er 41.500 om.

Ook Frans uit Hoboken sterft hier al in de zomer van 1942, meer bepaald op 7 augustus, en wordt zonder enige verwittiging aan het thuisfront gecremeerd. In tegenstelling tot de families van latere slachtoffers die dikwijls vele jaren in onzekerheid blijven zitten, is de gemeente Hoboken en de familie wel twee weken na het overlijden van het onheil op de hoogtegesteld.³² Dat hij zou doodgemarteld zijn, staat natuurlijk niet in dat overlijdensbericht.

De struikelsteen voor Frans Ost in de Goedetijdstraat 97 te Hoboken. Initiatiefnemer en foto Michel Moorkens

Kleinzoon Yves Cauwberghen en het gezin van de achterkleinzoon bij het leggen van een Sruikelsteen voor de woning waar Frans Ost opgepakt is in 1940 en 1941, Goedetijdstraat 97 te Hoboken. Archief Michel Moorkens

FRANS OST

ketelmaker Beliard

- Lid KP.B. Omwille hiervan voor het eerst aangehouden door de Belgische staatsveiligheid op 13/05/1940 en tot de zomer van 1940 gedeporteerd naar Frankrijk.
- In het kader van Operatie Sonnenwende, dan door de nazi's aangehouden op 22/06/1941.
- Begijnenstraat, Breendonk, daarna KZ Neuengamme, KZ Dachau.
- Overleden door marteling op 07/08/1942, dan 35 jaar.

Gezien de collega's dat later, in 1946, melden in hun herinneringsbrochure hebben ze hierover wellicht een getuigenis gehoord.³³

Irène zal haar papa dus nooit leren kennen. Hij heeft nochtans niks schunnigs uitgespookt, en uiteraard is hij ook nooit voor eender wat veroordeeld. Het enige wat hij wel gedaan heeft, is vanaf begin 1941 De Roode Vaan, toen een lokaal sluikeblad van de KP.B, verspreiden.³⁴ Maria Ost, die bij zijn aanhouding 12 jaar was, vertelt later in een gesprek met dokter Kris Merckx uit Hoboken, gepubliceerd in 1971 over haar vader: *“Als de mensen onze va vroegen om uit te leggen wat het communisme was, dan deed hij dat in een paar woorden. Voor hem was dat: werk voor iedereen, gratis naar de dokter, gratis onderwijs, bijna gratis op de tram en de trein, en maar heel weinig huishuur betalen.”*

Foto archief Jos Pauwels

VOETNOTEN HOOFDSTUK 3

- 1 Opgeschort vanaf 26/07/1939. Zie ook: *Wording en strijd*, p. 85.
- 2 www.antwerpenherdenkt.be/tijdlijn
- 3 Het grootste van vijf scheepsherstellingsbedrijven, dat “tijdens de oorlogsjaren zowel een strategische als strijdbare rol speelde,” zo melden de officiële geschiedschrijvers onder de hoofding “Mercantile en het Verzet tijdens de 2e wereldoorlog” in: *Mercantile Marine Engineering & Graving Docks Company*.
- 4 Julien Van Remoortere, *En toen was het oorlog. Dagboek*, Helios, 1980, p. 9.
- 5 Archief CegeSoma - ‘Kas ’42’ - interview (1983) met scheepshersteller Franky Totté door Michel Moorkens. Franky werd geboren in Maidstone op 19/06/1917. Over welk van beide bombardementen hij het precies had toen hij een dode en verschillende gewonden signaleerde, is niet duidelijk. Volgens Franky, die daar in 1940 nog niet in dienst was (vanaf 1941, toen 24 jaar), werden het testhuis, de elektrische centrale en een hijskraan werden beschadigd. De arbeiders Louis Kerremans, Emmanuel Pintjes, Constant Engelen en Jozef Schaaap werden gewond. De zwaargewonde Karel Kairet overleed later in het Stuivenbergziekenhuis. Bovendien werd ook een matroos gewond toen het schip de Boccaccio getroffen werd door een granaat.
- 6 www.wardeadregister.be/nl/conflicten
- 7 *Genootschap voor Antwerpse geschiedenis*, Antwerpen in de 20e eeuw, Pandora 2008.
- 8 Interview Franky Totté.
- 9 Tussen 26/05 en 4/06/1940
- 10 Zie: nl.wikipedia.org/wiki/Slag_om_Engeland. De voluntaristische speech die Winston Churchill gaf op 04/06/1940, blijft legendarisch: “even though large tracts of Europe and many old and famous States have fallen or may fall into the grip of the Gestapo (...), we shall not flag or fail, (...) we shall fight in France, we shall fight on the seas and oceans, we shall fight with growing confidence and growing strength in the air, we shall defend our Island, whatever the cost may be, we shall fight on the beaches, we shall fight on the landing grounds, we shall fight in the fields and in the streets, we shall fight in the hills; we shall never surrender”. Zie: winstonchurchill.org/resources/speeches/1940-the-finest-hour/we-shall-fight-on-the-beaches.
- 11 Zie www.raf.mod.uk/news/articles/remembering-the-battle-of-britain-a-historic-milestone-and-modern-day-resilience - 15/09/2023: “544 RAF aircrew were killed during the Battle of Britain. 312 RAF personnel were killed on the ground, as RAF stations were often targets for Luftwaffe bombing.”
- 12 *Livre D’Or de la Résistance Belge*, p. 11.
- 13 Nu op de hoek van het Antwerpse Stadspark aan het kruispunt van de Van Eycklei en de Rubenslei.
- 14 www.antwerpenherdenkt.be/oorlogsgetuigen/monument-van-de-maand-het-monument-van-de-gesneuvelden# en Dirk Martin, *Antwerpen tijdens de nazi-bezetting* in *Gierik/NVT*, lentenummer 110, 2016, p.5 - via adoc.pub/antwerpen-tijdens-de-tweede-wereldoorlog.html.
- 15 Lees over deze man ook in de tekst over het netwerk-Stockmans in hoofdstuk 16.
- 16 Jan Laplasse, *Spionnen in Dienst van De Gaulle*, in *Gierik/NVT*, Lentenummer 110, 2016, p. 22 en 23, via adoc.pub/antwerpen-tijdens-de-tweede-wereldoorlog.html en interview Franky Totté, 1983. Zie ook hoofdstukken 5 en 16.
- 17 Zie over de rol van de sectorfederaties in de Galopin-doctrine, in Dirk Luyten, www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/galopin-doctrine.html.

- 18 Rond 20/08/1940. Zie: *Geschiedenis van de Centrale der Metaalbewerkers, 1887-1947*, 1950, p. 82. Zie over de UHGA en de rol van ex-BWP-voorzitter Hendrik De Man ook hoofdstuk 4.
- 19 Dirk Martin, *Antwerpen tijdens de nazi-bezetting*, p.24.
- 20 *Wording en strijd*, p. 9. Ook de getuigenis van Frans Clincke (archieff Michel Moorkens) meldt dat de arbeiders van Mercantile in sept. 1941 gingen meedelen dat zij die man, een zekere De Wit, beschouwden als een 'verrader' die ze niet 'erkennen' als hun vertegenwoordiger. Zo zouden ook 25 fitters in dienst gebleven zijn...
- 21 Dit wordt vermeld in Le Drapeau Rouge, het slukblad van de KPB, in maart 1941. Zie ook rapport Jacques Bervoets (archieff Michel Moorkens).
- 22 Volgens de historica Michèle Corthals op de studiedag Steeds Vereenigd (Felixpakhuis, 10/05/2023) gebeurde dat in Berchem bv. op 23/03, en aan het stadhuis op 21/05/1941. Overigens was die communistische vrouwenbeweging ook in Henegouwen en Luik actief. Zie ook: www.youtube.com/watch?v=xKrV5Z4vf_4, en www.antwerpenherdenkt.be/tijdlijn.
- 23 Het niet-aanvalspact tussen Hitler en Stalin of het Molotov-Ribbentropact dateert van augustus 1939. Het bevatte ook een geheime clauseule over de verdeling van Polen, en op 1 september viel Hitler het land met veel machtsvertoon binnen. Drie weken later viel ook de Sovjet-Unie Polen binnen. Rudi Van Doorslaer, *De Kommunistische Partij van België en het Sovjet-Duits niet-aanvalspact*, Masereelfonds, 1975.
- 24 Zie *Knack Magazine* | Walter Pauli, interviews, 10/05/2022 en 13/04/2023 met verzetshistorica Babette Weyns en Michèle Corthals.
- 25 Zie: www.antwerpenherdenkt.be/tijdlijn en Marleen de Roode, scientias.nl/een-vergeten-drama-uit-woii-de-weggevoerden-van-mei-1940.
- 26 Volgens een getuigenis van Jos Vermaesen, 18/02/1954.
- 27 Volgens een getuigenis van Osts weduwe, 1947.
- 28 Gebaseerd op getuigenissen van een kwartieragent van Hoboken (16/03/1945) en van Osts weduwe in het kader van haar aanvraag voor het statuut politieke gevangene (tussen 16/03 en 19/09/1947). Jos Vander Velpen, *Breendonk. Kroniek van een vergeten kamp*, EPO, 2020, p. 77, heeft het trouwens over 91 slachtoffers van Operatie Sonnenwende die naar Breendonk en later Neuengamme werden gestuurd (geen namen). Zie ook: www.antwerpenherdenkt.be/tijdlijn.
- 29 Het transport naar Neuengamme via de gevangenis van Waldheim vertrok volgens de weduwe Ost in juli 1941. De vraag is echter of zij de data - behalve het overlijden van haar man in Dachau - precies kende. De meest waarschijnlijke datum is die vermeld door de hoger genoemde kwartieragent van Hoboken, door Jos Vander Velpen p.104 (over een reeks gevangenen) en op nl.wikipedia.org/wiki/Fort_van_Breendonk, nl. 22/09/1941. Een Duitse lijst in het archief van de Begijnenstraat (Antwerpse gevangenis): vermeldde dan weer "Aufname" 22/06/1941 en "Entlassung" op 27/01/1942.
- 30 Volgens verklaringen van de hoger vermelde Hobokense kwartieragent (1945) en de weduwe van Ost (1947).
- 31 In gebruik vanaf 22/03/1933.
- 32 Melding van de Burgerlijke Stand van Hoboken op 21/08/1942.
- 33 Naoorlogse aankondiging in de brochure "*Herinnering aan onze kameraden scheepsherstellers die door de Duitschers op de gruwelijkste wijze om het leven werden gebracht*", ongedateerd maar bijna zeker uit 1946. Hierna vermeld als 'naoorlogse Herinneringsbrochure'.
- 34 Zie politieverlag 16/03/1945, met getuigenis van een beenhouwer uit Hoboken. Zie ook de hoger vermelde thesis van De Prins: vanaf 1941 verschenen in Antwerpen lokale verzetsbladen onder de noemer De Roode Vaan. De coördinatie was in handen van Jef Van Extergem, die over de centrale communistische partijlijn waakte, terwijl de bladen werden geproduceerd door o.a. Leo Michielsen, David de Vries en Jef Van Extergem zelf.

Eind 1941

4

BIJ MERCANTILE GROEIT EEN SSK

Ondertussen wordt de sfeer in de stad in de loop van 1941 grimmiger. Op de nationale feestdag van 21 juli, bij de herinnering aan de stichting van België, zweven in 1941 ballonnen met de Belgische tricolore boven de Meir. Ze zijn in het geniep opgelaten vanaf de binnenplaats van een school in de Keistraat, en als de bezetter erop schiet, komt het aan het Koninklijk Paleis en lokaal Malpertuus van het VNV tot zware rellen. Belgische patriotten met driekleurige lintjes en mini-vlaggen botsen ook met leden van collaborerende organisaties zoals de Vlaamse Wacht en de Vlaamse SS. Deze laatsten rukken de Belgische vlag uit handen van vaderlandslievende burgers, die bloemen neerleggen aan het Koninklijk Paleis op de Meir. 's Nachts verschijnen Victory- of V-tekens op bomen, muren en gevels.¹ Ook in Puurs en omgeving wordt een groep jongeren actief onder de naam De Zwarte Hand. Ze verdelen daar ook sluikpers, zetten spionage-acties en zelfs radio-uitzendingen op touw.²

Anderzijds vertrekt eind augustus 1941 een eerste kolonne van 150 man naar het Oostfront. Ook hier kiezen immers heel wat jonge mannen ervoor om aan de kant van Hitler en tegen de Sovjet-Unie te gaan vechten. Het verscheurt families.

Ondertussen beginnen her en der arbeiders zich te roeren tegen het verbod op vrije vakbonden, en de vervanging door een corporatistische organisatie, door sommigen smalend een 'marionettenvakbond' genoemd, de UHGA of Unie van Hand- en Geestesarbeiders. De bezetter wil die gebruiken om de Belgische economie ten dienste te stellen van de Duitse oorlogsvoering. Ze mag binnen beperkte grenzen de belangen van leden verdedigen, maar moet vooral het corporatisme en het Duitse nationaalsocialisme propageren. Staken beschouwen ze als een verouderd en voorbijgestreefd middel in de nieuwe sociale orde, die de sociale strijd muilkorft.

Oostfronters uitgewuifd in het Centraal Station.
FelixArchief, Stadsarchief Antwerpen, FOTO#11554.

Velen ergeren zich er ook aan dat opportunistische vakbondsverantwoordelijken toch naar de UHGA overgestoken zijn, wat onder meer te verklaren valt door het feit dat die opgericht is onder leiding van Hendrik de Man, de laatste voorzitter van de BWP, samen met de leiders van het ACV, van de Liberale vakbonden, en het door het VNV gesteunde Vlaams-Nationaal Syndicaat en de Arbeidsorde. In Antwerpen doet een kleine helft van de socialistische vakbondsverantwoordelijken, waaronder de volledige metaalcentrale, dat niettemin niet.³ Bij de sloopsherstellers aanvaarden trouwens noch de arbeiders, noch de werkgevers en zelfs niet de bezetter, de Unie als volwaardige gesprekspartner. Al tijdens het loonconflict in februari - maart 1941 worden de Unie en zijn leider, ex-BTB-Secretaris Victor Grauls,

volledig afzijdig gehouden op aandringen van de Feldkommandant van Antwerpen zelf.⁴ Uniek was dat niet: ook de toen 300 arbeiders bij General Motors en van een Antwerpse petroleumraffinaderij leggen op 2 mei 1941 het werk neer voor de uitbetaling van de 1ste mei, van achterstallige lonen en voor betere voedselbeiding, zonder de Unie daarbij te betrekken.

ZOMER 1941 HET ONAFHANKELIJKHEIDSFRONT KOMT VAN DE GROND

Iets later verenigt het Antwerpse Onafhankelijkheidsfront (OF), de lokaal kleine KPB met mensen uit liberale kringen en individuele leden van de socialistische Belgische

Titelpagina van het eerste nummer van het Antwerpse sluikeblad *België Vrij*, uitgegeven in de ontstaansperiode van het OF.

Bron: K 118855:5, Collectie Stad Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience⁵

Werkliedenpartij (BWP). Ook activisten van de nu verboden vakbonden treden toe. Ook hier zijn ze, gezien het verbod op vrije pers, vooral bezig met het drukken en verspreiden van sluikebladen, waarin men met slogans als “Niets voor Hitler. Ons eten voor ons” ook oproept tot vertraging en sabotage van de oorlogsproductie.⁶ Hun clandestiene blad, *België Vrij*, roept in november 1941 huisvrouwen op om hun kinderen in de winter niet aan ondervoeding en kou te laten verkommeren, en dus opnieuw te betogen voor grotere rantsoenen en loonsverhogingen, wat ook gebeurt.⁷ De ondertitel van dit blad is veelzeggend: “*Strijdblad voor herovering van 's lands onafhankelijkheid en democratische vrijheden*”. In het eerste nummer van dit Antwerpse blad (gedateerd: 20/09/1941) is op de voorpagina te lezen waarom *België Vrij* verschijnt: “*Iedereen kan vaststellen dat in alle middens het protest, het verzet tegen den bezetter [... is] aangewakkerd na het ontstaan van het Tweede Front: de strijd die ontbrand is tusschen de Sovjet-legers en de nazibenden. Zeker hebben wij nooit getwijfeld aan de uiteindelijke verplettering van het naziregime, maar thans heeft de wanhoopsdaad van Hitler dit moment stellig vervroegd. Dat heeft optimisme en strijd lust gezaaid in de breede massa. Alle verzetsbewegingen hebben één doel, hebben één ordewoord: de onafhankelijkheid van België*

herstellen, de democratische vrijheden heroveren, in één woord: BELGIË VRIJ! Dit toonde ons onmiddellijk den weg: front van alle Belgen tegen den bezetter, EEN ONAFHANKELIJKHEIDSFRONT.”

Naast eigen pamfletten verspreiden deze verzetslieden ook publicaties van het Actiecomité tegen de UHGA, de collaborerende organisatie waarin dus ook een grote groep van de vooroorlogse Antwerpse vakbondskaderleden is terechtgekomen. Het clandestien ‘stencilen’ van al die sluikebladen gebeurt op allerlei plaatsen, bij mensen thuis, maar soms zelfs in de voormalige vakbondsk lokalen in de Ommeganckstraat of op het Stedelijke Bureel van Onderwijs in de Hofstraat.⁸

Ook nogal wat scheepsherstellers sluiten aan bij het OF

De dan 30-jarige Jos Vermaesen, schuilnaam ‘de zwarte’, een vakbondsmilitant bij Mercantile die daar al sinds zijn zeventiende als paswerker werkt en voor de oorlog ook actief was in de BWP,⁹ treedt toe. Hij bouwt de cel Noord uit samen met zijn collega’s uit Merksem, zoals de broers Adriaenssens en Focquier, die blijkbaar lid waren van de KP.B.¹⁰

Het OF of ONAFHANKELIJK- HEIDSFRONT

EEN NIET-BEWAPENDE VOLKSE VERZETSBEWEGING

Tegen eind 1941 circuleren in het Antwerpse al 19 verschillende illegale blaadjes.¹¹ De mensen achter deze blaadjes willen zich natuurlijk ook organiseren. Het OF, dat verschillende antifascistische verzetsgroepen probeert te coördineren en te overkoepelen, komt in de loop van 1941 in verschillende fasen tot stand op initiatief van de KPB.¹² Naast leden van die partij worden ook liberale en katholieke actievoerders en individuele socialisten lid. Toch willen noch de clandestien heropgerichte Socialistische Partij als zodanig, noch rechtse verzetsgroepen aansluiten bij een organisatie die oorspronkelijk door communisten is opgezet.

In de praktijk coördineert het OF allerlei autonoom werkende ondergrondse verzetsgroepen, zoals de SSK's of *Syndikale StrijdKomitees*, het *Joodsch Verdedigingscomiteit* en vele anderen.¹³ Het Front groeit vooral na oktober 1942, vanaf de invoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland, en helpt ook Joodse en andere onderduikers. Tegen 1943 wordt het OF de

grootste verzetsbeweging met ongeveer 22.000 (na de oorlog) erkende leden. Ook de Belgische regering in Londen beseft dat en bezorgt de organisatie een half miljoen frank als steun, voor die tijd een grote som.¹⁴ Tegen de bevrijding in september 1944 is het OF echter gedecimeerd. De meeste leden die gevangen zitten en/of omkomen in de kampen, ondergaan dat lot dus vanwege hun strijd voor humanitaire en democratische rechten.

OOK IN ANTWERPEN

Na een aantal spontane uitingen van verzet op de nationale feestdag van 21 juli 1941, komt het OF in het najaar ook in Antwerpen van de grond.¹⁵ De voornaamste activiteit bestaat uit het verspreiden van sluiipers, kalk- en plaktochten waarmee de leden oproepen tot patriottisme en verzet. Maar ook de Joodse organisatie en de SSK's zijn belangrijk. Ook Joseph Van Thienen, voor de oorlog voorzitter van de Antwerpse afdeling van de Centrale van het Personeel in Openbare Dienst, is van de partij. Hij noemt

zich binnen het OF “Voorzitter van de illegale Federatie van Vakbonden en de SSK”.¹⁶ Ook in Antwerpen worden niet alleen de SSK’s, maar heel het OF vanaf 1942 zwaar geteisterd door aanhoudingen.¹⁷

LENTE 1944 OPRICHTING VAN DE PM

Pas in de lente 1944 richt het gedecimeerde OF in haar schoot ook gewapende groepen op. Met de pluralistische PM of Patriottische milities wil het deelnemen aan de nakende bevrijding van het land. Het zijn vooral mensen die tevoren niet-gewapende opdrachten voor het OF hebben uitgevoerd, die nu ook klaarstaan om spoor- en telefoonlijnen en andere infrastructuur proberen te saboteren.¹⁸ Soms verwacht men hen met de GP of Gewapende Partizanen, de gewapende arm van de KPB. Die rekruteert hiervoor al van in de zomer 1941 bijna uitsluitend in de rangen van eigen militanten.¹⁹ Die verwarring is verklaarbaar omdat KPB-leden soms actief zijn in het OF en bij de GP, waarna ze in 1944 ook aansluiten bij de PM.²⁰

TIJDENS DE BEVRIJDING

Tegen september 1944 staat het OF van de provincie Antwerpen onder leiding van de dan 28-jarige latere socialistische politicus en hoogleraar Willy Calewaert. Hij ziet in de dan 33-jarige majoor Edouard Pilaet, ook lid GL, de geknipte man om tijdens de bevrijdingsdagen de PM in de stad te leiden. Beiden spelen ook een belangrijke rol in het Antwerps Coördinatiecomité van het verzet.²¹

*“De meeste leden die
gevangen zitten en/of
omkomen in de kampen,
ondergaan dat lot dus
vanwege hun strijd voor
humanitaire en
democratische rechten.”*

Daarnaast sluiten uit Antwerpen minstens Jozef Doms en Frans Thielemans aan, naast Médard Lefebvre uit Hoboken en Leo Verbeeck uit Burcht. De laatste twee waren ook lid van de KPB.²² Bij Beliard treedt Romain Ruelle, ook uit Merksem, toe.

Vermaesen is ook de man die vanwege hoger vernoemde Joseph Van Thienen (zie kadertje over het OF) of via een koerierster, een zekere mevrouw Deckers,²³ vanaf de zomer van 1941 ongeveer om de maand pakjes van ongeveer tweehonderd sluikkrantjes en pamfletten van het OF, zoals België Vrij, maar ook van De Roode Vaan en het Het Vrije Woord van de KPB, ontvangt. Hij organiseert de trapsgewijze clandestiene verspreiding niet alleen bij de scheepsherstellers, maar ook aan de dokken en aan de andere kant van de stad, zoals op de scheepswerf Cockerill in Hoboken.²⁴

Daarnaast verdeelt hij tot zijn aanhouding in maart 1942, samen met anderen, evengoed De Werker, de toen uiteraard ook illegale publicatie van de groep rond Louis Major. Die toenmalige vakbondsman en latere minister, probeert zowel de vakbond als de socialistische partij (deze laatste nu onder de naam BSP) illegaal terug op te bouwen, maar dan zonder dat ze als organisatie toetreden tot het OF.²⁵ De Werker van

juni 1941, in de omstandigheden van toen ook een illegaal pamflet, maakt onder de titel “*Niet terug naar het verleden*”, bv. duidelijk dat er op de socialistische beweging van voor en tijdens de oorlog terecht veel kritiek leeft. Men signaleert zelfs dat “*de voorbeelden van slapheid en verraad*”, botsen met “*het onberispelijke leven van zooveel gewetensvolle arbeidersleiders en ontelbare kleinere militanten, die zich jarenlang hebben uitgesloofd om hun makers van dienst te zijn (...) en nu broodeloos zijn en overgeleverd aan bespieding en vervolging*”. Ook De Werker vindt hoop in “*het gedrag van socialisten die thans vooraan staan in de stakingen, de verboden betoogingen en de illegale partij-actie.*”

11/11/1941

HANDEN AF VAN ONZE FEESTDAG!

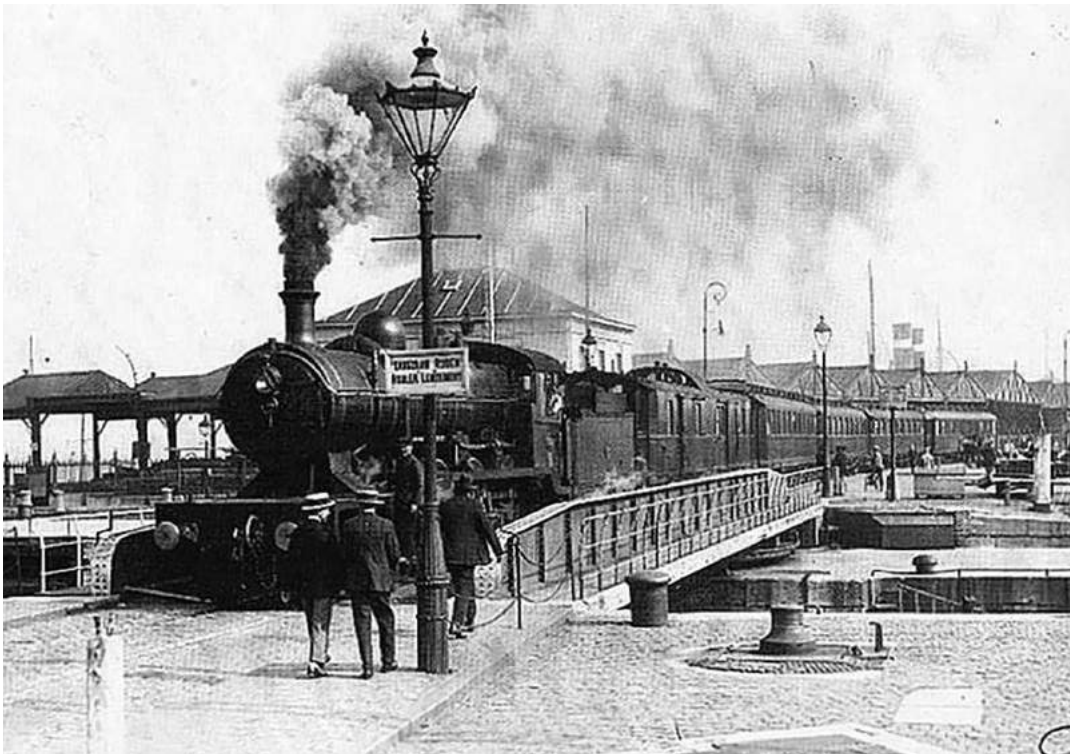
Omdat de bezetter van 11 november, de herdenkingsdag van de Duitse capitulatie en de geallieerde overwinning op het einde van de Eerste Wereldoorlog, uiteraard een gewone werkdag wil maken, volgt dan de eerste grote sociale confrontatie met de bezetter. Meer dan 7.000 scheepsherstellers en metaalbewerkers van Cockerill, Mercantile, Guthrie & Murdoch,

DE WERKER, juni 1941. K118855:73 Collectie Stad Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience.

The Engineering, Beliard en General Motors willen het werk neerleggen.²⁶ De nazi's reageren drastisch. Franky Totté, dan een 24-jarige smid, herinnert zich in 1983, tientallen jaren na de oorlog, de situatie op Mercantile nog goed:²⁷ "Wij eisten - zoals voorheen - een vrije feestdag, maar toen wij naar huis wilden waren onze délégués - alhoewel zij om 14u30 ontboden waren bij de directie - nog steeds niet terug. Ze werden door de Kriegsmarine vastgehouden." Onder meer Jos Vermaesen is toen voor de eerste keer aangehouden,²⁸ waarna de situatie op de werf voor het eerst escaleert. Franky: "het nieuws ging rond als een vuurtje en shopmannen en bedienden besloten spontaan om niet naar huis te gaan als onze afgevaardigden niet waren teruggekeerd."

Gezien het overtreden van het stakingsverbod "verschenen een tijd later echter Feldgendarmen die ons op een vrij agressieve manier, met de bajonet op het geweer, probeerden samen te drijven in het bedrijf." Shopmannen blijven echter shopmannen: "Nadat wij hen hadden ingesloten, vonden ze het toch wijzer om die wapens weg te steken, en zijn onze vakbondsafgevaardigden vrijgelaten, onder voorwaarde dat er op 11 november toch gewerkt zou worden. We konden niet anders dan instemmen. Op de trein die ons tijdens de oorlog, want er reden toen geen bussen, terug naar Antwerpen bracht, werd echter het ordewoord verspreid dat we dat 's anderendaags dan wel zo traag mogelijk zouden doen!"

De trein die tijdens de oorlog tussen het Steen en het ver in de haven gelegen Mercantile reed. ©FelixArchief

De arbeiders van Beliard, Guthrie & Murdoch, The Engineering en de Cockerill-scheepswerf in Hoboken, stoppen hun actie echter niet en blijven op 11 november dus wel thuis, waarna de Gestapo 's nachts echter enkele leiders uit hun huis sleept. Gevolg: op 12 november staakt men op die werven opnieuw voor hun vrijlating en sluit ook Mercantile weer aan. Van op die werf vertrekt zelfs een delegatie naar de Kommandantur, waar ze dreigen met uitbreiding van de staking als de aangehouden mannen niet worden vrijgelaten. Daarnaast eisen ze ook meer loon en een hoger rantsoen. De vrouwen van de aangehouden mannen stromen samen voor de poorten van Cockerill. Resultaat: de Feldkommandant draait bij, laat iedereen vrij en belooft zelfs loonsverhoging. Concreet krijgen ze bij Mercantile dubbel loon voor de werkdag van 11 november.²⁹

Franky gaat verder: *“Ook nadien werd op de shop om de haverklap het werk neergelegd. Op een dag werd ons loon uitgekeerd en er ontbrak 0,25 [toenmalige] centiemmen. We gingen die dus opeisen in de ‘timekeeperij’, het bureel waar de gepresteerde uren werden bijgehouden, en ook ‘zwaar en vuil werk’ want daarvoor kregen we toen ook extra rantsoenzegels. Waren die er niet bij? Meteen besloten we om na de schafttijd niet terug aan ’t werk te gaan, en onze afgevaardigden in te schakelen om te gaan onderhandelen met de directie. Als gevolg stonden een paar duizend man te wachten op het resultaat. Die onderhandelingen duurden zo lang dat het de moeite niet loonde om nog aan het werk te gaan: staking! Ontbraken onze extra zegels of waren er te weinig: staking!”*

“De Kriegsmarine kreeg er schoon genoeg van en bij de volgende werkonderbreking besloot ze de Feldgendarmen in te schakelen, die toen machinegeweren opstelden op de kop van Droogdok 1 en Droogdok 2 om ons zo tot werken te dwingen. Natuurlijk volgden er toen ook

sabotagedaden op de werf: een machine moest gemonteerd worden maar plotseling ontbraken er onderdelen.”³⁰

OOK IN ANTWERPEN GROEIEN ENKELE SSK'S

Vakbonden verbieden bleek dus toch niet voldoende om het sociaal verzet volledig uit te schakelen. Als alternatief komt men ook in Antwerpen op het idee om bedrijfsgebonden SSK's of Syndikale Strijdkomitees op te richten, een soort illegale vakbond op niveau van het bedrijf. In de rangen van het OF hebben ze immers gehoord over het succes van de *“staking van de 100.000”*. Ondanks het Duitse stakingsverbod liggen vanaf 1 mei 1941 gedurende bijna drie weken grote delen van Wallonië plat, en ontstaan in die beweging onder impuls van de KPB ongeveer 65 SSK's die bepaalde eisen kunnen binnenhalen. In Brussel doen er een 50-tal SSK's mee, bij de post, het spoor, de RTT (vandaag Proximus) en de ASLK (later opgegaan in BNP Paribas Fortis), maar ook in enkele privébedrijven.

Ook de Kempische mijnen en de Gentse toenmalige draadtrekkerij Tréfil Arbed volgen. Na die staking groeien er in de herfst van 1941 ook in Vlaanderen 10 à 15 SSK's, waarvan ongeveer de helft in Antwerpse metaalbedrijven: bij Mercantile dus, maar ook bij de scheepsherstellers van Beliard, op de Cockerill-scheepswerf, bij Bell Telephone, bij Erla - de machinefabriek waar dan meer dan 1.000 mensen werken - en wellicht ook bij Ford. Daarnaast bestaat er ook één bij de elektriciteitscentrale Interescout - later Electrabel - in Schelle aan de monding van de Rupel in de Schelde.³¹

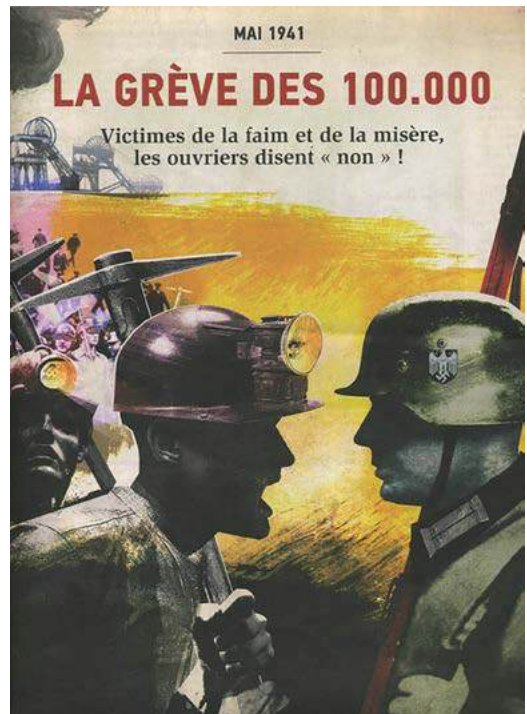
Het SSK-Mercantile telt na enkele weken zeker 30 man

Jos Vermaesen bouwt het SSK-Mercantile na de staking van 11 november 1941 uit, samen met de broers Adriaenssens (naar verluidt was Frans voor de oorlog hoofdafgevaardigde)³² en Frans Focquier, net als hij lid van het OF.³³ Jos, de enige van de drie die dat na de oorlog nog kan, vertelt dan dat ze meestal bij hem thuis op de Lambermontplaats 23 te Antwerpen vergaderen, en soms ook al eens bij Frans en Albert Adriaenssens in hun woning te Merksem, Laarsebaan 59. Die vier zoeken eerst een verantwoordelijke in ieder atelier, die zelf weer compagnons aanspreekt. Uiteindelijk organiseren ze zo een dertigtal collega's.

Vermaesen en de broers Adriaenssens zijn dan prille dertigers, en ook de leden van het SSK zijn meestal erg jonge mannen en in overgrote meerderheid metaalbewerkers. In het atelier dat zij dan betitelen als "t werkhuis van Mercantile", zijn de paswerkers in de meerderheid. Paswerker is een wat verouderde benaming voor een gespecialiseerd technicus of bankwerker die het draaien en frezen van metalen onderdelen onder de knie heeft. Ze hebben ook connecties bij andere bedrijven uit de sector, zoals bij Beliard waar OF-lid Romain Ruelle, ook uit Merksem, dan 38 jaar en bevriend met de familie Focquier, ook paswerker is. Die connecties hebben ze ook bij de firma The Engineering, bijgenaamd "de nieuwe winkel", waar ongeveer 750 arbeiders werken.³⁴

Om hun nieuwe organisatie van de grond te krijgen, proberen ze bij hun collega's zelfs een bijdrage op te halen, in geld of in rantsoenzegels. In het interview in 1983 vertelt Franky Totté dat het zijn taak was om dat iedere week te doen, maar "pas aangeworven mensen, daar waren we, direct onder het oog van Kriegsmarine, uiterst voorzichtig mee. Ik gaf ze aan Rikse Hazen, en hij gaf de zegels of het geld op zijn beurt door aan

iemand die ik zelfs niet kende." Dat het SSK maar een kort leven beschoren zou zijn en dat de helft van de leden – 16 mannen – het initiatief met hun leven zou bekopen, kunnen ze dan natuurlijk nog niet vermoeden. Een aantal leden van de KPVB is dan nochtans al ondergedoken in de stad. Zo is er Bert Van Hoorick, een Aalstenaar die dan in Antwerpen zit. Na de oorlog wordt hij volksvertegenwoordiger voor de KPVB en daarna voor de BSP. Over november 1941 noteert hij: "Ook wij, de ondergedokenen, klappertanden van de kou. De mensen hebben geen kolen en plunderen treinen. Ik moet het stellen met droog brood, soms een kop oxo in een café tijdens een afspraak. Onder de illegalen worden rantsoenzegels verdeeld en het beetje geld dat we van de Partij voor ons levensonderhoud ontvangen neemt toe naarmate de Partizanen overvallen plegen en met duizenden vellen zegeltjes aan de haal gaan."³⁵

Affiche van Jonathan McHugh, naar aanleiding van de staking van de 100.000 in Wallonië. Foto FelixArchief.

VOETNOTEN HOOFDSTUK 4

- 1 Zie ook: www.antwerpenherdenkt.be/oorlogsgetuigen/het-kleine-verzet-uitingen-van-hoop-en-frustratie.
- 2 Vander Velpen, *Breendonk*, p. 83. Ook OF-leider Edouard Pilaet beschrijft in zijn memoires, *De vergeten strijders. Document over Het Verzet in Antwerpen*; Juni 1940 - november 1944, 1998, de Zwarte Hand als de eerste verzetsgroep in de provincie.
- 3 Meer hierover in: G. Van Goethem, *Wording en strijd*. Oversteken naar de UHGA was in strijd met de vooroorlogse afspraken tussen de drie vakbonden, herhaald tijdens de vlucht naar Frankrijk, van mei tot de zomer 1940. Het hoofdstuk *Zwart en Wit, verraad en verzet binnen de vakbeweging, 1940-1944*, geschreven door Wouter Steenhaut, vertelt over wie dat niettemin toch deed. Samengevat: uiteindelijk stappen in Antwerpen niet alleen de secretarissen van het ACV en de liberale vakbond, maar ook een deel van het BVV over naar de UHGA. Doen dat in Antwerpen niet: de PMB-leiding en een deel van ACOD, de ADB en de BTB. Hun werking wordt dus illegaal. De lokalen van de PMB worden aangeslagen door de bezetter, en in die van de BTB mag zelfs oud-voorzitter Louis Major niet meer binnen. Deze laatste probeert de groep niet-collaborerende BVV-ers de hele oorlog te leiden, wat onder meer vast te stellen is vanaf het verschijnen van de eerste (dan clandestiene) *De Werker* in mei 1941: zie verder in dit hoofdstuk.
- 4 De feitelijke leiding lag bij de Duitse Dienststelle Dr. Hellwig, die ook de financiële controle uitoefende, en de fascistische Arbeidsorde nam in de UHGA evenveel belangrijke functies in als al de anderen samen, maar Victor Grauls, een voormalig lid van het Dagelijks Bestuur van de BTB, werd nationaal voorzitter. Ook twee leiders van het ACV, onder wie Algemeen Secretaris Gust Cool, en een topman van de Liberale Vakbonden, Alfons Colle, zetelden daarin. Omdat de Unie een reus op lemen voet bleek, trokken het ACV en enkele socialistische centrales, waaronder de Textielcentrale, zich tijdens de eerste helft van 1941 terug en nam ook de meerderheid van de ex-socialistische leiders ontslag. Grauls viel in maart 1942 in ongenade bij de nazi's en is opgevolgd door Edgard Delvo die de UHGA volledig onder controle van VNV en de bezetter bracht. Zie: Wouter Steenhaut in *Wording en strijd*, p.95 - 99, en in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse beweging*. .
- 5 Een indrukwekkende, maar niet volledige verzameling van de bewaard gebleven sluikpers uit WO II kan men raadplegen via warpress.cegesoma.be. Onze illustratie uit september 1941 komt echter uit de Antwerpse stadsbibliotheek. Zie ook de kadertekst over het OF.
- 6 Nico Wouters in de lezing *Verzet in Antwerpen tijdens WO II - Vredescentrum*, april 2021; zie: www.youtube.com/watch?v=ODNPPNx7Kyw
- 7 Antwerpenherdenkt.be/tijddlijn.
- 8 Naoorlogse verklaring van Joseph Van Thienen. Voor WO II was hij voorzitter van de voorloper van ACOD-Antwerpen, toen bekend als de Antwerpse afdeling van de Belgische Centrale van het Personeel in Openbare Dienst met K. Ruys als vakbondssecretaris. Zie G. Van Goethem, *Wording en strijd*, p. 92.
- 9 Vermaesen was werkend lid van de BWP sinds 1928. Zie ook zijn naoorlogse verklaring, bewaard in zijn dossier bij ARA/DAO: "vanaf het begin der bezetting heb ik in samenwerking met Frans Adriaenssens en zijn broeder Albert, een weerstandsgroep opgericht op de werkhuizen Mercantile. De meeste getuigen zijn achtergebleven in de concentratiekampen. Van mijn activiteiten kunnen echter nog getuigen, Henri Nijs, Franciscus Totté, Jozef De Bolle, Mon Moonen, Jan Gowie". Rik Nijs is de man die niet doorgestuurd is naar de kampen en ook na de oorlog syndicaal afgevaardigde voor PMB bleef. Hij verklaarde: "ik ken Vermaesen van voor de oorlog en wij werkten ook tijdens de bezetting samen op Mercantile. Ik kan met

zekerheid bevestigen dat hij, samen met Frans Adriaenssens en Frans Focquier, de oprichter was van de weerstandsgroep bij Mercantile en dat zij actief waren in de sluijkpers. In zijn dossier zitten ook verklaringen van nog andere overlevende leden van SSK-Mercantile, nl. Camiel Van Regemortel en Emile Peeters. Zie ook de hoger vermelde verklaring van Van Thienen, die zich na WO II "Voorzitter van de illegale Federatie van Vakbonden en de SSK" noemde.

- 10 Volgens het dossier CLAN 128 en 132 bij Dacob vzw, het *Documentatie- en Archiefcentrum van de Communistische Beweging* - www.dacob.be, zijn de broers Frans en Albert Adriaenssens, samen met Louis en Frans Focquier, na hun overlijden in *De Rode Vaan* wel herdacht als oud-KPB-militanten. Ook Jos Vermaesen vermeldt dat over de broers Adriaenssens in zijn notities (Amsab -ISG).
- 11 Jan Laplasse, *Spionnen in dienst van De Gaulle*, in *Gierik/NVT*, Lentenummer 110, 2016, p.21 - via adoc.pub/antwerpen-tijdens-de-tweede-wereldoorlog.html.
- 12 De antifascistische journalist Fernand Demany, die op vraag van medestichter Albert Marteaux, vanaf begin 1942 aan het hoofd stond van het OF, vermeldde na de oorlog 15 maart 1941 als stichtingsdatum, en dat is later door verscheidene historici overgenomen. Later in de 20ste eeuw heeft nader onderzoek echter uitgewezen dat het OF pas in de herfst van 1941 concreet vorm kreeg onder die naam, al nam de KPB al van in de lente van 1941 initiatieven om zo'n antifascistisch front van de grond te krijgen zie: Fabrice Maerten (CegeSoma), www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/onafhankelijkheidsfront-het.html. Zo publiceerde de partij in mei 1941 een *Manifest aan het Vlaamse en Waalse volk voor de onafhankelijkheid van het land*; in september van dat jaar komt in Antwerpen het eerste nummer uit van het sluiklad België Vrij, waarvan de ondertitel luidt: "*Strijdblad voor herovering van 's lands onafhankelijkheid en democratische vrijheden*" en in oktober verscheen het eerste nummer van het Luikse sluiklad La Meuse, met als ondertitel "*Journal du front wallon pour la libération du pays*". Het tweede nummer van België Vrij (november 1941) meldt dat het OF intussen opgericht is en doet een oproep aan het "*Volk van Antwerpen*" om 11 november massaal te vieren. Ondertussen gingen sommige KPB-leden of kernen ook verder, en pleegden vanaf de zomer 1941 al sabotageacties in het kader van de Partizanen - zie hierover het info-kadertje in hoofdstuk 7.
- 13 Zoals onder meer het 'LOMO' (Leraren Officieel Middelbaar Onderwijs) en 'Justice Libre', 'Jeugdfront voor de vrijheid', 'Médecine libre', enz. Het OF wilde vooralsnog in gespreide slagorde gevoerde activiteiten en acties coördineren. Zie Marc Van Trimpont, *Strategie van het OF. Organisatiestructuren en werking op het terrein*, 2016, via www.gerardimontium.be/wp-content/uploads/tijdschrift/1487.pdf en Hector Goossens, *Met pen en stencilmachine in strijd tegen de Nieuwe Orde. De clandestiene pers van de Kommunistische Partij en het Onafhankelijkheidsfront in Oost-Vlaanderen (1940-1944)*, VMT Cahier 1, Masereelfonds, 1979 - zie: www.marxists.org/nederlands/thema/wereldoorlog2/1979pers.htm.
- 14 In januari 1943 werd ook een parachutist gedropt om contact op te nemen en 'Londen' wijdde even later een radio-uitzending aan het OF. De financiële steun volgde via Albert Marteaux (die toen in Londen geraakt was) en de Bank van Brussel. Zie Bert Van Hoorick, *In tegenstroom. Herinneringen 1919-1956*, Masereelfonds, 1983, p. 107 en 108.
- 15 Onder impuls van de toenmalige communistische voormannen Bert Van Hoorick en Leo Michielsens, die toen nog op vrije voeten rondliepen en pas na de oorlog overstaken naar de BSP: zie Van Hoorick, *In tegenstroom*, p. 91. Zie ook www.antwerpenherdenkt.be/oorlogsgetuigen/het-kleine-verzet-uitingen-van-hoop-en-frustratie.
- 16 In het dossier Jos Vermaesen, bewaard in het ARA/DAO, zit een naoorlogse verklaring van Van Thienen. Dat deze in het vooroorlogse BVV, "voorzitter" was van "de Belgische Centrale van het Personeel in Openbare Dienst", staat vermeld in *Wording en strijd*, p.92.

- 17 Fabrice Maerten (CegeSoma), *België in Oorlog. Het Verzet*, in: www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/onafhankelijkheidsfront, en Alain Collignon, www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/1944-06-01-oprichting-van-de-patriottische-milities.html
- 18 Zie hoofdstuk 7. Die militanten voerden al van in de herfst 1941 sabotageacties uit, maar al bestonden ze dus veel langer, de Gewapende Partizanen telden na de oorlog veel minder erkende leden (nl. 13.000) dan de PM, de Patriottische Milities van het OF (nl. 22.000). Zie nl.wikipedia.org/wiki/Onafhankelijkheidsfront.
- 19 Arthur Wollants en Jos Bouveroux, *Russische Partizanen, WO II in Limburg*, Davidsfonds, 1994, p. 218.
- 20 Over het Antwerps Coördinatiecomité, zie meer in hoofdstuk 14.
- 21 Vanuit Brussel stuurt men de Oostendenaar Walter De Brock, op dat moment aanleunend bij de KPB (later BSP), naar Antwerpen om het OF te reorganiseren. Zie Frank Seberechts, *Vechten voor de vrede. Antwerpen 1944-1945*, 2019, p. 25; hierin wordt ook verwezen naar Etienne Verhoeyen, *België bezet - 1940-1944. Een synthese*, 1993, p. 312 tot 315. Zie ook B. Van Hoorick, *In tegenstroom*, p. 108 en H. Goossens, *Met pen en stencilmachine in strijd tegen de Nieuwe Orde*.
- 22 De KPB telde bij Mercantile 9 à 10 leden op toen in totaal ongeveer 2.500 arbeiders en bedienden - zie José Gotovitch, *Du Rouge au Tricolore: les communistes belges de 1939 à 1944*, 1992, p. 257. De auteur besluit, na een kort overzicht van hun activiteiten dat "Mercantile représente la structuration la plus accomplie et la plus efficace de la politique syndicale du Parti en Flandre", want in het totaal zouden er toen in de Antwerpse metaalindustrie maar 18 KPB-leden gewerkt hebben.
- 23 Volgens Van Thienen in zijn naoorlogse verklaring: "laatst wonende te Antwerpen, Aalmoezenierstraat en overleden na de bevrijding door V-bom-inslag".
- 24 Over het aantal exemplaren is er in de naoorlogse verklaringen (1952, 10 jaar na de feiten), geen eenduidigheid. Allicht hing dat af van het beschikbare papier. Ook Van Thienen had het over 100 à 200 van ieder, maar elders sprak hij over "het regelmatig, maandelijks, verspreiden van 25 à 50-tal sluijksbladen", of over "30 tot 40 ex. Het aantal wisselde volgens het aantal dat wijzelf drukten of dat wij van het Centraal Hoofdcomité van het land ontvingen."
- 25 Aangaande Vermaesen baseren wij ons op gegevens in geraadpleegde dossierstukken. Volgens De Prins in www.ethesis.net/antwerpen_sluikpers/ant_sluikpers_hfst_4 verscheen De Werker vanaf mei 1941 (500 ex., groeiend tot 5.000 ex. vanaf het zesde nummer), en hij heeft het ook over het verspreiden van "100-den nummers" op Mercantile. Via Bert Hoorebeke en Georges De Crom kwam het terecht bij de leden van het OF; Vermaesen vernoemt hij echter niet.
- 26 B. Van Hoorick, *In tegenstroom*, p. 93. Volgens een vrij uitgebreid rapport van Jacques Bervoets ging het alleen al om 7.000 sloopsherstellers. De website www.antwerpenherdenkt.be/tijdlijn vermeldt in die sector echter het getal van 4.000 arbeiders "in 4 bedrijven".
- 27 Zie CegeSoma - KAS '42: interview afgenomen door Michel Moorkens, toen collega-sloopshersteller. Franky ging in 1941 op de shop aan de slag als helper-smid.
- 28 Zie de naoorlogse getuigenis van Vermaesen en het hoger vermelde rapport-Jacques Bervoets.
- 29 Rapport J. Bervoets en B. Van Hoorick, *In tegenstroom*, p. 93.
- 30 Zie CegeSoma - Kas '42: interview Franky Totté, afgenomen door Michel Moorkens in 1983.
- 31 Gezien de communicatie op dat moment vanwege de repressie zoveel mogelijk mondeling verliep, de meeste hoofdrolspelers gestorven zijn in de kampen, en er in Vlaanderen weinig of geen onderzoek was over de rol van SSK's, zijn deze gegevens niet precies:

- Wouter Steenhaut, “Zwart en Wit. Verraad en verzet binnen de vakbeweging, 1940 -1944”, in *Wording en strijd* uit 1994, beschrijft alleen welke centrales in Antwerpen trouw bleven aan het BVV versus diegenen die overstapten naar de UHGA, en het voortduren van de spanningen tussen de BWP (*groep* Major) en een actieve minderheid KPB-leden. Het syndicaal verzet in de bedrijven vermeldt hij niet, evenmin als de rol van het OF, dat ook ‘syndicaal’ actief was vanaf 1941. Het hoofdstuk besluit p. 102 trouwens met de opmerking: “Deze bijdrage is enkel bedoeld als inleiding op een nog uit te voeren, meer diepgaande regionale studie van de UHGA & het clandestien verzet in het Antwerpse.” Uit de verdere tekst blijkt echter dat de auteur het dan wel alleen heeft over de groep rond Louis Major en *De Werker*.

Vreemd is natuurlijk dat het volgende hoofdstuk van *Wording en strijd*, getiteld: “*Met één vakbeweging naar een nieuwe wereld. Hoop, en ambities bij de heropbouw, 1944-1950*”, van de hand van Geert Van Goethem, het wel degelijk heeft over de naoorlogse integratie van de Antwerpse SSK’s, in het BVV dat in 1945 dus het ΔBVV wordt. Zie hierover hoofdstuk 16 van deze Kroniek.

- Rik Hemmerijckx, *Van verzet tot koude oorlog, Machtsstrijd om het ABVV*, p. 88 tot 98, Amsab-ISG, 2003, schrijft over de oprichting van SSK’s door de KPB, maar vooral over die in Wallonië in Brussel. Het bestaan van - weliswaar veel minder - SSK’s in Vlaanderen en Antwerpen wordt enkel gesignaleerd;
 - De Prins onderzoekt in zijn thesis over de sluikpers uit 2004 de productie van het blad ‘*Waarheen*’ door het SSK-Mercantile. Voor de rest verwijst hij over dat SSK naar het onderzoek van Gotovitch, *Du Rouge au Tricolore*, p. 257, maar het verhaal in dat boek over de oprichting van het SSK-Mercantile door (alleen) de KPB klopt allicht niet - zie voetnoot 34;
 - Luc Peiren vertelt in *IJzersterk. De geschiedenis van de Vlaamse Metaalindustrie*, Amsab-ISG, 2018, p. 238, dat die SSK’s vooral van de grond kwamen in Wallonië, waar ze tientallen sluikbladen uitgaven, stakingen uitlokten en sabotageacties organiseerden. Dat hij weinig of niks vertelt over Vlaamse SSK’s, onder meer in de Antwerpse metaalsector, lijkt ons een hiaat. Hij constateert p. 274 immers zelf dat het specifiek in de metaalsector van het ‘Gewest’ Antwerpen tegen het einde van de oorlog om 600 SSK-leden leden ging, en in het Provinciaal verbond om 929 SSK-leden. Zie over de gevolgen na de oorlog, dus hoofdstuk 16.
- 32 Volgens een artikel in het Het Vrije Woord, sluikblad van de KPB, van september 1942. Zie www.dacob.be - Documentatie- en Archiefcentrum van de Communistische Beweging.
- 33 Dat vertelde Vermaesen zelf, onder meer in zijn verklaring over Jaak Pluym, zie verder, hoofdstuk 5.
- 34 Gotovitch, *Du Rouge au Tricolore*, p. 257, haalt een (later) verslag van de KPB uit mei 1942 aan dat stelt dat het SSK-Mercantile opgericht zou zijn door 9 à 10 vakbondsmilitanten, lid van de KPB, die daar werkten, wat neerkomt op de helft van de 18 KPB-leden in de Antwerpse metaalsector. Nochtans (1) staat het vast dat het SSK groeide na een oproep van het OF om ook het syndicaal patriottisch verzet aan te zwengelen, en dat Jos Vermaesen (door Gotovitch niet eens vermeld), binnen het OF, de leider en oprichter van de SSK’s in “Antwerpen-Noord”, een werkend lid van de vooroorlogse BWP was. (2) De mede-initiatiefnemers en ook de ‘drukkers’ van Waarheen?, de broers Adriaenssens uit Merksem, waren dan weer wel lid van de KPB, net als de broers (en allicht) zoon Focquier uit dezelfde gemeente. en de eerder aangehouden Medard Lefebvre en Leo Verbeeck. De andere SSK-leden, overleden in Gusen, waren bij ons weten geen lid van die partij.
- 35 B. Van Hoorick, *In tegenstroom*, 1983, p.93.

Nieuwjaar 1942

5

WAARHEEN?

HET BEDRIJFSBLAD VAN HET SSK-MERCANTILE

Tegen eind 1941 gaat het verzet bij Mercantile een gevaarlijke stap verder. De leden houden het niet meer bij de verspreiding van alle clandestiene sluikpers die ze maar konden vast krijgen. Onder de titel Waarheen? beginnen ze ook met eigen pamfletten, speciaal bestemd voor het bedrijf, 'factory publications' volgens de Belgische staatsveiligheid die dan in Londen zit. In samenspraak met de broers Adriaenssens stelt Jos Vermaesen er drie op vanaf het laatste trimester van 1941 tot zijn aanhouding in maart 1942. Hij doet dat in de hoop om het werk zoveel mogelijk te remmen en te saboteren, maar ook om te waarschuwen voor degenen onder de arbeiders en bedienden die "niet te vertrouwen" waren.¹

Clandestien gedrukt

Thuis zijn woede ventileren op papier is één ding, maar tijdens de oorlog een clandestien pamflet ook nog gedrukt krijgen, is natuurlijk andere koek. Vermaesen en co beperken hun tekst wel zodanig dat ze hem kunnen stencilen op de twee kantjes van een blad. Maar ook daarvoor papier vinden blijft moeilijk want dat is dan een schaars goed. Van de drie pamfletten is er maar één teruggevonden, maar Vermaesen bevestigt na de oorlog dat het dus meestal maar om enkele honderden exemplaren ging, "*naar gelang het papier dat wij vonden op... de burelen van Mercantile.*"

Het produceren van de pamfletten laat het SSK over aan de broers Adriaenssens, Frans, toen 30 en Albert, 26 jaar, beiden ook lid van het OF.² Ze wonen beiden nog bij hun ouders op de Laarsebaan 59 in Merksem, en blijkbaar is het Albert, een bediende, die erin lukt om dat

papier van op zijn werkplek mee te brengen. Bovendien hebben ze thuis ook een typemachine waarmee hij de teksten van Vermaesen op een wassen stencil kan overtypen en waar je met een harde pen ook op kan tekenen. Het is ook bij die broers Adriaenssens dat de Gestapo bij hun latere aanhouding in 1942 de Roneo-stencilmachine zal vinden. Vandaag is stencilen verdreven door kopieermachines en printers, maar in die tijd drukt men met zo'n Roneo vaak enkele honderden tot duizenden exemplaren van een tekst af. Uiteraard gebeurt dit in het grootste geheim, want hun collega Frans Ost zit dus al vast, en ze weten ook dat er al mensen in Breendonk terechtgekomen zijn omdat ze in de stad sluikpamfletten verdeelden.

Clandestien verspreid

Franky Totté: *“De bladen werden daarna door Frans Adriaenssens meegebracht naar het werkhuis en verdeeld. In de ketelmakerij gingen verschillende vergaderingen in het geheim door, en in elk atelier werd een verantwoordelijke aangesteld.”* Die “vertrouwensmannen” geven de bladen op hun beurt door aan andere arbeiders en de bedienden. Die ontvangen van Waarheen? om de week à twee weken een pakje, net zoals van België Vrij, Het Vrije Woord, De Rode Vaan en zelfs La Libre Belgique, toen ook een clandestien blad. De bedoeling is uiteraard dat zij die op hun beurt verder verspreiden. In naoorlogse verklaringen van Vermaesen en andere overlevende SSK-leden staat zelfs wie - in hun herinnering - wat juist doorgeeft aan wie. Alhoewel die gegevens jaren na de feiten allicht niet 100% exact zijn, kunnen we zo, naast de schrijvers en de drukkers, toch een 3-tal trappen met ‘verdelers’ reconstrueren.

DE ONGEMEEN KOUDE EN HONGERIGE WINTER 1941-1942

Nieuwjaar 1942 is voor velen geen prettige feestdag. Veel voedingswaren zijn met bonnen gerantsoeneerd, en de medische schoolinspectie heeft al in september 1941 ondervoeding bij kinderen vastgesteld. Tegen het einde van het jaar zijn de officiële prijzen in vergelijking met april 1940 met 75% gestegen, op de zwarte markt soms met 650%..

Dat is echter niet alles: Antwerpen bibbert en beeft. Alsof de duivel ermee gemoeid is, beleeft men van december 1941 tot maart 1942 een van de strengste winters van de laatste driehonderd jaar. Het sneeuwt geregeld en het vriest onafgebroken met minima tot -18°C, terwijl de kolen schaars en gerantsoeneerd zijn. De stad richt zelfs publieke verwarmingszalen in.³ Thuis leven de mensen in hun keuken en gaan vaak om 9 uur naar bed met een trui aan. Door een gebrek aan brandstof en reserveonderdelen functioneert ook het openbaar vervoer steeds slechter.

DE NIEUWJAARSBRIEF VOOR DE ACHTERBAN OP MERCANTILE

Of de vakbonden nu verboden zijn of niet, het clandestiene SSK-Mercantile, wil natuurlijk reageren op die noodtoestand. De groep besluit om onder de titel Waarheen? ook een nieuwjaarsbrief te schrijven en die voorzichtig te verspreiden op de werf. Jos Vermaesen kruipt in zijn pen en Frans Adriaenssens stencilt thuis weer enkele honderden exemplaren van de brief. Zijn broer Albert brengt nog maar eens papier mee van op het bedrijf. Daarna schiet het verspreidingsnetwerk in gang om de brief in de kastjes van de verbindingsmannen te droppen, in de hoop dat alle ongeveer 2.000 arbeiders die aan het werk zijn, hem uiteindelijk zouden kunnen lezen.

HET SSK-MERCANTILE VERSPREIDT ALLERLEI SLUIK- PERS ONGEVEER ALS VOLGT ⁴

Twintig van de leden komen hiervoor later in Breendonk, Mauthausen en Gusen of Sachsenhausen terecht. Slechts vier van die mannen zullen dat overleven.

TRAP A, de kern van het SSK, krijgt een redelijk dik pakket van ongeveer 150 exemplaren van Jos en Frans zelf. Om te beginnen is er de paswerkersfamilie Focquier, lid van het OF: Frans, een man van 43 jaar, zijn broer Louis, 39 jaar en diens maar 17-jarige zoon Victor. Ook Rik Hazen en Jaak Pluym, twee andere jonge paswerkers van respectievelijk 22 en 23 jaar zitten in de kern. Ten slotte is er Rik Nijs, die vaak buiten de werkplaatsen werkt en na de oorlog vertelt dat hij de bladen dus ook kon verspreiden *“aan boord van de in de droge dokken liggende schepen en elders waar scheepsherstellers - en dan voornamelijk deze van Mercantile - werkten.”*

TRAP B. Op hun beurt proberen deze mannen een tweede echelon te organiseren met andere actieve militanten. Het gaat om Frans Thielemans, 30 jaar, Jozef Doms, loodgieter, 48 jaar, Mon Moonen en Camiel Van Regemortel,

een respectievelijk 30-jarige en 22-jarige paswerker, Mieleke Peeters, een maar 17-jarige mecanicien, Franky Totté, smid, 24 jaar en zijn later levenslange vriend Jos De Bolle. Zij vinden ieder een 10-tal tot 25 exemplaren in hun kleerkast. Wie die daarin stopt, weten ze niet.⁵

TRAP C. Ten slotte komen er krantjes terecht bij nog een reeks andere mensen die omwille van de verdere verspreiding later meestal hun leven zouden laten in concentratiekamp Gusen: Jos Pir, rigger, 34 jaar, Pierre Van De Velde, rigger, 24 jaar, Jan Vanherck, paswerker, 25 jaar, Louis Van Welde, smid, 26 jaar, Pierre Wellekens, paswerker, 47 jaar, en de KPB'ers Medard Lefebvre en Leo Verbeeck.⁶ Romain Ruelle verspreidt de bladen ook bij de firma Beliard in de stadsdroogdokken. Ook in deze groep brachten alleen een zekere De Ket, Albert De Paep, Gust De Schaever, Jean Gowie, ene Rosiers, en ten slotte Jos Theunis,⁷ bijgenaamd *«de groene»*, niettemin een oud BVV-afgevaardigde, het er levend vanaf.

Een oproep tot “lijdelijk” verzet tot aan de “eindzege”

Een exemplaar van die kwaaië nieuwwjaarsbrief is na de oorlog teruggevonden. Hij is gericht aan de techniekers, ‘charge-mannen’ (of meester-gasten) en arbeiders, maar ook aan de “patroon” van Mercantile, en met het laatste bedoelen ze natuurlijk de door de Kriegsmarine van veel bevoegdheden ontheven, vroegere directie. Het pamflet begint met de vraag “Waarheen zal het jaar 42 ons voeren?”, en heeft het daarna in feite uitsluitend over syndicale eisen op de werf zelf. Gezien iedere actie verboden is en ze allicht de mogelijke repressie vrezen, roept het SSK op tot “lijdelijk” - vandaag zou men zeggen passief - verzet. Geen vierkante centimeter van het papier, voorkant en achterkant, is blanco gelaten, maar de boodschap is duidelijk. Enkele citaten in een meer hedendaagse spelling: “Waarheen zal het jaar 42 ons voeren, is de vraag welke velen zich stellen? Het antwoord ligt bij ons. Het zal ons in die richting voeren waarheen wij het zelf zullen leiden. Onze gezamenlijke wens is toch nog steeds het betrachten van de eindzege in deze oorlog. Om dit zo vlug mogelijk, mogelijk te maken, hoeven wij allemaal, zij het patroon, technieker, chargeman of arbeider, op 3 fronten te strijden. De eindzege is ons aller eindzege, daarom moeten allen ook ons machtigste aller wapens nog meer uitbreiden:

Het lijdelijk verzet, werk steeds trager, dit moet onze leuze zijn. Voeg daarbij: meer loon, betaling van achterstallen, betere bevoorrading, en trek u de job niet aan...

Wij arbeiders in 1942. Hand in hand, zij aan zij, ten strijde voor alles wat ons goed recht is. Daarom: hoog de solidariteit, één in gedachten en in de strijd, alleen samen hebben we macht. Weg met alle gekruip, sta op en handel als bewuste arbeiders.”

Meer voedsel en meer loon!

Het pamflet wijst op de woekerprijzen: “Ajuin aan 14 à 15 Fr. in plaats van de officiële prijs 3,15 Fr.; appels 13 Fr.; groenten steeds boven de officiële prijs. Waar blijft de vertegenwoordiger van die Commissie van Prijzen en Lonen, om hier paal en perk aan te stellen? Eis betere bevoorrading en propageer deze gedachte onder de kameraden van de andere bedrijven.” Daarbij vraagt men zich ook af waar de aanpassing van de lonen blijft, waarbij men erop wijst dat de bedienden - er stond “boden” - wel net een extra week loon als eindejaarspremie hadden gekregen. Inderdaad, waarom de arbeiders dan niet? Opmerkelijk is dat men vermeldt dat zelfs de collaborerende UHGA een loonsverhoging met 1/3e nodig vindt. De SSK’s zijn immers ook opgericht om die organisatie, waarin ook op de scheepsherstellingswerven enkele oude vakbondsverantwoordelijken hun heil gezocht hebben, actief tegen te werken.

En dan is er de eis tot bestaanszekerheid: “Opgepast voor de nieuwe strik van de Duitse overheid, een werkregeling die ons laat hongeren en gebrek lijden. Eist, net zoals in Duitsland, 60% loon bij werkloosheid omwille van regen en vorst. Waarom hier andere reglementen, terwijl we voor dezelfde werkgever werken? Weiger overwerk om het verlies in te lopen. Hoog de solidariteit in deze zaak.”

Waarschuwingen voor enkele chefs

Mercantile is geen eiland. Niet iedereen sympathiseert met het sociaal verzet. Zeker in de groep van de leidinggevendenden zitten ook sympathisanten van de Duitse Kriegsmarine: “Op bevel van de bezettende macht moet dit of dat gedaan worden, hier of daar overgewerkt worden,” waarbij ze blijkbaar geholpen worden door “verschillende ‘charge-mannen’ [vandaag

zouden wij zeggen ploegbazen], welke er waarlijk genoeg in scheppen de arbeiders te pesten en af te drijven. Met Führer-neigingen, terroriseren ze met de glimlach op het gelaat de arbeiders, gekweld door honger en ellende.” Het pamflet beschrijft ze als een “klik die een goedkope dictatuur tracht uit te oefenen, waarvan – indien de Duitse overheid ervan op de hoogte was – die er zelfs zou van walgen. Als het erop aan komt, als een van deze heren, een verantwoordelijkheid op zich moet nemen, wenden ze alles aan om die van zich af te schudden. Kijk maar eens: telkens als er een dictatoriaal bevel gegeven wordt voor overwerken bv. verdwijnen ze plots zelf, zijn ze ziek of is hun enkel verstuikt...”

Ondanks alles is het SSK-Mercantile er trouwens eind 1941 al van overtuigd dat het einde van de bezetting ooit in aantocht is. Dat “miserabel zootje” zal dan immers een prijs betalen: “Als ze het antwoord zullen gevonden hebben op waarheen met je, dan zal hun glimlach op hun gelaat bevroren. Ge zult verdwijnen met deze oorlog om nooit meer terug te komen, daar zorgen de arbeiders wel voor. Ook voor technici en meestergasten die Führer-neigingen vertonen, komt eens een eind aan deze oorlog. Heren, waarheen als de dag van de rekening komt, met uw drang om geld te verdienen door uitbuiting van arbeiders, en om ze te terroriseren en dictator te spelen met de glimlach op het gelaat? Gij lacht, terwijl men ervoor zorgt dat jij niet gekweld wordt door honger en ellende, en u mee profiteert van de voordelen bekomen door de strijd van de arbeiders: visbedeling, gerste-meel, een 13e maand, e.a.”

Ondertussen zijn de auteurs trouwens niet te beroerd om ook “sommige kameraden”, collega’s dus, in hun blootje te zetten omdat die hopen om niet geconfronteerd te worden met loonverlies als er weinig werk is, en dus “Duitse soldaten en hun gezinnen kleden.” Zie het “Bijzonder bericht: geprikkeld door

egoïstische neigingen verzamelen sommige kerels, textielkaarten welke dan overgemaakt worden aan de Boer van St. Nikolaas. Die geeft die op zijn beurt af aan een Duits zat pateeke, dat ze te gelde maakt bij Duitse mensen, en met die centen Jannestreken gaat verkopen in de cafés. Als vergoeding belooft deze mijnheer dat de meepakkers altijd werk zullen hebben. (Duitse manier om alle geschillen op te lossen). Bij de neus gegrepen, niet waar kameraden? Laat zulke wantoestanden ophouden en laat ons de gelederen gesloten houden.”

Voor solidariteit met de slachtoffers van de Gestapo

Ondertussen weet het SSK allicht ook dat hun collega Frans Ost van Beliard, in Breendonk terecht kwam,⁸ en dat er ook in andere Antwerpse bedrijven vakbondsmensen opgepakt zijn: “Weer zijn er nieuwe slachtoffers gevallen als prooi van de Gestapo. Steun deze kameraden en hun gezinnen. Zij hebben het meer dan nodig. Bent eensgezind in uw steun en uw strijd” Uiteraard beseffen ze dus ook dat ze zelf risico lopen. Vermaesen schrijft zelfs letterlijk dat “ons harde tijden te wachten staan”, maar dat ook bij hen mensen de verdeling van vlugschriften met hun leven zullen betalen, beseft ook hij dan allicht nog niet. Dat verandert langzamerhand als hij en Frans Adriaenssens in het eerste trimester 1942 in de Begijnenstraat terecht komen, want dan proberen ze waarschuwingen uit te zenden.⁹

DE IMPACT VAN DE OPROEPEN VAN HET SSK

De normale productiviteit bij de scheepsherstellers daalt drastisch

Allicht heeft de goed opgevolgde oproep meer negatieve impact op de Duitse oorlogsproductie dan een of andere aanslag. Ene Jef Van der Helst, arbeidersafgevaardigde bij The Engineering, waar dan onder bevel van de Duitse Kriegsmarine gemiddeld 750 arbeiders werken, schrijft na de oorlog een rapport voor de krijgsauditeur.¹¹ Volgens hem daalt de vooroorlogse productie tijdens de bezettingsjaren minstens in dat bedrijf met drie vierde: arbeiders hokken uren, zelfs dagen, samen in schuil- of eetplaatsen en de 'foremannen' of meester-gasten rapporteren niet...

Jef vertelt trouwens ook hoe Rik Nijs van het SSK-Mercantile in die periode komt vragen om de economische sabotage bij The Engineering op te drijven om de druk van de SS bij hen te verlichten.¹² Vooral de rol van de 'riveurs', de mannen die klinknagels in scheepskielen slaan, zijn volgens hem doorslaggevend. Zo zijn er in het schip Tanger honderden gaatjes te boren. Met een boormachine kan men door platen van 6 tot 10 mm tien gaatjes per uur boren, maar men komt maar aan zestien per dag. Bijgevolg kunnen ook de 'riggers' slechts een vijfde van de transportrekken en stellingen van voor de oorlog maken, moeten de ketelmakers en branders wachten, kunnen de timmerlieden geen hout op platen aanbrengen, de fitters geen machines plaatsen op of tegen 'ongeriveerde' bodems of snijplaten. Hij besluit: *"De Belgische scheepsherstellers zijn wellicht mede van de bekwaamste en productiefste van de wereld, maar waren misschien ook de bekwaamste om de onbekwame Duitse technische leiding voor de gek te houden: de fouten die de Belgische*

*arbeiders zagen, bleven wat ze waren. Er werd gedesorganiseerd en gespot met het wereldberoemde organisatievermogen van de Duitsers."*¹³ Over Mercantile geeft Franky Totté als voorbeeld hoe ze *"in het testhuis met zeven tot acht mensen normaal ongeveer 20 meter scheepsketting konden testen op twee dagen, maar toen duurde dat twee weken. Soms trokken we zo hard dat ze brak, en die ketting kon pas terugkomen naar het testhuis, nadat ze gelast was in de smidse..."*

Ook over de activiteiten - of beter het gebrek daaraan - bij het bedrijf ENI, Electro Navale et Industrielle, is na de oorlog een rapport opgesteld door de krijgsauditeur. Er zijn niet alleen bevoorradingsmoeilijkheden, directeur Alexis Thys remt de omzet af tot 30 à 50 procent van de mogelijkheden.¹⁴ De auditeur noteert ook dat de wel uitgevoerde *"werken er doorgaans zeer veel tijd in beslag namen, (...) want dat de werkgeest van de arbeiders op de scheepswerven in het algemeen op een zeer laag peil stond."* Franky vertelt na de oorlog bijvoorbeeld over de werken aan het schip Hertog Hendrik, die de directie dus eerst had geweigerd. Na een opeising voeren de scheepsherstellers hun werk met zoveel 'plichtsbefes' uit dat men twee jaar later nog nergens staat, en ze de boot naar Rotterdam moeten slepen...

Volgens beide getuigen, Jef Van der Helst en Franky Totté, produceren de arbeiders in de schaduw van de Duitsers ondertussen voor eigen gebruik wel koelbakken, schoppen, graanmolens, emmers, potten, roosters, enz... Franky heeft in 1983 thuis nog een bijl liggen, gemaakt van de pantserplaten van een schip.

W A A R H E E N .

Bij het verscheiden van het jaar 41 moet ons dit woord nu bijzonder op de lippen liggen, in onze brein dikwijls naar voren komen. **Ja, Waarheen zal ons het jaar 42 ons voeren, is de vraag welke velen zich stellen. Het antwoord ligt bij ons zelve. Het jaar 42 zal ons in die richting voeren waarheen wij het zelve willen leiden.**

Onze gezamenlijke wensch is toch nog steeds het betrachten van den eindzege in dezen oorlog. Om dit einde zoo vlug mogelijk te maken, hoeven wij hier allemaal zij het patroon, techniek, charge-man of arbeider, op het 3 Front te strijden. De eindzege is ons aller eindzege, daarom loeten allen het zoo machtige aller wapens nog meer uitgebreider maken **HET LEIDELIJK VERBODT.**

WERK STEEDS FRAGER Dit moet onze leuze zijn, voeg daarbij MEER LOON - BETALING VAN ACHTERSTEL - BETERE BEVOORRADING een trek u de djob niet aan.

Ja, ook voor de techniekers en meestergasten stelt zich deze vraag **WAARHEEN IN 42.** Ook voor hen al wenschen ze het misschien niet zoo zeer als de eenvoudige arbeiders, komt eens het einde van deze oorlog.

Dat ze deze vraag eens in een zuiver daglicht bezien trachten te beantwoorden, **OP WAARHEEN MET ONS INDIEN DE DAG DER AFRREKENING KOMT.** Want Heeren **DE CLERW, MATHYSEN** en C° uw drang om geld te verdienen en dit door uitbuiting van de arbeiders, uitbuiting van mensch tot mensch, uw drang om arbeiders te terroriseeren en dactatob te spelen, met den glimlach op het gelaat (Pere Klerk daarbuiten gelaten, alhoewel hij veel rondloopt, die mensch is ziek al hij tehuis is) Gij lacht wijl gij niet gekweld wordt door honger en ellende, daar zal de Blaackpan wel voor zorgen, alsook het mede profiteren van de voordelen, welke mogelijk gemaakt worden door den strijd der arbeiders : vischbedeeling - gerste meel een 14 maand meer en s.

Op bevel der bezettende macht moet dit of dat gedaan worden, hier of daar overgewerkt worden en dit alles nog geholpen door verschillende chergemannen, welke er waarlijk genoegen in s cheppen de arbeiders te pesten en af te drijven, om alsoo hun minachting en hun wrok te koelen en bot te vieren. Geholpen zeggen we door kerels als **BOSSERS - OOMS - LEBKS** en andere, een klik welke een goedkoop diktatuur tracht uit te oefenen, waarvan, indien de Duitse overheid er van op de hoogte was, ze er van zou walgen, wanneer we zeggen, indien het er op aankomt, als een van deze heeren een verantwoordelijkheid op zich moeten nemen ze alles aanwenden om ze van zich af te schudden. Kijk eens telkens als er een diktatoriaal bevel gegeven wordt voor overwerken bv. verdwijnen deze heeren plotseling (uit reden van ziekte of versluikten enkel. Een miserabel zootje is het, en als ze het antwoord zullen gevonden hebben op het waarheen met je dan zal hun glimlach op hun gelaat bevrozen, want voorwaar we zeggen het u, GE ZULT VERDWIJNEN MOET DEZEN OORLOG OM NOOIT MEER TERUG TE KOMEN, daar zorgen de arbeiders wel voor.

Dit alles kan in overweging genomen worden door deze die Führer neigingen vertoonen en ze graag in toepassing zouden brengen.

..... **WIJ ARBEIDERS IN 1942**

HAND IN HAND ZIJ AAN ZIJ

TEN STRIJDE VOOR ALLES WAT ONS GOED RECHT IS.

De Unie van Hand- en geestesarbeiders maakt bekend

De oordeling de Wit wiens salaris werd verhoogd met 1/3 alsoo hebben ze besloten en besluiten dit als maatregel om voorbeeld ten einde de loonen aan te passen aan den huidige levensstandaard.

Als toemaat, en voorbeeld, heeft de heer de Wit, terwijl hij ziek was, zich ziekengeld doen uithalen (strijd tegen de ploetoksten

Ten laatste als belooning hebben de boden voor hunne bewezen diensten ons 53 week uitbetaald gekregen ZONDER KOMMENTAAR.

Kameraden uit de Plaatslagerij, houd sommige uwer makkers in het oog, volle gast worden door het feit dat ze niet anders te doen hebben dan Schele Pol vet te mesten en in het leven te houden.

OFFISIEUSE WOKKER.

Ajuin op Mere aan 14 à 15 fr. Officieele prijs 3,15 fr. Bij Billiar 17 frank.

Appelen 13 Frank. Groenten steeds boven den officieelen prijs, dit alles gecontroleerd bij den aankoop, door de commissie van Prijzen en Loonen. Bekijk de artikels in de winkels, geteekend, mitd afgifte van punten en zegels. Dus het leven is vals duurder geworden terwijl de loonen steeds het zelfde blijven. Waar blijft de officieele vertegenwoordiger van commissie van prijzen en Loonen en hier paal en perk te stellen. Waar blijft de ~~kom~~ aanpassing der loonen. Bist meer loon door hiet zelve handelnd op te treden. Bist meer loon, gesteund op deze prijzen (Officieel geteekend). **BISCHT BETER BEVOORRADING** propageandeer deze gedachten onder de kameraden van de andere Bedrijven.

BIZONDER BERICHT.

Sommige kameraden van Mere, kleeden de Deutsche soldaten en hunne gezinnen. Geprikkeld door hunne egoistische neigingen verzamelen sommige kerels, Textielkaarten welke alsdan overgemaakt worden aan de Boer van St. Niklaas welke deze op zijn beurt afgeeft aan een Deutsch Zat pateeke, deze maakt ze ten gelde aan Deutsche menschen en met de centen gaat hij jannestrecken verkopen in de cafées. Als vergoeding beloofd (duitsche maniet om alle geschillen op te lossen) deze mijnheer, dat de meepakkers niet zullen moeten verletten.

.... **BIJ DEN NEUS GEGREPEN**, Niet waar kameraden. Laat zulke wantoestanden op houden en de gelederen gesloten houden.
KAMERADEN

Opgepast voor de vlasche profeten

Sommige afgedankte functionarissen van de B.W.P. zijn op de djob te werk gesteld. Mannen welke vroeger moesten onze belangen verdedigen als secretaris of boden, worden nu als blijk van erkentelijkheid door de Patroon voor bewezen diensten aan het werk gesteld. Hebben deze menschen destijds hun plicht gedaan. Trekt zelve de konklusie hebben deze menschen vroeger onze belangen verdedigd. Zoo ja, zouden de patroon hun nu geen dank betuigen. Laat U niet beïnvloeden door deze menschen welke wel eens zouden trachten nu door spionage en actie de weg te banen om later de laken weer uit te deelen **ZE ZIJN NIET AAN HUN PROEFSTUK DUS OPGEPAST**

OPROEP AAN DE KAMERADEN

Kameraden, Opgepast voor de nieuwe strik der Deutsche Overheid. Deze werkregeling laat ons hongeren en gebrek leiden.

Weigert deze voorwaarden aan te nemen. **BISCHT** Zoo als in Duitscheland - 60 Loon uitbetaling voor zegen en Vorst verlet en dit zonder terugave. Waarom hier ander regelementen daar we toch voor dezelve werkgever werken **WEIGERT OVERWERK** om het verlies in te loopen **HOOG DE SOLIDARITEIT IN DEZE ZAAK**

Weer zijn er nieuwe slachtoffers gevallen als prooi voor de Gestapo. Steunt deze kameraden hunnen gezinnen. Zij hebben het meer dan nodig. Bent eengezind in uw steun en uw strijd - Harde tijden staan ons nog te wachten.

Daarom - HOOG DE SOLIDARITEIT

EENS IN DE GEDACHTEN EEN IN DE STRIJD

ALLEN TE SAAM HEBBEN WE MACHT

**WEG MET ALLE GEKRUIP, STA OP EN HANDEL ALS BEWUSTE ARBEI
DERS.**

Kolen, ijzer, hout en koper verdwijnen

Bij The Engineering stoken ze in de winter zelfs nieuw hout en tientallen biels van treinsporen op om de handen te verwarmen. Bovendien volstaan normaal 25 tot 30 kg kolen om 600 nagels te 'riveren', maar dan heeft men plots 20 kg nodig voor 100 nagels. Het overschot neemt men iedere dag om de beurt mee naar huis, en ook 's nachts laten de bewakers massa's kolen, ijzer, hout, koper, enzovoort passeren. Met medewerking van de Belgische bedrijfsleiding verdwijnt uit het droge dok op een bepaald moment zelfs 60 ton kolen uit een schip.¹⁵

Bij Mercantile verdwijnen volgens Franky Totté zelfs schoorbalken, nodig om schepen in het droogdok te stutten. Men jaagt ze thuis door de schoorsteen. Sommige scheepsherstellers zouden ze zelfs met twee man op de trein tussen de haven en het Steen moeten zetten: al hun zakken en zelfs hun 'kopzak' (een waterdichte schoudertas die gesloten wordt met een stropkoord), zitten immers vol koper om te verkopen. Allicht kan de bezetter daar niet mee lachen, want net dat materiaal is voor de Duitsers ontzettend belangrijk. Er lopen campagnes om het in te zamelen, en zelfs kerkklokken moeten eraan geloven.

Regelrechte economische sabotage

De Kriegsmarine, die de werven beheert, kan ondertussen blijkbaar toch zorgen voor de noodzakelijke machines, koffers met gereedschap, flessen zuurstof en gas. Maar de 'riveurs' bij The Engineering hebben nu evenveel materiaal nodig om 400 nagels te 'riveren', als voor de oorlog voor 2.000 nagels. Zuurstof- en gasflessen worden opengedraaid, en als de brander moet branden, heeft hij geen gas meer, wat voor onder meer de ketelmakers en de fitters weer wachten betekent. Pakken met lasbagetten

worden in de regen gelegd. Oud ijzer komt in de dokken terecht. Nadat ze soms dagen nutteloos hebben gedraaid, vallen compressoren stil omdat de stookolie op is, en moet men, zoals 30 jaar eerder, 'riveren' met een gewone hamer.¹⁶ Ondertussen zorgt men ook bij Mercantile op een creatieve manier voor chaos. Franky Totté: *"Als men beugels herstelt om tanks of camions vast te maken, passen ze nooit en bij de montage van een machine ontbreken plotseling onderdelen. Toen men in het droogdok een schip in het water moest leggen en we 's middags naar huis gingen, was de dok inderdaad vol water gelopen, maar het schip lag op zijn zij. Men was vergeten een zeevalve of afdichtingskraan dicht te draaien..."*

In de video *"Een eeuw Antwerpse scheepsherstelling"* uit 2012 heeft de machinefitter en toen nog levende getuige Albert Brandt het ook over een kanon dat inderdaad verdween bij ENI: *"Er verdween toen ook geweldig veel munitie van die schepen, en op een bepaald moment zelfs een kanon. Ze werden wakker en het was weg."* Sommigen dichten deze laatste diefstal toe aan de meest rechtse verzetsgroep, de NKB, de Nationale Koninklijke Beweging, die ook medestanders heeft bij de scheepsherstellers.

Met soms een oogje toe van Belgische directies

Franky: *"Op zich waren het allemaal kleinigheden, maar het was wel passief verzet tegen hen die ons tot slaaf wilden maken van hun Duizendjarig Rijk. De solidariteit onder de arbeiders was enorm. Er ontstond, meer nog dan voorheen, een hechte band, een soort broederschap."* Ondertussen knijpen ook enkele Belgische directies, van wie de Kriegsmarine verwacht dat ze de bedrijven praktisch blijven aansturen, dus een oogje dicht. Soms participeren directies zelfs echt aan het verzet.

“Met medewerking van de Belgische bedrijfsleiding verdwijnt uit het droge dok op een bepaald moment zelfs 60 ton kolen uit een schip”

Het bedrijf ENI bijvoorbeeld, gespecialiseerd in het aanbrengen en herstellen van elektrische uitrusting op schepen, zet in augustus 1940 uiteindelijk de deuren open voor samenwerking met de bezetter. De orders komen tussen juli '40 en september '44 voor 68% van de Kriegsmarine. Ondertussen werkt directeur Alexis Thijs de hele oorlog mee met de inlichtingennetwerken die de geallieerden en generaal De Gaulle in Londen informatie bezorgen via Parijs. Die drukken hem op het hart om de samenwerking met de bezetter in geen geval op te blazen, zodat de installaties gevrijwaard blijven.¹⁷

Niet alleen bij ENI hebben de Duitsers problemen. Directeur Cyrille De Bièvre van Mercantile, die probeert om 'zijn' arbeiders min of meer te beschermen, moet in oktober 1941 aftreden als voorzitter van de Federatie van Scheepsherstelling. Hij wordt vervangen door een man uit een kleinere firma. Over de situatie bij The Engineering vertelt de al genoemde scheepshersteller Jef Van der Helst na de oorlog dat de 'economische sabotage' daar is gelukt. *“De Belgische dagelijkse leiding kon immers vergelijken met de vooroorlogse productie. Zij zag de economische sabotage én kende de leiders. Het feit min of meer gedekt te zijn door de patroon, hielp bij de psychologie van, zeg, het is maar werk voor den Duits.”*

Volgens Jef waren er echter ook anderen: zo zou de directie van Beliard echt samengewerkt hebben met de bezetter. Daarom lukt de ontruiming van eetruimtes waar arbeiders samenrokken daar wel, en haalt men soms tot vijfmaal het resultaat van The Engineering.¹⁸ De directie van een kleiner bedrijf, Electric Welding, zou na de oorlog zelfs veroordeeld zijn tot een boete van (toen) 15 mio BFr. voor economische collaboratie.

VOETNOTEN HOOFDSTUK 5

- 1 Zie de naoorlogse getuigenissen van Jos Vermaesen, ook die over Jaak Pluym, bevestigd door Rik Nijs: deze herinnerde zich toen wel niet meer precies vanaf wanneer “Waarheen?” voor het eerst is verschenen, doch vermoedelijk vanaf ongeveer halverwege het jaar 1941.
- 2 Naoorlogse verklaringen van Vermaesen:
 - bv. over Jaak Pluym: “de broers [Adriaenssens], beiden aangehouden en overleden, zorgden voor het drukken door middel van een “roneo”. Nadat de artikelen door mij waren geschreven gaf ik ze aan een van hen op de werkplaats. Ze stencilden daarna bij hen thuis, nadat Albert de tekst had overgetypt. Ikzelf heb nooit geholpen bij het stencilen of erbij tegenwoordig geweest. (...) Het aantal schommelde rond de 200 à 350 ex., dit naargelang het papier dat wij konden bekomen, op de burelen van Mercantile.”;
 - in een andere verklaring had hij het echter over 1.000 ex., misschien nodig om het blad te kunnen bezorgen aan de ca. 2.500 arbeiders en bedienden? Hoewel de inhoud enkel ging over Mercantile, beweerde hij toen ook ze ook een pak naar Beliard brachten. Hij doet er allicht nog een schep bovenop (of de aantallen zijn verkeerd genotuleerd?) in nog een andere verklaring, want daar lezen we dat hij “persoonlijk een 8-tal [?] nummers opgesteld en uitgegeven had op een 2.000-tal ex.”
- 3 Zie: www.antwerpenherdenkt.be en nl.wikipedia.org/wiki/Winter_van_1941-1942.
- 4 Bronnen: G. De Prins, *Sluikpers. Antwerpen, 1940-1944*; de naoorlogse verklaringen van Vermaesen en van Rik Nijs; de naoorlogse slachtofferlijst van (ook tijdelijke) aanhoudingen, opgesteld door bediende Jos Pauwels, op basis van documentatie van de personeelsdienst van Mercantile; de vermelde interviews met Franky Totté en Mon Moonen. Peeters en Van Regemortel staan bijvoorbeeld niet in de studie over de sluikpers, maar wel in de verklaring van Vermaesen. Theunis is vernoemd door Mon Moonen.
- 5 Volgens naoorlogse verklaringen van o.a. Jos De Bolle die telkens ongeveer 10 exemplaren in zijn kleerkast vond, vermoedelijk van Jaak Pluym.
- 6 Zie over beide laatste mannen ook hoofdstuk 6.
- 7 Jos Theunis heette officieel ‘Gerard Jozef Leopold’ Theunis, maar Jos was gebruikelijk. Hij wordt onder meer genoemd in de dossiers over Albert Malfait, zie hoofdstuk 13.
- 8 Zie hoofdstuk 3.
- 9 Zie hoofdstuk 7.
- 10 Bronnen: DAO-dossiers over Jos Vermaesen; zie ook G. De Prins, *Sluikpers. Antwerpen, 1940-1944*.

- 11 Over de economische sabotage bij The Engineering, toen bijgenaamd “de nieuwe shop” of “de nieuwe winkel”, schreef vakbondsafgevaardigde Jef (Jozef) Van der Helst een tien bladzijden tellend Rapport over de industriële resultaten voor de Nazi-Duitse oorlogseconomie op het werkhuis The Engineering in de jaren 1940-1944. Het rapport uit 1949 is mede ondertekend door 48 andere arbeiders, vermeld met naam en adres. Het was bestemd voor de krijgsauditeur, en is een pleidooi ter verdediging van Willy Alexander, beheerder afgevaardigde van The Engineering. Tegen die man was, in het zog van een veroordeling voor collaboratie en een boete van 15 mio Bfr. van een van hun vier onderaannemers, Electric Welding, immers ook een proces ingespannen. Het rapport wordt bewaard in het Rijksarchief (ARA/CegeSoma) als onderdeel van het dossier AA902, Documenten Jef Van der Helst betr. havenarbeiders Antwerpen. Hierna verwijzen we naar deze tekst als: ARA/CegeSoma, dossier AA902, Rapport Van der Helst, 16/09/1949.
Ook het vlugschrift “*Wij zwijgen niet*”, opgesteld in 1942, en de tekst “*Van de slavengalei van de Beliard*” uit 1943 zitten in het dossier ARA/CegeSoma, AA902. Van der Helst had het hierin vooral over de syndicale strijd, maar voor de KPB had hij geen goed woord over. Zie ook G. De Prins, *Sluijpers. Antwerpen, 1940-1944*, meer bepaald hoofdstuk 4.4 “*Enkele individuele Trotskysten*”. Biografische gegevens over Van der Helst zijn ook te vinden in het artikel van Jan-Willem Stutje *Ernest Mandels kleine oorlog - revolutionaire socialisten in bezettingstijd, 1940-1945*, in: *Bijdragen tot de eigentijdse Geschiedenis*, 2003. Zie over de rol van Mandel ook de Stadskroniek, *Struikelstenen in Deurne*, p. 35 tot 40.
- 12 Dit feit uit 1943, komt later nog ter sprake, zie hoofdstuk 6.
- 13 ARA/CegeSoma, dossier AA902, Rapport Van der Helst, 16/09/1949, p. 3.
- 14 Zie Jan Laplasse, *Spionnen in dienst van De Gaulle*, in *Gierik/NVT*, Lentenummer 110, 2016, p.23, via adoc.pub/antwerpen-tijdens-de-tweede-wereldoorlog.html. De tewerkstellingsgraad daalde tijdens de bezetting tot 82% van die van vóór de oorlog, terwijl het aantal tewerkgestelde scheepsherstellers in de andere bedrijven ongeveer verdubbeld was.
- 15 ARA/CegeSoma, dossier AA902, Rapport Van der Helst, 16.09.1949, p. 6 en 7.
- 16 Ibidem, p. 3.
- 17 Zie hierover meer in het info-kadertje over het netwerk-Stockmans in hoofdstuk 16.
- 18 Bij The Engineering ‘riveerden’ de arbeiders toen slechts 120 nagels per uur, tegenover 520 bij Beliard.

Begin 1942

6

NA TWEE KPB-LEDEN, OOK DE LEÍDERS VAN HET SSK-MERCANTILE AANGEHOUDEN

Naast het afschaffen van de vakbonden en het aan banden leggen van de pers, verbieden de Duitsers de bevolking ook om te luisteren naar de werelduitzendingen van de BBC of van andere zenders die opereren vanuit Groot-Brittannië. De concrete maatregel is even eenvoudig als radicaal: iedereen die een radio bezit, moet die aangeven. Heel wat mensen verstoppen hem echter, of smokkelen hem zelfs door de stad.¹

DE SIPO/SD ARRESTEERT TWEE COMMUNISTISCHE ARBEIDERS

Bij Mercantile schrikken ze zich na de clandestiene verspreiding van de nieuwjaarsbrief van het SSK allicht een hoedje. De Sipo/SD, de Duitse politieke recherche en een onderdeel van de SS, heeft in de nacht van 22 op 23 januari 1942 immers, samen met andere communisten,

ook twee collega's opgepakt uit hun bedrijf. Na Frans Ost in juni 1941, is het nu de beurt aan Medard Lefebvre en Leo Verbeeck. Zij worden om te beginnen overgebracht naar de gevangenis in de Begijnenstraat.

Medard is een ketelmaker uit Hoboken, Leo een schilder uit Burcht. Het zijn jonge mannen van respectievelijk 32 en 31 jaar oud, beiden lid van de dan ondergrondse KPB en van het OF. Burcht is dan trouwens een van de weinige echt gepolariseerde dorpen, waar het soms letterlijk botst tussen de aanhangers van het pro-Duitse VNV en hun oostfrontstrijders enerzijds, en nogal wat militante communisten anderzijds. Aan het hoofd van de gemeente staat Antoine Van Goethem, een telg uit een familie van renteniers en grondeigenaars die al 200 jaar de plak zwaaien in het dorp. Na de oorlog blijkt dat die toenmalige zwarte oorlogsburgemeester de SIPO in januari 1942 lijsten heeft doorgegeven van volgens hem "ongure personen", allicht

meestal lieden die bij de verkiezingen kandidaat waren geweest voor de KPB.² Op die lijst staat ook Leo (of Leon) Verbeek, afkomstig uit een gezin van succesvolle zelfstandige huisschilders die tijdens de oorlog echter zonder werk vallen.³ Hij is gehuwd met Amanda Van Dijck en vader van een kroostrijk gezin van zes, zijnde Jef, Lisette, Anny, Françoise, Hilde en Greta.⁴

Bij Mercantile verspreidt Leo trouwens ook de oproep van het SSK om de Duitse oorlogsproductie te saboteren door “lijdzaam” verzet en traag werken, en lapt de goede raad van hun vroegere syndicaal afgevaardigde Mon Moonen soms gewoon aan zijn laars. Mon kent het lot van politieke gevangenen in Duitsland en roept op om altijd heel voorzichtig te zijn bij het uiten van meningen over de bezetter.

Ook thuis waarschuwt zijn vader, Pol Verbeek, hem na een rammeling van een vijandige knokploeg. Daarna gaat Leo, blijkbaar een verwoed lezer, zijn boeken (met allicht een links etiket) verstopten bij zijn ouders. Zijn moeder zou ze zelfs verbrand hebben. De ketterse meningen van Leo, die zijn kinderen vrijzinnig opvoedt, zijn bepaalde krachten in het katholieke dorp immers al lang een doorn in het oog.⁵ Toch blijft hij dromen over de bevrijding. Volgens zijn broer John zou hij daarvoor zelfs al wapens in de dakgoot verborgen hebben.

Hijzelf kan die verhalen na de oorlog niet meer bevestigen of ontkennen, want de nazi's nemen Leo, onder het oog van zijn vrouw Amanda en kinderen, in een nacht van januari 1942 dus mee uit de Koning Alberstraat 53 in Burcht.

Het gezin Verbeek voor de aanhouding van vader Leo Verbeek. Foto familie Monique Verbeek.

Vanuit de gevangenis in de Begijnenstraat zetten ze bijna zes maanden later, in juni 1942, eerst Medard Lefebvre als Nacht und Nebel-gevangene op transport naar kamp Mauthausen in Oostenrijk.⁶ Leo vliegt iets later, in juli 1942 naar Breendonk,⁷ en komt zo uiteindelijk ook - samen met de in de zomer aangehouden leden van het SSK - terecht in het ijzige Mauthausen. In Gusen, het bijkamp van Mauthausen worden ze onder vreselijke omstandigheden afgepeigerd en gemarteld in de steengroeven.⁸ Zoals we verder zullen zien, houden die twee het daar nog relatief lang uit: Medard sterft op 17 augustus 1943 en Leo op 11 maart 1944.⁹ Beiden zijn op het moment van hun overlijden nog maar 33 jaar.

De echtgenote van Leo moet vanaf januari 1942 dus alleen verder met haar zes kinderen. Naar verluidt komt ze wanhopig aankloppen bij grootvader Pol Verbeeck, die ondertussen een tweede keer gehuwd is. Hij neemt twee kinderen van Leo op in zijn gezin, en zorgt ervoor dat de anderen - weliswaar van elkaar gescheiden - onderdak vinden in Wallonië. Mensen van het

“Op een bepaald moment is [vader] Pol Verbeeck door de nazi’s verplicht om te gaan schilderen in... Breendonk. Hij moet er ramen blauw overschilderen zodat gevangenen niet meer naar buiten kunnen kijken.”

verzet brengen ook financiële steun. De strafste in de familie genoteerde anekdote: op een bepaald moment is Pol Verbeeck door de nazi’s verplicht om te gaan schilderen in... Breendonk. Hij moet er ramen blauw overschilderen zodat gevangenen niet meer naar buiten kunnen kijken, en maakt daar dan maar van gebruik om berichten binnen te smokkelen, verborgen in een binnenzool van een schoen.¹⁰

De oorlogsburgemeester van Burcht

Na de oorlog is de oorlogsburgemeester Antoine Van Goethem ter dood veroordeeld. Dat gebeurt bij verstek want hij is, weliswaar zonder zijn drie kinderen, met zijn vrouw naar het Spanje van dictator Franco kunnen vluchten. Hij moet ook schadevergoeding betalen aan de families van mensen die hij bij de bezetter heeft aangegeven, waarvan dus minstens één man, Leo, het met de dood moet bekopen. Het is immers Van Goethem die allicht via de lijst met KPB-verkiezingskandidaten ook Leo aan de Duitsers heeft overgeleverd.

De kleinzoon van de burgemeester, UA-rector Herman Van Goethem, noteert in het boek met de sprekende titel “1942. Het jaar van de stilte”, weliswaar hoofdzakelijk gewijd aan de grote razzia’s tegen de Joden, in een pakkende persoonlijke getuigenis, dat hij dit pas ontdekt heeft in 2017: “Leo Verbeeck. Vader van zes kinderen. Dit doet pijn. Dit kon ik toch eerder weten of vermoeden? Zoals [de toenmalige Antwerpse burgemeester] Delwaide alles in stelling bracht voor de deportatie van de Joden, zo leverden andere collaborateurs mensen probleemloos aan de bezetter over. Wat precies volgen zou, wisten ze niet, maar dat doet weinig af aan hun schuld. Want het kon hun niet ontgaan dat de mensen die zij overleverden ernstige risico’s liepen en misschien zelfs konden omkomen.”¹¹

OOK DE LEIDERS VAN HET SSK WORDEN LATER VAN HUN BED GELICHT

Bij de scheepsherstelleraars groeit het verzet ondertussen in allerlei hoeken. Dat daarbij voorzichtigheid geboden is, beseft men wel, want ook de collaborerende UHGA is actief. En zoals overall, werken ook op de shop sympathisanten van de Nieuwe Orde en de Kriegsmarine.

De bezetter zelf reageert ondertussen furieus op de pamfletten en de sabotage van de productie, en probeert in de nacht van 18 op 19 maart 1942 het verzet in de Antwerpse metaalbedrijven te onthoofden met een gerichte zoekactie naar de leiders van de SSK's. De SIPO/SD licht nagenoeg gelijktijdig zeven personen van hun bed, met daarbij ook de twee belangrijkste leiders van de scheepsherstelleraars. Enerzijds op de Lambermontplaats 23, Jos Vermaesen, de auteur van het sluikblad *Waarheen?*, in aanwezigheid van zijn toenmalige echtgenote, Pauline Fierens.¹² Enkele maanden eerder is hij, aan de vooravond van de actie voor het behoud van de Nationale feestdag op 11 november 1941, al eens een dag aangehouden, maar nu zal het definitief blijken. Ook de 31-jarige paswerker Frans Adriaenssens, 'hoofddelegee' bij Mercantile en lid van de KPB, pakken ze op bij hem thuis op de Laarsebaan 59 in Merksem.¹³ Samen met zijn 26-jarige broer Albert Adriaenssens, leeft hij nog bij zijn ouders. De SIPO/SD vindt daar bij een huiszoeking ook de stencilmachine terug waarmee ze *Waarheen?* afdrukken. Albert ontspringt dan nog de dans, maar zal later, in de zomer, ook opgepakt worden. Dat de nazi's uiteindelijk twintig leden van het SSK-Mercantile naar de kampen zullen transporteren, waarvan er zestien zullen sterven, kunnen Jos en Frans zich in maart 1942 zelfs in hun kwaadste dromen allicht nog niet voorstellen.

De twee komen wel niet alleen in de gevangenis van de Begijnenstraat terecht. Omdat

zij ook clandestiene vlugschriften verspreid hebben, volgen ook vijf mannen uit andere bedrijven; onder meer vanwege de verdeling van het bedrijfsblad 'FORD-Spirit'.¹⁴ Bij Mercantile is er tot lang na de oorlog trouwens nog veel gespeculeerd over de vraag of die aanhoudingen al dan niet het gevolg zijn van verraad op de werf?¹⁵ Pas uit dossiers die de historicus De Prins vrij recent heeft onderzocht, blijkt dat dat niet zo is. De aanhoudingen vloeien voort uit de bijeengesprokkelde gegevens van een dubbelagent die de SIPO/SD in de cellen van al op 23 januari aangehouden communistische verzetslieden plaatst. Die man geeft door wat hij van zijn medegevangenen hoort, en dat levert ook informatie op over wat er bij Mercantile en enkele andere bedrijven is gebeurd.¹⁶

Jos en Frans in een apart traject

Op de shop reageren de collega's ondertussen uiteraard bezorgd. Jos is getrouwd, Frans niet, dus wordt er contact opgenomen met de echtgenote of de moeder. In hun naïviteit stellen sommigen zelfs voor om een advocaat te nemen.¹⁷ Uiteraard kan dat niet baten. Ze blijven in de Begijnenstraat zitten waar ze er beiden wel in slagen om taken toebedeeld te krijgen, zoals schilderen, kuisen, eten en wc-potten ronddragen. Jos voelt zich gepromoveerd tot *"de vuilmeid van de sectie, maar dat gaf me de gelegenheid om dagelijks verschillende keren in contact te komen met de andere gevangenen."* Zoals anderen krijgen ze er ook slaag, maar op dat moment geloven ze de dreigementen van de SIPO-agenten dat ze *"België nooit zouden terugzien"* als ze een en ander niet zouden *"bekennen"*, nog niet echt.¹⁸

Toch zal het zo zijn: de nazi's brengen Frans Adriaenssens en zijn later aangehouden broer Albert, eind augustus 1942, na ongeveer vijf maand, samen met andere KPB-leden over naar Breendonk.¹⁹

Allicht omdat hij geen lid is van die partij 'mag' Jos Vermaesen voorlopig in de Begijnenstraat blijven zitten.

OOK ZONDER DE LEIDERS VAN HET EERSTE UUR DRAAIT HET SSK VERDER

De aanhouding van de auteur en de drukker, betekent dan wel het einde van hun eigen bedrijfsblad, maar dat is niet het geval voor het SSK-Mercantile zelf. Na de aanhouding van Jos en Frans neemt Rik Hazen in april 1942 op 22-jarige leeftijd de leiding over, en Joseph Van Thienen van de socialistische ambtenarenvakbond,²⁰ de contactman voor de SSK's binnen het OF in Antwerpen, neemt hem op in zijn clandestiene netwerk voor de verspreiding van sluikpers. Daarnaast beheert Rik ook de kas. In het interview in 1983 vertelt Franky Totté hoe ze iedere week omhalingen blijven organiseren. Nu om geld of de extra rantsoenzegels, die ze krijgen voor zwaar of vuil werk, op te halen voor de achtergebleven gezinnen. *"Ik gaf daarna alles door aan Rikske, die het op zijn beurt overmaakte aan het OF, dat steun gaf aan alle getroffen families. We moesten natuurlijk heel voorzichtig te werk gaan. Oudere shopmannen die we al jaren kenden en van wie we wisten dat ze aan onze kant stonden, vroegen we om een bijdrage. Pas aangeworvenen? Daar waren we uiterst voorzichtig mee..."*

Ook het leiderschap van Rik Hazen duurt echter niet lang, want al in de zomer van 1942 wordt ook hij samen met het overgrote deel van de SSK-leden opgepakt.²¹ Dan springt echter een andere Rik, namelijk de dan 39-jarige Rik Nijs, in het gat en zet het werk van zijn naamgenoot verder. Jef Van der Helst van The Engineering getuigt na de oorlog hoe die Rik ook hen in 1943 aanspreekt. Hij wil de verzetsacties,

voornamelijk het hinderen van de oorlogsproductie, daar laten toenemen om de druk van de SS op Mercantile te doen afnemen.²²

1 mei 1942, een woelige strijddag

Ook op 1 mei 1942 negeren de werknemers bij Mercantile het verbod van de nazi's, en gaan in staking.²³ Uiteraard gaat het in de eerste plaats om de vrijlating van hun leiders. Daarnaast willen de mensen ook hun betaalde feestdag, hun Dag van de Arbeid die de Duitsers hadden afgeschafte, terug. Het is die eerste mei trouwens bijzonder woelig in Antwerpen: terwijl sommigen het traditionele traject van de 1 mei-optocht voorzichtig afwandelen op de stoep, laat een aantal KPBLeden het daar niet bij en gooit granaten naar een drietal woningen van collaborerende VNV-ers. Daarmee komen ze tegemoet aan de oproep in De Rode Vaan van februari 1942: *"Aan de patriotten om overal de huizen van het fascistisch racaille te kenmerken, hun ruiten in te gooien, de terreur tegen hen te organiseren, zoals zij die tegen ons hebben ontketend."*²⁴

In juni 1942 blijkt dat ze ook bij Beliard niet plooiën. Ook daar wordt het ordewoord van het OF gevolgd, en wordt er zo traag mogelijk gewerkt. Als de directie daarop dreigt dat 'riveurs' geen middagsoep meer zullen krijgen als de productie niet stijgt, weigeren alle 1.300 arbeiders om nog soep te gaan eten.

VOETNOTEN HOOFDSTUK 6

- 1 Zie: www.antwerpenherdenkt.be/tijdlijn.
- 2 Herman Van Goethem, *1942. Het Jaar van de stilte*, 2019, ²2024, p. 202. De auteur is de kleinzoon van de oorlogsburgemeester van Burcht.
- 3 Zo vertelde zijn veel jongere halfzus Astrid op 05/05/2024 bij het leggen van een struikelsteen voor de woning van Leo en zijn gezin in Burcht. Ze schilderden onder meer nep hout, en 'faux marbre' of nep marmer, in art-nouveau-huizen in de Cogels-Osylei, in het Centraal Station en in het Koninklijk Paleis op de Meir.
- 4 Gerda Raemaekers, *Geschiedenis van Zwijndrecht en Burcht*, deel III, gemeentebestuur Zwijndrecht, 2004, p.178.
- 5 Luidens de getuigenis van Astrid Verbeek op 05/05/2024.
- 6 Op 05/06/1942 is Medard Lefebvre op transport gezet, zonder vermelding waar naartoe, maar allicht rechtstreeks naar Mauthausen want hij is daar aangekomen op 20/06/1942, en zou niet in Breendonk verbleven hebben. Hij komt ook niet voor op de lijst 'Auffanglager Breendonk', bewaard in het Rijksarchief Beveren.
- 7 Volgens de Transportlijst Begijnenstraat (RA Beveren) is Leo Verbeek op 07/07/1942 wel naar Breendonk overgebracht. Zie ook de naoorlogse Herinneringsbrochure.
- 8 Op 09/11/1942 is Leo, samen met de rest van het SSK, naar Mauthausen getransporteerd - zie lijst 'Auffanglager Breendonk'. Op 14/11/1942 komt die groep volgens Franky Totté samen aan in het station van Mauthausen. Al op 28/11/1942 zijn ze verder gedeporteerd naar Gusen. Zie voor de laatste datum de biografie van een ander SSK-lid, Romain Ruelle in het virtueel monument 'The Room of Names'. Zoek in het Nederlands via raumdernamen.mauthausen-memorial.org/index.php?L=4.
- 9 Zie hoofdstuk 9.
- 10 Getuigenis van Astrid Verbeek op 05/05/2024.
- 11 H. Van Goethem, *1942*, 2024, p. 203.
- 12 Verklaringen van Vermaesen uit 1948 en 1952: "ten mijnen huis 's nachts". Ook ongeveer 5 blz. van zijn naoorlogse notities gaan over zijn verblijf in de Begijnenstraat - Amsab-ISG.
- 13 Volgens Het Vrije Woord, clandestien blad van de KPB, september 1942, was Frans Adriaenssens bij Mercantile 'hoofddelegee', allicht van de vooroorlogse PMB.
- 14 G. De Prins, *Sluikpers. Antwerpen, 1940-1944* en naoorlogse notities van J. Vermaesen - Amsab-ISG.
- 15 Zie onder meer de weduwe van Franky Totté in de video *Een Eeuw Antwerpse Scheepsherstelling*.
- 16 Ook G. De Prins en naoorlogs verslag J. Vermaesen - Amsab-ISG.
- 17 Volgens de herinneringen van Franky Totté.
- 18 Ongedateerde naoorlogse notities van J. Vermaesen - Amsab-ISG.

- 19 Frans en Albert Adriaenssens behoorden tot de tien KPB-leden, door de bezetter dan getypeerd als 'terroristen', die op 29/08/1942 vanuit de Begijnenstraat in eerste instantie naar Breendonk - en niet direct naar Duitsland zoals soms geschreven is - gedeporteerd zijn. De beslissing viel nadat een 'Partizaan' van de KPB op 12/08/1942 een verklikker doodschoot, die zij medeverantwoordelijk achtten voor de terechtstelling door de nazi's van 4 van hun leden in december 1941 en januari 1942. Zie de getuigenis van Vermaesen in zijn naoorlogse notities - Amsab-ISG; gegevens RA Beveren en Jan Laplasse, *Het verzet gewogen. Een kwantitatieve analyse van politieke aanslagen en sabotages in België, 1940-1944*", in BTNG, 15, 2005, via www.journalbelgianhistory.be/nl/journal/bijdragen-tot-eigentijdse-geschiedenis-nr-15-2005/verzet-gewogen-kwantitatieve-analyse. Het is een detail in de geschiedenis maar de bewering dat in die groep van tien KPB-leden "verschillende" shopmannen zaten, zoals in *Het Vrije Woord* van september 1942 stond, lijkt dus wat overdreven. Het waren er twee. Zoals gezegd is de al in februari 1942 aangehouden KPB-er, Medard Lefebvre, immers al in Mauthausen aangekomen op 20/06/1942 (zie voetnoot 6), en is Leo Verbeeck naar Breendonk gedeporteerd op 07/07/1942 (zie voetnoot 7).
- 20 Naoorlogse verklaring van Joseph Van Thienen.
- 21 Op 13/07/1942, zie in hoofdstuk 7.
- 22 ARA/CegeSoma, dossier AA902, Rapport-Van der Helst, 16/09/1949, zie hoofdstuk 5.
- 23 Gotovitch, *Du Rouge au Tricolore*, p. 257; de historicus haalt dit uit een verslag van de KPB uit mei 1942.
- 24 Zie over de autonome sabotageacties door KPB-militanten, los van het OF: het slot van hoofdstuk 7, over Rik Selleslaghs en Corneel Van Zaelen.

De rampzalige zomer 1942

DE GESTAPO ROLT HET SSK-MERCANTILE OP

De Antwerpse straten zijn vanaf het eind van de zomer van 1942 vooral getekend door de regelrechte razzia's tegen Joodse mensen, brutaal, in het midden van de dag en de nacht. Ze worden uit hun huizen gehaald en die worden leeggeroofd. Alleen al in 1942 zijn om en bij de 10.000 Joden gedeporteerd uit de stad, in hun geval meestal naar het vernietigingskamp Auschwitz.¹ Ondertussen gaat echter ook de jacht op het verzet verder. In het Antwerpse besluit de Gestapo onder meer om de ook hier ontloken SSK's definitief een kopje kleiner te maken. De aantallen zijn uiteraard niet even hallucinant als bij de Jodenrazzia's van die zomer, maar ook dit bilan oogt zwart. Ook bij de scheepsherstellingsbedrijven vallen de Duitsers die zomer verschillende keren binnen. Bij Mercantile nemen ze - de aanhoudingen thuis meegerekend - meer dan 30 SSK-leden mee, waarvan er 19 definitief aangehouden blijven. Bij Beliard, The Engineering en Union Electric Welding is dat telkens het lot van minstens één man.

13 JULI 1942

DE EERSTE RAZZIA

De dag waarop de Gestapo 15 à 20 mannen meeneemt²

De eerste keer dat de Gestapo samen met Vlaamssprekende mannen in uniform op de werf van Mercantile verschijnt, begeven ze zich naar het kantoor van de loonadministratie, die ze toen betitelden als de "timekeeperij". Blijkbaar weten ze wie ze zoeken, want ze leggen "werknummers" voor. Mon Moonen, die net terugkomt van een onderhoud bij de Duitse Verwalter of beheerder, Herr Schneider, botst daarna in het werkhuis - vandaag zouden we zeggen atelier - op "*drie of vier personen in burger met die typische hoeden, waarvan iedereen instinctief begreep dat ze van de gevreesde Gestapo waren.*"³ Hijzelf komt er met de schrik van af: "*als afgevaardigde vroeg ik wat er gebeurde, waarop ook ik zonder één woord*

uitleg vastgegrepen en mee afgevoerd ben naar het bureel van Herr Schneider, die echter niet meer aanwezig was. Aan de ene kant van het kantoor werden de gezochte personen opgesteld, terwijl ik in de andere hoek werd geduwd. Toen de Gestapo iedereen grondig begon te fouilleren, realiseerde ik mij tot mijn grote angst dat in mijn broekzak ook een sluikblaadje zat dat ik zelfs nog niet gelezen had. Met de grootste voorzichtigheid werkte ik het uit mijn broekzak, verfrommelde het zo klein mogelijk, liet het achter mij vallen en kon het zo onder een kast schoppen.

Na de ondervragingen doorzochten ze ook onze kleerkasten met een fijne kam, en dat leverde verscheidene in die tijd bezwarende documenten op, waaronder sluikblaadjes. Bij mij vonden ze echter een brief die ik in de loop van de dag moest afgeven aan de Duitse Verwalter en die onze grieven over de werkomstandigheden bevatte. Toen de Gestapo-man als bestemming Herr Schneider zag staan, plooid hij hem tot mijn grote opluchting weer dicht en kon ik beschikken.”

Enige tijd voordien was ook de brander Frans Van Acker tijdelijk aangehouden. Ook die dag komen enkele arbeiders er nog goed vanaf, want ze worden vrijgelaten na ondervraging op de werf of in de Begijnenstraat, waar sommigen toch veertien dagen hebben gezeten. Het eindigt met een ‘oef’ voor onder meer ‘Mieleke’ Peeters van de fitterij, de paswerker Camiel Van Regemortel, een zekere ‘De Ket’, de branders-lasers Albert De Paep en Gust De Schaver, de smid Jean Gowie, een oud-strijder genaamd Rosiers en Jos Theunis of ‘De Groene’.⁴ Bijnamen als ‘De Mossel’ of ‘De Neus’ zijn bij de scheepsherstellers erg gebruikelijk.

Het lot van vier collega’s is die dag beslecht

Het wordt echter vrij snel duidelijk dat de Gestapo die dag in het werkhuis van de firma vooral mikt op de nieuwe voormannen van het SSK, zoals de 22-jarige Rik Hazen en Frans Focquier, 43 jaar. Die zijn na de aanhouding van Jos Vermaesen en Frans Adriaenssens immers in het gat gesprongen en coördineren nu de activiteiten. Zij blijven wel in de Begijnenstraat zitten. Wanneer de 17-jarige zoon Victor Focquier, een leerling-paswerker die op het werk zelf blijkbaar niks gemerkt heeft, die avond naar eigen zeggen goedgeluimd en fluitend thuiskomt, treft hij zijn moeder wenend aan. Hij berijpt wel onmiddellijk wat er gebeurd is.

Allicht ‘s anderdaags hoort Victor dat de Gestapo de vorige dag ook mannen thuis is gaan aanhouden: Pierre Vande Velde, ‘rigger’, 42 jaar, en Jan Vanherck, paswerker, 25 jaar. Aan de wanorde in zijn spullen op het werk merkt hij ook dat hij zelf in het vizier ligt. Volgens het naoorlogs verslag van Victor zelf, hadden “*de gestaphonden gelukkig niets gevonden*”, maar wel alles doorzocht. Daarna “*volgde een week vol spanning: zou het mijn beurt worden? In het totaal waren er nu immers al meer dan 20 arbeiders van Mercantile aangehouden.*”⁵

De vraag is natuurlijk hoe de Gestapo die nieuwe voormannen op een erg precieze manier uit die duizenden shopmannen haalt? Feit is dat SSK-leden van Jos Vermaesen, via een briefje vanuit de Begijnenstraat, net een signaal gekregen hebben om onder te duiken omdat ze mogelijk verraden zijn. Om het buiten te krijgen zou hij iemand zelfs 1.000 Bfr betaald hebben. Niemand heeft zijn advies echter gevolgd, en ook volgens Victor hebben ze zich “*geen van allen teruggetrokken. Moedig bleven zij op hun post.*”⁶ Ook Franky blijkt er in zijn interview in 1983, net als zijn vrouw in de DVD “Een Eeuw Antwerpse

scheepsherstelling” opgenomen in 2012, na al die jaren van overtuigd dat er verraad van iemand op de werf in het spel is geweest. Ook hij vertelt over het bericht van Jos Vermaesen: “*Vanuit de Begijnenstraat bereikte ons een bericht dat ons waarschuwde voor verraders, maar toch liepen wij in de val. We waren jong en zagen in feite het gevaar niet echt...*” Tientallen jaren later, na het jaar 2000, blijkt hun vermoeden dat ze ‘verraden’ waren, voor de eerste aanhoudingen nochtans allicht niet terecht. Historicus De Prins ontdekt dan immers in zijn onderzoek van de sluikpers dat er alleen sprake was van een onvoorzichtigheid: dat Rik Hazen de plaats van Jos Vermaesen heeft ingenomen en dat Frans Focquier, als lid van het OF dat SSK mee heeft opgericht, zou de Gestapo opgemaakt hebben uit een in de gevangenis onderschepte brief.⁷

14 JULI 1942

EEN NIEUWE RAZZIA

Letterlijk één dag later volgen nieuwe razzia's tegen de SSK's, bij Mercantile maar bijvoorbeeld ook bij de elektriciteitscentrale Interescout in Schelle. Dat de Gestapo bij Mercantile ook die keer wist wie ze zochten, was volgens Mon Moonen te wijten aan het feit dat de Gestapo in de zak van een dag eerder aangehouden Rik Hazen een agenda had gevonden, waarin namen en zelfs data van vergaderingen stonden. Zo komen nog eens zes SSK-leden achter de tralies terecht. Onder hen opnieuw paswerkers die met de twee leiders, Jos Vermaesen en Frans Adriaenssens, samen werkten in het atelier of werkhuis van de firma, Pierre Wellekens, 48 jaar en Jaak Pluym, slechts 21 jaar oud, maar door de collega's na de oorlog beschreven als “*een zeer actief propagandist van het lijdelijk verzet*”, die vanaf november 1940 allerlei sluikbladen verspreidt, waaronder onder meer de oproep van het SSK tot “*lijdelijk*

verzet, werk steeds trager, dit moet onze leuze zijn.”⁸ Daarnaast haalt hij ook steun op voor de gezinnen waarvan de vader voor hem aangehouden was.⁹

Naast Jaques vinden ze de loodgieter Jozef Doms, 46 jaar en lid van het OF, Louis Van Welde, 26 jaar en Franky Totté, 24 jaar, beiden smid. Ten slotte de bediende Albert Adriaenssens, 26 jaar. De laatste is dus de broer van de reeds in het voorjaar opgepakte Frans. Zoals gezegd, woonden beiden nog bij hun ouders, en blijkbaar hadden ze geen andere broers of zussen. Het zal daar stil geweest zijn in Merksem vanaf de zomer 1942. Ook buiten het bedrijf pakken de Duitsers die dag nog een man op, de ‘rigger’ Jos Pir, toen 34 jaar. Ze wisten het toen misschien gelukkig nog niet, maar van heel deze groep zal slechts één man, Franky Totté, het allemaal overleven. Hij zal zijn hele verdere leven over hun verhaal getuigen.

En nog scheepsherstellers uit Merksem aangehouden

Nog een dag later, op 15 juli 1942, valt de Gestapo ook nog binnen op de werf van Beliard. De SIPO/SD verschijnt ook daar op het kantoor met de duidelijke vraag waar ze Romain Ruelle kunnen vinden? Mercantile is immers geen eiland. Hij woont ook in Merksem en was net als de broers Adriaenssens, lid van het OF. Romain wordt dus ook opgepakt, en de nazi's zetten hem later ook op hetzelfde transport: van de Begijnenstraat naar Breendonk en vandaar naar Mauthausen en Gusen, waar ook hij zal overlijden.

Iets later, op zondagmorgen 2 augustus 1942, heeft in Merksem rond 9u ook de jonge Victor Focquier, de 17-jarige zoon van de enkele weken eerder opgepakte Frans en ook lid van het OF, prijs. Na de oorlog beschrijft hij als een van de enkelingen die het nog kunnen navertellen, hoe zijn moeder die dag alleen achterbleef.

Hij had juist ontbeten als de Gestapo - in zijn geval thuis - aanbelt: *“drie mannen met een uiterlijk en kleding zoals een gangster uit een film. De eerste, een Belg, een volgevreten zwartharige kerel, hield zijn hand erg opvallend in zijn jaszak. Je moest niet snugger zijn om te vermoeden wat daarin verborgen zat.”*¹⁰

Victor begrijpt dat hij wel degelijk verraden is als ze hem de naam van een verklikker voorleggen. Als hij niettemin ontkent dat hij die man kent, proberen ze hem nog te chanteren. Hij, sinds de aanhouding van zijn vader, de enige kostwinner, zou bij zijn moeder mogen blijven als hij onder meer zijn lidmaatschap van het OF en enkele verzetsdaden toegeeft. *“Bekent dat tegenover uw moeder”*, zeggen ze, want - zo niet - zou het zijn *“schuld”* zijn als zij alleen achterbleef. *“De tranen sprongen mij in de ogen”*, schrijft Victor, *“maar mijn lippen klemden zich nog vaster op elkaar dan voorheen. Ze duwden me nog onze radio in de handen, en enkele ogenblikken later reden we weg. Nooit in mijn leven vergeet ik die wenende figuur bij de deur in de nog stille straat.”*

Met nog twee tieners samen naar de gevangenis

De autorit brengt Victor eerst naar de wijk Seefhoek, waar de Gestapo nog een vriend van het OF, namelijk de 18-jarige atheneumleerling Frank Craeybeckx gaat arresteren.¹¹ Terwijl Victor ondertussen met zijn bewaker in de wagen zit te wachten, heeft die het over het *“uitroeien van een communistisch nest.”* Hij herinnert zich dat hij nog in bezit is van zijn zakmes, en overweegt om het *“hem tussen de ribben te duwen, maar ‘Waarheen’ dan?”*. En ook dat *“de onmens naast mij ondertussen een blad papier toont en triomfantelijk besluit: ‘Kijk, deze komen ook nog op het droge. Allen verraden’. Ik liet mijn ogen snel over de lijst glijden, en las de namen van enkele bekenden.”*

Als de twee jongeren aankomen in de beruchte riante villa op de Della Faillelaan te Wilrijk, het zenuwknoppunt van de Duitse veiligheidsdiensten, waar de SIPO-SD zich geïnstalleerd heeft, moeten ze hun zakken leegmaken en vliegen ze van elkaar gescheiden in kleine celletjes in de kelder. Victor denkt weer aan vluchten, maar opnieuw ook aan hoe en *“Waarheen dan? Moedeloos kijk ik mijn cel eens rond. Niets dan kale muren. Rechts een brits met een smerige, stinkende matras. De hele dag breng ik bij het venstertje door.”*

's Anderdaags worden de twee jongeren tegen de avond uit hun cel gehaald, en dan botsen ze plots op nog een andere vriend, de ook gearresteerde tiener Wim Gaillard.¹² Ondervraagd worden ze niet. Volgens een cynische Gestapo is dat *“misschien iets voor volgend jaar”*. Ze worden wel met zijn drieën in een auto gestopt, richting Begijnenstraat. Jaren later, zo vertelt Victor *“hoor ik de zware ijzeren poort nog altijd achter ons dichtvallen, misschien voor altijd? We lopen achter elkaar door de kille gevangenis, waar nooit een zonnestraaltje binnenkomt.”* Voor die nacht worden ze nog samen *“in één cel gestopt, met een tafel die uitvouwbaar is tot bed, een stoel, een paar strozakken, drie aluminium eetpotten en lepels en ten slotte de ‘Kübel’ [WC-emmer]. Er wordt eten gebracht. Soep of beter, selder in kookwater met twee stukjes aardappel ter grootte van een vingervid. Die soep was bovendien zo bitter dat we ze wel terug moesten witspuwen.”* Voor Victor is het een voorproefje, want de nazi's houden de jonge man van in de zomer 1942 tot maart 1943 vast in de Begijnenstraat.¹³

In de gevangenis ziet Victor zijn vader terug

Volgens Victor zouden de drie jongeren wat later snel ontdekken dat hun verklikker nog meer zijn mondje geroerd had dan ze veronderstelden.

Zijzelf, zo noteert hij later, spreken die eerste avond in hun cel in de Begijnenstraat nog af dat ze niets zouden bekennen. Na een eerste nacht, met natuurlijk weinig slaap, krijgen ze een kaartje met hun naam, een nummer (Victor is gevangene 4656) en de letters V. F. wat staat voor 'voorlopige hechtenis' die voor veel verzetsmensen in de praktijk tot aan hun dood zou duren. Daarnaast een aluminium bord, beker en lepel, waarmee de drie daarna in hun verschillende definitieve cellen terechtkomen. Victor in nummer 81, samen met iemand van *"Merksem, beticht van communist te zijn, een boer die in het bezit was gevonden van een jachtgeweer en een jonge kerel, voor smokkel aangehouden aan de Hollandse grens."* De grootste verrassing voor Victor is natuurlijk dat hij *"bij het verlaten van het bureeltje van den Feldweibel"* plots tegenover zijn vader staat, die daar op de dokter wachtte om zich te laten verzorgen. *"Spreken mochten we niet, maar we keken elkaar in de ogen. Arme vader, wat moet er op dat ogenblik door zijn hoofd gegaan zijn?"*, noteert hij na de oorlog.

En wat ging er ondertussen door het hoofd van Elizabeth Ruelle, de 16-jarige tienerdochter van Romain, die samen met de jonge Victor in Merksem ook actief is in de Rode Valken? Na de aanhouding van haar vader én haar vriend stapt Elizabeth zelf in het verzet en begint teksten te typen voor de sluikpers. Ze kreeg die van Maria Verstappen, de vriendin van de in Antwerpen vrij bekende OF-man Jan Van Calsteren.¹⁴

14 AUGUSTUS 1942

EEN MAAND NA DE EERSTE VOLGT BIJ MERCANTILE DE DERDE RAZZIA¹⁵

De voorgaande nacht is de stad vooral getekend door de honderden aanhoudingen tijdens de twee eerste Jodenrazzia's in de buurten

rondom het Centraal Station, maar volgens getuige Mon Moonen, trekt de Gestapo die dag ook terug naar het werkhuis van Mercantile. Misschien vinden ze dat ze in juli nog niet grondig genoeg te werk zijn gegaan, of misschien zijn ze geagiteerd door het verder verdelen van sluikpers? Rik Nijs komt er nog goed vanaf want hij is toen na twee weken Begijnenstraat vrijgelaten.¹⁶ Nochtans was hij de man die na de aanhouding van Rik Hazen en zijn maten, op zijn beurt de leiding van het SSK-Mercantile overnam. Rik is overigens ook daarna geen bangerik, want hij blijft aansporen tot verzet op de werven.

De laatste Focquier, Louis, blijft nu echter ook aangehouden, samen met Frans Thielemans en Jos De Bolle, en van deze drie zal alleen Jos na zijn gevangenschap in Breendonk, Mauthausen en Gusen, tot mei 1945 nog hetzelfde traject overleven als Franky Totté. Hij zal na de oorlog overigens nog vaak vertellen, dat hij per ongeluk opgepakt was, want dat hij enkel een 10-tal exemplaren van Waarheen? verspreid had die vermoedelijk Jaak Pluym in zijn klerkast stopte.¹⁷

DE LEDEN VAN HET SSK-MERCANTILE BLIJVEN DAARNA OPGESLOTEN IN DE BEGIJNENSTRAAT

Wie mekaar in de Begijnenstraat kan zien, laat staan spreken, hangt af van toevalligheden.¹⁸ Zo kan Jos Vermaesen enkele van zijn toegekomen makers soms zien door zijn werktaken, soms deelt men een cel en Franky Totté bv. ziet zijn eerder ook in de zomer aangehouden collega, Rik Hazen terug: *"Rik was mijn tussenpersoon, waar ik de zegels of het geld aan doorgaf, dat hij vervolgens bezorgde aan een andere mij onbekende persoon. Hoe minder we wisten, hoe veiliger, voor ons, maar ook voor thuis. Onze*

familie mocht zelfs niet weten waar we mee bezig waren. Hoe zou het thuis trouwens zijn? Na vier à vijf weken kreeg ik bezoek van mijn vader, moeder en schoonzus, die haar drie weken oude baby bij had. Ze waren uiteraard zeer bezorgd, maar ik stelde hen gerust en beweerde dat het

allemaal wel goed zou komen.

Pas toen wij na weken ondervraagd werden, voelde ik dat ik mij vergiste, want dat de Duitsers wel erg zwaar tilden aan ons SSK als onderdeel van het verzet. We kregen omhaling van geld en rantsoenzegels, en uitgifte van

HET SOLIDARITEITSFONDS, ONDERSTEUND DOOR VOORMA- LIGE BELGISCHE DIRECTIE

Na die razzia's in 1942 zijn de verantwoordiging en de solidariteit blijkbaar groot. Dat de meeste aangehouden mannen het niet gaan overleven, weten de collega's op dat moment natuurlijk nog niet, maar de gelukkig wel vrijgelaten leden van het SSK bouwen hun steunfonds verder uit. Verschillende gevangenen sloopers hebben kinderen. Honger en tekorten zijn er die winter overal, maar nadat vader niet meer thuiskomt, terwijl de vrouwen nog vaak moeders aan de haard zijn, zien hun gezinnen uiteraard zwarte sneeuw. Franky: *“Daarom verzamelde Rik Nijs verder steun en rantsoenzegels en bedeelde ze onopvallend onder de achtergebleven families. Vanaf einde 1942 besloot hij om dat door Mon Moonen te laten doen, soms in de woning van de betrokkenen, maar meestal op afgesproken openbare plaatsen zoals parken.”* Beiden bevestigen trouwens ook dat ex-directeurs De Bièvre en Cousin onder de neus van de Duitse *Kriegsmarine* met hen ‘on speaking terms’ blijven, en de achtergebleven gezinnen ook ondersteunen met extra rantsoenzegels, zogezegd voor “vuile uren” of “zwaar werk”.

Vnr. Jos Theunis (de Groene), Mon Moonen en Rik Nijs, actief in het Solidariteitsfonds.
Foto archief Jos Pauwels.

pamfletten ten laste gelegd. Natuurlijk wisten wij zelf ook dat we die met alle gevaar van dien in de werkhuizen van man tot man doorgaven, en dat we de productie gesaboteerd hadden. Daar bleef het trouwens niet bij want sommigen in de weerstand zochten kraaienpoten om auto-banden te beschadigen en die maakten we in de smidse onder de neus van de bezetter.”¹⁹ Tijdens het interview in 1983 toont Franky zelfs vier kraaienpoten met kleine in het vierkant rond stekende punten, die hij nog steeds thuis had liggen. Hij besluit: “toch dachten wij toen nog niet dat het zo dramatisch zou worden. Pas later, toen dat we in Breendonk arriveerden werd ons dat duidelijk!”

TWEE ANDERE SCHEEPSHER- STELLERS WACHT DAN AL HET ZWAARSTE VONNIS

In de Begijnenstraat merken de mensen van het SSK-Mercantile trouwens snel dat er nog verzetsslui uit andere bedrijven zitten, waaronder ook scheepsherstellers die ervan verdacht worden lid te zijn van de Belgische Partizanen van de KP.B. En dat sommigen van hen daar nog veel harder aangepakt worden dan zichzelf.

Rik Selleslaghs, The Engineering, gefusilleerd in Beverlo

Zo komt de jonge 29-jarige communistische shopman Rik Selleslaghs die aan de slag is bij de firma The Engineering, in die kringen dus ook bekend als ‘de nieuwe shop’ of ‘de nieuwe winkel’, op dezelfde dag als Franky Totté toe in de Begijnenstraat. Hij wordt vanaf dag één echter veel harder aangepakt. Franky: “*Ze ondervragen hem niet alleen verschillende keren, ze zonderen hem af en hij krijgt te maken met honger, slagen*

en folteringen. De beulen willen van hem namen krijgen, niet alleen van OF- en SSK-leden, maar ook van de KP.B. Er kwam echter niets over Rik zijn lippen. Geen enkel geheim heeft hij prijsgegeven.” Tot twee keer toe brengen ze hem zelfs over en weer naar de folterkamers van Breendonk, maar de nazi’s boeken geen resultaat. Aan medegevangene Fons De Smedt geeft Rik de raad: “*Fons, zwijgen als een graf, ik neem alles op mij*”. Ook een artikel van na de oorlog stelt dat alle “*gevangen kameraden met eerbied spraken over zijn wilskracht en zijn bezorgdheid voor hen. Ondanks de folteringen nam hij alle schuld op zich om zijn kameraden te redden.*”²⁰

Wie was en wat deed Rik dan?

Over naar 2 september 2023 in de Vrijheidshoek 28 te Boom waar men op initiatief van ex-scheepshersteller Michel Moorkens, een Struikelsteen legt voor het huis waar Rik vlak voor zijn dood in 1942 woonde. Struikelstenen zijn piepkleine monumentjes, niet meer dan een stoeptegel, bekleed met messing en informatie over de slachtoffers van het Duitse Derde Rijk, die op een bepaald adres hun laatste dagen doorbrachten. Er is een ruime delegatie aanwezig van VTS-Willebroek, afkorting van Vooruit Turners Selleslaghs, de turnkring die als erbetoon al in 1944, dus vlak na de bevrijding, zijn naam opnam in die van hen. Rik was immers van jongs af meer dan een begenadigd turner: vanaf zijn 14e probeert hij de groep mee te sturen, en op 19-jarige leeftijd (we spreken 1932) is hij gediplomeerd als leider van de afdelingen leerlingen, jongens en juffers. Zijn populariteit in de streek groeit als hij in 1937 geselecteerd wordt om als lid van de nationale turnploeg deel te nemen aan de derde Arbeidersolympiade en zich succesvol onderscheidt. Een jaartje later, in 1938 is Rik overigens getrouwd met Malvinne

Van den Bril, eveneens turnster, en zijn medewerkster in de Olympische ploeg.²¹ Eveneens aanwezig bij deze struikelsteenlegging, is de ondertussen 92-jarige Jos Pauwels, ex-collega die de verhalen van de sloopsherstellers oorspronkelijk documenteerde.

Rik heeft echter ook nog andere kwaliteiten. Al als knaap blijkt hij, een vlasblonde zoon met blauwe ogen uit een socialistisch arbeidersgezin dat nog twee kinderen telde, Mille en Andréke, een stille maar bevlogen en nogal radicale socialistische gast.²² In 1933, hij is dan 20 jaar, moet hij zijn legerdienst vervullen. Alhoewel hij uiteindelijk vrijgesproken is van een beschuldiging van muiterij, komt Rik samen met drie andere miliciens dan voor het eerst gedurende weken

in de gevangenis van de Begijnenstraat terecht omdat hij betere voeding voor en een betere behandeling van de miliciens eiste. Dat soort inzet wordt de verdere rode draad in het te korte leven van Rik.

Rik Selleslaghs, keurturner. Archief Jos Pauwels.

VERZOENING EN VREDE DOOR SPORT

De internationale Arbeidersolympiades groeiden vanaf 1925 in Frankfurt onder het motto “*verzoening en vrede door sport*”. Zij werden ondersteund door de sociaaldemocratische partijen en de IFTU, de *International Federation of Trade Unions*. De socialistische sportbewegingen zagen de officiële Olympische Spelen met hun strijd tussen de naties, tijdens het interbellum immers als de voorafbeelding van een nieuwe oorlog. De derde Olympiade had in 1936 in Barcelona moeten plaatsgrijpen maar omwille van het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog, ijverde in het bijzonder Burgemeester Huysmans om ze naar Antwerpen te laten overkomen. Het werd een aanklacht tegen het oprukkende fascisme, waarbij de delegaties uitbundig werden verwelkomd door de Antwerpse bevolking. Tussen 25 juli en 1 augustus 1937 was de stad een oase van verbroedering in een brandend Europa. Op de Olympiade zelf werden drie wereldrecords verbroken.²³

Allicht nog meer beslissend is dat hij, van thuis uit lid van de BWP, vrij snel na het binnenvallen van de Duitse troepen samen met zijn vrouw van partij verandert. Ook als ex-deelnemers aan de antifascistische Arbeidersolympiade, zijn zowel hij als zijn vrouw immers verontwaardigd over de houding van de nationale leider van de socialistische partij, Hendrik De Man die de BWP ontbond en de socialisten in juni 1940 opriep om met de bezetter samen te werken. Van dan af worden ze beiden blijkbaar militanten van de KPB in de Rupelstreek. Op zijn werk verdeelt Rik de sluikpers van het OF en van zijn partij, en uiteraard ondersteunt hij ook de oproep van het SSK-Mercantile tot 'lijdzzaam' verzet tegen de bezetter. Zoals al gezegd, slaat die oproep daar allicht ook aan, want uit het (erg gedetailleerde) naoorlogse rapport van Jef Van der Helst over The Engineering voor de krijgsauditeur zou blijken dat men ook daar slechts één vierde van de vooroorlogse productie realiseert, waarbij een groot deel van de materialen gestolen of vernietigd werd, of spoorloos verdween.²⁴

Rik zelf gaat echter verder. Vanaf eind 1941 zou ook hij met een groep van de KPB verschillende regelrechte industriële sabotageacties uitgevoerd hebben. De partij besloot daartoe na operatie Sonnenwende, waarbij in juni 1941 talrijke militanten opgepakt werden, met onder hen dus ook de later in Dachau vermoorde scheepshersteller Frans Ost. Gezien Rik tijdens geen enkele ondervraging ooit een woord loste, weten we niet precies wat hij uitspookte, maar voor dergelijke gevaarlijke acties, in zijn geval allicht in de haven,²⁵ rekent de partij immers op eigen militanten die zich dan al de Belgische Partizanen noemen.

In de loop van 1942 zet Rik trouwens nog een stap. Om zich volledig te kunnen wijden aan de organisatie van de Partizanen stopt hij in juni op vraag van de partij met werken en duikt vanaf 1 juli 1942 onder als 'Gaston'.²⁶ Dat plan is echter

maar een kort leven beschoren want amper 14 dagen later wordt ook hij op 14 juli 1942 gearresteerd en opgesloten in de gevangenis van de Begijnenstraat. Dat de arrestatie van Rik, samenvalt met de tweede grootschalige razzia bij Mercantile en bij Beliard, is allicht geen toeval. De jacht op de scheepsherstellers is duidelijk ingezet.

September 1942 - geëxecuteerd

Rik wordt tijdens zijn proces beschuldigd van niet nader omschreven "*bolsjewistische praktijken*", wat voor de Duitse "Kriegsgericht Rat" blijkbaar voldoende is om hem al na twee maand, op 14 september 1942, ter dood te veroordelen. Ook na het vonnis laten de nazi's er geen gras over groeien, want al op 24 september 1942 wordt hij op dezelfde dag als Hyppoliet Van Der Vaet van Bell Telephone, om 7u30 in het kamp van Beverlo, nu onderdeel van het militair domein Leopoldsburg in Limburg, geëxecuteerd. Volgens een naoorlogs pamflet van de KPB zingt hij daarbij de Internationale, het strijdlid van de arbeidersbeweging. Hij wordt begraven in graf 67 van de geheime begraafplaats Gemeentebos in Hechtel, bij het kamp van Beverlo.

In zijn memoires beschrijft Bert Van Hoorick hoe de clandestiene Roode Vaan van de KPB die dag bloklettert: "*Voor elk slachtoffer van de naziterreur boet een verrader met zijn leven*", en inderdaad, de Antwerpse Partizanen wreken de executies van Rik en van Hyppoliet met het neerschieten van twee SS-ers. Van Hoorick noteert daarbij: "*Voor één van ons zetten de nazi's er op hun beurt tien van de onzen tegen de executiepalen van Breendonk of de schietbaan in Schaarbeek...*"²⁷ Uit later onderzoek blijkt wel dat 'de onzen' lang niet allemaal communisten waren.²⁸

Juni 1945 - postume herbegraving in Willebroek

Dat Rik heel goed beseftte wat hij achterlaat blijkt uit twee korte maar mooie afscheidsbrieven, geschreven op de dag van zijn terechtstelling die zijn kameraad bij Mercantile, Rik Nijs bij zijn postume herbegraving in Willebroek in juni 1945 citeert:²⁹ *“Zelfs de dood in het aangezicht ziende, was onze Rik nog bekommerd om het leed dat zijn lot teweeg zou brengen bij allen die hem liefhadden, zijn naastbestaande, de kameraden en het syndicalisme. Voor onze Rik was socialisme en syndicalisme vlees van zijn vlees, bloed van zijn bloed. Daarvoor strijden was voor hem een gewetenszaak. Dat moet het ook zijn voor ons arbeiders. Zo tonen we dat wij begrepen hebben waarvoor hij streed en vermoord werd.”*

Net als Rik Nijs toen, citeren we een stukje uit de brief gericht aan zijn ouders: *“Zwaar zal u deze slag treffen. Vergeef mij de smart die ik u aandoe, doch ik heb gemeend goed te doen zoals steeds mijn betrachting geweest is. Beste ouders, ik dank u beiden mij in dit leven dat ik verlaat mij alles te hebben gegeven wat u in uw macht lag. Houd je taai, ik zal het ook trachten te zijn.”*

En uit de brief aan zijn schoonouders: *“Ik moet zelf de smartelijke taak opnemen, u te melden dat het mij niet toegestaan is verder aan het gelukkig leven uwer dochter te helpen. Wees ervan overtuigd dat het mij leed doet u deze smart deelachtig te maken. Ik heb veel van u beiden gehouden en Malvine, uwe brave dochter, heeft mij steeds in ons kortstondig huwelijk, met al hare liefde geholpen. Ik kan niet lang uitweiden over de gevoelens die mijn geest doorstromen, alleen kan ik zeggen dat het mij ontzettend leed doet, doch ik zal mij trachten goed te houden, het ogenblik zal niet lang duren.”*

Het graf van Rik Selleslaghs op de geheime begraafplaats in Beverlo. Archief Michel Moorkens.

DE PARTIZANEN VAN DE KPB

De KPB is de enige Belgische partij die als geheel in het verzet gegaan is, en in de zomer 1941, ongeveer in dezelfde periode dat het OF in de maak is, proberen ze in eigen rangen ook een Belgisch *Partizanenleger* op te richten om ook gewapend verzet te organiseren.³⁰ Het ging om compagnies van 9 à 12 man, waaronder veel oud-Spanjestridders, en verschillende van hen vormden een bataljon, op hun beurt samengevoegd in een korps. Over heel België groeien er zo een tiental, aanvankelijk uitgerust met achtergebleven wapens, munitie en springstoffen van het Belgisch leger of gestolen uit de mijnbouw of munitiefabrieken, later aangevuld met wapens gestolen of buitgemaakt op de vijand. Ze voeren sabotage-acties uit aan installaties van de bezetter, spoorinfrastructuur, telefoon- en telegraafverbindingen, enz. Daarnaast organiseren ze vaak ook overvallen om geld en rantsoenzegels buit te maken waarmee ze hun activiteiten financieren en ondergedoken mensen helpen en onderhouden.

In het Antwerpse is bv. John de Renty, een vakbondsmilitant bij Bell Telephone die naar verluidt veel invloed zou gehad hebben op het personeel, ook secretaris van de Antwerpse dan clandestiene KPB. Na sabotageacties aan het spoorwegnetwerk, het vliegveld van Deurne en in

garages van de *Wehrmacht*, is hij al op 12 september 1941 aangehouden en op 28 december 1941 uit Breendonk meegenomen naar de Nationale Schietbaan in Schaarbeek en daar geëxecuteerd als gijzelaar. Hij was toen 41 jaar. De man was gehuwd en liet een dochter na.³¹

Nadat ook elders in het land leden geëxecuteerd zijn, organiseren de *Partizanen* vanaf maart 1942 ook aanslagen op nazi's en collaborateurs, wat na de oorlog vooral in Limburg tot controverses zou leiden.³² In Antwerpen en omgeving bleef het bij uitzonderingen: zo is in augustus 1942 de 'verklikker' doodgeschoten, die zelf 4 KPB-leden, waaronder de hier genoemde John De Renty, aangaf die daarna vermoord werden door de nazi's.³³

De Partizanen, een strikte KPB-organisatie die dus al bestond van in 1941 maar slechts een dikke 13.000 erkende leden telde, verwacht men soms met de PM of *Patriottische milities* die het OF pas in de lente 1944 in haar schoot oprichtte om deel te kunnen nemen aan de nakende bevrijding van het land (22.000 erkende leden).³⁴ Dit sluit echter niet uit dat iemand als Rik Selleslaghs naast lid van de KPB en *De Partizanen*, vanaf de herfst 1941 ook actief was in het OF en bij het SSK bij de scheepsherstellers.

Corneel Van Zaelen, Union Electric Welding, opgehangen in Vught

De confrontatie met de executie van Rik Selleslaghs raakt de andere shopmannen, die dan nog steeds in de Begijnenstraat zitten, uiteraard diep. Gevangen zitten is immers nog wat anders dan gefolterd en gedood worden. Toch is Rik niet de laatste collega die dat lot wacht. Of het verband heeft met de nogal woelig verlopen 1e mei 1942, weten we niet, maar al in de nacht van 19 op 20 mei 1942 hadden de nazi's immers ook de 20-jarige Corneel Van Zaelen in Ruisbroek van zijn bed gelicht. De prille twintiger, geboren in Willebroek,³⁵ is elektrisch lasser bij Union Electric Welding, en ook hij zit in de Begijnenstraat. Ze houden hem daar zelfs veel langer vast dan de leden van het SSK-Mercantile die snel naar Breendonk zullen overgebracht worden. Corneel komt daar pas meer dan een jaar later aan, nadat hij op 9 september 1943 door de Feldkommandantur ter dood veroordeeld is.³⁶

Corneel is ook niet geëxecuteerd in Antwerpen zoals nog in de 'herinneringsbrochure' uit 1946 staat, maar op 28 september 1943 door ophanging vermoord in gevangenkamp Vught, bij 's Hertogenbosch in Nederland. Hij is dan maar 21 jaar oud. De website van kamp Vught vermeldt daarover dat hij *"Op jonge leeftijd, betrokken is bij het verzet in de regio Antwerpen. Gewapend verzet en aanslagen op fabrieken die werken voor de bezetter, zijn Corneel niet vreemd."*³⁷ Allicht is hij dus beschuldigd van lidmaatschap van een sabotagegroep van de KPB, die het vanaf augustus 1941 gemunt had op de logistiek van de bezetter: garages, opslagplaatsen, auto's, bruggen, treinsporen en de luchthaven van Deurne.³⁸ In kamp Vught, geleid door de SS, zijn tijdens WO II trouwens zesendertig landgenoten binnen de twee dagen nadat ze er aankwamen, opgehangen. Allen waren door de Duitse bezetter in België ter dood veroordeeld na beschuldiging van deelname aan onder meer sabotageacties, en het vonnis moest met de strop ten uitvoer worden gebracht.³⁹

RIK SELLESLAGHS

lasser bij The Engineering

→ lid OF en KPB, beschuldigd van sabotage

→ Aangehouden 14/07/1942 en al na 2 maanden op 24/09/1942 terechtgesteld in kamp Beverlo, dan 29 jaar

CORNEEL VAN ZAELEN

lasser bij Union Electric Welding

→ Aangehouden 20/05/1942 en later overgebracht naar kamp Vucht (NL)

→ Terechtgesteld door ophanging op 28/09/1943, dan 21 jaar

Foto's archief Jos Pauwels.

VOETNOTEN HOOFDSTUK 7

- 1 www.antwerpenherdenkt.be/oorlogstemas/jodenvervolging-en-holocaust
- 2 Het cijfer wisselt een klein beetje naargelang de overlevende getuigen, V. Focquier, J. Pauwels, Mon Moonen (1981) en F. Totté (1983), die dat jaren na de oorlog lieten optekenen. In alle geval zijn, naast vier die dag definitief aangehouden scheepsherstellers, een reeks andere mannen 'tijdelijk' opgepakt.

Voor scheepsherstellers, gestorven in de kampen, baseren wij ons op de data van aanhouding, teruggevonden in hun persoonlijke dossier, bewaard door de Dienst Archief Oorlogsslachtoffers (DAO) van het Algemeen Rijksarchief. Ze zijn meestal ook geverifieerd door de betrokken gemeente in voorbereiding van het leggen van een struikelsteen voor hun woning. In Antwerpen wordt die taak uitgevoerd door het Felixarchief.
- 3 Zie interview van Mon Moonen, in 1981 opgetekend door F. Clincke (FelixArchief).
- 4 Volgens Vermaesen, die dus al een tijd in de Begijnenstraat zat, kwamen ze vrij dankzij goede raad die hij hen als 'ancien' kon geven vooraleer ze ondervraagd werden. Zie zijn naoorlogse notities, bewaard in Amsab-ISG.
- 5 Zie het naoorlogse ongedateerde handgeschreven verslag van Victor Focquier, overgemaakt door kleindochter Anouk. Victor overleefde, in tegenstelling tot zijn vader, oom en schoonvader, de kampen - zie hoofdstuk 11.
- 6 Naoorlogse noties van J. Vermaesen - Amsab-ISG en het verslag van Victor Focquier.
- 7 G. De Prins, *Sluikpers. Antwerpen, 1940-1944*.
- 8 Zie hoofdstuk 5.
- 9 Volgens naoorlogse getuigenissen van Jos Vermaesen (29/09/1952) en Camiel Van Regemortel in het dossier van Jaak Pluym.
- 10 Zie de naoorlogse notities van Victor over zijn aanhouding op 2/08/1942. Hij vertelt daarin ook dat hij later te weten kwam dat de Gestapo-man die hem aanhield Pits heette en een handelszaak had in Brussel.
- 11 Frank Craeybeckx, geboren in Antwerpen op 6/02/1924, stierf in Mauthausen-Gusen op 26/02/1943, dan 19 jaar. Volgens de inventaris.onroerenderfgoed.be is de Frank Craeybeckxlaan in Deurne genoemd naar deze neef van de socialistische oud-burgemeester van Antwerpen, Lode Craeybeckx.
- 12 Allicht gaat het om Wim Galliaert, de vader van Ilse en Wim (jr.) Galliaert die als tiener tijdens de oorlog in Antwerpen aangehouden is en pas na mei 1945 terugkeerde uit de kampen. Hij was door zijn jeugdervaringen dermate getraumatiseerd, dat hij er nooit veel over wilde vertellen. Na de oorlog werd hij bediende bij het ABVV-Brussel.
- 13 Dat is dus enkele maanden langer dan zijn collega's die de nazi's al van in de herfst 1942 via Breendonk naar Mauthausen sturen - zie hoofdstuk 8 en 9. Victor deporteren ze, samen met de leider van het SSK, Jos Vermaesen, pas in maart 1943 via Hoei naar Vught en Sachsenhausen - zie hoofdstuk 11.
- 14 Politieverslag van 18 juli 1951.
- 15 Datum volgens Mon Moonen. De dag die vermeld wordt in de naoorlogse verklaring van Rik Nijs (11/06/1942) kan niet kloppen.

- 16 Volgens een naoorlogse verklaring van Rik Nijs zelf was dit "bij gebrek aan bewijzen".
- 17 Naoorlogse verklaring van Franky Totté. Volgens zijn dochter bleven haar vader en Jos De Bolle na hun gezamenlijke traject door de kampen (zie hoofdstuk 10), heel hun leven bevriend.
- 18 Naoorlogse notities van J. Vermaesen - Amsab-ISG.
- 19 Met "sommigen in de weerstand" bedoelde Franky allicht de sabotagegroepen van de KPB die onder meer volgens Louis Van Brussel (*Partizanen in Vlaanderen, 1971*) vanaf of zelfs voor de herfst van 1941 sabotageacties uitvoerden. Zie verder de info-tekst over de Gewapende Partizanen van de KPB.
- 20 Volgens een persknipsel (allicht uit een KPB-publicatie) met artikel naar aanleiding van Selleslaghs' herbegraving in Willebroek op 03/06/1945.
- 21 Malvinne Van den Bril (her)trouwt na de oorlog met Leo Michielsens, ook lid van de KPB sinds 1940, die een jaar in Buchenwald opgesloten zat. Daarna was Leo van 1954 tot 1958 lid van het Centraal Comité van de KPB. Hij begon zijn geloof in de partij te verliezen in de jaren '60 en stapte eruit in 1983. Na een loopbaan als geschiedenisleraar aan het Atheneum van Antwerpen, werd hij van 1969 tot 1978 hoogleraar aan de VUB. In 1971 was hij ook een van de oprichters van het Masereelfonds, waarvan hij de eerste voorzitter werd. Zie [nl.wikipedia.org/wiki/Leo_Michielsens_\(politicus\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Leo_Michielsens_(politicus)).
- 22 Biografische gegevens ook uit het artikel "Deze die gewroken moeten worden, Rik Selleslaghs", verschenen in een blad van het OF.
- 23 Meer info, onder meer in *Wording en strijd*, p.84.
- 24 ARA/CegeSoma, dossier AA902, Rapport Van der Helst, 16/09/1949 - zie ook hoofdstuk 5.
- 25 Naoorlogse verklaring van een getuige in het dossier van Rik: "op de scheepswerven, op bedrijven en schepen, ondanks de gevaren, alle opdrachten uitvoeren die hem daar werden toebedeeld."
- 26 Rik stopt met werken op 15/06/1942, na zijn verhuis naar Boom op 23/05/1942.
- 27 Zie B. Van Hoorick, *In tegenstroom*, p. 103. De Aalstenaar Van Hoorick kreeg eind juli 1941 de opdracht om naar Antwerpen te gaan als verbindingsman met het hoofdkwartier van de KPB in Brussel (p. 89).
- 28 Zie o.m. Cyril Rubens e.a., Breendonk 11 april 1944. 24 executies wegens 'Feindbegünstigung', Leuven, Genootschap voor de Studie van de Tweede Wereldoorlog in Limburg, 2024, over de executie (op 11 april 1944) en de achtergrond van 24 Limburgse partizanen. Uit hun biografieën blijkt dat het allerminst allemaal communisten waren, al werden ze door de Feldkommandantur van Hasselt (en in de VNV-pers) omschreven als "leden van een kommunistische terreurorganisatie". Vele bewaard gebleven afscheidsbrieven getuigen bijvoorbeeld van een christelijk geloof, aldus een commentaar van Bruno De Wever, die meegewerkt heeft aan het genoemde boek.
- 29 Zie de oproep voor die herbegraving op zondag 03/06/1945 aan de arbeiders van The Engineering, door Rik Nijs, PMB. Archief Michel Moorkens.
- 30 Meer bepaald: augustus 1941. Toen noemde die groep zich nog het Belgisch leger der Partizanen. De kleine naamswijziging volgde aan de vooravond van de bevrijding. E. Verhoeven, *België Bezet, 1940-1944*, p. 312/313. Ook Louis Van Brussel beschrijft in zijn *Partizanen in Vlaanderen, 1971*, hoe in het Leuvense 15 à 25 jongeren zich probeerden te bewapen vanaf de zomer van 1940, oefeningen organiseerden en al in juli 1941 probeerden om de treinsporen rond Leuven op te blazen (p.36). Ook zij traden in de herfst 1941 toe tot de Partizanen en richtten dan het Leuvense corps op (p.42).

- 31 John De Renty staat vermeld in de lijst van 41 militanten, waaronder dus 19 scheepshersellers, die het nazisme met hun leven bekochten in het *Jaarverslag PMB-Antwerpen 04/09/1944 - 31/12/1945*, 1946. Zie ook B. Van Hoorick, *In tegenstroom*, p. 89, 93 en 94 en de fiche John de Renty op de website "Helden van het Verzet". John is aangehouden voor de sabotageacties van de KPB, maar werkte ook mee aan het OF, dat op het moment van zijn aanhouding (12/09/1941) in Antwerpen in oprichting was, zie hoofdstuk 4.
- 32 Zie: nl.wikipedia.org/wiki/Belgisch_leger_der_partizanen. Eén uitzondering: het bompakket op de Rexistische Centrale in de Lakenstraat in Bussel kwam al toe op 01.10.1941. E. Verhoeyen, *België Bezet 1940-1944*, p. 313.
- 33 Zie hoofdstuk 6, voetnoot 19.
- 34 Zie ook hoofdstuk 14.
- 35 Geboren op 29/01/1922. In september 1943 dus 21 jaar.
- 36 Zie: Slachtofferboek Breendonk.
- 37 Zie: www.nmkampvught.nl/ontdekken/het-verhaal/vermoord-in-vught/zaelen-corneel-van, waar men ook verwijst naar diverse Belgische archieven en krantenberichten. In die Herinneringsbrochure ontdekten we trouwens ook nog andere fouten, wat allicht iets leert over de naoorlogse verwarring bij de achtergebleven familieleden en vrienden. Zie ook hoofdstuk 17.
- 38 Zie het info-kadertje over de Gewapende Partizanen van de KPB. Volgens nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_slachtoffers_van_Kamp_Vught# tonen de beschikbare bronnen echter niet aan dat alle in Vught opgehangen verzetslieden daarvan lid waren. Ook andere verzetslui werden door de nazi's als communist en/of als partizaan betiteld.
- 39 Zie ook hoofdstuk 11 met het verslag van Jos Vermaesen over de terechtstelling van een groep van 27 Belgen als hij daar zit, dus na eind oktober 1943, allicht in 1944.

Herfst 1942

8

HET SSK EEN MAAND GEGIJZELD IN BREENDONK

“DIT IS DE HEL EN IK BEN DE DUIVEL”

Enkele collega's zijn na korte tijd vrijgelaten uit de gevangenis in de Begijnenstraat, maar na Frans en Albert Adriaenssens eind augustus, zijn de meeste leden van het SSK, vanaf september 1942 met vrachtwagens overgebracht naar het Fort van Breendonk.¹ Franky Totté: *“We hadden er rare verhalen over gehoord, en nu gingen we het ondervinden. Het begon bij aankomst in de lange, donkere koude gang. Wij waren doodstil, maar kregen bij de minste beweging klappen. Ze lieten zelfs opgehitste honden op ons los. De Vlaamse SS'er Fernand Wyss kon het zelfs niet laten om ons te verwelkomen met de woorden: “Dit is de poort van de hel en ik ben de duivel.”* Alleen de leider, Jos Vermaesen en de 17-jarige Victor Focquier ontlopen de griezelige man, want zij blijven voorlopig in de Begijnenstraat zitten.² De nazi's brengen hen pas in 1943 via Brussel over naar andere kampen.

*De donkere ingang van het Fort van Breendonk.
Archief Michel Moorkens.*

IN KAMER 10 OF DE GIJZELAARS-KAMER, TERUG SAMEN MET FRANS ADRIAENSSENS

De verrassing voor de collega's is wel groot als ze Frans, de drukker van de groep, terugzien. Omdat hij enkele weken eerder afgevoerd was uit de Begijnenstraat, vrezen zij immers dat hij al in Duitsland zit. Nu vernemen ze van hem dat kamer 10, waar ze ook Leo Verbeeck terugvinden, de kamer is van de gijzelaars. Franky: *"als er door een aanslag van het verzet slachtoffers vallen onder de nazi's of collaborateurs, worden zij als represaille gedood. Met 48 man huisden we hier. We kregen een nummer, het mijne was 410, en in tegenstelling tot de andere gevangenen die ook kaalgeschoren waren, kregen wij geen uniform van het Belgisch leger: wij bleven in burgerkledij. Ik kreeg zelfs een witte broek en die viel natuurlijk hard op..."*

"Vroeg in de ochtend kregen we appèl en moesten onze bedden allemaal strak opgedekt zijn. Was dit niet zo, dan volgden er straffen. Naarmate ons verblijf vorderde, werd het ook steeds kouder. In de kamer stond een kleine kachel, maar deze heeft nooit gewerkt en trouwens hout, kolen of lucifers waren er niet. Het ontbrak ons vooral ook aan eten en nachtrust, zodat we onze reserves moesten aanspreken. Het eten - niet meer dan een afkooksel van wat rapen en een stuk brood - werd binnengebracht in een ketel, en daar moesten we het mee doen. Dus werd iemand aangewezen om de soep en het brood op minuscule wijze te verdelen, zodat iedereen, 48 man, even weinig kreeg. Het rantsoen was te klein om iets over te houden voor de volgende dag, en ontbijt kregen we niet." Breendonk-gevangenen moeten het 's morgens inderdaad doen met een kop 'eikelfkoffie', 's middags met soep bestaande uit warm water met wat schaarse groenten en 's avonds opnieuw met 'koffie' en een stuk brood. Na een tijd zijn ze uitgemergeld.³ Ondertussen

worden de scheepsherstellers ook ondervraagd door de weer Duitssprekende *"Vlaamse SS-ers die mij en mijn collega's aangehouden hadden op de firma. Mijn ondervraging had voornamelijk betrekking op mijn ouders, wat deden zij en welk geloof praktiseerden ze?"*

De gevangenen uit kamer 10 moeten ook op een aparte plaats werken. Franky: *"in geen geval mochten we contact hebben met de andere gedetineerden. Ook hier hield de Vlaamse SS toezicht, en sprak voor de gelegenheid alleen nog maar Duits. Fernand Wyss kende ik persoonlijk omdat hij net als ik in Deurne woonde, maar onze eerste ontmoeting verliep allesbehalve zachtzinnig. Ook hij sprak Duits. Toen ik zei "ken ik u niet van in Deurne?" haalde hij onmiddellijk uit en sloeg met zijn volle vuist in mijn gezicht zodat ik een tand kwijt speelde. Daarna speelde mijn witte broek in zijn voordeel: hij wist mij altijd te vinden."* De dan 22-jarige Wyss, bokser, worstelaar en mecanicien, lid van de Waffen-SS, was toen al uitgegroeid tot het spookbeeld van het kamp. Na de oorlog is hij in april 1947 in de militaire bakkerij op het Kiel trouwens terechtgesteld na een veroordeling voor 16 doodslagen of moorden en 167 gevallen van mishandeling.⁴

Franky: *"Anderen zoals Valeer De Vos, zelf nochtans kampnummer 201, en de jood Walter Obler waren slachtoffer én beul. Ze speelden onder één hoedje met de SS en verraadden en terroriseerden hun medegevangenen."* De Vos is na de oorlog postuum veroordeeld voor twee moorden, en Obler is in april 1947 terechtgesteld wegens tien moorden. Met het inzetten van gewone gevangenen als bewakers van politieke gevangenen zullen de scheepsherstellers later ook in Mauthausen en Gusen te maken krijgen: daar noemde men ze Kapo's of Funktionshäftlinge. Voor hun vieze taak worden ze beloond met privileges zoals meer eten, alcohol en verplichte seksuele diensten door vrouwelijke gevangenen.⁵

Breendonk pancarte op kamer 10: Nacht und Nebel gijzelaarskamer. Archief Michel Moorkens

“Beste jongen, het is misschien de laatste maal dat ik u schrijf, want het lot dat mij te wachten staat, kan ik mij voorstellen. Ik zit hier al lang genoeg om het te weten.”

JOS DOMS SCHRIJFT EEN LAATSTE BRIEF AAN ZIJN ZOON

In 1942 zijn collega's van het SSK-Mercantile bijna allemaal sterke jonge mannen, veelal twintigers of dertigers. Hun 46-jarige collega Jos Doms, de tweede oudste van de Breendonkgevangenen, en ook vader van drie kinderen, vreest op dat moment echter al dat hij hier niet meer levend zal uitkomen. Op 2 oktober 1942 schrijft hij zijn testament. Hij richt zijn brief aan zijn 16-jarige zoon Henry, die hij beschouwt als de toekomstige steunpilaar van zijn gezin. Hij vraagt de jongen om de zorg ervoor over te nemen. In iets meer hedendaags Nederlands klinkt het als volgt: *“Liefste zoon Henry, ik schrijf naar u, omdat ik u met mijn zware handen grootgebracht heb en altijd fier op u ben geweest. Beste jongen, het is misschien de laatste maal dat ik u schrijf, want het lot dat mij te wachten staat, kan ik mij voorstellen. Ik zit hier al lang genoeg om het te weten. Zorg goed voor uw moeder en Anneke, [het nakomertje van toen 2 jaar].⁶ Alles ligt nu in uw handen. Het zal hard voor u zijn om uw school te verlaten. Ikzelf had gaarne gehad dat ge u zin kon doordrijven en als een bekwame jongen van school zou komen, maar ge zijt nog jong, en ik weet al dat gij het kunt.”*

Als je de brief verder leest, voel je hoe Jos ligt te woelen in zijn bed, en zich afvraagt of het verantwoord was dat hij als gezinshoofd meestapte in het SSK-project? Had hij zich laten meeslepen? Heeft hij teveel vertrouwen gehad in een goede afloop? *“Henry, beloof mij al wat ik hier schrijf, van daar steeds op te denken en proberen het te doen. Doe nooit of nooit aan politiek en moei u niet met zaken die u niet aangaan. Zijt steeds beleefd en goed. Hou leed en vreugde voor uzelf en denk tweemaal na voor ge aan iets begint. Wat gij verkeerd of misdaan hebt, maak het weer goed, zodat niets of niemand*

«Op 14 juli 1942 kwam vader niet meer thuis»

Bij de herdenking van de slachtoffers van de firma Mercantile op 14/07/1996. Zoon Henry Doms is de eerste man links. Uit De Nieuwe Gazet.

iets op U zeggen kan. Laat slechte vrienden en vraag steeds raad aan oudere mensen die u een goed hart toedragen. Pas altijd goed op. Uw beste vriend kan soms Uw grootste vijand zijn, en Uw grootste vijand, Uw vriend worden.”

Jos, die volgens zijn kleinkinderen ook een uiterst armoedige kindertijd gekend heeft, maakt zich duidelijk ook zorgen omdat hij vreest dat zijn nazaten nu terug in dezelfde ravijn zullen terechtkomen: *“Mijn grootste zorg is dat gij later uw brood altijd goed zou kunnen verdienen en geen armoede zou meemaken. Wanneer gij later getrouwd zijt en zelf kinderen hebt, zorg dan ook goed voor uw gezin. Leeft gelukkig samen en zorg ervoor dat gij een goede vrouw treft, zoals ik het hebben wou, een die goed is voor u.”*

Omdat Henry - volgens de regels van toen - later normaal soldaat moet worden, wil Jos ook dat hij de uitvoerder wordt van zijn testament: *“Henry, jij wordt soldaat; uw broer Charles niet.*

Dan zijn ook die oorlogsherinneringen van de familie Doms voor u [hij heeft het hier over de Eerste Wereldoorlog]. Geefze later ook door aan uw oudste jongen die soldaat wordt en Doms heet.” Ook deze brief moet Henry daarbij steken: *“Het is uw laatste herinnering aan mij. Voor de rest zit in mijn zwarte vest nog een briefje van 20 Fr en een stuk van 5 Fr. Draag mijn trompet terug naar de maatschappij, alsook dat muziekboek. Zoek ook nog eens goed overal in mijn kleren naar papiertjes en verbrand ze.”* De laatste zin drukt allicht zijn bekommernis uit om de veiligheid van zijn gezin, want waarschijnlijk gaat het over “papiertjes” van het SSK of het OF waarvan hij lid is geweest. Hij waarschuwt trouwens ook dat Henry de brief zelf, behalve in de familie, *“aan niemand mag laten lezen.”*

Jos besluit met warmte: *“Kus uw moeder en Anneke wegens mij en geef ook uw broer Charel een stevige handdruk. Ik sluit mijn brief in de hoop dat jij een goede jongen zult blijven en*

De vrouwelijke nakomelingen van Jos Doms, bij de plaatsing van een Struikelsteen op 14 mei 2023 in de Philadelphiastreet 41 op Luchtbal. Archief Michel Moorkens.

steeds aan mij zult denken als aan Uw vader die hard voor u was om u te kunnen maken wat gij nu zijt. In gedachten kus ik je en geef een stevige en vaderlijke handdruk.” Tot slot, toch nog een sprankje hoop: *“misschien... vaarwel. Van uw vader die u steeds liefhad, Jozef Doms.”* Zijn voorgevoel zal enkele maanden later echter bevestigd worden, zij het op een andere plek: Jos zal op 47-jarige leeftijd op 6 maart 1943 overlijden in Gusen, een bijkamp van Mauthausen.

Zijn gezin verneemt dat echter zelfs niet. Volgens Jos' vrouw en drie kinderen blijft hij voor hen drie jaar lang, tot een tijd na de oorlog, vermist. Moeder Rosalie Sappenberghs probeert ondertussen haar diensten als wasvrouw aan te bieden.⁷ De 16-jarige Henry doet wat van hem verwacht wordt: als student van de Academie is hij in mei 1942 al gaan aankloppen om een leercontract te krijgen bij een reclameschilder in de Provinciestraat. Na de brief van zijn vader vertrekt hij daar ongeveer zes maanden later, in november 1942, allicht omdat hij een beter betaalde job vindt bij Bell Telephone. Later treedt hij in de sporen van zijn vader, en wordt ook scheepshersteller.⁸ Volgens zijn dochter en kleinkinderen is hij heel zijn leven getekend door wat er gebeurd is met zijn vader en omdat hij zijn gedroomde opleiding niet kon afwerken. Hij blijft trouwens tekenen. En ja, hij zorgt ook goed voor de trompet van zijn vader... Met als groot, handgeschreven bijschrift *“Hier is Jozef Doms overleden op 6 maart 1943”*, koestert de familie een oude gids over Mauthausen. Bij de foto van het crematorium op de laatste pagina, staat nog groter *“en verbrand in deze oven”*. Ze hebben het over hun vader en grootvader: om het er koud van te krijgen.

VOETNOTEN HOOFDSTUK 8

- 1 Behalve Frans en Albert Adriaenssens die al gedeporteerd zijn (zie hoofdstuk 6), de 17-jarige Victor Focquier en Vermaesen (die dat lot pas later ondergaan, zie hoofdstuk 11), zijn de leden van het SSK vanaf september 1942 allicht in verspreide slagorde overgebracht naar Breendonk: Franky Totté had het in zijn interview (1983) over transport "in groep eind augustus of september 1942", maar een tijdje na Frans Adriaenssens op 29/08/1942 (zie hoofdstuk 6, voetnoot 19); Jos Vermaesen heeft het in zijn naoorlogse notities over 6 weken na de deportatie van F. en A. Adriaenssens: dat zou dus oktober zijn, maar Jos Doms bv. schrijft van daaruit al een brief op 02/10/1942, en dan zit hij er blijkbaar toch al even; in de dossiers van Wellekens en Van Welde (RA Beveren) staat dan weer inderdaad 09/10/1942 als transportdatum vermeld.
- 2 Waarom die twee toen niet mee overgebracht zijn naar Breendonk, is niet duidelijk. Misschien had het met de leeftijd van de 17-jarige Victor Focquier te maken? Ook Jos vroeg zich in zijn naoorlogse notities - Amsab-ISG - af waarom hij, die al langer in de Begijnenstraat zat, niet? Hij vroeg zich zelfs af of er bij sommige SSK'ers soms wapens gevonden waren, maar dat is niet zo (zie hun dossiers). Allicht werd hij als gekend BWP-militant door de nazi's terecht niet aanzien als een 'communist', terwijl ze alle andere leden van de SSK's, vaak onterecht wel als dusdanig betitelden. Of misschien heeft hij toen voor even gewoon geluk gehad?
- 3 J. Vander Velpen, *Breendonk*, p. 69-70.
- 4 Het doodvonnis dateert van mei 1946. Jos Vander Velpen wijdt in zijn Breendonkboek vele bladzijden aan Fernand Wyss en schreef er ook een toneelstuk over.
- 5 Dat laatste - en andere vormen van seksueel geweld - is een volgens historici nog steeds onderbelicht aspect van de kampengeschiedenis. Volgens www.nu.nl/overig/1295768/tentoonstelling-over-prostitutie-in-nazikampen.html, werden van 1942 tot 1945 zeker 220 vrouwen in kampbordelen tot seks gedwongen met Kapo's, vooral zij die hoog in de kamphiërarchie stonden, zoals 'blokoudsten' en 'kampoudsten'. Russen en Joden waren uitgesloten.
- 6 Geboren op 22/09/1940
- 7 Allicht zelfs voor Duitse soldaten die op de Antwerpse Luchtbal gekazerneerd waren...
- 8 Een document uit 1950 (04/08), gericht aan de weduwe Doms, meldt dat ze nog recht heeft op kindergeld uit de "verrekenkas van de scheepsherstelling", als gevolg van "prestaties door uw zoon geleverd gedurende de jaren 1943 en 1944." Volgens de nabestaanden gaat het hier over zoon Henry.

1942 – 1945

9

UIT MAUTHAUSEN & GUSEN KEREN 16 MANNEN NOOIT MEER TERUG

NOVEMBER 1942

**MET 48 MAN GEDURENDE 6 DAGEN
OP TRANSPORT VIA METZ**

Dat alle shopmannen Breendonk overleven, valt allicht alleen te verklaren door het feit dat ze er niet al te lang zitten, want na Medard Lefebvre is ook de groep met Franky op 9 november 1942, na twee maanden, samen met lotgenoten van Nacht und Nebel uit België gedeporteerd.¹ Franky: “Voor het avondappèl moet ons haar er plotseling af. Daarna staan 48 mannen uit kamer 10, de kamer van de gijzelaars, in een ijzige wind, kaalgeschoren op het appèl. Er gaat een stroom van vragen door ons hoofd. Wat gaat er gebeuren? Worden we bij de andere gevangenen gezet? Het antwoord volgt 's anderendaags. Na het ochtendappèl moeten 236 gevangenen zich in rijopstellen, en onder gevloek van de Vlaamse SS-ers en het geblafen gebijt van

hun honden, te voet vertrekken naar het station van Willebroek. Waarschijnlijk stonden vele burgers achter het gordijn te kijken.”

In het station zien ze de beestenwagons staan, die uiteindelijk 250 lotgenoten zullen meenemen. Franky: “Onze groep van 48 man uit kamer 10 wordt weer gescheiden van de rest. We komen in een aparte wagon terecht. De deuren worden gesloten en als de trein zich in beweging zet, weten we niet eens waar men ons naartoe wil brengen. Naarmate hij snelheid begint te maken, komt langs de vele spleten de wind des te harder naar binnen. In de wagon staat ook een emmer: waarvoor die dient ontdekken we redelijk snel, want pas na drie dagen worden de deuren opengemaakt in Metz, Frankrijk. Onder het oog van de bevolking slagen ze ons uit de trein, en dus protesteren wij luidkeels. Het is trouwens 11 november 1942.

De dienstdoende commandant moet weten wie er het lef had om de Internationale en de Brabançonne te zingen? Dat lag blijkbaar gevoelig bij de nazi's. Niemand antwoordt, met als gevolg dat de bewakers ons onder de ogen van het publiek met stokken en zwepen de trein weer in slagen."

Franky: "Pas zes dagen na ons vertrek worden de deuren van de trein op een zaterdagmorgen voor de tweede maal geopend. We zijn in het verre en koude Oostenrijk, in de buurt van de Donau. 'Mauthausen', staat er op het bord in het station, waar we weer onder luid gevloek, slagen en beten van de honden, uit de wagons worden gesleurd."

DRIE WEKEN MAUTHAUSEN

Midden november 1942 komen hier dus opnieuw zestien shopmannen terecht.⁴ Franky: "Het station ligt in een dal. Daarna moeten wij 5 à 7 kilometer bergop, weer bekeken door mensen achter hun gordijn, voortgedreven onder de slagen van de SS-ers en bijtende honden. Een van onze meereizende kameraden was al bezweken, en na deze reis zonder eten en bijna geen water, verkeren we allemaal in een erbarmelijke toestand, nog voor we in een lange colonne in het kamp toekomen. Het uitzicht doet denken aan een versterkte burcht en we moeten verzamelen op een grote appèlplaats waar we al onze kleren moeten uittrekken. Daar worden zowel hoofd, borst en schaamdelen zo bruut onthaard, dat we van onder tot boven vol sneden en schrammen staan. Een ganse dag, en het is november, staan we hier naakt. Pas 's avonds krijgen we blauwwitte streepjespakken en lichte mantels.

Nacht und Nebel-kampen en gevangenen

In januari 1942 concretiseert de militaire gouverneur Generaal Von Falkenhausen, het *Nacht und Nebel*-decreet van Hitler voor België en Noord-Frankrijk. Dat decreet wil verzetslui als een speciale strafklasse spoorloos laten verdwijnen.² Duitse krijgsraden mogen hen nog enkel vasthouden als hun veroordeling en terechtstelling binnen de week kan plaatsvinden. In het andere geval kan de bezetter hen in het geheim naar Duitsland brengen om hen daar te berechten. In feite worden ze gedropt in werkkampen die de facto doden- of

Nacht- und Nebel-kampen zijn. Gezien niemand over het lot van de gedepor-teerde wordt geïnformeerd, lijkt het alsof de verdachte "*in nacht en nevel*" is verdwenen. Met deze draconische maatregel hopen de nazi's om het verzet te breken.

Tussen januari 1942 en mei 1944 beslist Von Falkenhausen in die zin over het lot van minstens 5.166 verdachten uit België en Noord-Frankrijk, waarvan hij er uiteindelijk minimum 4.517 voor deportatie als NN-gevangene aanwijst. Hoeveel Belgen er nadien in Duitsland omkomen, blijft onduidelijk.³

Onze schoenen bestaan uit een houten zool met een riem uit zeildoek, terwijl de streek bekend staat om zijn lage temperaturen: tot -30° kan het daar vriezen.”

Politieke gevangenen herkent men aan hun rode driehoek

Franky: *“Blok 16 wordt ons verblijf voor een kleine maand, want we moeten in quarantaine. ‘s Nachts moeten wij daar ook direct ons nummer en de rode driehoek, het symbool voor politieke gevangenen op ons gestreept pak naaien, met daarop de letter B, de eerste letter van onze nationaliteit. Om 4u ‘s morgens is er appèl.”* Op ieder gevangenispak kan men inderdaad zien uit welk land iemand komt, en waarom hij of zij hier zit. Joden dragen hun gele - soms zelfs een tweekleurige - ster. Spaanse Republikeinen zijn herkenbaar aan een blauwe, homoseksuelen aan een roze, Jehova’s getuigen aan een parse, en zogenaamde “asocialen”, aan een zwarte driehoek. Franky: *“De soms zware Duitse criminelen, die hier aan het werk zijn als bewakers of kapo’s, herkennen we aan hun groene driehoek. Ze beslissen over leven en dood, want het zijn zij die, samen met de SS, de activiteiten in het kamp leiden.”*

Frans Adriaenssens wordt hier vermoord

Alle gruwelverhalen over Mauthausen hier weergegeven is onmogelijk, want daar zijn boeken vol over geschreven. Franky ziet dat er bij hun eerste appèl *“al 7 doden buiten lagen, en na 14 dagen quarantaine telden we er 40. Het is niet onder woorden te brengen hoe we werden mishandeld: ze slagen mensen met stokken en schoppen ze dood; in het beste geval schiet men ze neer. Sommige gevangenen pleegden op één of andere manier zelfmoord, of probeerden om dat te doen. Onze Frans Adriaenssens is daar, in onze eerste maand, al op 9 december 1942 dood achtergebleven, vermoord met een inspuiting.”* Ook andere bronnen bevestigen dat de medeoprichter van het SSK, die samen met Jos Vermaesen in maart 1942 aangehouden is, inderdaad al sterft in Mauthausen en niet in Gusen zoals in de advertentie uit 1946 staat. Daar raakt hij niet eens. Is Frans echt vermoord met een inspuiting? Allicht wel, want ook andere bronnen bevestigen dat nazidokters in Mauthausen in die tijd allerlei in feite sadistische medische experimenten uitvoeren op gevangenen.⁵ Broer Albert Adriaenssens overleeft Frans trouwens maar een week, maar zit dan al wel in Gusen.

De driehoek van een Belgische politieke gevangene, genaaid op een gestreept pak. Archief Michel Moorkens.

MAUTHAUSEN, HET GROOTSTE SLAVENKAMP VOOR "ONVERBETERLIJKE POLITIEKE VIJANDEN VAN HET REICH"

Mauthausen ligt in een mooie streek, ongeveer 20 km van Linz, net over de Duitse grens vlakbij de toeristische Donau-vallei. Maar dat is niet de reden waarom het daar in 1938, 5 maand na de annexatie van Oostenrijk door Hitler, gebouwd is. Mauthausen is het grootste economisch gestuurde slavenkamp van de nazi's. Exacte cijfers bestaan niet, maar zeker 225.000 politieke of religieuze gevangenen, homo's, criminelen, krijgsgevangenen en uiteraard ook Joden, komen hier terecht.⁶ Mishandeling, straf, ziekte en honger bepalen hier immers het beeld van alledag. De 'kapo's', gevangenen die toezien op andere gevangenen in ruil voor een beter regime, overschrijden vaak alle grenzen: samen met de SS zijn ze verantwoordelijk voor de verhogering, opknoping, verdrinking en fusillade van vele gevangenen.

Zwangsarbeitseinsatz mit vorsätzlicher Vernichtung

De nazi's beulen de gevangenen af tot de dood. Vooral bekend zijn de granietgroeven, waar ze ondanks te weinig eten en kledij, in erbarmelijke omstandigheden, grote blokken moeten uithakken en over een hoge steile trap naar boven brengen. De fascistische dromen immers van de heropbouw van Duitse steden, op basis van de plannen van Albert Speer en andere adepten van de naziarchitectuur. Ook het kamp zelf is gebouwd in die 'granitos'.

Daarnaast is er een lange lijst van zowel kleine lokale als 45 grote ondernemingen die in Mauthausen en zijn bijkampen miljoenen Markten verdienen. Het gaat om munitie-,

wapen- en vliegtuigfabrieken, meestal in ondergrondse tunnels. Die tunnels moeten gevangenen uit de rotsen kappen om de bombardementen van de geallieerden te counteren. Een aantal bedrijfsnamen klinkt nog altijd bekend. Denk aan Mauser-machinepistolen, Bayer, Eisenwerke Oberdonau (een van de grootste leveranciers van staal voor Duitse pantser), Flugmotorenwerke Ostmark, Otto Eberhard Patronenfabrik, Heinkel and Messerschmitt (vliegtuigen & V2-fabriek), Österreichische Sauerwerks (wapens), Rax-Werke (machines & V1-raketten), enzovoort. De SS vestigt er ook zijn centrale depot om de goederen, gestolen in de bezette gebieden, te sorteren, om ze daarna te kunnen verdelen over heel Duitsland. Gevangenen worden ook uitgeleend aan externe bedrijven of landerijen.

Gevangen zijn hier dus gecrepeerd op het werk, doodgeslagen, vermoord, opgehangen of doodgeschoten; sommigen verhongerd in een voedsel-experiment voor het Duitse leger; nog anderen gedood in de lokale gaskamer waarin men 120 mensen in 1 keer kan stoppen; zieke of te zwakke gevangenen sterven in de ziekenboeg. Bovendien doet men hier zonder enige zorg medische experimenten met bijvoorbeeld vaccins voor tyfus en cholera. Men is niet alleen creatief in het doden, maar ook om de lijken op te ruimen: wegen worden aangelegd met in de Knochenmühle vermalen beenderen van de doden.

THE ROOM OF NAMES EERT OOK DE SCHEEPSHERSTELLERS

Het 'namenmonument' in Mauthausen gaat er momenteel van uit dat in het kamp en zijn bijkampen méér dan 85.000 mensen sterven, waaronder 'slechts' 38.000, vaak Hongaarse, Joden. Die worden immers meestal direct gedeporteerd naar echte uitroeiingskampen met grote gaskamers, zoals Auschwitz. Alhoewel Mauthausen bevrijd is door de Amerikanen, komt het na de capitulatie van Duitsland in Oostenrijk onder bevel van de Sovjets. Die legeren er een deel van hun troepen, ontmantelen de ondergrondse bedrijven en blazen de tunnels op. In de periode daarna blijft het onbeheerd en nemen zowel de Sovjets als de lokale bevolking van alles mee. In 1947 komen Gusen I, II en III, terug in handen van de Oostenrijkse autoriteiten, en is er gewoon gebouwd. Het erg goed bewaarde Mauthausen zelf wordt vanaf 1949 echter een nationaal Oostenrijks herinneringsmonument. Alle landen waarvan hier burgers in het hoofd- of in de bijkampen hebben geleden en zijn gestorven, bouwen een monument voor de site. Ook België.

Ondertussen gedenkt *The Room of Names* in het hoofdgebouw, de slachtoffers nu ook individueel. Het kwam tot stand na 10 jaar werk met de hulp van 40 instellingen uit verschillende landen. Het vermeldt de namen van meer dan 84.000 mensen die hier tussen 8 augustus 1938 en 30 juni 1945 zijn gestorven. En, de lijst is nog steeds onvolledig, Russische gevangenen bv. werden immers nooit ingeschreven in de 'boekhouding' van Mauthausen. Van de shopmannen die in Mauthausen of bijkamp Gusen zijn overleden, kan men op 1 na alle namen terugvinden.

The Room of Names is sinds mei 2016 ook gekoppeld aan een digitaal zoekstelsel dat toelaat om tussen die 84.000, een naam van een slachtoffer te vinden op het monument. Als je op raumdernamen.mauthausen-memorial.org bijvoorbeeld de naam van Frans Adriaenssens intikt, licht de lijn op met de namen van *Tadeusz Pomierny, Frans Adriaenssens, Иван Тертычный, Борис Шаститка, József Weisz, Stefan Referowski, en Милан...* Daarnaast kan je er ook via internet op de naam klikken, en dan kom je terecht in een databank waar je de gegevens uit hun dossiers kunt bekijken. Daar vraagt men vaak ook om de biografie van de slachtoffers eventueel aan te vullen...

DAARNA NAAR DE STEENGROEVEN VAN GUSEN

De rest van de groep is na twee weken, tegen eind november,⁷ al overgebracht naar het 7 km verderop gelegen bijkamp, Gusen 1. Het ligt in de buurt van het dorp met de idyllisch klinkende naam, Sankt Georg an der Gusen, ook in de buurt van de Donau. Franky: “Daar zaten nog meer politieke gevangenen, hoofdzakelijk Polen en ongeveer 6.000 Spanjaarden, waarvan slechts enkele tientallen het hebben overleefd.” Al vanaf einde 1940 liggen gevangenen er altijd met twee tot vier in één bed. Bij hun aankomst zit Medard Lefebvre al in deze hel.

De trap met 189 ongelijke treden

Franky vertelt verder hoe ze vanaf dan elke dag in de steengroeve werken, algemeen erkend als de meest onmenselijke opdracht. *“De groeve ligt immers in een dal met een hoogteverschil van 30 m. De ‘dodentrap’ met 189 ongelijke treden, sommige tien centimeter, anderen een halve meter hoog, voert naar beneden. Driemaal per dag wordt er gedynamiteerd. Wij moeten aan een koortsachtig tempo de losgekomen stenen opruimen en in karren laden, en die daarna naar boven duwen. Droog of nat weer, vriezen of dooi, buiten moeten we, en dit in Oostenrijk, waar het al vanaf november vriest.”*

Die trap dient ook om te martelen. Op basis van de willekeur van de Kapo's, want daarvoor was niet veel nodig, komen daar alle dagen gevangenen in een “strafcompagnie terecht. In zwakke en ondervoede toestand moeten ze in rijen van 5 met een rugzak volgeladen met stenen over de 189 ongelijke treden naar boven gaan, en daar een ganse dag op en aflopen. De SS amuseert zich bovendien met op hen te schieten, zodat degene die dood neervalt tientallen medemensen meesleurt. Ze vallen ook gewoon dood, of houden er zware kneuzingen en breuken aan over.

De dodentrap in de steengroeven van Mauthausen.
Beeldbank WO2-NIOD, Instituut voor Oorlogs-,
Holocaust- en Genocidestudies.

Meer dan acht dagen houdt niemand dit uit.”

“Op een dag worden nieuwe gevangenen binnengebracht. Het blijken parachutisten te zijn. De steengroeve heeft steile wanden van 30 meter hoogte, en ze moeten naar boven klimmen, naar de rand van de groeve, waar ze daarna, soms met 3 à 4 aan elkaar verbonden, zonder valscherp moeten afspringen. De sukkelaars vallen te pletter op de nog te ontginnen stenen, maar niemand heeft een keuze: wie zelf niet springt, wordt geduwd of gebeten door de honden, of de SS schiet hen dood. Later herhalen ze dit spelletje ook met andere gevangenen, onder meer Nederlandse Joden. Het duurt tot men klachten krijgt van klanten, want het eindproduct, in dit geval de “granito's”, blijken besmeurd met bloedvlekken, en dát mag natuurlijk niet...”

De meeste leden van het SSK zullen hier sterven

Franky: *“Hier in Gusen vallen nog meer doden dan in Mauthausen, want de misdadige Kapo’s vermoorden ook buiten de groeve veel mensen. Terug in onze barakken worden we ook bij ijskoude temperaturen verplicht om in ons hemd te slapen. Iedereen stopt zijn kleren onder zijn hoofd, ook al moet je die normaal aan het voeteneinde leggen, maar als je dat doet, was je ze ’s morgens kwijt. Bovendien had in Mauthausen elke barak zijn eigen sanitair, terwijl we in het*

vaak ijskoude Gusen ’s avonds zonder broek, alleen in ons hemd, naar de WC moesten die buiten lag. Driemaal heb ik het ook meegemaakt dat onze barak ontluisd werden, terwijl wij in de vrieskou naakt moesten wachten tot het gebeurd was. De vindingrijkheid van de Kapo’s was groot, ook omdat zij hier hetzelfde karige maal krijgen als wij. Als ze ’s morgens bij het appèl 700 man telden, zorgden ze er dus voor dat dat getal tegen ’s avonds gezakt was tot 680 of 660: het overschot van de rantsoenen is dan voor hen.”

HET Vernichtungslager GUSEN I

Rond Mauthausen organiseren de nazi’s ongeveer 45 subkampen, met als voorname Ebensee, Melk, Gusen I, en later in 1944 ook nog Gusen II en III. De shopmannen komen terecht in Gusen I op bijna 5 km van het hoofdkamp Mauthausen. Het hoofdkamp en Gusen I zijn gelabeld met de zwaarste graad, *“werkkamp Stufe III”*, bestemd voor de *“onverbeterlijke politieke vijanden van het Reich”*, voor mensen waar *“de terugkeer niet van gewent”* is. Maar het nevenkamp en zijn steengroeven zijn nog veel dodelijker dan Mauthausen zelf. Om er een fabriek te kunnen onderbrengen moeten de gevangenen in 1944 ook 7 km gangen uit de rotsen houwen. Berucht zijn ook de *“Tot Redaktionen”*: duizenden zieke en kreupele gevangenen worden door de SS en de Kapo’s onder ijskoude douches gedreven, waar ze met ijskoud water onder hoge druk worden doodgespoten.

Van de 71.000 mensen uit bijna 30 landen die er terechtkomen, overleeft meer dan de helft niet. Onder hen enkele tientallen Belgen.⁸ Naar Gusen - oorspronkelijk gedoopt als een *Vernichtungslager für die polinische Intelligenz*, een vernietigingskamp voor Poolse intellectuelen, sturen de nazi’s inderdaad eerst en vooral Polen, wetenschappers, proffen, leraars, artiesten en scouts. Daarnaast komen ook hier Spanjaarden terecht.⁹ Uiteindelijk zijn alle nationaliteiten uit de bezette gebieden vertegenwoordigd.

Ook de slachtoffers van Gusen worden geëerd in Mauthausen, want na de bevrijding zijn de bijkampen in korte tijd grotendeels gesloopt en zijn grote delen van de terreinen volgebouwd. Pas in 1965 richtten internationale organisaties van overlevenden op eigen kosten toch ook een monument op rond de bewaard gebleven verbrandingsoven, het zogenoemde *Memorial van Gusen*.¹⁰

NOG VOOR NIEUWJAAR 1943 BEZWIJKEN ZES SHOPMANNEN

Volgens getuige Franky Totté en de gegevens in de Room of Names, gebaseerd op de overlijdensaktes, sterven nog in 1942, op 12 december al twee collega's. Een van hen is de 34-jarige rigger Jos Pir. De verwarring bij zijn familie en verwanten moet jarenlang erg groot geweest zijn, want volgens de advertentie uit 1946 zou hij het enkele maanden langer uitgehouden hebben, tot 9 maart 1943, terwijl hij in het Gulden Boek van de Weerstand uit 1948, dan weer opgegeven staat als vermist, wat allicht betekent dat de Belgische overheid het ook nog steeds niet goed wist, en dat er dan allicht nog geen officiële overlijdensakte is.

Ook die dag bezwijkt de slechts 22-jaar jonge Jaak Pluym van uitputting.¹¹ Ook in dit geval moeten de achtergebleven families en makkers jarenlang met onzekerheid geworsteld hebben, want ook zijn sterfdatum kent men nog niet bij het opmaken van de advertentie in 1946, en het Gulden Boek van de Weerstand uit 1948 stelt alleen dat hij in Mauthausen - in feite dus in Gusen 1- zou gestorven zijn "tussen december 1942 en allicht maart 1944."

Nog een dag later sterft Albert Adriaenssens. Franky: *"Die Kapo's vermaakten zich 's nachts door ons uit bed te slaan. We moesten dan in looppas naakt naar de douche, ons afspoelen en daarna door het slijk terug in looppas naar onze barakken. Daar werden onze voeten gekeurd en als ze niet proper waren, kregen we hiervoor stokslagen. Ik kreeg er op twee dagen 35. Ik deed in mijn broek van de pijn en kon dagenlang niet meer op mijn rug slapen."*

Veel mensen hebben dan nog één of meer gouden tanden in hun mond, en ook die zijn het doelwit van de Kapo's. *"Om ze te bemachtigen deden ze letterlijk alles. Als ze zagen dat je er een in je mond had, sloegen ze hem eruit,*

en bij doden die naar het crematorium werden gebracht, trokken ze die eruit met een tang. Met dat goud konden ze ook naar het bordeel, de "Puff" zoals dat daar genoemd werd. Daar konden ze een vrouw neuken. Snel, en onder het oog van de geamuseerd toekijkende SS." In een 10-tal concentratiekampen waaronder Mauthausen, stelden de nazi's vrouwelijke gevangenen inderdaad voor de keuze, kwelling en dood, of prostitutie. Een paar honderd meisjes hebben dan maar voor het laatste gekozen.¹²

Franky: *"Nog een van hun geliefkoosde bezigheden was luizencontrole. Voor elke luis kreeg je 5 stokslagen, en 2 dagen achtereen was de broer van Frans, Albert Adriaenssens aan de beurt. Met telkens 25 tot 30 stokslagen van sadisten die uit alle macht sloegen, sloegen ze hem letterlijk dood."* In de advertentie uit 1946 staat dat hij op 15 december 1942 sterft, maar volgens zijn overlijdensakte gebeurt dat al in de ochtend van 13 december,¹³ slechts enkele dagen na het overlijden van zijn oudere broer Frans, de drukker van de groep, op 9 december. Volgens de advertentie sterft Albert trouwens van uitputting, maar het verhaal van Franky over dodelijke stokslagen is zo concreet, dat het geloofwaardiger is. Zoiets fantaseer je toch niet? Blijkbaar hebben hun ouders geen andere kinderen.¹⁴ Een zoon doodgespoten en één doodgeslagen. 't Was daar niet alleen plots stil in Merksem, de vraag is ook hoe en wanneer ze daar over het lot van hun in Nacht und Nebel verdwenen kinderen ingelicht zijn?

Ook op 13 december sterft Romain Ruelle, de collega van Beliard, de voormelde huisvriend van de broers Adriaenssens, en van de broers Focquier die ook in Merksem wonen, en ook lid zijn van het OF. De broers Adriaenssens zijn hem dus voorgedaan in de dood. De Focquiers zullen hem amper één à twee maanden later volgen. Nog twee dagen later, op 15 december, leggen

zowel Pierre Van De Velde als Pierre Wellekens het bijltje erbij neer. Ook zij zijn amper enkele maanden eerder, in de zomer, aangehouden in 't werkhuis, tijdens de tweede razzia op de werf Mercantile.

De scheepsherstellers zijn trouwens niet de enige Antwerpse syndicale militanten uit de metaalsector die daar in het verre Gusen sterven: voor eind 1942 gaat het om nog minstens zes anderen.¹⁵ Nog voor de meeste shopmannen daar aankomen, is het op 25 augustus 1942 immers al de beurt aan Pierre Meulemans, 40 jaar oud, een elektricien uit Antwerpen.¹⁶ Daarna sterven twee mannen die op Ford werken en in maart 1942 tegelijkertijd met Jos Vermaesen en Frans Adriaenssens zijn aangehouden tijdens de razzia's tegen de SSK's: Frans Van Looy, die ook al op 18 september 1942 in Gusen overlijdt (38 jaar), en Jan Van Echelpoel die sterft op 29 december 1942.¹⁷ Hun clandestien krantje heette FORD-Spirit.¹⁸

Frans Van De Weyer, een metaal draaier uit

Deurne, en Léon De Bie uit Antwerpen, botsen misschien nog op de scheepsherstellers, want Frans sterft op 13 december 1942, op dezelfde dag als Albert Adriaenssens; hij is 26 jaar oud. Leon op 23 december 1942, op dezelfde dag als Romain Ruelle; hij is 40 jaar oud.¹⁹

OOK IN DE WINTER 1943, WEER MET ZEVEN MANNEN MINDER

Uiteraard brengt ook het nieuwe jaar geen goeds. Franky: *“Door de slavenarbeid, dag in dag uit, in weer en wind, zonder bescherming, altijd met natte voeten, kreeg iedereen buikloop of erger. We deden er alles aan om uit die steengroeve te geraken, want daar werden we uiteindelijk allemaal erg ziek. Na januari 1943 bleven er van onze groep nog maar weinig over.”*²⁰

Jan Vanherck sterft inderdaad van uitputting op 3 januari en Frans Focquier op 12 januari

*De Struikelsteenlegging voor de broers Adriaenssens, in aanwezigheid van schoolkinderen uit hun straat en muziek van Oscar Dirk Bohnen - 20/04/2022.
Foto's Cor Cornelissen.*

1943. De jongere broer van Frans, Louis, overleeft hem trouwens maar een kleine maand, want hij is het eerstvolgende slachtoffer, op 12 februari 1943. Cynisch gezegd, samen naar het kamp, samen naar het graf. Van de drie familieleden die samen in het SSK zaten, zou alleen de zoon van Frans, Victor, de oorlog overleven, na een apart traject door andere kampen.

En dan nog was het niet gedaan: op 6 maart 1943 is het de beurt aan de al vermelde Jos Doms uit de wijk Luchtbal. Zijn echtgenote en kinderen zullen zijn testament dat hij dus al schreef in Breendonk, nu echt moeten uitvoeren. Rosalie, zijn weduwe, overlijdt pas in 1981, 80 jaar oud. Zij verhuist tijdens of na de oorlog met haar gezin naar de Kroonstraat 94 in Borgerhout.

Nog een maand later sterven weer drie mannen op enkele dagen tijd. Van 'Rikske' Hazen, die als 22-jarige even de leiding van het SSK heeft overgenomen, betwist Franky wel

wat in de advertentie 1946 staat: volgens hem sterft hij op 17 april immers niet van uitputting, maar wordt hij vermoord. Louis Van Welde uit Deurne is dan weer een getrainde atleet die, zoals in de naoorlogse advertentie te zien is, houdt van de toen in Antwerpen populaire bokssport. Niettemin sterft ook hij enkele dagen later van pure uitputting.²¹ Over de dood van Frans Thielemans op 23 april 1943 vraagt Franky zich in 1983 echter nog steeds af wat er gebeurd is: *“Op een ochtend lag Frans dood in zijn bed. Was hij plots overleden, of vermoord? Zoals gezegd, de Kapo's beschikten namelijk over dodelijke injectiespuiten.”*

DE IN MAUTHAUSEN EN GUSEN OMGEKOMEN LEDEN VAN HET SSK-MERCANTILE

DE LENTE BRENGT MAAR EVEN SOELAAS

De communistische makkers Medard Lefebvre en Leo Verbeeck, die al in februari 1942 aangehouden zijn in Antwerpen, houden het hier enkele maanden langer vol: Medard sterft op 17 augustus 1943.²² Leo wordt zo de laatste die na in totaal ongeveer 21 maanden op 11 maart 1944 sterft, wat de familie dan trouwens nog niet te weten komt. Pas na de bevrijding, in mei 1945, komt een erg magere man, pas vrijgelaten uit Gusen, aankloppen bij vader Verbeeck. Hij vraagt aan de toen 9-jarige Astrid, het halfzusje van Leo, om haar vader te roepen, en ze hoort wat hij vertelt: *“niet meer hopen Pol. Ze hebben Leon doodgemarteld.”* Daarna gaat haar vader kapot van verdriet en verliest zijn levenslust.²³ Hij zingt niet meer in zijn koor en speelt geen toneel meer, maar neemt zijn dochtertje wel vaak mee naar de herdenkingen, op Mercantile en in Breendonk. Een neef van Leo merkt ook nog op dat in de rand van het arrest waarmee ook de Rechtbank van 1e aanleg in 1946 zijn dood vaststelt,²⁴ staat vermeld *“stierf voor België”*, en dat hij daar misschien zelf van zou schrikken: uiteraard hoopte Leo op de bevrijding van ons land, maar wat hem dreef was zijn communistische en syndicaal ideaal.²⁵ In 1997 is in Burcht een Leo Verbeecklaan ingehuldigd.

Na de dood van Leo overleven nog slechts twee scheepsherstellertjes in Gusen: Franky Totté en Jos De Bolle. Hun lijdensweg zal nog duren tot het einde van de oorlog in Duitsland in mei 1945.

MEDARD LEFEBVRE

ketelmaker bij Mercantile

- Lid KPB, OF & SSK
- Aangehouden 23/01/1942
- Begijnenstraat, Breendonk Mauthausen, Gusen IO
- Overleden op 17/08/1943, dan 33 jaar

LEO VERBEECK

schilder bij Mercantile

- Lid KPB, OF & SSK
- Aangehouden 23/01/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar overleden op 11/03/1944, dan 33 jaar

FRANS ADRIAENSSENS

- paswerker bij Mercantile
- Lid KPB & OF, mede-initiatiefnemer SSK Mercantile, stencilt Waarheen?
 - Aangehouden 19/03/1942
 - Breendonk, Mauthausen
 - Overleden door dodelijke injectie op 9/12/1942, dan 31 jaar
 - Broer van Albert Adriaenssens

FRANS FOCQUIER

- paswerker bij Mercantile
- Lid KPB, OF & mede-oprichter SSK
 - Aangehouden 13/07/1942
 - Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I
 - Overleden op 12/01/1943, dan 43 jaar
 - Vader van Victor Focquier, 17 jaar, die terugkeert uit Sachsenhausen
 - Broer van Louis Focquier die eveneens overleed in Gusen

RIK HAZEN

- paswerker bij Mercantile
- Lid OF, nam leiding van het SSK over na aanhouding Jos Vermaesen en Frans Adriaenssens, verspreidt sluikpers van het OF, De Werker & Waarheen?
 - Aangehouden 13/07/1942
 - Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar vermoord op 17/04/1943, dan 23 jaar

PIERRE VANDE VELDE

- rigger bij Mercantile
- Lid SSK
 - Aangehouden 13/07/1942
 - Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar overleden door uitputting op 15/12/1942, dan 42 jaar

**JAN
VANHERCK**

paswerker bij Mercantile

- Lid SSK
- Aangehouden 13/07/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar overleden door uitputting op 3/01/1943, dan 26 jaar

**JOZEF
DOMS**

loodgieter bij Mercantile

- Lid OF & SSK
- Aangehouden 14/07/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar overleden op 6/03/1943, dan 47 jaar

**ALBERT
ADRIAENSSENS**

bediende bij Mercantile

- Lid KPB, OF & SSK, bezorgt papier voor Waarheen?
- Aangehouden 14/07/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar op 13/12/1942 doodgeslagen, dan 27 jaar
- Broer van Frans Adriaenssens

**JOSEPH
PIR**

rigger bij Mercantile

- Lid SSK
- Aangehouden 14/07/1942
- Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar overleden op 12/12/1942, dan 34 jaar

JAAK PLUYM

paswerker bij Mercantile

- Lid SSK
- Aangehouden 14/07/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar overleden door dodelijke injectie op 12/12/1942, dan 22 jaar

PIERRE WELLEKENS

paswerker bij Mercantile

- Lid SSK
- Aangehouden 14/07/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar overleden op 15/12/1942, dan 48 jaar

LOUIS VAN WELDE

smid bij Mercantile

- Lid SSK
- Aangehouden 14/07/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar door uitputting overleden op 21/04/1943, dan 27 jaar

ROMAIN RUELLE

paswerker bij Beliard

- Lid OF
- Aangehouden 15/07/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar doodgemarteld op 13/12/1942, dan 39 jaar

LOUIS FOCQUIER

paswerker bij Mercantile

- Lid KPB, OF & SSK
- Aangehouden 14/08/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar overleden op 12/02/1943, dan 39 jaar
- Broer van Frans Focquier, al eerder gestorven in Gusen I
- Oom van Victor Focquier, 17 jaar, die terugkeert uit Sachsenhausen

FRANS THIELEMANS

paswerker bij Mercantile

- Lid OF & SSK, verspreidde Waarheen
- Aangehouden 14/08/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen I en daar overleden door dodelijke injectie op 23/04/1943, dan 31 jaar

Foto's archief Michel Moorkens.

VOETNOTEN HOOFDSTUK 9

- 1 Medard heeft zoals gezegd niet eens in Breendonk gezeten; hij is immers rechtstreeks van de Begijnenstraat naar Mauthausen weggevoerd, zie hoofdstuk 6. Het eerste konvooi met Belgische gevangenen, waarvan 120 uit Breendonk, vertrok naar Mauthausen op 8 mei 1942. Daarna waren er nog transporten op 5 juni, 30 september en 9 november 1942. Zie Nico Wouters, *Bezet bedrijf. De oorlogsgeschiedenis van de NMBS*, Lannoo, 2023.
- 2 Vele Belgische politieke gevangenen komen in Mauthausen terecht. Zie monument-mauthausen.org/nuit-et-brouillard.html: “Mauthausen (...) constitue le cœur de la politique répressive de nouvelles catégories de NN qu’il n’est cette fois-ci nullement question de juger. À la fin du mois d’avril 1942, le Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich (MBB), (...) décide de l’ajournement de la « politique des otages » face à l’hostilité grandissante des populations, sans toutefois leur ôter leur statut particulier. Échappant à l’exécution, choix est fait de les déporter selon une procédure particulière garantissant le secret sur leur sort. C’est dans ce contexte qu’un premier transport quitte, le 4 juin 1942, la citadelle d’Huy.”
- 3 www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/nacht-und-nebel-decreet.html.
- 4 Volgens Franky Totté kwamen ze op 14 november 1942 aan in station Mauthausen.
- 5 Dat dit laatste daar toen gebeurde wordt onder meer bevestigd in de encyclopedie van het United States Holocaust-museum, encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/mauthausen. “German doctors subjected Mauthausen prisoners to pseudoscientific medical experiments, including testing levels of testosterone, experimenting with delousing chemicals, medicines for tuberculosis, and nutrition experiments. (...) Eduard Krebsbach, the executive camp doctor between autumn 1941 and autumn 1943, killed an undetermined number of prisoners by injecting phenol directly into their hearts.”
- 6 Het wordt soms ook het ‘*Spaans*’ kamp genoemd, omdat de best georganiseerde groep in het kamp bestond uit voor Franco gevluchte Spanjaarden, die de Duitsers in Frankrijk opgepakt hadden. Slechts 817 van de 8.000 Spaanse Republikeinen hebben Mauthausen overleefd, maar in 1945 vierden de Spaanse gevangenen hun bevrijding door het Amerikaanse leger te verwelkomen met een groot spandoek boven de toegangspoort van het kamp, waarop stond geschilderd “*De anti-fascistische Spanjaarden begroeten het bevrijdingsleger*”. Toch konden zij toen nog niet terugkeren naar hun land. Daar heerste nog steeds Franco en hij dulde geen tegenstanders. Zie ook Victor Van Riet, *Wenteltrap Mauthausen*, Brito, 1972.
- 7 28 november 1942. Zie onder meer de biografie over Romain Ruelle in “The Room of Names”, Mauthausen via <https://raumdernamen.mauthausen-memorial.org/index.php?L=4>.
- 8 Zie: www.gusen-memorial.org/nl.
- 9 Zie ook: Ludo Van Eck, *Het boek der Kampen*, 1979.
- 10 Zie www.tracesofwar.nl/sights/15983/Concentratiekamp-Gusen.htm.
- 11 Zie onder meer het rapport 613.863/120 van het Ministerie van Wederopbouw / controlecommissie Weerstand door sluikpers.
- 12 Dit blijkt onder meer uit een tekst over Mauthausen, bezorgd door de familie Doms. Deze praktijken zijn pas begin 21ste eeuw onderzocht: Robert Sommer, *Das KZ-Bordell. Sexuelle Zwangsarbeit in nationalsozialistischen Konzentrationslagern*, 2009. Zie ook: kerchtt.ru/nl/konklager-foto-samye-strashnye-fotografii-iz-fashistskih-lagerei.
- 13 Ook een administratief document van destijds, terug te vinden in www.arolsen-archives.org heeft het over “Sterbetag 13.12.1942”, en in het virtueel monument “Room of Names” in Mauthausen kan men over Albert lezen “Died 13.12.1942 in Gusen”.

- 14 Leden van Vooruit-Merksem, die het onderzochten voorafgaand aan het leggen van 'Struikelstenen' voor Jos en Frans, hebben geen andere nabestaanden van de familie gevonden.
- 15 Behalve Jan Van Echelpoel, staan ze - zonder vermelding bedrijf - allemaal op een In Memoriam-lijst in het *Jaarverslag van de PMB-Antwerpen, 04/09/1944 - 31/12/1945*, uit 1946.
- 16 Zie bv. 'Room of Names' via raumdernamen.mauthausen-memorial.org/index.php?L=4: "Peter Meulemans. Born 3.4.1901 in Antwerpen - Died 25.7.1942 in Gusen". Waar hij werkte is voorlopig onbekend.
- 17 Zie bv. 'Room of Names': "Frans van Looy. Born 10.4.1904 in Antwerpen - Died 18.9.1942 in Mauthausen" en "Jan van Echelpoel Born 6.4.1902 in Deurne - Died 29.12.1942 in Gusen".
- 18 Het verscheen vanaf eind 1941 en er is nog een exemplaar (4 blz.) van bewaard, zie: G. De Prins, *Sluikpers. Antwerpen, 1940-1944*.
- 19 Van Frans en Léon weten we tot nu toe ook niet in welk bedrijf ze werkten, noch wanneer zij precies opgepakt zijn: mogelijk in januari, maart of de zomer van 1942. Zie 'Room of Names': "Frans van de Weyer. Born 31.10.1916 in Antwerpen. Died 13.12.1942 in Gusen"; "Léon de Bie. Born 23.6.1902 in Antwerpen. Died 23.12.1942 in Gusen."
- 20 (Alleen) de concrete sterfdata die Franky Totté in zijn interview in 1983 aangaf, blijken niet altijd 100% correct, maar 40 jaar na de feiten is dat in dit meest emotionele deel van zijn verhaal natuurlijk niet verwonderlijk...
- 21 Op 21/04/1943.
- 22 Hij staat trouwens ook vermeld op het Heldenmonument van Hoboken, waarin de namen van alle gesneuvelden, vermisten, overleden weerstanders en politieke gevangenen van zowel WO I als WO II staan gebeiteld.
- 23 Uit de al vermelde getuigenis van halfzus Astrid Verbeek op 05/05/2024.
- 24 Op 30/07/1946.
- 25 Zo getuigde Gerald Verbeek in januari 2021. Gerald is de zoon van een broer van John Verbeek.

Juni 1944 - mei 1945

10

DE TWEE OVERLEVERS OOK NOG NAAR STRUTHOF EN DACHAU

HET GELUK VAN FRANKY TOTTÉ

Na het overlijden van Leo Verbeeck in maart 1944 blijven van de achttien shopmannen in Gusen dus nog twee overlevers over: Franky Totté en zijn latere levenslange vriend Jos De Bolle.¹ Dat Franky Gusen een uitroeiingskamp noemt, is volkomen begrijpelijk. Ook nadien vraagt hij zich geregeld af hoe je zoiets overleeft, door wilskracht of geluk? Volgens hem is in zijn geval het laatste *“de belangrijkste factor. Als je een goed vakman was, en men had je nodig, maakte je iets meer kans. Als men een goede kleermaker, schoenmaker voor de laarzen van de SS, metsers of timmerman was, kreeg men beter eten en werd men minder lastig gevallen. Ik heb het overleefd dankzij het feit dat ik - in tegenstelling tot de meeste collega's - tijdens de koudste wintermaanden tot maart 1942 de gelegenheid kreeg om binnen te werken.”* Franky wordt dan voor even een zogenaamde Funktion Häftlinge,

een gevangene die een speciale taak krijgt toebedeeld, en soms warmere kledij en schoeisel in plaats van de standaard houten sandalen...

Schone liedjes duren echter niet lang. Franky: *“Na de winter vloog ik terug naar de steengroeven, waar tijdens een manoeuvre met een wagon mijn knie geklemd geraakte. Vergezeld van een woedende Kapo die erop los sloeg, kon ik gelukkig nog in de infirmerie geraken, mijzelf ondersteunend met een stuk hout. En, weer had ik geluk, want ik werd opgevangen door Belgisch verplegend personeel. Als ik pas 's avonds met de groep was weergekeerd, had ik het rapport van de SS-dokter moeten aanvragen, en deze had mij zonder twijfel laten afmaken... Twee weken later, terug in de steengroeven, begon mijn hart te verzwakken. Ik kon die zware arbeid niet meer aan. Elke dag was een marteling, en tot overmaat van ramp kreeg ik water in mijn knie. Nu moest ik hier dus echt zien weg te geraken. Toen men op een dag vaklui zocht om in de garage*

te werken, gaf ik mijn nummer op, en... ik werd aanvaard. Weer geluk dus. Tot twee maanden later: weer naar het revier, want nu stond heel mijn lichaam vol met akelige zweren.” Toch lukt het hem ook dan weer om uit het vizier van de SS-dokter te blijven. Volgens een getuigenis van zijn echtgenote, jaren later, was de huid van Franky zelfs toen hij twee jaar later uiteindelijk terug thuiskwam, nog zwaar aangetast.²

Vanaf 1943 moeten de gevangenen ook verschillende grote tunnels uithakken om wapenbedrijven te huisvesten, waaronder een Messerschmitt-vliegtuigfabriek. Ook Franky wordt daar vanaf de winter 1943-1944 tewerkgesteld, en alle omstandigheden in acht genomen, is hij daar blij mee: *“Ik kon weer overwinteren in een beschutte plaats, en na een tijdje zelfs deelnemen aan sabotage, want anderen kenden een systeem om de vliegtuigonderdelen slecht of fout te monteren, en ja, daar deed ik dan maar aan mee. Mijn haat tegen de Duitsers was zo sterk dat ook in mijn grootste miserie het verzet de bovenhand kreeg.”* In de lente van 1944 verbeteren de werkomstandigheden daar zelfs een beetje: *“Om de productie op te drijven kwamen er namelijk ook burgers werken, en ook al stemde ons uiterlijk allicht tot nadenken, men sloeg ons dus niet meer in het openbaar. Weer geluk dus. Dat wij als Nacht und Nebel-gevangenen in contact kwamen met burgers, ergerde de Kapo's trouwens. Wanneer ze 's nachts trek kregen in een spelletje, moesten wij het weer ontgelden.”*

JUNI 1944 NAAR KAMP NATZWEILER-STRUTHOF

Na meer dan anderhalf jaar in Mauthausen en Gusen, besluiten de Duitsers in de maand juni 1944 om een of andere duistere reden plots

om de twee overlevende scheepsherstellert, Jos en Franky, samen met andere gevangenen, op transport te zetten naar Natzweiler-Struthof in de Vogezen. Dat is ook een Nacht- und Nebelkamp voor vooral politieke gevangenen.³ Hoe ze die tocht van ongeveer 750 km afleggen en in wat voor omstandigheden, vertelt Franky niet, maar op weg naar de Franse streek die dan ingelijfd is door Hitler, doorkruisen ze vanuit Oostenrijk heel Duitsland. Na de wereldbrand werd de Elzas trouwens terug Frans grondgebied, zoals voorheen.

Franky vertelt wel hoe hij daar toekomt: *“Ik was nog steeds ziek; al die zweren op mijn lichaam begonnen te etteren. Wat nu? Gelukkig ging het nieuws dat er een nieuwe lading politieke gevangenen was aangekomen, als een lopend vuurtje rond in het kamp. Kameraden uit Antwerpen kwamen kijken of er in onze groep misschien stadsgenoten zaten. Toen ze mijn toestand zagen, kwamen zij terug met het nieuws dat ik na het avondappèl bij de dokter kon komen. Weer had ik geluk, want die dokter in het 'revier' was een Belg: Dr. Bogaerts gaf mij gedurende 6 weken de beschikbare medische zorg, terwijl hij mij verborgen hield. Als er controle van de SS dreigde om te zien wie kon werken en wie niet, bracht hij mij naar een andere barak. Ik vond het erg moedig van die dokter, maar tegen eind juli werd het toch te gevaarlijk om nog langer in het 'revier' te verblijven. Toen kreeg hij het voor elkaar om mij licht werk te bezorgen: ik moest de wegen proper houden...”*⁴

In september terug naar de andere kant van Duitsland

In de zomer 1944 keren de oorlogskansen echter definitief en de Duitsers willen Natzweiler, het kamp in de Vogezen, ontruimen. Maar de gevangenen, verstoken van oorlogsnieuws, begrijpen er natuurlijk niks van. Franky:

Franky: “Op vrijdag 1 september (1944) moeten wij, in totale verwarring en onwetendheid, uren op de appèlplaats gaan staan. Pas tegen de avond wordt het kamp ontruimd.”

“Op vrijdag 1 september, moeten wij, in totale verwarring en onwetendheid, uren op de appèlplaats gaan staan. Pas tegen de avond wordt het kamp ontruimd. Samen met Jos De Bolle zet men mij opnieuw op transport. Weer een treinreis van bijna 500 km, vol ontbering, richting München.” Uit het kaartje met de data van alle transporten, dat bij zijn overlijden nog steeds in de portefeuille van Franky zat, blijkt dat zij op 6 september 1944 in Allach arriveren.⁵ In dat bijkamp van Dachau, helemaal terug aan de andere kant van Duitsland, komen zij aan na de bevrijding van het grootste deel van Antwerpen. De gezondheidstoestand van Franky is nog steeds slecht, en “van daaruit moesten wij op het veld gaan werken, wat voor mij een marteling was,” zo vertelt hij.

EIND APRIL 1945 DOOR HET AMERIKAANSE LEGER BEVRIJD UIT DACHAU

**Jos en Franky weliswaar nog van
elkaar gescheiden**

Enkele maanden later, in april 1945, dus bij het einde van de oorlog, worden Franky en Jos uiteindelijk nog van elkaar gescheiden door de SS. Ze moeten beiden naar Dachau zelf, het 50 km verder gelegen hoofdkamp waar collega Frans Ost al in de zomer 1942 gestorven is.⁶ Jos De Bolle moet te voet vertrekken. Zijn groep wordt onderweg echter al bevrijd door de Amerikanen, en hij geraakt allicht daardoor ook eerder terug thuis.

Franky is daar echter niet bij. Nadat “op een dag invaliden zich na het werk naar barak 1 moeten begeven, en gezonde mensen naar barak 2, probeerde ik met Jos in de laatste groep te blijven. De SS zag mij echter hinken op mijn slecht been, en met vloeken en slagen vloog ik toch naar groep 1. Uiteindelijk was ook dit nog niet het slechtste wat mij kon overkomen, want de zieken zetten ze op de trein.” Die trein komt echter nog wel in Dachau zelf terecht. Franky botst er op advocaat Bob Claessens. Na de oorlog zou die tegen de beulen pleiten op het proces van Breendonk, maar dan komt hij kijken hoe hij net aangekomen landgenoten kan helpen. Franky: “We kregen wat bijeen gescharreld brood, wat zeer welkom was, en wat kledij. Anders hadden we dagenlang naakt in de barakken moeten liggen wachten terwijl ze onze kleding voor de zoveelste maal desinfecteerden om ons van de luizen af te helpen.”

“Dat wij hier niet meer moesten werken, verbaasde ons natuurlijk, tot het Amerikaanse leger ook ons op 29 april 1945 bevrijdde. Sinds de bevrijding van Bergen-Belsen hadden hun troepen kennisgemaakt met de gruwel van de kampen. Ze lieten ons dan ook onze woede koelen op de bewakers en Kapo's. Het was gruwelijk wat hier gebeurde, maar na vier jaar geschopt, geslagen en vernederd te zijn, was het toch ook een opluchting. Het deed ons goed! Daarna twijfelden ze echter over wat ze met die 17.000 bevrijde levende lijken moesten aanvangen. Nog dagelijks stierven er mensen. De situatie was zo dramatisch, dat ze verschillende barakken met lijken en al in brand staken. Ratten vielen immers mensen aan, en ze moesten ervoor zorgen dat er geen epidemieën ontstonden!”

Franky pas eind mei 1945 huiswaarts

Franky: “Na de eerste medische hulp wilden ook wij zo vlug mogelijk naar huis, temeer nu ook tyfus aan het uitbreiden was. Het Belgisch Rode Kruis wilde ons echter niet meenemen vooraleer we drie injecties kregen en dat sleepte bijna drie weken aan. Pas dan volgde het bevel om onze persoonlijke zaken in te pakken, want 's anderendaags zou men ons met een vliegtuig overbrengen naar België... tot bleek dat er geen toestel beschikbaar was.”

“Het viel allemaal dik tegen. Wij kregen zelfs het gevoel dat het Amerikaanse leger met onze voeten speelde, want terwijl wij zo vlug mogelijk naar onze dierbaren wilden, kwam men met allerlei smoesjes af. Uiteindelijk mochten we pas eind mei naar huis, nadat we een delegatie naar het hoofdkwartier stuurden met het dreigement dat als er nu niet snel transport kwam, we 's avonds onze strozakken in brand zouden steken. Plots werden we 's anderendaags met vrachtwagens naar het Meer van Genève in Zwitserland gebracht. Hier wilde men ons voor de zoveelste keer desinfecteren. Eens dat sein gegeven, stonden wij snel in ons blootje. De mensen die ons opvingen, schrokken ervan..”

Daarna volgt doorheen het nu bevrijde Frankrijk en België nog een avontuurlijke treinreis naar huis....

VOETNOTEN HOOFDSTUK 10

- 1 Zie ook de getuigenis van Madeleine Totté, de (in 1946 geboren) dochter van Franky, bij de voorbereiding van het leggen van een struikelsteen voor haar vader in de Van Hallestraat in Deurne, op 20/11/2022.
- 2 Zie de getuigenis van de weduwe van Franky Totté in de video *Een Eeuw Antwerpse Scheepsherstelling*.
- 3 www.struthof.fr en nl.wikipedia.org/wiki/Natzweiler-Struthof.
- 4 In de kampen organiseerden de gevangenen die er het langste verbleven de onderlinge hulp. Dokter Bogaerts hielp ook de Antwerpse postbode Omer Van Bosch, net zoals Jan Van Calsteren na de oorlog voorzitter van het OF, regio Antwerpen.
- 5 Het kaartje is nu in het bezit van dochter Madeleine Totté.
- 6 Zie hoofdstuk 3.

1945, na de citadel van Hoei,
KZ Vught en Sachsenhausen

11

DE DODENMARSEN VAN JOS VERMAESEN EN VICTOR FOCQUIER

Van de leden van het SSK-Mercantile zullen drie jaar later, in 1945, niet alleen Totté en De Bolle meer dood dan levend terug in Antwerpen arriveren. Al volgen ze een ander traject, ook Jos Vermaesen en Victor Focquier keren dan terug uit de hel van de kampen. Na het verdwijnen van de grote groep SSK'ers naar Breendonk in de herfst 1942 houden de nazi's de leider van het SSK, Jos, om te beginnen immers vijf maanden langer vast in de Begijnenstraat.¹ Ook de 17-jarige leerling-paswerker Victor, telg uit een verzetsfamilie van scheepsherstellers uit Merksem, moet in oktober niet mee naar Breendonk met zijn vader Frans en zijn oom Louis. Misschien vinden de nazi's hem daarvoor toch iets te jong? Vanuit cel 77 dankt Victor, gevangene 4656, eind december zijn moeder Maria in Merksem. Zij mocht haar zoon en

echtgenoot alleen een kerstpakket bezorgen. De jonge kerel pompt haar moed in: misschien mag ze in het begin van het nieuwe jaar wel op bezoek komen? En daarbij *“Ge moet niet spreken over de moed laten vallen. Ik heb nog steeds evenveel moed als vroeger en ik hoop van u hetzelfde.”* Of hij weet dat zijn vader ondertussen niet meer in Breendonk maar in Gusen I, het bijkamp van Mauthausen zit, is onduidelijk, maar hij besluit: *“Voor onze pa is het nu ook een triestige Kerstmis en Nieuwjaar, maar we moeten moed houden. Hoe gezellig was het vroeger niet als we met de gansche familie samen waren. Maar die tijd komt terug En ik hoop dat volgend jaar Kerstmis en Nieuwjaar in een volledige familiekring gevierd zal worden. MOED HOUDEN. Uw liefhebbende zoon Victor.”*²

MAART 1943 NAAR DE CITADEL VAN HOEI

In maart 1943 worden Victor, ondertussen nog steeds maar 18, en Jos echter ook uit de Begijnenstraat gedeporteerd. Hun eerste halte is de gevangenis van Leuven, waarna ze voor zes maanden in het fort op de citadel van Hoei, aan de Maas nabij Luik, terechtkomen. Het kamp dient als doorvoersluis om vooral Belgische en soms Franse gevangenen af te voeren naar Duitse concentratiekampen. Dat lot wacht ook Jos en Victor, maar al zijn er tijdens de Tweede Wereldoorlog toch een 10-tal mensen omgekomen,³ Hoei zelf blijkt - ook volgens de persoonlijke memoires van Jos Vermaesen - niet het zwaarste kamp. Het staat immers onder leiding van de Wehrmacht, en niet van de SS. Volgens Jos krijgen ze binnen de enge ruimte van de citadel waar ze dan met 4.000 man zittten, zelfs een beperkte bewegingsvrijheid. En, een oud-Spanjestrijder die bovenop de citadel schapen moet hoeden, lukt er zelfs in om *“onder het wakende oog van de schildwachten een verzameld pak met brieven in de hof van het klooster aan de voet van de citadel te laten neerkomen.”* De ‘zusteroverste’ is in het complot betrokken: zij pikt het pakket in de tuin op en verstuurt de brieven. De familie Focquier bezit er nog steeds verschillende van Victor. En blijkbaar komt er zo ook nieuws binnen in de citadel. Jos: *“Zo konden wij vernemen welke kameraden aangehouden waren en welke er nog vrij rondliepen”.*

Ze lijden wel honger, wat met een rantsoen van ‘s morgens 180 gram brood en ‘s middags één liter soep, moeilijk anders kan. Toch proberen Jos, Victor en de anderen zichzelf moed in te pompen.⁴ Zo schrijft Victor aan zijn moeder dat hij van de gelegenheid gebruikmaakt om beter Frans te leren. En als twee Franstalige collega’s, Charles Bourgeois en François Jacobs, jarig zijn

- de eerste wordt 46 en de tweede 25 - ontwerpen en ondertekenen veertien man, waaronder Jos en Victor, een uitgebreide luxe-menukaart voor een feestelijk verjaardagsbanket. Met een gezien de omstandigheden nog buitengewone zin voor humor heeft het fantasierijke menu onder het logo *“Huy, quand même”* (Niettemin in Hoei), het bij de drankjes over *“La Grève Générale des Liqueurs”* (de algemene staking van de likeuren), thee uit Ceylon en koffie met *“Gout de Jadis, Cru 1939”* (de smaak van toen). Daarbij hoort dan een defilé van haringen *“en rangs serrés”* (in gesloten rangen), clandestien gegratineerd brood en miniatuur tomaten, *“L’Extrait du Colis ‘Wait and Eat’ au choix”* (vrije keuze uit de toegekomen ‘Wait and Eat’-pakjes), een *“Plat de la Résistance”* (een schotel van het verzet) en *“Les Poumons en boulettes à l’instar de Huy - recette breveté”* (gehaktballetjes van de longen,

In kamp Hoei gefantaseerd feestmenu, ook ondertekend door Victor en Jos. Origineel ter beschikking gesteld door Anouk Focquier. Foto Jan Landau.

op de wijze van Hoey, gebrevetteerd recept). Afsluiten zouden ze met “*Pudding Citadelle, médaille 1943*” en de peuken van de week, “*Les Mégots de la semaine*”.⁵

OKTOBER 1943 KAMP VUGHT IN NEDERLAND

In de herfst 1943 moeten Jos, Victor en vele andere Belgen echter verkassen naar kamp Vught, geleid door de SS, in de buurt van 's Hertogenbosch in Nederland. Hitlers elite-eenheid haalt hen op in Hoei. Na een bewogen, onaangename en door het optreden van de SS gevaarlijke reis,⁶ arriveren ze in de nacht van 22 op 23 oktober 1943 in het station van Vught.⁷ Het regent en nadat er door SS-terreur tijdens hun voettocht naar het kamp al een Waalse dode valt, moeten de 400 mannen eerst in quarantaine. Ze wachten in de badzaal, bijeengepakt op de vloer. Niemand verroert nog een vin. Terwijl volgens Jos “de honger rijpt, sleuren grimmige kerels met kaalgeschoren glimmende schedels, in gestreepte pakken, baarljke duivels gelijk, echter plots kisten en ketels met eten in de ruimte.” Na die met de SS, is dit hun eerste confrontatie met de beruchte Kapo's, die nu echter voldoende eten brengen. Nederlandse gevangenen die weten hoe het eraan toegaat op de transporten, hebben immers besloten om hun rantsoen op te sparen om de toekomstige Belgen op te monteren. In al hun miserie ontroert het de gevangenen. Jos: “We herinnerden ons van héél ver de ‘Internationale’ waarvan wegge-wiste regels thans de kracht herkregen van een boodschap: ‘bij honger en bij eten, voorwaarts en niet vergeten: de Solidariteit’”

Na een slapeloze nacht volgt 's morgens om 4 uur appèl. Ze worden door de SS ontluisd, moeten hun burgerkleden ruilen voor het befaamde zebrapak van de Duitse kampen met klompen,

krijgen een nummer en worden kaal geschoren “*Uiteindelijk totaal ingeburgerd in ons nieuw buitenverblif*”, noteert Jos later cynisch.

Scheepsherstellers smokkelen post

Een kleine lichtstraal is misschien dat de families toch te weten komen waar ze zitten en er post over en weer kan gaan.⁸ Ook de vrouw van Jos, Pauline Fierens, stuurt hem verschillende colli's met allicht wat eten en kledij.⁹ Een straffe anekdote - na de oorlog neergeschreven door Jos - is trouwens die over het omzeilen van de ‘*Pakketstelle*’ van de ‘*Politische Abteilung*’: “*Pakjes die van huis uit werden toegezonden, moesten ook door de censuur om te zien of er geen clandestiene briefjes werden binnengesmokkeld, wat trouwens en masse gebeurde. Een speciaal systeem was daarop bedacht. Destijds leverde het Belgische Rode Kruis pakketjes, waarin blikken bussen confituur verpakt waren. Die blikjes werden thuis door de verwanten geledigd van confituur en gevuld met rapporten, brieven en tabak, en dan met stukjes lood verzwaard tot ze weer hun oorspronkelijk gewicht hadden. Bij de scheepsherstellers werd deze operatie uitgevoerd door twee betrouwbare kameraden. Zo hebben wij maanden, zelfs jaren, berichten van vrienden binnen gekregen, zonder dat ooit iemand van het Herrenvolk op de gedachte is gekomen dat in zulke doosjes gesmokkelde brieven zaten.*”

SAMEN MET ANDERE POLITIEKE GEVANGENEN IN KAMP VUGHT

Vught ligt dan wel in Nederland, in de buurt van 's-Hertogenbosch, maar het is een Duits SS-kamp, officieel het Konzentrationslager Herzogenbusch. Gebouwd door gevangenen is het in gebruik vanaf januari 1943. In totaal komen er ruim 31.000 mensen terecht. Naast politieke gevangenen zoals Jos en Victor, gaat het om 12.000 Joden, Roma en Sinti, Jehova's getuigen, homoseksuelen, zwervers, criminelen en zwarthandelaren.¹⁰ Al ligt het aantal sterfgevallen veel lager dan in de kampen in Duitsland zelf, toch zijn er zeker 735 mensen om het leven gekomen, onder wie minstens 36 Belgen die na aankomst zijn opgehangen; onder hen de al vernoemde scheepshersteller Corneel Van Zaelen.¹¹ Bijna alle overblijvende gevangenen zijn vanuit Vught verder gedeporteerd naar Duitsland, en van de Joden bijvoorbeeld overleeft bijna niemand de oorlog.

Victor en Jos komen terecht in het 'Schutzhaftlager' en krijgen de rode driehoek van de politieke gevangenen opgespeld.¹² De Belgen botsen er uiteraard op Nederlanders, maar ook op Fransen, Polen, Spanjaarden en Duitsers". Ook hun ontmoetingen met de vele oud-Spanjestrijders maken indruk: *"Er waren er die gevochten hadden in de Thälmannbrigade, in de brigade-Jacqmotte of in de brigade Franco-Belge. Die verbroederden aanstonds weer met Hollanders en Fransen, waar zij destijds schouder aan schouder mee hadden gestaan. Het ging om kameraden, die voor wat betreft ervaring heel wat rijper waren dan wij en die we voor van alles en nog wat raadpleegden."* Sommige Joden vielen in twee categorieën: *"die met de bekende gele ster, zaten gevangen omdat zij Jood waren, wat die stakkers daar heel wat miserie heeft gekost. Onder hen waren er echter ook die zich wezenlijk met politiek hadden*

bezighouden en naast hun gele ster, droegen die, zoals de overige politieke gevangenen, nog een rode lap op hun strepen pak."

Naast politieke gevangenen en Joden, ook veel anderen

Ook andere gevangenen vermeldt Jos met veel respect. Zo heeft hij het over de "Bibelforsher", een smaadnaam door SS gelanceerd voor Jehova's getuigen, *"herkenbaar aan de mauve driehoek op hun jas. Hun godsdienst verbood hen immers om te werken voor de bewapening en men vond dan ook geen enkele van hen in zulk 'arbeidscommando', ook als het hen straf of de dood kostte. Ondanks hun godsdienstig fanatisme waren dat prachtige kameraden. Verraad of diefstal kwam bij hen nooit voor."* Daartegenover stonden de *"zwarthandelaren, met als kenteken een zwarte driehoek, doorgaans weinig sociaal voelende mensen die niet in hoog aanzien stonden bij de politieke gevangenen."*

De rol van de Kapo's of de 'groenlappen'

In het Konzentrationslager Herzogenbusch is de SS dus de baas, maar net als Franky in zijn verhaal, vertelt ook Jos met afgrijzen over het feit dat ook hier gevangenen *"werden geregeerd door... andere gevangenen, nl. criminelen, moordenaars, dieven en geveltoeristen, meestal van Duitse nationaliteit."* Ook hier pikt de SS hen er immers uit om ze als zogenaamde Kapo's medeplichtig en vaak uitvoerders te maken van hun terreur. *"Onderwereldtypes maakten het mooie en het slechte weer voor de gevangenen. Zij stalen ook van onze karige rantsoenen en leidden een leven als een pasja. We noemden hen de 'groenlappen', naar hun kenteken, de groene driehoek op hun vest."* Ook de 'Blockälteste' van

Jos en Victor moet qua *“bestialiteit niet onderdoen voor de eerste de beste SS-man. Hij sloeg en strafte zo zwaar dat niemand nog iets durfde zeggen.”* Hiërarchisch staat boven de Kapo die zich ‘Blockälteste’ mag noemen, de ‘Blockführer’ van de SS zelf, maar die bracht slechts bij uitzondering een bezoekje aan hun blok.

“Werd men echter betrappt, dan moest men alle verantwoordelijkheid op zich nemen. Deze stilzwijgende overeenkomst werd strikt nageleefd.”

Honger en ‘organiseren’

Naast angst en slaag regeert ook in Vught de honger, en dus krijgt het werkwoord “organiseren” er een andere betekenis. Hier wil het zeggen “stelen”, en volgens Jos golden daarvoor in het bijzonder onder de politieke gevangenen, duidelijke regels. *“Wie erop werd betrappt te ‘organiseren’ ten nadele van een andere gevangene werd door zijn makkers gestraft met een rantsoen ‘muilperen’ en uitsluiting uit gemeenschap. Niemand richtte nog het woord tot hem, ook niet in moeilijke momenten. Daarentegen stond elkeen de ‘organisator’ bij, bij het stelen van SS-bezittingen. Werd men echter betrappt, dan moest men alle verantwoordelijkheid op zich nemen. Deze stilzwijgende overeenkomst werd strikt nageleefd.”* Zo herinnert Jos zich

“een Belg die in de ‘effectenkamer’ werkte, de verzameling van gestolen goederen van Joden. Om een plezier te doen aan een der vrouwelijke gevangenen had hij voor haar een broek en een bustehouder gestolen, maar toen volgde controle. Acht uur stond hij daarna voor de commandant met in de ene hand die vrouwenbroek en in de andere de bustehouder. Acht uur kreeg hij slaag omdat hij niet wilde zeggen voor welke vrouw hij gestolen had. En, dat waren dan de lichte straffen die de SS toepaste op lichte vergrijpen.”

Voor zware vergrijpen gingen de straffen van 25 dagen strafcompagnie, over 3 maanden ‘Strafblock’ en daar werken, tot 7 weken ‘bunker’, in een donkere cel met 5 cm water. In de laatste zijn volgens de herinneringen van Jos 12 vrouwen overleden (in feite waren het er 10) en *“een deel krankzinnig geworden”*.¹³

De 'Arbeitskommandos'

De 'Oberscharführer' van Vught, een soort sergeant, moest de nodige geschoolde krachten toewijzen aan de verschillende 'arbeidscommando's', ook al kende hij - volgens Jos - doorgaans niet veel van de uit te voeren werken. *"Af en toe hield hij wel een redevoering waarin hij op de noodzakelijkheid wees al ons beste kunnen en weten ter beschikking te stellen van het Nazirijk, dat zo een groot tekort aan werkkrachten had..."*.

Jos komt eerst in een 'buitencommando' terecht. *"SS-mannen die blijkbaar nog niet volleerd waren in de kunst van het schieten, hadden een schietbaan nodig. Mijn eerste commando was belast met die aanleggen in de omgeving van het kamp maar daarvan gescheiden door een brede vijver. Als eerste taak moest die gedempt worden en de aarde die hiervoor nodig was, moest met de schop worden aangebracht. En telkens waren er schakels in de ketting die het niet meer uithielden. Ons commando stond bovendien onder toezicht van de Nederlandse advocaat Van der Linden, een waardig leerling van de SS.¹⁴ De hele dag stond hij te brullen. Hij ging ook prat op enkele woorden Frans die hij machtig was tegenover het eerste commando [ook Franstalige] Belgen. Wanneer een van hen het waagde even uit te blazen, stelde Van der Linden: "Pas travailler, pas manger", noteerde het nummer van zijn slachtoffer en onthield hem zijn rantsoen brood. De ingehouden broodrantsoenen stal hij voor eigen rekening."*

Die 'buitencommando's' zijn tijdens het werk ook altijd *"cirkelvormig omringd door SS-ers met 6 tot 12 hondenführers, allen met de geweren in aanslag. Al dan niet onvrijwillig deze keten doorbreken, stond gelijk met zelfmoord, want het werd aanzien als een poging tot ontvluchting.*

Niemand dacht er dan ook aan. Het meest wreedaardige voorschrift gold vaak voor nieuwe gevangenen. Als ze hun behoefte moesten doen, moesten ze drie meter voor een schildwacht in correcte houding zeggen: "Bitte, aus treden zu dürfen", en ze kregen dan een plek aangeduid buiten de keten. De gevangene, gerustgesteld door de bekomen toelating, treedt uit beleefdheid enige meter buiten de keten SS-ers. Gevolg: een schildwacht die enige meter verder stond, schoot hem een kogel in het hoofd en rapporteerde de zaak als een poging tot ontvluchting. De betrokken schildwacht kreeg voor elke op de vlucht neergeschoten gevangene 5 dagen verlof en een premie van 30 tot 50 gulden. Dat was dan bedoeld als een kleine compensatie van zijn emotie."

In die omstandigheden moeten de gevangenen werkdagen van 13 uur presteren. Daardoor komen bijna dagelijks mensen niet meer overeind. Jos: *"Het tempo was niet om vol te houden en toch moesten we dat alle dagen 13 uur doen, en volgens de Duitse regels: het voeren van een kruiwagen bijvoorbeeld moest in looppas geschieden, ook als hij geladen was. Nadien werd ons commando overgeplaatst voor het bouwen van een SS-kazerne. Het voorbereidende werk bestond uit het vellen van bomen en het uitgraven van wortels in een bosrijk gebied. Ook hier vielen bijna dagelijks kameraden te betreuren, verpletterd onder neervallende bomen van andere groepen. Daarna kon een begin gemaakt worden met de uitgraving van de kelders. Ook van mensen die nooit een bouwbedrijf van dichtbij gezien hadden, werd gevergd dat zij dat deden volgens de regels der kunst. Onvermijdelijke fouten werden als luiheid of sabotage aangerekend en hadden een overeenkomstige straf voor gevolg. Wie niet metste, moest vanaf vier km verder, 13 uur aan een stuk vier*

geweldig zware stenen tegelijkertijd in de armen sjouwen. Langs de weg stond een haag van SS-ers met knuppels gereed en als het toeval wilde dat een van hen begon te slaan, duurde het niet lang of de hele troep gevangenen kreeg het te ontgelden. Voor de verandering werd dikwijls looppas bevolen. Wie verzaakte kreeg bij iedere wachtpost knuppels als dorsvlegels op zijn kop. Ook als we dat alleen moesten doen, vergezeld van een schildwacht, hadden we dodelijke schrik. Men moest immers enige meters voor de soldaat lopen om de vracht voort te sjoeren. Ging het door de zwaarte niet snel genoeg, en haalde de schildwacht die achter u aan zijn gewone pas hield, u in en stak u voor, dan had hij het recht u neer te schieten.”

Trouwens de Joden werden nog slechter behandeld, noteert Jos: *“Zij waren verplicht om nog een steen meer te dragen dan wij of altijd te lopen met die zware kruiwagens.”*¹⁵ *Toch verdedigen gevangenen zich zo goed en zo kwaad als het ging. Waar wij ook maar konden, werd het werk slecht uitgevoerd maar dan wel zo dat het bij de opzichters onmogelijk kon opvallen. Zo gebeurde het dat men hetzelfde werk, drie tot vier maal moest hernemen.”*¹⁶

Het Philips-commando

De jonge Victor, gevangene nr. 8.031/804, moet aan het werk in een ‘binnencommando’, waar drieduizend gevangenen, tien procent van het totaal, sinds begin 1943 werken voor de Philips Radio fabrieken.¹⁷ In werkplaats B677 produceren ze radio’s, scheerapparaten, speciale lampen voor oorlogsdoeleinden en ‘knijpkatten’, zaklantaarns zonder batterijen, die men tijdens de oorlog veel gebruikt omdat het gezien de verduistering ‘s avonds buiten volkomen donker is.¹⁸ Gelukkig voor Victor heeft hij het op die droge werkplek beter dan in de rest van het kamp. De gevangenen krijgen

er elke dag om vier uur zelfs een ‘Philipprak’, een warme maaltijd. Jos: *“men loopt er ook veel minder gevaar om geslagen - laat staan neergeschoten - te worden, want burgers hadden daar de leiding.”* Dit laat vooral veel vrouwen toe om de productie te saboteren door onzichtbare beschadigingen aan te brengen.

In februari 1944 wordt ook Victor echter aan het werk gezet in buitencommando Roosendaal, waar hij onder leiding van de nazi’s antitankgrachten moet uitgraven. Het worden nog enkele harde maanden.

‘Binnen’, maar moreel afschuwelijk pijnlijk

Zoals we vertelden, sterven in Vught ook 36 Belgen door ophanging. Het gaat om mensen die de nazi’s - soms onterecht - beschuldigen van lidmaatschap van de Belgische Partizanen van de KPB. Zoals reeds beschreven eindigde de jonge 21-jarige scheepshersteller Corneel Van Zaelen van Union Electric Welding daar eind september 1943, een maand voor de aankomst van Jos en Victor, aan de galg.¹⁹ Daarna krijgt Jos, in de loop van 1944, na het zware werk in de buitencommando’s, uiteindelijk ook werk in een van ‘binnen’ Werkstätten. Daar volgt op een dag voor hem en anderen echter een wel erg *“pijnlijke opdracht, namelijk het bevel een bijkomende galg in elkaar te timmeren en bij het crematorium op te richten om 27 Belgische Partizanen op te knopen. Het klaarmaken van een moordtuig om landgenoten het leven te ontnemen, bracht heel wat beroering teweeg. Iedereen was gedeprimeerd en de dag van de uitvoering van hun vonnis was de zwaarste die wij meemaakten”*, zo getuigt Jos.²⁰

Met onverwachte onderlinge solidaire actie

Toch vertelt Jos ons ten slotte ook dat ondanks alles het sociaal en politiek verzet in het kamp niet dood ging. Hij vindt het zelfs *“wonderlijk hoezeer wij, afgestemd op doodsgedachten, toch werkten, aten en sliepen met een zekere mate van gerustheid. Vriendschap verwijderde ons van de neiging naar de dood. Ook Walen die maar een paar Nederlandse woorden en uitdrukkingen opgepikt hadden, zochten en vonden troost in de omgang met hun medegevangenen. Waar woorden tekort schoten, maakten gebaren alles duidelijk: ook toen er voor Belgen pakjes toekwamen vanwege het Nederlandse Rode Kruis of van meevoelende mensen uit de gemeente Vught en omstreken, terwijl de eigen familie vaak niet eens wist, waar de Mof ons heen gesleept had.”* In de binnencommando's zoals dat van Philips waar ze dus voldoende eten kregen, slagen *“de gladde jongens er zelfs in om een ‘Dienst van Solidariteit’ op te richten. Ze brachten goederen bij elkaar en verdeelden die om het lijden van andere gevangenen te verlichten door hen dingen te bezorgen die zij nodig hadden.”*

Ondertussen verspreidt men onderling richtlijnen om de productie op vernuftige manieren te saboteren, zonder gevaar te lopen om door de SS te worden opgepakt. Sterker, in het Philipscommando zitten blijkbaar mannen en vrouwen die radio's moeten testen, en dus zegt Jos – alsof het vanzelfsprekend is – *“moeten diegenen die het meest te vertrouwen waren berichten van radio Londen overmaken”* aan de ‘politiek verantwoordelijke’ van het verzet in het kamp. Bijgevolg *“wisten wij van de oorlogsgebeurtenissen meer af dan de burgers buiten het kamp. Bij al dat mateloze lijden pompten wij ons zo moed en sterkte in.”* Een straf voorbeeld is dat ze erin lukken om op een zondagmiddag

de 60e verjaardag van een *“Hollandse kameraad uit de vakbeweging”* te vieren, waarbij ook *“een afvaardiging van de Fransen en de Belgen uitgenodigd was. Het blok was tot barstens toe gevuld. Het Wilhelmus durfden ze niet zingen, maar de Hollanders zongen andere liederen ter ere van de Belgische en Franse kameraden. Daarna volgden toespraken van de Hollandse en Belgische ‘politieke verantwoordelijken’, waarbij een [allicht Nederlandstalige] Belg ook in naam van de Franstaligen sprak. Toen een Nederlander het vroeg, “rezen allen overeind. De gebalde vuisten gingen de hoogte in, en ‘en sourdine’ weerklonk de ‘Internationale’ plechtig. Met een riem onder het hart verlieten wij gesterkt het blok van onze oudere kameraad.”*²¹

DE ONTRUIMING VAN KAMP VUGHT

Enkele dagen voor de geallieerde landing in Normandië op D-Day, 6 juni 1944, ruiken de Duitsers ook in Vught onraad en vanaf dan deporteren ze niet alleen alle overgebleven Joodse gevangenen nog snel naar Auschwitz, maar ook andere gevangenen worden verkast naar Duitsland.²² Victor moet vertrekken op 31 juli 1944. Jos: *“een jongen waarmede gij omgang had gehad en die plotseling van uw zijde wordt gerukt. Gij voelt leegte en pijn in het binnenste. Tenslotte wordt het weinige dat gij nog had, nog door de nazi's uit elkaar gerukt.”*

En er volgen nog meer gruwelijke dingen. In de zogenaamde ‘Deppner-executies’, genaamd naar de Gestapo-chef die de selectie maakte, executeren de nazi's in Vught in augustus en begin september 1944 nog minstens 450 politieke gevangenen.²³ Jos: *“Het ging om een nieuwe grote schok die mijn innerlijke pantsering doorbrak. Na een dagtaak van 13 uur werd het appèl een verschrikking: zou het mijn beurt zijn?”* Nog erger wordt het als hij de lijken van drie nieuwe

vrienden uit Rotterdam zelf moet afvoeren. Jos breekt en noteert later *“ware het niet dat landgenoten mij ter hulp waren geschoten, de gevolgen zouden oneindig erger geweest zijn dan deze zenuwinzinking. Goeie nacht, jongens.”*

DOLLE DINSDAG

Toch spelen zich op Dolle Dinsdag 5 september 1944 in heel Nederland vreugdevolle emotionele taferelen af. Antwerpen is dan immers een dag eerder bevrijd. Ook in onze stad ziet men dolle taferelen.²⁴ In afwachting van de komst van de geallieerden nemen ook onze Noorderburen alvast een voorschot op hun bevrijding. Het besef dat zelfs bij ons de ontzetting van de haven en de streek achter het Albertkanaal nog moet volgen, is eventjes ver weg.

Ook in kamp Vught droomt men van de bevrijding, en de nazi's zijn in paniek. Als door een wesp gestoken ontruimen ze het kamp nu helemaal met het 'konvooi van Dolle Dinsdag'. Ze zetten de resterende gevangenen op 5 en 6

september 1944 op transport naar Duitse kampen: 650 vrouwen naar Ravensbrück en 2.800 mannen naar Sachsenhausen. Vught blijft leeg achter. Ook Jos komt in een van die laatste konvooien terecht.²⁵ Het is een helse rit van drie dagen en drie nachten, in dichtgespijkte goederenwagens, zonder eten en drinken, en zonder mogelijkheid om te kunnen liggen.²⁶ Na die Dolle Dinsdag zullen onze Noorderburen tijdens een lange hongerwinter uiteindelijk nog tot 5 mei 1945 moeten wachten op ook hun bevrijding.

NOG MEER DAN ACHT MAANDEN SACHSENHAUSEN EN BIJKAMPEN

De jonge Victor zit ondertussen al sinds augustus 1944 in Kommando Lieberose, een bijkamp van Sachsenhausen op ongeveer 35 km van Berlijn.²⁷ De beelden blijven hem ook na de oorlog achtervolgen. Op 6 augustus 1964, 20 jaar later, vraagt men hem om over dat commando een verklaring af te leggen bij het parket in Aachen. Hij heeft het onder meer over *“een*

Slogan aan de ingang van het hoofdkamp Sachsenhausen.
Foto archief Michel Moorkens.

*persoon die mij wegens de bijzondere wreedheid van zijn acties in herinnering gebleven is, een 'rapporteur' in het kamp. Misschien zal zijn naam terug opduiken in mijn herinneringen, als u foto's van - onder meer - deze persoon kunt voorleggen."*²⁸

De vrouw van Jos, Pauline, wacht ondertussen sinds 4 september 1944 vol ongeduld op haar man in het bevrijde Antwerpen. Ze is ongerust want ze vermoedt dat hij gedeporteerd is met "het laatste konvooi". Zijn laatste brief dateert immers van augustus. Als ze niets hoort, richt ze zich op 23 februari 1945 uiteindelijk ongerust tot de repatriëringdienst van het Rode Kruis in Brussel.²⁹ Haar brief kan natuurlijk niet meer baten, want ook haar Jos is in september 1944 al geregistreerd als n° 98.749 in Sachsenhausen.³⁰ Het kernkamp kijkt ook toe op zowat honderd nevenkampen zoals de nabijgelegen vliegtuigfabriek Heinkelwerke. Al de eerste dag na zijn aankomst moet Jos daar met ongeveer 3.000 man, vergezeld van de SS en hun hondenführers naar toe. Ze moeten daarvoor - heel velen niet meer op klompen, maar barrevoets - door de nabijgelegen stad Oraniënburg lopen, waar ze luidruchtig uitgescholden worden door de inwoners.³¹

Zowel Jos als Victor leven en werken nog acht à negen maanden in die verschrikkelijke omgeving. En de winter 1944/1945 is ook nog eens bijzonder koud, terwijl warme kleding, schoeisel, eten en zeep ontbreken. Wat is er wel te krijgen? Houten sandalen, honger, martelingen en de meest vreselijke ziektes.

DE DODENMARSEN³²

Als laatste operatie, als hun nederlaag in 1945 zelfs in Duitsland dreigt, organiseren de nazi's ten slotte nog dodenmarsen. Nadat duizenden gevangenen nog snel doodgeschoten, vergast of vermoord zijn met een dodelijke injectie,

vertrekken eerst volle veewagons naar vernietigingskampen als Auschwitz, Majdanek en Bergen-Belsen die verder in het Oosten liggen. Als de nazilegers echter ook daar steeds verder ingesloten worden, aan de ene kant door het Rode Leger van de toenmalige Sovjet-Unie en aan de andere door Amerikanen, Britten en Canadezen, bedenkt de SS een laatste plan. In een hopeloze poging om alsnog sporen van hun misdaden uit te wissen, dwingen ze 700.000 tot 800.000 gevangenen uit verscheidene kampen tot uitputtende en vaak dodelijke voetmarsen. Gevangenen moeten in de winterkou, zonder voedsel, geschikte kleren of schoeisel van het ene kamp naar het andere lopen, al naargelang de geallieerde troepen naderen. Menselijke colonnes en treinen met stervende gedetineerden doorkruisen Duitsland tot begin mei 1945. Ongeveer 250.000 gevangenen sterven van honger, door uitputting en bevriezing of omdat de SS-wachters hen neerschieten of doodslaan als ze te traag zijn. Wanneer men een dorp of stad passeert reageert soms ook de bevolking haar frustraties over de Duitse nederlaag af op de voorbijlopende gevangenen.³³

Februari 1945

Tien dagen te voet van Lieberose naar Sachsenhausen

Bijkamp Lieberose wordt, zo vertelt Victor in zijn verklaring die hij in de jaren '60 aflegt op het parket van Aken, "op de 1e februari 1945 opgeruimd. Wij, de gevangenen moeten te voet naar hoofdkamp Sachsenhausen", een tocht van 160 km. "Gezien er geen enkel transportmiddel ter beschikking stond voor zij die dat niet meer aankonden, werd een klein deel van hen al in het kamp gedood. Daarnaast werden tijdens de ongeveer 10 dagen durende tocht nog talrijke andere kameraden door het begeleidingspersoneel doodgeschoten omdat ze niet meer konden.

Dat deden ze ook met Joden die nog konden marcheren, maar verzwakt waren. Wij allen hebben het schieten van de bewakers achter onze rug gehoord, en het ging niet om geïsoleerde incidenten: veel gevangenen zijn nooit in Sachsenhausen aangekomen.”

April 1945

Negen dagen richting Oostzee

Zo komen Victor en Jos begin april 1945 samen in Sachsenhausen terecht. Victor is te voet, en ook Jos moet blijkbaar terug naar het hoofdkamp.³⁴ Naast hen zitten daar nog 36.000 gevangenen. Bij het nakend einde van de oorlog moeten 33.000 van hen ook dit kamp onder leiding van de SS verlaten. Medegevangene Flor Peeters: *“Het is zaterdag. De Sovjets staan op een 10-tal km. Ik sta op. Ik kleed me aan. Ik was me niet. Er is geen eten. Buiten valt er motregen. Er is iets op til in het kamp. Het gonst van geruchten onder de vooral politieke gevangenen. Over ontruiming. Over uitmoording ook, want het bevel van rijksminister Heinrich Himmler luidt: geen getuigen”*.³⁵

Wanneer het Rode Leger het kamp enkele dagen later bereikt op 22 april 1945, zijn Jos en Victor niet meer aanwezig, maar botsen de Sovjets op ijzingwekkende taferelen. Er blijken nog 3.000 gevangenen, eigenlijk levende lijken, achtergebleven, waaronder 1.400 vrouwen. Ondanks alle hulp sterven vrijwel onmiddellijk ongeveer 300 van de net bevrijde gevangenen, of 10% van het totaal. Eén van de gevangenen die het overleeft, is de befaamde leider van de Antwerpse Witte Brigade, Marcel Louette, aangehouden op 9 mei 1944.³⁶

Jos en Victor blijven niet achter in het kamp, maar strompelen ondertussen samen met volgens Victor ongeveer 30.000 mannen en 5.000 vrouwen, in colonnes van telkens 2.000 mensen, richting de haven van Schwerin aan de

Oostzee in het noordwesten van Duitsland.³⁷ Niet omdat de SS hoopt om met die dodenstoet nog in een ander kamp te geraken. Ze hebben een straffer plan: ze willen de smalle corridor tussen de Britten en Amerikanen in het westen en de Sovjets in het oosten doorkruisen. Daarna zou men voorwenden dat men de gevangenen wil inschepen naar Denemarken, om deze schepen vervolgens op te blazen en te laten zinken in volle zee. Flink wat Duitse misdadigers mogen daarvoor een SS-uniform aantrekken, want voor de meer dan 200 km lange voettocht zijn veel bewakers nodig. De uitgehongerde gevangenen, onder wie vrouwen en kinderen, zijn ingedeeld in groepen van vijfhonderd met telkens twintig bewakers. Soms kan het Zweedse Rode Kruis voedselpakketten afleveren, maar op twaalf dagen komen al tenminste 6.000 mensen om het leven: soms neergeknald, soms volledig uitgeput, soms door zelfmoord.

Eind april 1945

Het Rode Leger vindt Jos en Victor terug in het Belower Wald

Toch lukt ook het laatste plan van de nazi's niet, want de levende dodenstoet geraakt niet op tijd aan de zee. Op 23 april 1945,³⁸ ongeveer halweg, drijft de SS 16.000 gevangenen bijeen in een veldkamp in het Belower Wald, een bos ten noorden van Wittstock: zonder voedsel, zonder verzorging, in ijsregen en vorst, maar omklemd door de prikkeldraad en een ketting van SS-bewakers. Ook hier komen nog eens 142 gevangenen om.³⁹ Ze hebben dan al 110 km gestrompeld; ze eten schors en drinken gesmolten sneeuw of water uit de beken.

Als de colonne met de SS het woud na enkele dagen, op 29 april, verlaat en verder moet marcheren, is Jos Vermaesen er niet meer bij. Het Rode Leger vindt hem immers in het bos rond 28 april 1945, *“op de 9e dag van het*

transport van Oraniënburg naar Schwerin, achtergelaten langs de weg”, in verhouding tot de omstandigheden, gezond en wel. Of de nazi’s hem achterlieten, of dat hij het geluk had dat hij zich kon verstoppen, weten we niet.

Begin mei vindt het Rode Leger ook een groep gevangenen in een noodhospitaal in de buurt van Schwerin, opgezet in het woud door het Rode Kruis. Bij die gevangenen zit Victor.⁴⁰ Twintig jaar later gaat hij bij het parket in Aken ook getuigen over een massamoord waarvan hij vlak na zijn bevrijding de sporen aantreft: aan weerszijden van een brug ziet hij een volledige colonne van ongeveer 2.000 medegevangenen dood op de grond liggen.⁴¹ Ze waren duidelijk door de nazi’s neergeschoten... Dit had makkelijk ook zijn lot kunnen zijn. Zelf zal hij de Sovjet-Unie zijn leven lang dankbaar blijven, ook al kunnen de Sovjets hem niet veel hulp bieden. Hun leger dat het opnam tegen de SS - zo vertelt hij later aan zijn kleindochter - was toch maar pover uitgerust. Ze hadden ook geen proviand of verzorgingsmateriaal voor de gevangenen bij. Hij en de andere overlevenden worden daarna dan ook opnieuw achtergelaten in het bos, en eten vlees van dode paarden om te overleven.⁴²

Ook voor hun lotgenoten die nog verder moeten stappen, komt er enkele dagen later, op 3 mei 1945, een einde aan hun dodentocht: vlak voor Schwerin ontmoeten Britten, Amerikanen en Sovjets elkaar in Crivitz. De SS-ers laten het konvooi in de steek als blijkt dat de weg naar zee voor hen afgesneden is. Bij het ochtendgloren zijn ze allemaal verdwenen. “*De Vrijheid!*”, juicht de katholieke Peeters, “*Te Deum laudamus*” (wij loven u, God).⁴³

Gedenkteken van het Belower Wald.
Gedenkteken en museum Sachsenhausen,
mediacentrum, 2023

VOETNOTEN HOOFDSTUK 11

- 1 De verhalen over en van Jos Vermaesen steunen op zijn DAO-dossier en op zijn naoorlogse notities, bewaard in Amsab-ISG (zie voetnoot bij hoofdstuk 1). Enkele weken voor de deportatie van zijn collega's naar Breendonk (zie hoofdstuk 8) vaardigde de Sipo-SD tegen de leider van het SSK, die dan al vast zit van in maart 1942, op 11/08/1942 een Sicherheitsbefehl uit. Motief: anders zou hij handelingen stellen die tegen het Reich gericht waren en de openbare orde zouden kunnen verstoren. Normaal kon detentie op die basis niet langer dan een maand duren, maar in de praktijk laten ze ook Jos nooit meer los. Wettelijke regels waren toen immers vodjes papier.
- 2 Uit een brief van 28/12/1942 in het dossier van kleindochter Anouk Focquier.
- 3 Op meer dan 7.000 gevangenen. Zie nl.wikipedia.org/wiki/Fort_van_Hoei.
- 4 Volgens Jos kwam het normale rantsoen dat de Duitsers bestelden neer op 225 gram brood per persoon maar zou de bakker, de schoonzoon van de rexistische burgemeester van Hoei, daar zelf ook nog een deel van hebben achtergehouden.
- 5 Uit het dossier van kleindochter Anouk Focquier.
- 6 Om angst in te boezemen deelde de SS al van bij het vertrek in de citadel van Hoei "muilpepen" uit. Ze wezen ook op hun geladen geweren: bij iedere vlucht poging zouden ze schieten. Als de groep naar het station liep, sloegen ze met de kolf van hun geweer ook burgers van Hoei die toch nog op straat waren. Jos vervolgt: "Wie het waagde om zijn hoofd door een venster te steken, kreeg zijn nieuwsgierigheid misschien met de dood bekocht: onmiddellijk en zonder verwittiging werd er in hun richting geschoten." Op de trein zelf speelde de SS een ander spel: plots werden ze heel vriendelijk, en probeerden ze - raar maar waar, vaak met succes - het vertrouwen te winnen van gevangenen die hen "een groot aantal ringen, voorzien van een naamplaatje van de eigenaar" in bewaring gaven, zodat men die in Vught niet meer zou kunnen afpakken.
- 7 Jos arriveerde in Vught op 22/10/1943 - zie afschrift 'Listes Croix Rouge Belge TR 76.650' - DAO-dossier. Volgens hem met "het eerste transport Belgen" vanuit Hoei. Bij zijn aankomst werd hij als gevangene nr. 8.044, trouwens gepluimd, want hij moest er zijn laatste 207,55 BFr afgeven. Victor wordt in Vught geregistreerd op 23/10/1943 - zie zijn DAO-dossier.
- 8 De 'Politische Abteilung' van de SS censureerde in- en uitgaande post, maar daarvan hadden de gevangenen - volgens Jos - toch "niet veel last, want de SS-ers die ermee belast waren, beheersten doorgaans onze moedertaal niet en handig in elkaar gedraaide zinnen leken hen dus Chinees".
- 9 Ontvangen of verstuurd op 26/04, 15/05, 26/05, 7/06 en ten slotte op 20/06/1944.
- 10 Zie: historiek.net/kamp-vught-concentratiekamp/78175 en nl.wikipedia.org/wiki/Kamp_Vught.
- 11 Zie hoofdstuk 7.
- 12 Samen met een 20- à 30-tal politieke gevangenen of weerstanders moesten ze zich bij aankomst één voor één melden bij de officier van de *Sicherheitsdienst*, waar ze een 'Schutzhaftbefehl' moesten tekenen. 'Schutzhaft' (te vertalen als 'bescherming') was bij de nazi's een eufemistische term voor het arresteren en zonder proces in bewaring stellen van personen die de bezetter onwelgevallig waren. Jos noteerde dan ook cynisch dat "de Duitse staat ons in veiligheid nam tegen onszelf."

- 13 Na protestacties in het kamp werden midden maart 1944, 91 Nederlandse vrouwen opgesloten in 2 cellen. Uiteindelijk vonden er 10 de dood in een cel waar ze met 74 zaten.
Zie www.nmkampvught.nl/bunkerdrama.
- 14 Volgens Jos was Van der Linden nochtans zelf ook een politieke gevangene die uiteindelijk naar Dachau gestuurd is. Ook door zijn eigen landgenoten werd hij echter aanzien als een gevaarlijk individu.
- 15 Jos haalt het geval aan van een “kleine oude joodse man. Hijgend en zwoegend trachtte hij de nodige afstand van de soldaat te bewaren, terwijl wij reeds lang wisten wat er ging gebeuren. De schildwacht - een Nederlander - kwam op zijn dode gemak op gelijke hoogte met de stumperd. Toen hij drie stappen voor zijn slachtoffer stond, draaide hij zich om en schoot de jood in koelen bloede neer. Hij sloeg als een bloederige massa voorover op zijn kruiwagen en een kreet weerklonk: een vrouwen naam. De SS loste een tweede schot en stelde een einde aan het lijden van die ouwe kameraad. Wij hebben nooit kunnen uitmaken naar wie zijn laatste gedachten gegaan zijn. Alle gevangenen die getuige geweest waren van deze koelbloedige moord, printten het gezicht van de dader in hun geheugen en zwoeren met hem af te rekenen, zodra de gelegenheid zich bood. Er was een kameraad gedood.” Jos noteerde na de oorlog ook: “De moordenaar was geen Duitse SS-man, maar een Nederlander. Ik weet niet of onze Nederlandse kameraden ondertussen met hem afgerekend hebben.”
- 16 Jos vertelt daarbij wel dat later, “naarmate de tijd vordert”, vooral de Belgen zich onderscheiden in het ‘fysiek’ aanpakken van Kapo’s die hen terroriseren, als de kans zich voordeed. “Wanneer een zwakke kameraad zich kwam beklagen dat hij slaag had gekregen van een Groenlap, werd met 4 à 5 man overeengekomen hoe ‘s avonds als het donker was die zaak te regelen met de misdadiger. Hij waagde het daarna niet meer om nog één vinger uit te steken naar de gevangenen. Zo kwam het dat naargelang de tijd vorderde in Vught, wij de Groenlappen terugdrongen en ons leven wat draaglijker werd.” Blijkbaar hield dat ook in dat ze in overleg met Duitse politieke gevangenen zelf taken van de Kapo’s overnamen.
- 17 Over Victor’s werk bij Philips schreef diens kleindochter Anouk, die dat van hem hoorde, ons een e-mail op 12/05/2023.
- 18 Aan de buitenkant bevond zich een hendel. Door daar regelmatig in te knijpen, gingen onderdelen roteren en werd elektrische stroom geproduceerd. Zie: nl.wikipedia.org/wiki/Knijpkat.
- 19 Op 28/09/1943. Zie hoofdstuk 7, met ook wat meer uitleg over die terechtstellingen van Belgen in Vught.
- 20 Bij deze terechtstellingen zelf was Jos niet aanwezig, maar hij geeft in zijn memoires verslag op basis van het verhaal van “een makker die aanwezig was en achteraf belast werd met het verbranden der lijken.” Jos wist blijkbaar ook niks over de eerdere terechtstelling van onder meer zijn collega scheepshersteller Corneel Van Zaelen, want hij schreef over de terechtstellingen die hij meemaakte dat het “de eerste maal was dat een dergelijke terechtstelling in Vught plaatsgreep.”
- 21 Jos vertelt zelfs over hun poging tot het oprichten van een “internationale eenheidspartij, een vereniging van communisten en socialisten, die solidariteit organiseerde, en als tweede punt de oorlogsgebeurtenissen besprak.”
Over opmonterende politieke vriendschappen in het kamp geeft hij ook het voorbeeld van de linkse Vlaams-nationalistische dichter, “onze vriend Victor Brunclair”. Zie: nl.wikipedia.org/wiki/Victor_Brunclair. Jos schreef daarover: “Zijn zoon was geboren terwijl hij gevangen zat, en zijn grootste vrees was dat het kind hem nooit zou kennen. Het was of hij voorvoel-

de wat er ging gebeuren. Niettegenstaande hebben wij hem toch gekregen waar hij moest zijn. Elke avond las hij op de vergadering enkele gedichten voor die hij in het kamp gemaakt had. Zij werden door ons bekritiseerd of goedgekeurd naargelang hij een neerslachtige of montere bui had. Wij waren er fier op dat wij van die moedeloze kameraad terug een waardige levenslustige jongen maakten. Op het werk dat hij moest verrichten, zagen we hem nu hamer en beitel hanteren gelijk een ervaren metser. Als intellectueel ging er prat op onder de arbeiders te zijn. Dikwijls heeft hij ons gezegd: “na de oorlog zullen wij innig samenwerken tot de verovering van het socialisme. De arbeider kan op mijn pen rekenen.” En wij wisten dat het een scherpe pen was. Het noodlot heeft er echter anders over beslist. Met het optimisme dat hij van ons overgenomen had, is hij als een waardige kameraad de dood ingegaan in een bijkamp van Neuengamme, afgezonderd van zijn vroegere vrienden.”

- 22 Zie het uitgebreide verslag van Jos over de optimistische verwachtingen van de gevangenen vanaf juni 1944, die afgebroken werden door de deportaties. Het begon met een 1.000-tal Nederlanders die naar Dachau vlogen, en ongeveer 100 Belgen naar Natzweiler. De rest volgde later.
- 23 Zie: nl.wikipedia.org/wiki/Deppner-executies en www.oorlogsbronnen.nl/bronnen?term=Deppner-executies.
- 24 Zie ook verder, in hoofdstuk 14.
- 25 Op 5/09/1944, richting Sachsenhausen.
- 26 Volgens Jos werden sommigen krankzinnig en moesten ze anderen voortdurend beletten om uit het leven te stappen. Elk jaar in september herdenkt men de transporten op en na Dolle Dinsdag in het Reeburgpark in Vught bij het Sachsenhausen-Monument. Zie: www.4en5mei.nl/oorlogsmonumenten/zoeken/950/vught-sachsenhausen-monument. Meer dan de helft van die mensen zou trouwens nooit terugkeren.
- 27 Zie over Sachsenhausen zelf onder meer www.reisroutes.be/blog/berlijn/sachsenhausen-bezoeken en de reportage van VRT-journalist Lukas De Vos, op basis van het gereconstrueerde dagboek van Florent (of Flor) Peeters uit 1946, www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/04/25/75-jaargeleden-sachsenhausen-overleven-of-triomp-van-de-wil. In totaal komen hier ongeveer 200.000 gevangenen terecht met onder hen 2.167 Belgen. Tussen 1936 en 1944 stierven er 30.000 à 35.000 mensen, nadat ze werden uitgeperst als slaven in de houtontginning en bij opdrachten van bedrijven als Siemens, Daimler-Benz, IG Farben, AEG, de schoenmakerij, de vliegtuigbouw, enz, die de nazi's hiervoor betaalden. Anderen sneuvelden door mishandelingen of zijn vermoord: in 1941 zijn er 18.000 Russische krijgsgevangenen gefusilleerd, later tientallen Polen en meer dan honderd Nederlanders.
- 28 Verklaring van Victor op 06/08/1964, dus 20 jaar na de oorlog, bij het parket van Aken (Ausgabe Schemelprozess 1964 - JD 19-13. PDF): “Ik ben 39 jaar, [ondertussen - zie hoofdstuk 16] ambtenaar, woonachtig in Merksem (...) Als Belgisch weerstander werd ik in augustus 1944 in het concentratiekamp Lieberose opgesloten.” Uit de tekst blijkt dat hij toen vooral ondervraagd werd als getuige in een onderzoek naar oorlogsmisdaden tijdens de twee dodenmarsen die hij enkele maanden later - zie verder - meemaakte.
- 29 “Mijne Heren, ten einde het dossier van mijn man te vervolledigen, laat ik U weten dat ik nog een brief van hem heb ontvangen, door hem geschreven in de maand Oogst, dus mijn echtgenoot is gedeporteerd, tusschen 30 augustus en 5 september 1944 met het laatste konvooi. Hopende dat deze inlichting u van dienst kan zijn bij de repatriëring, teken ik hoogachtend.”
- 30 Gedateerd op 10/09/1944 - '2 listes - L.C. 73 E - Raf 462' in het DAO-dossier van Vermaesen.
- 31 Heel wat wandelaars en toeschouwers, “burgers die na de instorting van het nazisme over de

daken zullen schreeuwen dat ze niet wisten wat er in de concentratiekampen was voorgevallen, verwelkomden ons door het werpen van stenen, spuwen, vuisten tonen en roepen dat zij ons allen moesten kapot maken. De meesten van ons waren barvoets, en de pijnlijke gezichten van hen die in glas of gelijk wat hadden getrapt, wekten de lachlust van de bewoners.”

- 32 Het verhaal over Victor is gedocumenteerd voor de eerste hier beschreven dodenmars, en dat over Jos voor de tweede, maar volgens de familie Focquier waren ze de hele tijd samen en dat blijkt ook uit het verhaal.
- 33 Zie: [nl.wikipedia.org/wiki/Dodenmars_\(Tweede_Wereldoorlog\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Dodenmars_(Tweede_Wereldoorlog)).
- 34 Over zijn vertrek naar Hänkelwerke hebben we nog een verslag van Jos, maar het pakket naoorlogse notities, teruggevonden bij Amsab-ISG. stopt dan abrupt. Volgens Anouk Focquier, die zich baseert op de overlevering van de familie Focquier, hebben Jos en Victor elkaar later - allicht in Sachsenhausen, terug ontmoet.
- 35 Zie ook de hoger vermelde reportage van Lukas De Vos. Hij heeft het wel over zaterdag 21/04/1945; dat zou pas één dag voor de aankomst van het Rode Leger geweest zijn, maar allicht was het minstens een week vroeger.
- 36 Zie: nl.wikipedia.org/wiki/Marcel_Louette.
- 37 Zie de hoger al vernoemde verklaring van Victor aan het Parket van Aken op 06/08/1964. Andere bronnen spreken over ongeveer 33.000 mensen.
- 38 Zie: www.visitberlin.de/en/gedenkstatten-sachsenhausen. Hier wordt de aankomst van de Russen gedateerd op 22 en 23 april; op de fiches die wij konden raadplegen staan weliswaar andere datums vermeld: 22/02 of zelfs 21/03/1945.
- 39 Zie: www.below-sbg.de
- 40 Ook de laatste twee data komen uit hun dossiers, ook al zijn de documenten niet altijd even precies.
- 41 Zie over die verklaring, voetnoot 28.
- 42 Het verhaal van het paardenvlees als een middel om te overleven, is blijkbaar nog door andere gevangenen onafhankelijk van elkaar verteld.
- 43 Citaat van Flor Peeters uit de reportage van Lukas De Vos.

NOG EENS VIJFTIEN SCHEEPSHERSTELLERS AANGEHOUDEN

In het rampzalige jaar 1942 zijn in Antwerpen niet alleen verzetsmensen, zoals de leden van het SSK-Mercantile, getroffen door de Duitse repressie. Het is ook het jaar van de massale Jodenrazzia's, en vanaf oktober 1942 volgt de verplichte tewerkstelling: eerst alleen in België en Noord-Frankrijk, maar daarna ook in Duitsland; eerst voor ongehuwde vrouwen van 21 tot 35 en mannen van 18 tot 50 jaar, later om zogenaamd morele redenen, alleen voor mannen.¹ Veel van die mannen proberen bijgevolg om onder te duiken: dat is een nieuwe uitdaging voor het verzet dat vaak zorgt voor een adres en ravitaillering.

Daarna beginnen in 1943 de kansen in de oorlog te keren: in februari wint het Rode Leger de Slag om Stalingrad en in juli landen de Britten én de Amerikanen op Sicilië. Ondertussen wordt het ook duidelijk dat de Belgische regering in ballingschap nu vanuit Londen wil

samenwerken met het verzet. Via de dienst Socrates laten zij ook financiële en andere hulp voor families van onderduikers, verzetsmensen, politieke gevangenen, Joodse vluchtelingen of neergestorte geallieerde piloten ophalen bij vaderlandslievende mensen.² Het militaire commando van de geallieerden beseft trouwens dan al dat de hulp van het verzet noodzakelijk zal zijn om de Antwerpse haven zo intact mogelijk in handen te krijgen. In november 1943 geeft de Britse SOE, of Special Operations Executive, dan ook de opdracht aan het Antwerpse verzet om de vernieling van de haven door het Duitse leger te beletten.³ De Belgische regering van haar kant parachuteert in februari 1944 onder meer Philippe de Liedekerke, alias Claudius, en André Wendelen, alias Tybalt of Hector in het bezette België. Ze krijgen de opdracht om hierover contact op te nemen met de verschillende verzetsorganisaties.⁴

HET ONAFHANKELIJKHEIDSFRONT EN ZIJN SSK'S BLIJVEN ACTIEF

In de provincie Antwerpen wordt het 'linkse' OF ondertussen aangestuurd door de latere professor en socialistische politicus Willy Calewaert.⁵ Bij de scheepsherstellers blijft, ondanks de eerdere quasi onthoofding van onder meer het SSK-Mercantile in de zomer 1942, ook het syndicale verzet actief.⁶ Zo vertelt Jef Van der Helst van The Engineering in zijn al genoemde naoorlogse rapport over samenkomsten op de werven om te zien wat men kan doen voor de slachtoffers van het geallieerde bombardement van de Erla-vliegtuigfabriek en de wijk Oude God in Mortselsel, in april 1943. Honderden arbeiders, bedienden en burgers uit de omgeving zijn daarbij omgekomen en ook scholen en talrijke woningen zijn geraakt. Volgens Jef exploiteerde de collaborerende, zogenaamde 'eenheidsvakbond' UHGA, dit leed. Hun leden krijgen immers 500 Frank steun en ook leden van het VNV, die ook aan de kant van de bezetter staan, krijgen wat geld. Hierover verontwaardigd, schiet Rik Nijs, lid van het SSK bij Mercantile, in actie.⁷ Uit het rapport over de vergaderingen die hij bij The Engineering bijeenroept, blijkt dat de arbeiders beslissen *"om ondanks hun eigen nood vijf weken, dus vijfmaal, een uurloon af te geven, waarna de firma evenveel stortte"*. De beslissing groeit in de eetzaal op kaai nummer 21 waar een arbeider als volgt het woord neemt: *"Kameraden, de leden der nazi-Unie, Zwarte Brigade, VNV-ers en middenstanders der Corporatie, weten blijkbaar waar ze steun moeten halen. Er zijn echter nog andere geteisterden, die geen lid willen worden van een door de Duitsers toegelaten organisatie. Zullen wij na de oorlog [gezien het dan nog maar 1943 is, lijkt dit een statement dat getuigt van opvallend optimisme] moeten blozen om deze mensen aan hun lot overgelaten te hebben, of organiseren wij een steunactie voor een rechtstreekse bedeling*

aan alle slachtoffers, met uitsluiting van leden van die organisaties? Ja of neen?"

Ook de sabotageacties gaan verder, want in oktober 1943 verwittigt de Kriegsmarine haar commandanten ervan dat de scheepsherstellers niet alleen te traag werken, maar dat op pas herstellende Duitse schepen ook verrassend snel leidingen verstoort zijn en machines opnieuw buiten dienst. Daarnaast signaleert ze diefstallen van hout en onderdelen.⁸ Een ander voorbeeld: volgens Jef Van der Helst wordt de invloed van de UHGA ook op The Engineering totaal gebroken als dezelfde Rik Nijs eind december 1943 aan collega's daar vraagt om ook in actie te gaan zodat de druk van de Gestapo en de UHGA op Mercantile zou verminderen.⁹

"Zo vertelt Jef Van der Helst over samenkomsten op de werven om te zien wat men kan doen voor de slachtoffers van het geallieerde bombardement van Mortselsel."

Daarop roepen ze de arbeiders van The Engineering *"driemaal bijeen in de grote eetzaal om 500 Fr 'kerstvergoeding' te eisen."* Het leidt tot *"driemaal, anderhalf uur werkverlet voor honderden arbeiders en scherpe discussies met de vertegenwoordigers van de nazi-Unie, die in de plaats een eetmaal willen aanvaarden. Dat werd echter verworpen in de droge dok, en de volgende dag ook op kaai nummer 22. Dus moest de vertrouwensman van de UHGA de Duitsers gaan zeggen dat de Belgische arbeiders geen bedelaars zijn en dat zij het eetmaal weigeren."*¹⁰

IN HET NAJAAR 1943 HERVATTEN DE AANHOUDINGEN

Ondertussen is 1943 op de shop qua aanhoudingen een iets rustiger jaar, maar niettemin pakt de Gestapo tussen het najaar van 1943 en de bevrijding in september 1944 toch nog verschillende scheepsherstellers op. Eén man wordt gefusilleerd en veertien anderen komen in de kampen terecht. Van die laatsten zal slechts één man in 1945 levend terugkeren.

De Witte Brigade - Fidelio

Met de deportatie van talrijke leden van het SSK-Mercantile is het syndicaal verzet bij de scheepsherstellers dus inderdaad niet opgedroogd. Opmerkelijk is nu echter dat heel wat mannen nu echt willen meewerken aan het verdrijven van de bezetter, en daarvoor toetreden tot een van de grotere organisaties in het verzet, die niet noodzakelijk een syndicale inslag hebben. Als de Duitsers in de herfst 1943 opnieuw hard terugslaan en de aanhoudingen hervatten, is de meest getroffen verzetsorganisatie de Witte Brigade, onder leiding van de Antwerpse liberale onderwijzer Marcel Louette, schuilnaam Fidelio, waarvan het sluikeblad 'Steeds Vereenigd', al vanaf 1941 ook op de shop wordt verspreid.¹¹

DE WITTE BRIGADE

Al in juni 1940 start de Antwerpse onderwijzer Marcel Louette, schuilnaam Fidelio, een discrete zoektocht naar bondgenoten in zijn verzet tegen de nazi's: collega's, soldaten uit zijn compagnie, leden van de liberale Jonge Geuzenwacht waarvan hij lid is, enzovoort. Daarna groeit de clandestiene beweging uit tot een groot netwerk met geheime nummers en regionale sectoren over het hele land. Personen die dicht bij Louette staan of groepsoverste zijn, hebben een nummer dat begint met een nul. Bij de aanwerving van nieuwe leden volgt hun nummer op dat van de persoon die hen rekruteert. Zo ontstaat een 'ketting' van verzetslieden, die eerst vooral sluikepers verdelen en inlichtingen voor de geallieerden verzamelen.

Later verstoopt de Witte Brigade in voorbereiding van de bevrijding ook wapens, onder meer in het Vleeshuis, in het boswachtershuisje in het Rivierenhof en in een politiekantoor in Deurne. Vanaf september 1943 worden ongeveer 700 leden gearresteerd, waaronder 43 agenten uit Deurne in januari 1944. Ook Marcel Louette zit ondergedoken van in 1942, maar wordt in mei 1944 toch gearresteerd. Hij overleeft zware martelingen in de politiecel, in Breendonk en in het Duitse concentratiekamp Sachsenhausen. Minder dan de helft van de gedeporteerden keert ooit terug naar huis. Tegen de bevrijding in september 1944 is de beweging dan ook zo verzwakt dat ze - in tegenstelling tot het GL en de NKB bijvoorbeeld zelf geen belangrijke rol meer kan spelen in het Coördinatiecomité van het Antwerpse verzet dat de bevrijding van de stad en de haven mee organiseert.¹²

STEEDS VEREENIGD — UNIS TOUJOURS

VOOR EEN VRIJ BELGIË — POUR UNE BELGIQUE LIBRE

ZWARTE LIJST.

Café "Verbroedering", houder De Craene
Men zet er de jonge, zelfs getrouwde vrouwen
aan zich aan Duitschers te bezondigen.

Daems, Brandtstraat, Antwerpen Advokaat
S. S.man (verslaafd alcoholist)

D'Muyle Herenthalschebaan Borgerhout
Sterckens Gemeentesecretaris te Mersem.

Wagner, vader, moeder en dochter, Smyrna-
plaats 15 Antwerpen

vader : chauffeur, rijdt voor en met Duit-
schers. Ontyngt Duitschers in zijn huis en
feest ermee tot laat in den nacht.

dochter : hield zich voor den oorlog op met
een zeer voornaam schoenfabrikant, thans met
een aannemer uit de Draaiboomstraat te Ho-
boken en houdt zich terzelfdertijd met ver-
schillende "luftwaffers" op zeer opvallende
manier op. Het is een "ontuchtvrouw" van de
geraffineerdste soort, die zelfs staatsgevaarlijk
is.

Declercq Jos S.S.man. Op zijn kamer hangt
het portret van Hitler Van de Hautelei 46
Deurne.

Den Haerincq Kerkstraat Burcht schoolbe-
stuurder Pro Duitsch propagandist.

Dr Devignon Comd' dokter bij het 2e Genie.
wonende Arthur Sterckxstraat te Berchem, is
vrijwilliger bij de troepen van Staf De Clerck
te Polygoon en paradeert daar met Deutsche
officieren.

Franck Strijdhoflaan Zeer Duitschgezind.
Martens P. Zelfwasscherij "Brederode Mon-
tigny" Dendermondestraat 46 Antwerpen
Zeer gevaarlijk.

Pinchet Roger Lange Dijkstraat 85 Antwerpen.
Gérant van Verheiden (schilderwinkel) en
chauffeur Hessenatie houdt zich fel op met
Duitsche officieren en zegt zelfs : "De bevol-
king heeft nog niet genoeg geleden!" Drijft
woekerhandel met onze beschermers.

Schevernels Kloosterstraat Burcht Bediende
op Belgian Gulf

*Een aflevering van Steeds Vereenigd, het blad van de Witte Brigade*¹³

Collectie Stad Antwerpen, K118855:5, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience.

In de haven vinden we onder Louettes nauwste medewerkers mannen als Jan Opdebeek, kraanman, maar ook de loods Abraham Renskens en de sloopshersteller bij Mercantile, Gerard Gogo.¹⁴ De laatste wordt vanaf 9 mei 1944 zelfs een van de drie financiële beheerders van de organisatie. Hij zorgt er ook voor dat er geld bij ondergedoken leden terechtkomt.¹⁵ Op en buiten de werven verspreiden de mensen van de Witte Brigade ondertussen sluikpers en doen ze aan sabotages. Bovendien seinen ze de activiteiten van de Duitsers in de haven door naar 'Londen'.¹⁶ Dat doen ze met tekeningen en schetsen waarop aangeduid is waar het afweergeschut, de kanonnen en de prikkeldraadversperringen staan. Sommigen leveren ook hand-en-spandiensten aan het gewapend verzet. Zo worden er naar verluidt kapotte

stukken van wapens hersteld in de 'draaijerij' van Mercantile.¹⁷ Enkele leden bij de sloopsherstellers zijn ook betrokken bij aanslagen in de stad.

Negen sloopsherstellers, lid van de Witte Brigade, vallen uiteindelijk in handen van de bezetter en slechts één zal dat overleven. Wat daarbij ook opvalt is dat enkele leden hun activiteiten, net zoals die van de SSK, allicht uit bezorgdheid verborgen houden voor hun familie. Verschillende anderen opereren nu echter net in een familiaal netwerk, met partners en/of kinderen, en de prijs die ze daarvoor betalen is hoog: hele families belanden in de Duitse kampen. De Witte Brigade is in principe weliswaar ingedeeld in clandestiene 'kettingen', waarvan de leden alleen via codenamen of, beter nog, nummers, met elkaar in contact staan, en Louette dringt er in zijn brieven vaak op aan om

geen namen- of adreslijsten aan te leggen.¹⁸ Toch vindt de Gestapo heel wat leden terug.

Albert Malfait

Een van de eerste slachtoffers van de arrestatiegolf is op 29 september 1943 de timmerman Albert Malfait.¹⁹ De Gestapo vindt de jonge man van 31, die dan ongeveer een jaar actief is bij de Witte Brigade, in het toenmalige Elisabethgasthuis waar hij sinds eind augustus is opgenomen. Blijkbaar seint hij - net zoals anderen - inlichtingen over de ligging van de schepen en de verdedigingswerken in de haven door naar de geallieerde diensten in Londen. Daarnaast geeft Albert *“ook documenten van militaire aard, orders en sabotage materiaal door, en onderscheidt hij zich in het plegen van sabotagedaden aan de schepen die in herstelling zijn op de scheepswerf van Mercantile.”*²⁰

Gezien die dag nog andere leden van de Witte Brigade aangehouden zijn, kan het dat ze verklikt zijn of dat er toch namen gevonden zijn bij een van hun makkers. Jos Theunis, de smid die bij Mercantile niet alleen lid is van het SSK, maar ondertussen ook van de Witte Brigade, kan de dans gelukkig wel ontspringen.²¹ De nauwe band tussen beide mannen blijkt uit het feit dat Jos in 1951 voogd zal worden van het dochttertje van Albert, Jenny Malfait, nadat die haar vader in de kampen en haar moeder bij een V-bombardement, verliest.²²

Petrus Mertens, met zoon en verloofde, dochter en schoonzoon

De scheepshersteller Petrus Mertens, een syndicalist die bij Beliard werkt,²³ is samen met zijn familie ook toegetreten tot de Witte Brigade. Allicht komt de aanzet daartoe van zijn oudste zoon Pierre Mertens, verloofd met Fieke Van Gaever, de dochter van Guillaume Van

Gaever, een redactielid van Steeds Vereenigd.²⁴ Naast dat blad verspreidt Petrus blijkbaar ook La Libre Belgique en enkele vlugschriften.²⁵

Op 26 november 1943 probeert de Gestapo echter om Guillaume aan te houden. Dat lukt dan nog niet, maar bij hem vinden ze - dus tegen de richtlijnen in - wel een lijst met tientallen namen en adressen,²⁶ waarna de bezetter tijdens de grote razzia in de nacht van 26 op 27 november 1943 een zestigtal leden van de Witte Brigade kan aanhouden. Ook Petrus wordt samen met zijn zoon Pierre, diens verloofde Fieke Van Gaever (beiden 19 jaar), zijn 23-jarige dochter Anna en haar echtgenoot Guillaume Gommers,²⁷ om te beginnen voor vijf maanden opgesloten in de Begijnenstraat.

De echtgenote van Petrus Mertens, moeder Maria Schampaert, blijft eind 1943 dus niet enkel achter met al haar angsten over haar man, zoon, dochter en schoonzoon. Ze moet tevens zorg dragen voor haar vier overblijvende schoolkinderen: Lisette is dan 15, Alphonsine 14, Honoré 11 en Bertha 7. Vrienden in de weerstand beseffen dat, en proberen haar wat te ondersteunen met geld van het netwerk Socrates, zoals gezegd, een dienst voor werkweigeraars en onderduikers opgericht met steun van de regering in Londen.²⁸ Ook na de bevrijding van Antwerpen in september 1944 blijft de ellende duren, want vader Petrus, zoon Pierre en Guillaume, de echtgenoot van Anna, overleven de kampen niet. Dochter Anna blijft vermist tot het einde van de oorlog in mei 1945. Ook schoondochter Fieke Van Gaever komt ook dan pas terug, en blijkt zwanger van de dus overleden Pierre.

Fons Spillemaeckers

In het begin van het nieuwe jaar pakken de nazi's in de nacht van 14 op 15 januari 1944, tegelijkertijd met de grote razzia tegen

het politiekorps van Deurne, onder meer de 52-jarige scheepsmechaniker bij Mercantile, Fons Spillemaeckers op. Volgens de getuigenis van Louette is hij gerekruteerd door Jan Zom, een collega-paswerker²⁹ en behoort hij bij de “ketting 17” van de Witte Brigade die de opdracht heeft inlichtingen te verzamelen over de schepen die op Mercantile hersteld worden, de aard van de herstelling, en de bewapening van die schepen.³⁰ Jan Zom zelf bevestigt dat hij Fons rekruteerde, *“in opdracht van de leiding van Fidelio, ten einde aldaar te doen aan spionage en sabotage. Deze opdracht werd ons gegeven door Constant Malfait [een van de spilfiguren van het blad Steeds Vereenigd]³¹ en [de sloopsterhersteller] Gerard Gogo. Onze inlichtingen werden door mij overgemaakt aan een zekere Dighton Louis.”*³²

Volgens andere naoorlogse getuigenissen ontvangt Fons ook sluikbladen en vlugschriften van Léon Boumans, een van de naaste medewerkers van Louette. Voorts wordt opgetekend dat hij sabotagemateriaal heeft overgebracht naar andere leden van zijn cel en steun verschaft aan ondergedoken medestanders. Van Fons is ook bekend dat hij op zeker ogenblik, in de herfst van 1943, een ketel van een hersteld Rijnschip heeft laten springen.

Fons wordt opgesloten in de gevangenis van Antwerpen en Sint-Gillis en op 25 mei 1944 samen met twintig anderen veroordeeld tot wegvoering naar Duitsland. Tussen die twintig anderen zit ook de eerder genoemde Constant Malfait.

De broers Hansen³³

Op de shop beginnen sommige leden van de Witte Brigade zich in 1943 ook te bewapenen. Zo is er de 26-jarige sloopstimmerman bij Mercantile, Armand Hansen, geboren te Hoboken, maar woonachtig in de Bloemstraat in Borgerhout,³⁴ met Deense nationaliteit. Hij

is gehuwd maar heeft geen kinderen. Hij staat ook in contact met Guillaume Van Gaever. Net als anderen verspreidt hij sluikbladen en verzamelt hij inlichtingen over vertrekdata van Duitse schepen, maar hij doet ook meer, zoals valse papieren afleveren, wapens stelen van de Duitse Werhrmacht en *“een bijzondere opleiding volgen voor het uur der bevrijding.”*³⁵ Ten slotte is de man blijkbaar ook gechoqueerd door de Jodenjacht in de stad die na de laatste grote razzia in de nacht van 3 op 4 september 1943 door de bezetter “Judenrein” verklaard wordt. Ze zoeken hem immers voor *“deelname aan moordaanslagen”*, waarmee de SS het heeft over de geplande aanslag op Jozef De Bie, een Vlaamse Gestapo, lid van de Algemeene SS-Vlaanderen, een in die kringen vermaard Jodenjager.³⁶ De aanslag mislukt echter omdat De Bie Armand herkent...

Na de mislukte aanslag duikt Armand onder, maar de Sipo/SD vindt hem op 26 januari 1944 in Viersel, een deelgemeente van Zandhoven in de Antwerpse Kempen, samen met Jozef Troch en Guillaume Van Gaever,³⁷ de redacteur van Steeds Vereenigd, die dus al gezocht wordt sinds de aanhouding van Petrus Mertens. Bovendien wordt ook Hansen's echtgenote, Eveliene Spies, aangehouden.³⁸

Een van de laatste slachtoffers onder de leden van de Witte Brigade is de later op 7 juli 1944, nog na de landing van de geallieerden in Normandië (6 juni 1944), aangehouden Robert Hansen.³⁹ Hij is de 12 jaar oudere broer van Armand, werkt eveneens bij Mercantile, is eveneens timmerman en woont wel nog steeds in Hoboken. In tegenstelling tot de jongere Armand heeft hij kinderen, een dochter van 16, Philomène en een zoon van 14, Louis, die gezien de oorlogsomstandigheden op die jonge leeftijd ook al op de shop werkt. Om te kunnen overleven gaat ook zijn moeder daarna werken in de keuken bij Mercantile.⁴⁰ Allicht kan dat

dankzij de oude Belgische directie die zich zoals gezegd vaak solidair opstelt met de familie van politieke gevangenen. Zoals we nog zullen zien overleeft Armand de Duitse kampen, maar zijn broer Robert niet.

Gerard Gogo en Leon De Block met hun echtgenotes

In de zomer van 1944 wordt ook Gerard Gogo opgepakt. De metaalbewerker bij Mercantile, financieel beheerder bij de Witte Brigade en leider bij de scheepsherstellers, is na de aanhouding van een familielid, François Hellemans, op 9 juni, samen met zijn vrouw ondergedoken in de Schippersstraat.⁴¹ Toch vindt de Gestapo hen beiden in de vroege ochtend van 29 juni 1944 op dat schuiladres.

Ongeveer tegelijkertijd pakken ze op hun gemeenschappelijke thuisadres in de Sint-Antoniusstraat 34 in Antwerpen-Zuid, ook Gerard's zus Maria Gogo en zijn schoonbroer Leon De Block, 'galvaniseur' of revolverspuiter bij Mercantile op. Na de oorlog vertelt Maria hoe haar in de kampen overleden Leon geld zocht voor het sociale netwerk van de Witte Brigade: *"een werkmakker verkocht bv. weggenomen koperen stukken buiten het bedrijf. De opbrengst werd dan door mijn man aan Gerard gegeven, ter ondersteuning van ondergedokenen."*⁴²

Frans De Roeck en Jean Verstraeten

Op hetzelfde moment als Robert Hansen houdt de Gestapo in de vroege ochtend van 7 juli 1944 nog twee leden van de Witte Brigade bij Mercantile aan. Frans De Roeck, een 'foreman' of ploegbaas uit Wilrijk, is samen met zijn echtgenote M. Claessens sinds 1943 lid van de Witte Brigade.⁴³

Hetzelfde is het geval voor Jean Verstraeten, een timmerman uit Hoboken, die weggevoerd wordt met het etiket "Polit. Belgier", als politieke

gevangene dus.⁴⁴ In die familie arresteren de nazi's samen met Jean trouwens ook broer Leon, een kapper die in tegenstelling tot Jean de kampen wél overleeft. Een andere broer Henri is ook timmerman bij Mercantile en is daar actief als socialistisch vakbondsmilitant. Ook diens in de zomer 1944 nog maar 14-jarige dochter Yvonne speelt als jong meisje koerier voor het verzet.⁴⁵

Uiteindelijk zullen de nazi's de drie op 7 juli 1944 aangehouden scheepsherstellers van Mercantile - Robert, Frans en Jean - ook alle drie samen op hetzelfde transport richting Buchenwald zetten...

De familie Verstraeten uit Hoboken (ca. 1940) met zittend, vooraan: vader Amedeus Verstraeten en moeder Emma Embrecht; daarachter, van links naar rechts: de broers Jean, Leon, Henri en Phil. Foto archief Guy Patteet, kleinzoon van Henri Verstraeten.

SOMMIGE SCHEEPSHERSTELLERS SLUITEN OOK AAN BIJ HET GEHEIM LEGER OF BIJ DE NATIONALE KONINKLIJKE BEWEGING

Behalve bij de Witte Brigade, het OF en het SSK-Mercantile, blijken enkele van de gedeporteerde scheepsherstellers lid van de door de Belgische regering in Londen aangestuurde militaire tak van het verzet, het GL of Geheim Leger. Enkelen zijn ook lid van de NKB, de Nationale Koninklijke Beweging van Eugène Colson, die haar verzetsactiviteiten in Antwerpen wil concentreren op de haven.⁴⁶ Verschillende scheepsherstellers zijn, net als sommige andere verzetsmensen, trouwens actief in verschillende, telkens ondergronds werkende groepjes.

Pierre Verbruggen, gefusilleerd in Brasschaat Maria-Ter-Heide, 25 mei 1944

De 26-jarige Pierre Verbruggen uit Hemiksem is pas sinds de jaarwende 1942-1943 kort aan de slag bij Mercantile, en duikt zes maanden later, in juli 1943 al onder. Volgens een Duits document is hij dan actief in de “*terroristische beweging Jules Draeyers*”, waarmee men het heeft over ene Jules Draeyers die zowel deel uitmaakt van het GL als van de NKB, en die zelf al op 30 oktober 1943 gefusilleerd is. De leden van de groep-Draeyers staan erom bekend dat ze altijd geladen vuurwapens, vermoedelijk buitgemaakt bij inbraken in depots van het Duitse leger, bij zich hebben.

HET GL, HET GEHEIM LEGER

De militaire tak van het verzet opgericht in 1940 als het Belgisch Legioen, maar later omgedoopt naar het GL of Geheim Leger, groeit rond ex-beroepsmilitairen en reserveofficieren, maar ook ex-soldaten en leden van de dan nog vaak Franstalige middenklasse. Het ledenaantal kent een steile groei vanaf begin 1942. Uiteindelijk treden leden uit praktisch alle geledingen van de samenleving toe.⁴⁷

De regering in ballingschap wantrouwt het GL in eerste instantie, omdat het oorspronkelijk niet opgericht is om de bezetter te bestrijden, maar om de koning te beschermen tegen aanvallen van communisten, socialisten, ‘rexisten’ en Vlaams-nationalisten. Naarmate duidelijk wordt dat het zich wel tot doel stelt de geallieerden te ondersteunen bij de bevrijding van het

land, krijgt het Legioen vanaf de zomer 1943 echter instructies en geld uit Londen, die vanaf dan 1.789 containers met militaire goederen parachuteren. Vanaf mei 1944 zijn er ook permanente radioverbindingen. Ook al leidt het gebrek aan ervaring tot massale aanhoudingen die bijna het einde van de organisatie betekenen, tegen september 1944 groeit het GL uit tot de grootste, weliswaar ‘rechtse’ organisatie binnen het gewapende verzet en geeft het waardevolle ondersteuning aan de geallieerde troepen.

Antwerpen en zijn haven worden voor het GL een autonome zone, onder leiding van LT. Urbain Reniers.⁴⁸ Het krijgt begin augustus 1944 bevel om schuilplaatsen in gereedheid te brengen om de gearparachte wapens te bergen.⁴⁹ Bij het naderen van de bevrijding bestookt het GL de vijand met gerichte guerrilla-acties.

PIERRE VERBRUGGEN

arbeider bij Mercantile

- Lid NKB
- Aangehouden 03/11/1943
- Breendonk, Begijnenstraat
- Op 09//05/1944 ter dood veroordeeld en op 25/05/1944 terechtgesteld in Brasschaat Maria-Ter-Heide, dan 26 jaar

Foto archief Michel Moorkens.

*“Verschillende
scheepsherstellers zijn
actief in verschillende,
telkens ondergronds
werkende groepjes.”*

Op 3 november 1943 wordt ook Pierre gearresteerd. Bij zijn aanhouding verweren enkele mannen zich met vuurwapens en worden enkele groepsleden door de Gestapo neergeschoten. Pierre zelf wordt eerst overgebracht naar Breendonk, maar vanaf 1 januari 1944 volgt een verblijf in de Antwerpse Begijnenstraat. Samen met twee kompanen (geen scheepsherstellers) met wie hij beschuldigd is van *“hulp aan de vijand, ongewettigd wapenbezit, zware roof en bedrog”*, is hij daarna op 9 mei 1944 ter dood veroordeeld, en op 25 mei 1944 in Maria-ter-Heide in de gemeente Brasschaat, gefusilleerd.⁵⁰

Na de oorlog is Pierre zowel in eerste aanleg als in beroep erkend als weerstander. Ook uit zijn dossier blijkt immers duidelijk dat de eerste beschuldiging die hij op zijn conto krijgt van de nazi's *“hulp aan de vijand”* is. De Antwerpse procureur vindt in dit geval echter één reden om in beroep te gaan, nl. dat Verbruggen in december 1942 een tijdje als vrijwilliger in Duitsland is gaan werken. Feit is dat Pierre uiteindelijk op 9 mei 1953, net als in eerste aanleg, ook in beroep door de Belgische staat erkend is als weerstander en politiek gevangene.⁵¹ Wat allicht de doorslag heeft gegeven, is het oordeel dat Verbruggens Duitse doodvonnis een gevolg is van zijn *“onbaatzuchtige vaderlandse bedrijvigheid”* in de verzetsgroep waarin hij actief is geweest.⁵²

Henri Van Soom

Henri, met als officiële voornaam 'Petrus', de zoon van een dokwerker, maar zelf bediende bij Mercantile, woont in de Sint-Joannes Berchmansstraat 38, Merksem. Dat is dus op hetzelfde adres als de paswerker Jean Vanherck, lid van het SSK-Mercantile, die al in de zomer 1942 is opgepakt en op 3 januari 1943 van uitputting sterft in Gusen. Bij de aanhouding van de 25-jarige Jean is Henri maar 21 jaar, en allicht kennen ze elkaar dus.

Heeft het lot van Jean, de jonge Henri getriggerd om later zelf ook hand-en-spandiensten te leveren aan, en zelfs toe te treden tot het gewapend verzet? We weten het niet, maar de kans is groot. In maart 1944 wordt Henri immers gezocht wegens het verspreiden van illegaal drukwerk, het inzamelen van steun ten bate van familieleden van politieke gevangenen, het doorsnijden van versperringsdraden, het veranderen van wegwijzers, *“voornamelijk in de Merksemse polder, waar Duitse batterijen waren opgesteld”*, en roofoverval. Zijn moeder Julia vertelt na de oorlog dat haar Henri inderdaad toegetreden was tot het GL, meer bepaald bij de groep Geheime Duiker in Merksem. Volgens ene majoor G. Oste en een collega van bij Mercantile, heeft hij zich in de loop van 1942 ook al aangesloten bij de Merksemse afdeling van de NKB, waar hij *“van tijd tot tijd”* oefeningen bijwoont om wapens te leren hanteren.⁵³

Bij zijn ouders in Merksem vindt daarom in maart 1944 tot driemaal toe een huiszoeking plaats. De jongeman is ondertussen echter ondergedoken in Ekeren, in het huis van de weduwe van een Belgische legerofficier, waar ook nog een andere weduwe woont. Op 28 maart 1944 treft de Gestapo Henri daar om vijf uur 's morgens aan en wordt hij samen met de twee weduwen gearresteerd en gedeporteerd.⁵⁴ Ze zouden verklikt zijn door een zekere De Buyst die na de oorlog door de Krijgsraad veroordeeld is tot de doodstraf. Die is - zoals in de meeste gevallen - echter nooit uitgevoerd. De naoorlogse repressie was in België immers veel minder meedogenloos dan wat soms verteld is.⁵⁵

OOK HET ONAFHANKELIJKHEIDS-FRONT VLAK VOOR DE BEVRIJDING GETEISTERD DOOR EEN REEK NIEUWE AANHOUDINGEN

Karel Verbeeck

Karel is bediende bij Mercantile en wordt door de Sipo/SD op 19 juni 1944 tijdens een inval op de werf aangehouden.⁵⁶ Waarom precies weten we niet, maar hij wordt blijkbaar verdacht van *“communistische bedrijvigheid”*. Hij was dus meer dan waarschijnlijk lid van het OF en misschien van de KPB.

Vader en zoon Symoens

In de daaropvolgende nacht van 19 op 20 juni 1944 arresteren de nazi's ook Frederik Symoens, ijzerdraaier bij Beliard en diens 21-jarige gehuwde zoon Désiré, eveneens scheepshersteller bij hetzelfde bedrijf. Onder meer volgens Frederiks vrouw, Julia Leemans, is haar man lid van het OF, maar de zoon voert vanaf 1944 blijkbaar ook acties uit op vraag van de NKB. Beiden wonen in Hoboken, Frederik in de Lageweg en Désiré enkele honderden meters verderop, in de Scheldevrijstraat. Een NKB-man bij Beliard, Frans De Moor, verklaart na de oorlog dat hij Désiré opdracht gaf om de spoorlijn 52 te saboteren. Die ligt immers vlak bij de Lage Weg en verbindt Antwerpen-Zuid met Boom en Dendermonde. Als Désiré in de nacht van 19 juni echter betrapt wordt, vlucht hij weg naar het huis van vader Frederik, die hem bij die actie ook hielp. Allicht denken zij dat ze daar veilig zijn, maar die nacht worden ze daar toch opgepakt, volgens een van de documenten in het dossier van Frederik als gevolg van verraad door een collega van bij Beliard, namelijk Gabriël Hol. Ook die man is na de

oorlog als collaborateur en verklikker ter dood veroordeeld; ook in zijn geval is die straf nooit uitgevoerd.⁵⁷

Jozef Dierckx

Ten slotte wordt ook Jozef Dierckx, eveneens bekend als ‘Lange Jef’, mekanieker bij Beliard, tegen het einde van de Duitse bezetting, op 30 juni 1944, kort na middernacht, thuis opgepakt omdat hij *“lid is van een geheime organisatie”*. Net als Frederik en Désiré Symoens blijkt ook hij verraden door Gabriel Hol.⁵⁸

Bij de aanhouding van Jozef schrikt zijn familie zich een hoedje, want zelfs zijn vrouw Emma weet dan nog niet dat haar man actief is in de weerstand. Allicht om zijn gezin te beschermen zwijgt hij thuis immers gedurende bijna vier jaar als een graf over het feit dat hij zich al in september 1940 gemeld heeft als vrijwilliger van de Groupement Mobile Anversois. Dat is een onderdeel van het Belgisch Legioen dat zich later omdoopt tot het GL. Tot in december 1941 is hij zelfs een naaste medewerker van William Grisar, de reserve-majoor, die deze groep naar eigen zeggen heeft opgericht. Als Grisar in december 1941 naar Londen vlucht, blijft Jozef Dierckx hier actief. In die tijd, dus in 1940-1941, krijgt hij onder meer de opdracht om een zestal gedemonteerde motorfietsen te transporteren die de groepering heeft buitgemaakt.

Daarna wordt Jozef op het werk blijkbaar echter actief in het syndicale verzet en neemt hij deel aan sabotagedaden. Eind 1942 is hij zelfs toegetreden tot de ondergrondse KPB, waar hij dan onder de deknaam ‘Raf’ bekend wordt als een *“verantwoordelijke der Syndikale Strijderskomiteiten.”*⁵⁹

“Bij de aanhouding van Jozef schrikt zijn familie zich een hoedje, want zelfs zijn vrouw Emma weet dan nog niet dat haar man actief is in de weerstand.”

VOETNOTEN HOOFDSTUK 12

- 1 Mensen uit alle bezette landen moesten de Duitse oorlogsindustrie en andere bedrijven laten draaien terwijl Duitse mannen aan het front zaten. In België en Noord-Frankrijk was die verplichte tewerkstelling (M - 18 tot 50 jaar / ongehuwde V - 21 tot 35 jaar), ingevoerd vanaf 06/03/1942. Naar Duitsland gaan werken moest vanaf 06/10/1942, maar in maart 1943 is de verplichting wel geschrapt voor vrouwen. Hoeveel Belgen er in totaal verplicht tewerkgesteld zijn geweest weet men niet, maar juli 1943 was de topmaand met 310.000 mannen tegelijkertijd. Zie www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/6-maart-1942-de-verplichte-tewerkstelling-eerste-fase.html (met link naar de tweede fase) en www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/07/26/wat-gebeurde-er-met-de-verplichte-tewerkgestelde-belgen-tijdens.
- 2 Het fonds Socrates lukte er op initiatief van Raymond Scheyven, directeur van de Banque Allard, in om de basis te leggen voor een structuur met provinciale afgevaardigden van de drie traditionele politieke families. In Antwerpen waren dat onder anderen Willy Calewaert en Jan Peeters, de penningmeester van het OF. De werking zelf entte zich op de verzetsorganisaties en kwam echt van de grond vanaf november 1943, met hoogdagen van april tot augustus 1944. De 1.481 distributie-agenten verdeelden toen in 5 maanden bijna 100 miljoen Belgische Frank, onder meer aan ongeveer 44.000 onderduikers. Het fonds kreeg schenkingen van onder meer de Banque Lambert, het 'Dienstbetoon aan Arbeiders in den Vreemde' van de KAJ/JOC en van vennootschappen en personen onder de code "Geef aan Caesar, wat Caesar toekomt." Gestorte bijdragen zouden na de oorlog terugbetaald worden. Zie www.antwerpenherdenkt.be. Zie ook www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/oprichting-van-het-socrates-netwerk.html en Edouard Pilaet, *De vergeten strijders. Document over Het Verzet in Antwerpen; juni 1940-november 1944*, 1998, p. 111-115.
- 3 F. Seberechts, *Vechten voor de vrede*, p.27.
- 4 Volgens www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/tijdslijn.htm slaagden Claudius en Tybalt (schuilnamen van Philippe de Liedekerke en André Wendelen) er op 01/08/1943 in om contact op te nemen met de leiding van het OF. Philippe de Liedekerke was een Belgisch militair, agent van de Staatsveiligheid en verzetsstrijder. Van in 1942 tot 1945 is hij voor drie verschillende missies boven België gearacheerd. In februari 1944 gebeurde dat onder de codenaam "Scipion" met als doel om na D-day, als steun voor de geallieerden samenwerking tot stand te brengen tussen de Antwerpse verzetsgroepen onderling en met de havenarbeiders. Na WO II werd hij diplomaat. Zie het genoemde boek van Seberechts p.27 en nl.wikipedia.org/wiki/Philippe_de_Liedekerke. André Wendelen was tijdens WO II een Belgisch agent van de Britse sabotage-dienst Special Operations Executive (SOE) en medeoprichter van Groep G, ook actief in het Antwerpse, zie verder in dit hoofdstuk. Na de oorlog werd hij diplomaat.
- 5 Zie over de rol van Willy Calewaert in het OF en bij de coördinatie van het Antwerps verzet in september 1944, meer in hoofdstuk 14: in de tekst en in voetnoot 23.
- 6 Bert Van Hoorick, *In tegenstroom*, p.105, signaleert dat arbeiders ook op 11/11/1942 in een aantal metaalbedrijven over heel het land het werk weer hebben neergelegd. In Antwerpen was dat o.a. het geval bij Bell Telephone, maar de scheepsherstellers vernoemt hij niet. Het rapport Van der Helst, ARA/CegeSoma, dossier AA902, 16/09/1949, p. 8-9, vertelt dan weer veel over syndicale acties in hun kringen...
- 7 Rik Nijs wordt door Jef Van der Helst omschreven als de (dan overblijvende) "leider van illegale antinazi en anti-UHGA-actie Mercantile".

- 8 Vermeld in F. Seberechts, *Vechten voor de vrede*, p.23, met verwijzing naar de nota SOMA, AA1524 van Szyskowitz "aan de Bootsführer der Boote und Fahrzeuge der Kriegsmarine - okt. 1943".
- 9 Ergens tussen 26 en 30 december 1943.
- 10 ARA/CegeSoma, dossier AA902, Rapport Van der Helst, 16.09.1949, p. 7. Over de zwakte van de UHGA bij de sloopsherstellers, zie ook hoofdstuk 4.
- 11 'Steeds Vereenigd' wordt vanaf het voorjaar van 1941 het officiële blad van de Witte Brigade - zie Gert De Prins, *Sluikpers. Antwerpen, 1940-1944*.
- 12 Zie hoofdstuk 14.
- 13 Bewaarde verzetspers kan men ook online raadplegen via: warpress.cegesoma.be/nl.
- 14 Licentiaatsthesis Ann Arnolds, *De communicatiesystemen van een weerstandsbeweging: de Witte Brigade (Fidelio), Antwerpen 1940-1944*, 1991, p. 23. Arnolds is een achterkleindochter van Guillaume Van Gaever, een naam die verder in dit hoofdstuk ter sprake komt.
- 15 Zie "Lijst van voornaamste functionarissen" in: Jan Laplasse, *Inventarissen van de Archieven van (...) De vzw De Witte Brigade (Fidelio)*, 2021, p. 10, bewaard in het Algemeen Rijksarchief, search.arch.be/extra/ead/BE-A0547/BE-A0547_720009_805625/547_FICINV_AA2495.pdf: "Financiële beheerders: Louis Janssens, Christine Van Nitzen en Maria Michiels (1940-9 mei 1944) Frans Hellemans, Gerard Gogo en Jan Ceuleers (9 mei 1944-september 1944) Jean Batta (september 1944-april 1946)". Zie ook de getuigenis van zus Maria Gogo in het DAO-dossier van haar echtgenoot Leon De Block (ARA/DAO PP AD 5609).
- 16 Arnolds, *De communicatiesystemen van een weerstandsbeweging*, p.22-23.
- 17 Franky Totté vertelde dat in zijn interview. Hij wist dit allicht van horen zeggen, want zelf was hij al twee jaar eerder aangehouden.
- 18 A. Arnolds, *De communicatiesystemen van een weerstandsbeweging*, p. 2.
- 19 Politierapport 1949 in dossier Malfait - ARA/DAO PP 11447/10156. Zie ook de naoorlogse Herinneringsbrochure.
- 20 Getuigenis Louette, mei 1947 in het genoemde dossier-Malfait. Aansluitend meldt Louette: "Hij werd bovendien gelast met een bijzondere opdracht voor het uur der bevrijding, doch kon zijn taak niet vervullen, gezien hij als trouwe vaderlander op 29 september 1943 in hechtenis genomen werd."
- 21 Na de oorlog verklaarde Theunis aan de politie dat hij toen "eveneens tot de weerstandsgroep van belanghebbende behoort". (Ibidem).
- 22 Officieel niet Jenny, maar Jeanne Malfait - zie verscheidene documenten in de dossiers Malfait - ARA/DAO d050389 en PP 11447/10156.
- 23 Petrus Mertens werkte vanaf oktober 1942 bij Beliard, daartoe verplicht door het Arbeitsamt. Zie ook de lijst van 41 PMB-leden, waaronder 19 sloopsherstellers, die de strijd tegen het nazisme met hun leven bekochten in het *Jaarverslag PMB-Antwerpen 04/09/1944 - 31/12/1945*, uit 1946.
- 24 Petrus' weduwe M. Schampaert vermeldt in een inlichtingenformulier van april 1948 dat hij bij de WB is aangeworven door Guillaume Van Gaever en dat ook volgende personen kunnen getuigen: Jos Veerman uit Deurne (een van de in januari 1944 opgepakte politiemannen, die de kampen overleefde) en Jozef Van Raemdonck, een buurman uit de Balansstraat - zie dossier Petrus Mertens - ARA/DAO - PP AD 3694.

- 25 Zie ook het infobord in de tentoonstelling Stad in Oorlog in het Antwerpse MAS. Zie hierover diverse getuigenissen in het dossier Petrus Mertens - ARA/DAO - PC AD 625140): Marcel Louette verklaarde na de oorlog dat hij Steeds Vereenigd, La Libre Belgique en enkele vlugschriften heeft verspreid; Léopold Jules Lejeune, Lt. Kolonel van de WB, federaal secretaris van de Nationale Unie der Sluikpers, pleitte er in 1953-1955 voor om Petrus te erkennen als Weerstander door de Sluikpers; volgens Octavie Van Gaever had ook Mertens' zoon Pierre het blad Steeds Vereenigd ontvangen om door te geven aan anderen, al werd - in 1954! - niemand gevonden die dat kon getuigen). De erkenningscommissie verzocht in januari 1954 aan de Antwerpse politiecommissaris om ook mevr. Arnolds-Van Gaever (dochter van Guillaume Van Gaever) als getuige te ondervragen; bij haar ondervraging verklaart zij dat vooral Mertens' zoon Pierre (de verloofde van Van Gaever's dochter) in contact stond met haar vader.

Mertens is erkend als Politiek Gevangene, maar ondanks bovenstaande getuigenissen werd het statuut Weerstander door de Sluikpers niet toegekend (uitspraak van 16/02/1954; betekend op 02/03/1954). Lejeune, die op die zitting niet aanwezig was, ging meteen (op 5 maart) in beroep maar op de zitting van 06/12/1955 werd de erkenning opnieuw geweigerd. Motief: een andere getuige, Louis Janssens, secretaris van de afdeling 'Politieke gevangenen der WB' beweerde Mertens tijdens de bezetting niet te hebben gekend, wat waarschijnlijk de doorslag gaf bij de niet-erkenning. Dit is nochtans zeer eigenaardig, gezien dezelfde Janssens op 16/12/1948 verklaard had dat Mertens verspreider van sluikpers was van juli 1943 tot zijn aanhouding en bovendien inzake de erkenning als Politiek Gevangene wel een gunstige getuigenis aflegde.

- 26 Over de aanhouding van G. Van Gaever en de gevonden adressenlijst, zie ook G. De Prins, www.ethesis.net/antwerpen_sluikpers/ant_sluikpers_hfst_3.htm.
- 27 Guillaume Gommers, geboren in 1916, wordt genoemd in een politiedocument van 23/10/1950; hij komt ook enkele malen voor in documenten van het dossier Mertens - ARA/DAO - PP AD 3694.
- 28 Zie inleiding van dit hoofdstuk, en de getuigenis uit 1951 in het dossier Mertens - ARA/DAO - PP AD 3694.
- 29 Zie ook de lijst van Jos Pauwels.
- 30 Zie dossier Spillemaeckers - ARA/DAO PP 7313/3159. Hij zou hij al vanaf de beginperiode actief geweest zijn in de organisatie.
- 31 Die de oorlog ook niet overleeft. Of er een familiale band bestond met de scheepshersteller Albert Malfait, weten we niet.
- 32 Getuigenis uit juni 1949, zie dossier Spillemaeckers - ARA/DAO PP 7313/3159.
- 33 Beiden hebben de Deense nationaliteit geërfd van hun vader, Hans Peter Hansen, een Deense zeeman die bij de bekende rederij Red Star Line in dienst was. Bron: gesprek op 19/08/2023 met de kleinzoon van Robert Hansen, geboren in 1954, die ook Robert Hansen heet.
- 34 Volgens een fiche uit 1945 luidde zijn adres bij zijn aanhouding Bloemstraat 2, Borgerhout; een document uit 1949 vermeldt wel Hoboken als "laatste adres in België", maar in feite is hij daar geboren. Na de oorlog ging hij op het Kiel wonen: zie hoofdstuk 13.
- 35 Getuigenis van Marcel Louette in 1947 - zie dossier Armand Hansen - ARA/DAO PPE 33767.
- 36 Lieven Saerens, *De jodenjagers van de Vlaamse SS. Gewone Vlamingen?*, 2008 - zie ook: www.cegesoma.be/docs/media/chtp_beg/chtp_16/chtp16_002_Saerens.pdf.
- 37 Net als Guillaume Van Gaever - zie hoger - is Jozef Troch overleden in de kampen. Over Armand, zie dossier Armand Hansen - ARA/DAO PPE 33767.

- 38 Fragment uit een brief van Armand Hansen d.d. 19/10/1945 - zie dossier Armand Hansen - ARA/DAO d021556.
- 39 Het DAO-dossier van Robert Hansen vermeldt zijn lidmaatschap van de Witte Brigade.
- 40 Gesprek op 19/08/2023 met kleinzoon Robert Hansen Jr.
- 41 François was dan 29 jaar en kwam in kamp Blumenthal terecht. Hij overleed ook in de kampen. Zie de brief van Mevr. Gogo, november 1945, dus een half jaar na haar terugkeer uit Ravensbrück, in dossier Leon De Block - ARA/DAO - d50569.
- 42 Maria en Leon waren beiden blijkbaar zowel lid van de Witte Brigade, als van het Geheim Leger.
- 43 Dossier van Frans De Roeck - ARA/DAO - d021247.
- 44 De opmerking 'Polit. Belgier' komt uit een Duitse nota na de aanhouding van Jean - dossier Verstraeten - ARA/DAO - d73.096. Het lidmaatschap van Jean staat ook vermeld op www.Antwerpenherdenkt.be.
- 45 Getuigenis april-mei 2024 van Guy Patteet, kleinzoon van Henri Verstraeten (1903 - 1971) en zoon van diens dochter Yvonne.
- 46 Zie hoofdstuk 14.
- 47 Zie www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/geheim-leger-het.html en nl.wikipedia.org/wiki/Geheim_Leger# en Ruud Martens, *Mendel, Martha, Louis en Frans. Het Joodse oorlogsverleden van Heide en het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog in Kalmthout*, 2023 (onuitgegeven), p. 28. Ook volgens Martens gebruikt men doorgaans de naam Geheim Leger, al verandert de naam van Belgisch Legioen officieel pas op 01/06/1944. Niettemin zijn sommigen ook om daden voor 01/06/1944 door de Belgische overheid erkend als lid van het Geheim Leger en staat een vroegere datum voor de naamsverandering ook in meerdere erkenningsdossiers. In de literatuur wordt het GL vaak geciteerd als A.S., naar de initialen van haar Franstalige benaming Armée Secrète.
- 48 Frank Seberechts, *Vechten voor de vrede*, p. 24.
- 49 Getuigenis van Eugeen Heuten, GL, in Luc Gorselé, *Antwerpen 50 jaar bevrijd. 1944-1994*, 1994, p. 53.
- 50 Dossier Pierre Verbruggen - ARA/DAO PP 65.031.
- 51 Over de verschillende statuten, zie hoofdstuk 17.
- 52 Vonnis in beroep 09/05/1953, na controle van de dossierstukken. Andere argumenten worden niet vermeld, ook al bestaat er een tijdens de bezetting opgesteld dossier, waarin de drie mannen waarmee hij gearresteerd was, uiteraard "bandieten" worden genoemd, en dat vermeldt dat ze ook een overval zouden hebben gepleegd op een likeur handelaar te Deurne. Daar zouden ze "geldkisten gevuld met aandelen ontvreemd hebben en tevergeefs getracht om die van de hand te doen, en bij een overval op een boerenhoeve te Zoersel roofden ze ook juwelen ter waarde van 25.000 Fr."
- Zelf konden wij natuurlijk ook niet uitmaken of deze laatste beweringen in een dossier opge-
maakt door de nazi's, kloppen en zo ja, of het dan misschien om een opdracht van het verzet
ging, dat geld zocht om onderduikers te ondersteunen? Uit andere bronnen weten we dat de
leider van zijn groep, de op 06/10/1943 gefusilleerde Lierse verzetsman Jules Draeyers, is
moeten onderduiken na de sabotage van spoorlijnen in Kapelle-op-den-Bos en Kalmthout. Hij
deed dat immers in het gezin van Staf Van Boeckel uit Lier, en deze laatste kwam hiervoor,
samen met zijn vader tot het einde van de oorlog in de concentratiekampen terecht waar hij
zwaar werd gemarteld. Daarover getuigen zijn kleinzoons, Stijn en Bart Peeters, onder meer
in een artikel in De Standaard, *Het geheim van Pappie....* Zie: www.standaard.be/cnt/sq1m5fod
en affverzet.wordpress.com/2021/07/01/grootvader-bart-peeters-in-verzet-tegen-de-nazis.

Over Jules zelf: zie: nl.wikipedia.org/wiki/Jules_Draeyers en *Systematiek en willekeur, Het verhaal van de politieke gevangenen uit het arrondissement Mechelen*, Patrick Moreau, EPO, 2004, via www.getuigen.be/Getuigenis/3den/Moreau-Patrick/tkst.htm#Bijlage%20II.

- 53 Verklaringen in het dossier Henri Van Soom, ARA/DAO - PP 4557/315 van NKB-Majoor Oste die zich "Bevelhebber der Provincie Antwerpen" noemde, augustus 1945, en Valère Van Der Meulen, juli 1948.
- 54 "Samen met de weduwes Suwanet en Verdurme, wonend in Ekeren".
- 55 M. Vanhaelewyn, *De laatste salvo's. Het verhaal van 242 vergeten executies in België (1944-1950)*, 2016, en E. Rezsöhazy e.a., *De laatste 242. De terechtstelling van collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog*, Tielt, 2023. Het klopt dat er in Nederland en Frankrijk relatief veel minder doodstraffen zijn uitgesproken, maar van die ter dood veroordeelden zijn in beide buurlanden wel grotere percentages effectief terechtgesteld: 11,3% in Frankrijk en 25,3% in Nederland.
In België zijn 53.005 collaborateurs gestraft, waarbij 2.940 ter dood veroordeelden. Van de laatsten is de straf slechts uitgevoerd in 242 gevallen, onder wie 110 Nederlandstaligen. Van die 242 waren er slechts 19 bij wie verklikking het enige strafbare feit was, want meestal leidde die beschuldiging niet tot de doodstraf. De eerste twee werden al geëxecuteerd in november 1944. Tot aan de Duitse capitulatie (8 mei 1945) volgden er nog 23. Eind 1945 stond de teller op 71 executies en eind 1948 op 210. In 1949 werden nog 10 Franstaligen en 1 Nederlandstalige terechtgesteld en in 1950 nog één Duitser, namelijk Philipp Schmitt, de SS-kampcommandant van Breendonk. Toen die in augustus in Antwerpen werd doodgeschoten, waren er bij Justitie nog 200 doodvonnissen in beraad, maar geen enkel daarvan is uitgevoerd.
- 56 Dat staat zo in de naoorlogse Herinneringsbrochure.
- 57 Verklaring opgetekend in februari 1949 - dossier Frederik Symoens - ARA/DAO RC AD 736979/1001. Het niet uitgevoerde doodvonnis over G. Hol dateert van juli 1947.
- 58 Dossier Jozef Dierckx, PP_AD 1520/5684.
- 59 Emma Verbert vernam de ware toedracht pas na de bevrijding uit de mond van William Gris-ar. Haar verklaring is opgetekend in april 1949.

Vlak voor de bevrijding van september 1944

13

NOG VEERTIEN SCHEEPS- HERSTELLERS GEDEPORTEERD

Alle sloopsherstellers die tussen september 1943 en juli 1944 zijn aangehouden, komen - ongeacht de verzetsorganisatie waarvan ze lid waren - enkele weken in de gevangenis van Antwerpen, Breendonk of Sint-Gillis terecht. Allicht worden ze daar mishandeld en misschien zelfs gefolterd om bekentenissen af te dwingen. Nadien worden ze vanaf mei 1944 als dwangarbeider weggevoerd naar een of ander Duits concentratiekamp. In feite zijn dat industriële slavenkampen waar ze - terwijl de inkomsten naar de nazi's gaan - moeten werken tot de dood. Wie niet sterft in de kampen, komt om tijdens een van de afschuwelijke dodenmarsen, een wanhoopspoging waarmee vooral de Duitse SS haar misdaden tegen mei 1945 probeert te verdoezelen. Ondertussen is Antwerpen al van begin september 1944 bevrijd. Omdat het verdere verloop van hun parcours niets meer te maken heeft met de organisatie waarvoor ze opkomen, vermelden we vooral het kamp waar

ze terechtkomen, en op één uitzondering na, ook overleden zijn.

SLECHTS EEN VAN DIE VEERTIEN SCHEEPSHERSTELLERS OVERLEEFT

De enige van de veertien in 1944 weggevoerde sloopsherstellers die levend terugkeert is Armand Hansen, lid van de Witte Brigade. Op 5 mei 1944 is hij als eerste van de in 1943 en 1944 aangehouden sloopsherstellers op de trein gezet, en via het strafkamp Gross-Strelitz, nog dezelfde dag naar Gross-Rosen getransporteerd. Hij doorstaat er tot 22 december 1944 het zware regime waarvan gezegd wordt dat men dit hooguit negentig dagen kan overleven. Vervolgens maakt hij kennis met de kampen Neubrandenburg, Sachsenhausen en Neuengamme, een kamp ten zuidoosten van

Hamburg, tot dit laatste tussen 20 en 23 april 1944 door het Sovjetleger wordt bevrijd. Zoals we verder zullen zien, overleeft zijn broer Robert zijn verblijf in kamp Buchenwald niet. Armand haalt het einde van de oorlog wel, en ook zijn echtgenote Eveliene Spies overleeft haar gevangenschap in het vrouwenkamp Ravensbrück.¹

Neuengamme is ook de bestemming van drie shopmannen die nog op het einde van augustus 1944, dus echt vlak voor de bevrijding, op de trein naar Duitsland zijn gezet. Karel Verbeeck en Gerard Gogo arriveren er op 29 of 30 augustus 1944. Over Karel is nog bekend dat hij op 26 november wegens bronchitis opgenomen is in de ziekenzaal van het kamp. Hij overlijdt aan longoedeem op 15 januari 1945. Hij is dan 40 jaar oud.²

Gerard Gogo komt tegen het einde van de oorlog terecht in een buitenkamp van Neuengamme, Blumenthal en/of wellicht kamp Bahrsplate, nabij Bremen aan de Weser. De nazi's hebben er een grote scheepswerf opgericht om onderzeeërs te bouwen. In de chaos rond de ontruiming van dat kamp belandt hij, vermoedelijk in de buurt van Lübeck, met honderden anderen op een schip, de Athéna. De bedoeling van de nazi's is onduidelijk. Willen ze hen naar Zweden voeren? Allicht niet, waarschijnlijk willen ze de boot met zijn opvarenden gewoon laten zinken,³ maar lukt hen dat niet meer. Het is dan ook extra tragisch dat het schip vergaat als... Britse jachtbommenwerpers het op 3 mei 1945 per vergissing beschieten, en dan nog op een dag waarop de oorlog voor de Duitsers eigenlijk al voorbij is, want Hitler heeft zich op 30 april in zijn bunker in Berlijn door het hoofd geschoten...

Ook Jozef Dierckx, of 'Lange Jef van Beliard', zit op het laatste transport vóór het einde van de bezetting. Die trein brengt op 31 augustus 1944, vier dagen voor de bevrijding van de stad, nog een aantal veroordeelde verzetslieden naar Duitsland vanuit de toenmalige Ooststatie op

de Plantin en Moretuslei. Volgens de amper 18-jarige Felicien De Mond, die ook op die trein zit en de kampen overleeft, arriveert het konvooi vermoedelijk op 3 september in Neuengamme. Hij vervolgt: *"Ik heb daarna nog ongeveer veertien dagen omgang gehad met Dierckx tot wij in verschillende arbeidscommando's ingedeeld werden, maar heb dan alle contact met hem verloren. Het enige wat ik verder nog weet is dat hij in een uitzonderlijk slechte lichamelijke toestand in Neuengamme is aangekomen."*⁴

Felicien is dus niet verwonderd achteraf te vernemen dat Jozef de kampen niet overleefd heeft, maar toch heeft de communistische scheepshersteller het nog enkele maanden langer volgehouden dan deze getuige verwacht had. Ook Jozef is immers nog naar buitenkamp Blumenthal overgeplaatst. Over hoe en wanneer hij uiteindelijk sterft, blijft zijn weduwe en familie heel lang in het ongewisse. Pas in januari 1948 krijgen ze een brief met een uitgebreide getuigenis van een andere teruggekeerde medegevangene, Désiré Achten, die zopas de identiteit achterhaald heeft van de man die hij als 'Lange Jef' had leren kennen. Volgend Désiré, in de spelling van toen, zaten ze samen in *"het Lager Blumenthal: hij in blok H en ik in blok 3. Wij zijn ook samen naar de scheepswerf gezonden om er dagelijks twaalf uren dwangarbeid te vervullen. Uwen man hield zich goed maar begon in februari te verzwakken en moest einde februari naar het revier of de ziekenzaal overgebracht worden. Na een tijd kwam hij eruit, wat een mirakel was, en bleef in het kamp."* Ook Jozef sterft daarna echter in een dodenmars: *"Op 8 april vertrok hij met ons allen voor de eerste rit van onze aftocht, maar hij bracht het niet verder dan het einde der eerste etappe, Bremen-Farge. Als wij op 9 april 1945 rond den middag van deze plaats vertrokken, was hij niet meer in staat om nog mede te kunnen. Ik ben ervan overtuigd dat hij daar zeer spoedig overleden is."*⁵

PETRUS MERTENS STERFT IN GROSS-ROSEN

Petrus Mertens, lid van de Witte Brigade, wordt in april 1944 met een 100-tal lotgenoten veroordeeld tot wegvoering naar Duitsland.⁶ Op 24 mei komt hij aan in het kamp Gross-Strelitz, vanwaar hij op 30 oktober - vermoedelijk samen met zijn zoon - overgebracht wordt naar Gross-Rosen, een Nacht und Nebel-werkkamp gelegen in het huidige Polen, dat te vergelijken is met dat van Gusen.⁷ Enkele maanden later overlijdt hij, twee dagen na de evacuatie van het kamp door de Duitsers, door ontbering in de trein tussen Gross-Rosen en Dora. Het is dan 10 februari 1945. Zijn zoon Pierre komt amper twee weken na zijn vader op 23 februari om in een bombardement van een van de subkampen van Buchenwald. Schoonzoon Guillaume Gommers, sterft in Nordhausen op 4 maart 1945.⁸

Dochter Anna Mertens en schoondochter Fieke Van Gaever komen na mei 1945 wel levend terug uit Duitsland.⁹ Fieke, die pas tijdens haar gevangenschap ontdekt had dat ze zwanger is, is in augustus 1944 in het concentratiekamp van Gross-Strehlitz in Polen, zelfs moeder geworden van het kleinkind van Petrus, Jean-Pierre. Onderweg in Duitsland heeft zij haar later overleden verloofde Pierre Mertens, de vader van hun kind, nog ontmoet in Gross-Rosen, maar de baby zal zijn vader dus nooit kennen. Als ondertussen 21-jarige komt ze, na een maandenlange naoorlogse zwerftocht door Oost-Europa, pas in juli 1945 terug thuis, en ook haar vader heeft dus het kampleven niet overleefd. Thuis vindt ze wel haar moeder terug. In het neergeschreven relaas over haar verzet en gevangenschap vertelt Fieke dat haar zoontje schrok toen hij enkele dagen thuis was en zijn spiegelbeeld zag, want een spiegel had hij nog nooit gezien, en misschien nog erger, ook nog nooit een ander kindje... Toch is ze al blij dat

ze niet in Ravensbrück gezeten heeft zoals haar moeder, want die vertelt haar dat pasgeboren baby's daar dadelijk werden vermoord en gecremeerd. In haar geval heeft onder meer Joseph Arnolds uit Luik geholpen met de baby. Zij is hem dankbaar en hij wil met haar trouwen, en zelfs haar zoontje als het zijne erkennen. Zo krijgt de kleine Jean-Pierre de naam van zijn stiefvader, en gaat de kleinzoon van Petrus Mertens voortaan als Arnolds door het leven...¹⁰

Fieke Van Gaever met zoontje Jean-Pierre Arnolds, in feite het kind van Pierre Mertens, de zoon van de scheepshersteller Petrus Mertens. Vader en grootvader zijn omgekomen in de kampen. Archief Jean-Pierre Arnolds.

BUCHENWALD, MITTELBAU-DORA EN DODENMARSEN

Frederik Simoens, de man die in juni 1944 samen met zijn zoon een trein overvallen heeft, wordt naar verluidt al op 30 augustus 1944 doodgemarteld in Buchenwald.¹¹ Hij is dan 46 jaar. Ook Robert Hansen komt daar na een verblijf in de Begijnenstraat op 8 augustus 1944, een kleine maand voor de bevrijding van Antwerpen, terecht. Zijn overlijden is officieel genoteerd tussen 15 maart en eind juni 1945, maar in 1948 duiken er ook berichten op van het Belgische Rode Kruis die stellen dat hij mogelijk gestorven is van hoge koorts op 11 april, ofwel tijdens een van de beruchte dodenmarsen vanuit Buchenwald op 8 mei 1945. Hij is dan in ieder geval maar 40 jaar oud.¹²

Verder naar Mittelbau-Dora

Naar schatting 1.400 Belgen zullen hun verblijf in het Mittelbau-Dora en zijn talrijke bijkampen niet overleven. De gevangenen moeten er in ondergrondse fabrieken V-bommen produceren die de nazi's nota bene ook op Antwerpen en dus zelfs op hun eigen vrienden en familie afschieten.¹³ Ook de 23-jarige scheepshersteller Henri Van Soom, lid van de NKB en van het GL, die in mei 1944 aankomt in Buchenwald¹⁴ en enkele weken later in Mittelbau-Dora, overleeft het niet. Op 25 augustus kan hij nog een kaartje naar huis sturen. Zoals andere post is het zogenaamd verstuurd vanuit het verder gelegen plaatsje Sangerhausen, een trucje van de nazi's om te verhinderen dat het thuisfront lucht krijgt van het bestaan van de geheime bouwplaats van de V-bommen.¹⁵ Henri sterft er op 19 januari 1945 in buitenkamp Ellrich. Tussen zijn aanhouding en zijn overlijden door uitputting, verstrijken een kleine 10 maanden.¹⁶

De zoon van Frederik, Désiré Symoens is in januari 1949 nog altijd vermist. Pas later verneemt de familie dat ook hij van Buchenwald overgebracht is naar Mittelbau-Dora en daar stierf op 11 maart 1945. De dan nog maar 21-jarige Désiré was getrouwd met Caroline Lauwers en had één kind.¹⁷

Albert Malfait is de eerste die op transport naar Buchenwald wordt gezet. Na meer dan zeven maanden in Belgische gevangnissen, vertrekt de trein tussen 6 en 8 mei 1944, maar al op 23 mei is ook hij overgebracht naar Mittelbau-Dora. Albert komt in december 1944 terecht in buitenkamp Harzungen, een kamp met overwegend Russische, Poolse en Franse politieke gevangenen die men onder meer aan het werk zet in tunnels voor de productie van Junkers Flugzeug- und Motorenwerke.¹⁸ De omstandigheden zijn er volgens medegevangene Pierre Coeck, een politieagent die net als Albert lid is van de Witte Brigade, extreem hard: "Wij hadden honger maar geen voedsel en buikloop. Bij velen begon het vlees op sommige plaatsen te rotten. Er was geen verzorging. Pijn en stank van de open wonden waren vaak de enige verdovingsmiddelen."¹⁹ Ook Albert komt daar trouwens een tijd in een ziekenbarak terecht. De laatste die hem in maart 1945 ziet en daarover na zijn terugkeer getuigt, is Jan Cools, een verzetsman uit Wuustwezel.

Tegen april 1945 rukken de geallieerden ook op in Duitsland, waarop de kampleiding besluit om Harzungen te ontruimen. Ze dwingen Albert om samen met honderden anderen op te stappen in een dodenmars naar een ander bijkamp, Ellrich in Juliushütte. Pas in 1951 wordt officieel vastgelegd dat hij tussen 26 maart en 1 juni overleden is, zogenaamd tussen Harzungen en Ellrich, maar volgens medegevangene Jan Cools is hij in maart 1945 in Ellrich nog in leven.²⁰ De periode tussen 26 maart en 1 juni is natuurlijk ruim. Allicht sterft hij voor 7 april 1945, want dan wordt ook bijkamp Ellrich geëvacueerd.²¹

Ondertussen is ook de vrouw van Albert, Joanna Saelen op 15 januari 1945 overleden in de Duinstraat in Antwerpen bij de inslag van een V-bom.²² Als ook de papa niet weerkeert uit de kampen en het 7-jarig dochtertje Jenny verweesd achterblijft, beslist collega Jos Theunis, bij Mercantile lid van het SSK en de Witte Brigade, om voogd te worden van het 7-jarig kind. De juridische bevestiging volgt in 1951.²³ Later trouwt Jenny met een Amerikaan met wie ze in de jaren '80 Mercantile terug komt bezoeken, en een gedenksteentje voor haar vader achterlaat aan het herdenkingspaneel voor de gevallen nazislachtoffers in de refter.

Dodenmarsen naar Tsjechië²⁴

Bij de uitgave van de naoorlogse brochure van de scheepsherstellere in 1946 heeft niemand nog iets vernomen over de veertigjarige meester-gast bij Mercantile, Frans De Roeck. Ondertussen weten we dat ook hij vanaf begin september 1944 als nr. 75.663 in Buchenwald zit en vandaar in een nieuw bijkamp, Berga am der Elster, terecht komt.²⁵ De nazi's openen het bijkamp nog in november 1944 als onderdeel van hun geheime plan om bruinkool om te zetten in brandstof voor onder meer tanks en

vliegtuigen. Daarnaast moeten de gevangenen zeventien erg diepe tunnels graven voor een ondergrondse munitiefabriek. Velen sterven na ongevallen, afranselingen en/of longziekte als gevolg van het stof bij het werken met explosieven. Gezien het doel, 'Vernichtung durch Arbeit', is niet alleen het werk onmenselijk, maar zijn ook de leefomstandigheden erbarmelijk en is er niet genoeg eten voor de gevangenen.

Net als elders willen de nazi's in april 1945, als hun nederlaag echt in zicht is, echter verhinderen dat de oprukkende geallieerden gevangenen bevrijden die hierover kunnen getuigen. Tussen 10 en 12 april 1944 beveelt de SS de gevangenen, onder wie Frans, rijen van vijf te vormen, hun dekens en kommen mee te brengen en te voet te vertrekken.²⁶ In het Erzgebirge moeten de uitgeputte gevangenen over hoogtes van meer dan 1.200 meter geraken. Vooral de slotklim van Golden Höhe, of Zlaty Kopec in Tsjechië, naar een punt ergens tussen Schmiedeberg en Oberhals, is uiterst zwaar. Behalve misschien enkelen die toch nog konden vluchten, sterft 95% van de uitgeputte gevangenen.

Uiteindelijk arriveren in een sneeuwstorm op 21 april 1945 slechts 850 mensen. Ook voor Frans blijkt het de klim teveel. Samen met vijf andere mannen uit het Antwerpse wordt hij 's

Gedenksteentje van Jennie Malfait, voor haar in Ellrich overleden vader Albert, geplaatst in de kantine van het toenmalige Mercantile. Archief Michel Moorkens.

nachts achtergelaten in de koude bossen. Zij zijn volgens een document “*waarschijnlijk geëxecuteerd (schoten)*” op 20 april 1945.²⁷ Frans is dan 42 jaar.

Fons Spillemaeckers, Leon De Block en Jean Verstraeten zijn in april 1945 ook geëvacueerd richting Tsjechië, maar vanuit Buchenwald zelf. Ook zij komen daarbij al na enkele dagen om het leven. Fons Spillemaeckers, die eerst vijf maanden in Antwerpen is opgesloten, is op 15 juni 1944 overgeplaatst naar Sint-Gillis. Drie dagen later wordt hij weggevoerd naar een gevangenis in Waldheim, ten noordoosten van de Saksische stad Chemnitz.²⁸ Vervolgens belandt hij in maart 1945 dus in Buchenwald. Als de nazi's dat kampencomplex een maand later ontruimen bij het naderen van de geallieerden, is hij daar echter niet meer aanwezig, want ook uit het hoofdkamp zijn dan al dodenmarsen in verschillende richtingen gestart. Zo moeten 15.000 mensen in zuidoostelijke richting naar Theresienstadt, nu in Tsjechië, een afstand van 160 km. Die tocht overleeft Fons niet: hij sterft op 24 april 1945 door uitputting in het plaatsje Wetterfeld, een gehucht van de huidige stad Roden, vlak bij de Tsjechische grens. Hij is dan 53 jaar, en laat een echtgenote, Antoinette Fontyn en een dochter Angelica achter.

Pas begin jaren '50 krijgt de familie van Fons bericht dat zijn stoffelijk overschot gevonden is en overgebracht zal worden naar België. Hij blijkt enkele uren voor de aankomst van een Amerikaanse pantserdivisie in Wetterfeld te zijn neergeschoten en begraven in de voortuin van een boerderij in de buurt en is later herbegraven in het kerkhof van Wetterfeld. Vele jaren later, in september 2015, plaatst de gemeente een monument dat herdenkt dat in de ochtend van 23 april 1945, “*auf der Marsch vom KZ-Lager Flossenbürg in den Süden, 50 Gefangene von Angehörigen der SS erschossen sind*”.²⁹

Net als Frans De Roeck sterft Jean Verstraeten, timmerman bij Mercantile, lid van de Witte

Brigade, op 28 april 1945 in het Ertsgebergte.³⁰ Hij is dan 31 jaar. Ook over hem leeft de familie bij het verschijnen van de brochure over de gevallen scheepsherstellers uit 1946 in het ongewisse over zijn lot. Men publiceert dat hij afgevoerd is naar een “*onbekend concentratiekamp, ergens in Duitsland. Sindsdien zijn wij totaal zonder nieuws van deze kameraad*”. Pas later blijkt dat hij samen met zijn broer Leon Verstraeten, de kapper, die in tegenstelling tot Jean wél overleeft, in Buchenwald is terechtgekomen.³¹ In 1948 meldt een Franstalige onderzoeksfiets dat Jean gestorven is tijdens de meer dan 300 kilometer lange dodenmars van Buchenwald naar Theresienstadt. Dat gebeurt in een klein dorp, Horni Halže (Tsjechisch) of Oberhals in het Duits, onderdeel van de gemeente Měděnec, op een hoogte van ongeveer 880 meter. Tegen dan is het dorp totaal verlaten. De Duitse inwoners zijn verdreven, en met hen zijn ook alle documenten verdwenen.³²

Leon De Block, de schoonbroer van Gerard Gogo, beiden lid van de Witte Brigade, zit eveneens op het transport van 10 augustus 1944 richting Buchenwald. De redelijk kleine 50-jarige blonde man van 159 cm en 57 kg, is tot zijn aankomst daar nooit ernstig ziek; hij is alleen slechthorend. Tekenend voor de naoorlogse, wreedaardige verwarring en onzekerheid is dat de dochter, de echtgenote en de collega's van Leon, bij het opmaken van de brochure over de scheepsherstellers met advertenties in 1946 alleen weten dat hij na zijn aanhouding en deportatie “*ergens in Duitsland*” verdwenen is. Pas in 1954 getuigt een medegevangene dat ook Leon op een onbekende dag in april of mei 1945 tijdens een van de dodenmarsen vanuit Buchenwald richting Tsjechië is gestorven.³³ Volgens het namenproject.antwerpenherdenkt.be zou dat al in Weimar zelf geweest zijn, dus nog in de gemeente waar Buchenwald lag...

OMGEKOMEN LEDEN VAN DE WITTE BRIGADE BIJ DE SCHEEPSHERSTELLERS

ALBERT MALFAIT

timmerman bij Mercantile

- Lid Witte Brigade
- Aangehouden 29/09/1943
- Buchenwald, Mittelbau-Dora, bijkamp Harzungen, van uitputting
- Overleden tussen 26/03 en 04/04/1945 tijdens dodenmars naar bijkamp Elrich, dan 33 jaar

PETRUS MERTENS

autovoerder bij Beliard

- Lid Witte Brigade.
- Aangehouden 27/11/1943
- Begijnenstraat, St.-Gillis Brussel, Keulen, Gross-Steliz (Polen), Gross-Rosen
- Overleden op 10/02/1945 door ontbering op de trein van Gross-Rosen naar Dora, dan 47 jaar

ALFONS SPILLEMAECKERS

scheepsmekaniker bij Mercantile

- Lid Witte Brigade
- Aangehouden 15/01/1944
- Begijnenstraat, St.-Gillis Brussel, Waldheim, Buchenwald, Flossenbürg
- Overleden tijdens dodenmars richting Tsjechië op 25/04/1945, dan 53 jaar

GERARD GOGO

arbeider bij Mercantile

- Financieel beheerder Witte Brigade
- Aangehouden 29/06/1944, samen met verschillende familieleden
- Begijnenstraat, buitenkamp van Neuengamme (Blumenthal en/of wellicht kamp Bahrsplate)
- Overleden in Lübeck op de boot Athéna op 03/05/1945, dan 37 jaar

LEON DE BLOCK

galvaniseur bij Mercantile

- Lid Witte Brigade & Geheim Leger, samen met schoonbroer Gerard Gogo en ander familielid François Hellemans
- Aangehouden 29/06/1944
- Begijnenstraat, Buchenwald
- Overleden in april of mei 1945 tijdens een dodenmars, dan 50 jaar

ROBERT HANSEN

timmerman bij Mercantile

- Lid Witte Brigade
- Aangehouden 07/07/1944
- Begijnenstraat, SIPO-SD Brussel, gevangenis Waldheim, Buchenwald
- Overleden tussen 15/03 en 30/06/1945. Allicht op 11/04 door hoge koorts of op 08/05/1945 tijdens een dodenmars, dan 40 jaar
- Broer van Armand Hansen, die de kampen overleeft

FRANS DE ROECK

chargeman bij Mercantile

- Lid Witte Brigade
- Aangehouden 07/07/1944
- IPO-SD Brussel, Waldheim, Buchenwald, Berga an der Elster
- Overleden in Golden Höhe (CZ) op 20/04/1945, wellicht geëxecuteerd tijdens een dodenmars vanuit Berga, dan 42 jaar

JEAN VERSTRAETEN

timmerman bij Mercantile

- Lid Witte Brigade
- Aangehouden 07/07/1944
- SIPO-SD Brussel, Waldheim, Buchenwald
- Overleden in Horni Halže (Tsjechië) op 28/04/1945 tijdens een dodenmars, dan 31 jaar

**NET VOOR DE BEVRIJDING OOK NOG ENKELE LEDEN
VAN HET ONAFHANKELIJKSFRONT AANGEHOUDEN**

**KAREL
VERBEECK**

bediende bij Mercantile

- Lid OF
- Aangehouden 19/06/1944
- Begijnenstraat, Neuengamme
- Overleden ten gevolge van longoedeem op 15/01/1945, dan 40 jaar

**JOZEF
DIERCKX**

paswerker bij Beliard

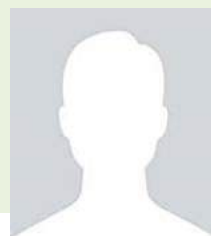
- Lid SSK, OF, KPB & GL
- Aangehouden 30/06/1944
- Begijnenstraat, Neuengamme, Blumenthal
- Overleden in Bremen-Farge na 09/04/1945 tijdens een dodenmars, dan 37 jaar

**FREDERIK
SYMOENS**

draaiier bij Beliard

- Lid van OF en misschien NKB
- Aangehouden 20/06/1944
- Begijnenstraat, SIPO-SD Brussel, Waldheim, Buchenwald
- Doodgemarteld op 30/08/1944, dan 46 jaar

**DÉSIRÉ
SYMOENS**

werkzaam bij Beliard

- Lid OF en NKB
- Aangehouden 20/06/1944
- Begijnenstraat, SIPO-SD Brussel, Waldheim, Buchenwald, Mittelbau-Dora
- Overleden op 11/03/1945, dan 21 jaar

LID NATIONALE KONINKLIJKE BEWEGING

HENRI VAN SOOM

bediende bij Mercantile

- Lid NKB & GL
- Aangehouden 28/03/1944
- SIPO-SD Brussel,
Sangerhausen, Prolenz
Sachsen, Buchenwald,
Mittelbau-Dora, buitenkamp
Ellrich-Juliushütte en daar
door uitputting
- Overleden op 19/01/1945,
dan 23 jaar

Foto's archief Michel Moorkens.

Transportwagon en Oosstation. Collectie NMBS - Train World Heritage

VOETNOTEN HOOFDSTUK 13

- 1 Dossiers over Armand Hansen: ARA/DAO - d021556 en PPE 33767, aangevuld door gesprek met kleinzoon Robert Hansen jr. op 19/08/2023.
- 2 Dossier Karel Verbeeck - ARA/DAO d065407.
- 3 Zoals het ook de bedoeling zou geweest zijn met de gevangenen van Sachsenhausen (onder wie Jos Vermaesen en Victor Focquier) die op dodenmars naar Schwerin gezet zijn, zie hoofdstuk 11. Zie dossier Gerard Gogo - ARA/DAO - d43070.
- 4 Verklaring De Mond in oktober 1953 in dossier Jozef Dierckx, ARA/DAO - d62106.
- 5 Citaten uit de genoemde brief van Désiré Achten, in hetzelfde dossier van Jozef Dierckx.
- 6 Meer precies op 21/04/1944.
- 7 Zie: nl.wikipedia.org/wiki/Gro%C3%9F-Rosen.
- 8 Dossier Petrus Mertens - ARA/DAO - PP AD 3694.
- 9 Ook Anna is na haar terugkeer erkend als politiek gevangene. Ibidem.
- 10 De zoon van Anna, Jean Pierre Arnolds, heeft haar relaas ter beschikking gesteld van Michel Moorkens.
- 11 Zie de naoorlogse Herinneringsbrochure.
- 12 Document Begijnenstraat 1946 en toespraak John Huysmans bij het leggen van een struikelsteen op 10/12/2023. Zie ook dossier Robert Hansen - ARA/DAO - d05847.
- 13 nl.wikipedia.org/wiki/Mittelbau-Dora over het kamp Mittelbau-Dora met als bijkampen Ellrich, Blankenburg, Harzungen en vele andere. Zie ook Pieter Serrien, *Elke dag angst*, 2016 en pieterserrien.be/2016/09/04/herdenking-3september-v-bommen.
- 14 Op 15 of 22 mei 1944 volgens een document in het dossier Henri Van Soom - ARA/DAO PP 4557/3150.
- 15 www.concentratiekampen.eu/brieven/brieven-uit-dora-mittelbau.
- 16 Geverifieerd door de stad Antwerpen - FelixArchief.
- 17 Zoals bleek uit een document uit 1952, ondertekend door Désiré's weduwe in het dossier Désiré Symoens.
- 18 In gebruik vanaf 01/03/1944 tot 04/04/1945. Zie www.oorlogsbronnen.nl/thema/Harzungen
- 19 Zie www.antwerpenherdenkt.be/oorlogsgetuigen/pierre-coeck-politieagent-actief-bij-de-witte-brigade. Pierre tekende plannen van Groot-Antwerpen met daarop cruciale locaties, zoals antitankkanalen en fabrieken waar de Duitsers wapens produceerden.
- 20 Dossier Albert Malfait - ARA/DAO - d050389. De weduwe Malfait-Errebosch, de moeder van Albert, meldde in een aanvraag voor inlichtingen tot repatriëring dat het laatste bericht van haar vermiste zoon met stamnummer 48 777 door deze Cools overgemaakt was.
- 21 Nadat verscheidene gevangenen al geëvacueerd waren op 02/04/1945, vertrokken vanuit Ellrich twee treinkonvoeien op 04/04 en 07/04/1945. Zie hoofdstuk 'De evacuatie van Ellrich' in: Brigitte D'Haunaut en Christine Somerhausen, *Dora, 1943-1945*, EPO, 1992 via www.getuigen.be/Getuigenis/3den/d-Hainaut-Brigitte-Somerhausen-Christine/Nl/tkst.htm#Ellrich
- 22 Zie ook hoofdstuk 15.

- 23 Dossier Albert Malfait - ARA/DAO PP 11447/10156.
- 24 De beoogde bestemming van die tochten, Theresienstadt (Tsjechisch: Terezin), was gelegen in het huidige Tsjechië. Het vooroorlogse Tsjecho-Slowakije was in 1939 als het Protectoraat Bohemen en Moravië aangehecht door nazi-Duitsland.
- 25 Zie: en.wikipedia.org/wiki/Berga_concentration_camp.
- 26 Document "EVACUATION DE BERGA AM ELSTER".
- 27 Het vlak na de oorlog uitgegeven *Livre d'Or de la résistance Belge ...* vermeldt dat Frans overleden zou zijn in Karlsbad, maar dat is de dichtstbijzijnde stad in Tsjechië waar dit allicht geregistreerd werd; zie ook dossier Frans De Roeck - ARA/DAO - d021247.
- 28 Waar hij verbleef tot 15 maart 1945 - dossier Fons Spillemaeckers - ARA/DAO - d013883.
- 29 www.armedconflicts.com/16098-The-Nameless-Dead-of-Wetterfeld-The-Bloody-Spring-of-1945-in-Bavaria.
- 30 Zie dossier Jean Verstraeten (ARA/DAO d73096) en namenproject www.Antwerpenherdenkt.be.
- 31 Zie www.arolsen-archives.org. Aan hun kampnummers, resp. 75669 en 75670, is te zien dat beide broers hier tezamen zijn gearriveerd.
- 32 Na het einde van de oorlog is de Duitse minderheid tot in november 1946 uit Tsjecho-Slowakije verjaagd en gedeporteerd. In de lente en zomer van 1945 ging het deels om etnische zuiveringen, op sommige plaatsen gepaard met gewelddadige excessen, waaronder moordpartijen op Duitse burgers, maar ook daarna steunde een hele serie wetten en besluiten de verwijdering. Volgens latere schattingen van de Tsjecho-Slowaakse autoriteiten bedroeg het aantal ballingen tegen eind 1945 tussen de 800.000 en maximaal een miljoen Duitsers. Alleen al bij de deportaties uit Noord-Moravië en Tsjechisch Sudeten-Silezië kwamen ook 19.000 tot 30.000 Duitsers om.
- Zie cs.wikipedia.org/wiki/Vys%C3%ADlen%C3%ADN%C4%9Bmc%C5%AF_z_%C4%8Ceskoslovenska (met Nederlandse vertaling).
- 33 Dossier Leon De Block - ARA/DAO d50569. Verklaring van een zekere Louis Hapers (opgetekend in juli 1954): "Ik heb de genaamde De Block Leon (...) leren kennen in het concentratiekamp van Buchenwald in Duitsland in 1944. Ik kende hem ook van tevoren als een vriend van mijn overleden vader. (...) Bij het op transport stellen in april 1945 voor de aanrukkende geallieerde legers, is Leon bij een ander transport ingedeeld en ik heb hem daarna nooit meer teruggezien. Vermoedelijk is hij tijdens dit transport overleden."

4 september tot begin oktober 1944

14

DE KAPITALE BIJDRAGE VAN HET VERZET AAN DE BEVRIJDING VAN DE ANTWERPSE HAVEN

Tijdens de bevrijding nemen verschillende scheepsherstellers deel aan de strijd om de Antwerpse haven en randgemeenten. Daarbij sterven er nog vijf makkers.¹ Over het belang van hun offer stelt niemand minder dan generaal Eisenhower, de opperbevelhebber van de geallieerden in zijn rede voor het Amerikaans congres enkele maanden na de capitulatie van Duitsland op 8 mei 1945: *“De weerstand in Europa is als een boeket mooie bloemen, maar de mooiste bloem was de bevrijding van de stad Antwerpen met haar haven.”*² Als eerbetoon aan de rol van het Antwerpse verzet kan die uitspraak van een van de hoofdrolspelers in WO II natuurlijk tellen. De Antwerpse haven is inderdaad de enige grote Noordzeehaven, dan weliswaar al een wereldhaven, maar veel kleiner dan vandaag, die bijna ongeschonden in de handen van de geallieerden valt. Het strategisch belang voor het beslechten van de oorlog is voor

iedereen duidelijk. Daarom is ze al op 10 mei 1940 gebombardeerd, zowel door de Duitsers als door de Engelsen, en daarbij is ook Mercantile geraakt. In de volgende oorlogsjaren hebben de nazi's op persoonlijk bevel van Hitler, zowel de verdediging ervan georganiseerd, als de mogelijke vernietiging voorbereid. De toenmalige poldergebieden in de haven zijn onder water gezet, de haven zelf willen ze volstouwen met mijnen. Ze boren gaten in de kademuren om die te kunnen vullen met dynamiet. Na de landing van de geallieerden in Normandië in juni 1944 drijven ze die zomer de voorbereidende operaties nog op. Aan Liefkenshoek ligt ook een schip vol explosieven.³

Toch leidt het citaat ook tot een disclaimer: overwinningen hebben immers vele vaders. Wij vertellen hieronder het verhaal zoals wij het, op zoek naar de omstandigheden waarin de laatste vijf scheepsherstellers omgekomen zijn,

konden terugvinden. Uiteraard is dat niet het hele verhaal, en bovendien spreken de verhalen en (auto)biografieën elkaar over bepaalde feiten soms tegen.

VRAAG VANUIT LONDEN

Ook de Belgische regering in Londen beseft natuurlijk hoe belangrijk de Antwerpse haven kan worden voor de geallieerden als die van de Franse stranden zouden optrekken naar Berlijn. Vandaar dat ze begin 1944 dus de agenten Philippe de Liedekerke, alias ‘Claudius’, en André Wendelen, alias ‘Tybalt’ of ‘Hector’, parachuteren om hier contact te leggen met het verzet. Ook de Britse SOE, de Special Operations Executive, een geheime dienst die overal in Europa sabotage- en verzetsacties onderneemt en steunt, vraagt daarbij uitdrukkelijk aan het Antwerpse verzet om de vernieling van de haven door de bezetter te verhinderen, en ervoor proberen te zorgen dat de geallieerden ze bij de bevrijding zo intact mogelijk in handen krijgen.⁴

Dat het verzet daar in 1944 ook in zal slagen, is omdat de diverse bewegingen over leden beschikken die in de haven werken.⁵ Zoals we gezien hebben, bezorgen leden van de Witte Brigade en van het OF, de regering in Londen inlichtingen over de haveninstallaties via de netwerken Luc, Zero en Bravery.⁶ In de weken voor de bevrijding wordt de elektrische stroomvoorziening ontregeld en installaties in de tunnels onklaar gemaakt. Ook het GL, de verzetsorganisatie die vooral ex-militairen en soldaten groepeert, schiet rond die tijd in en rondom de haven in actie. Vanaf juni 1944 voeren ze in heel de provincie tientallen sabotage-acties uit, op het wegen-, spoor- en telefoonnetwerk, maar ook op vijandelijke of collaborerende bevoorradingsposten en industriële vestigingen, of zelfs boten.

Ten slotte is ook de NKB van Eugène Colson, alias ‘Kapitein Harry’, meer dan voorbereid. Voor de oorlog was hij kapitein van een vrachtschip, hij kent de haven als zijn broekzak, heeft er vele contacten, en via zijn job als elektricien bij Stevens Electro vindt hij ook medestanders bij de scheepsherstellers van Guthrie & Murdoch en Mercantile. Al in november 1941 begint hij samen te werken met het netwerk Bravery. Daarna besluit Eugène om een gewapende weerstandsgroep op te richten om de haven te redden. Ondertussen klaagt de bezetter steen en been. Het havenpersoneel voert zijn werk niet correct uit, grondstoffen verdwijnen en regelrechte sabotage vertraagt nog steeds het werk, onder meer bij het herstel van schepen.⁷

Uiteindelijk stelt Londen Lt. Urbain Reniers, alias ‘Reaumur’, aan als algemeen commandant van het verzet in de haven.⁸ Als bevelhebber van het GL in de sector Antwerpen, is hij al in 1941 ondergedoken. Nu wordt zijn voornaamste opdracht de Duitsers beletten om de belangrijke haveninstallaties te vernietigen, voor of bij de bevrijding van de stad.

“Ook de Belgische regering in Londen beseft natuurlijk hoe belangrijk de Antwerpse haven kan worden voor de geallieerden.”

EUGÈNE COLSON EN DE NKB, DE NATIONALE KONINKLIJKE BEWEGING⁹

Lt. Reniers van het GL stelt Eugène Colson in september 1944 aan als leider van het verzet in de haven.¹⁰ ‘Kapitein Harry’ is immers een man die van vele markten thuis is. Zo laat hij in zijn levensverhaal optekenen dat hij in de grote staking van 1936 als matroos bevriend was met een vakbondssecretaris van de socialistische havenarbeidersbond, en verspreidt hij tijdens de oorlog telkens ook ongeveer 40 exemplaren van het clandestiene socialistische blad *De Werker*.¹¹ In november 1941 komt hij via een collega bij Stevens Electro echter terecht in de NKB, de Nationale Koninklijke Beweging,¹² een van de meest rechtse verzetsgroepen. Daar neemt hij zijn schuilnaam aan. Dat hij lid wordt van die groep berust volgens hem op toeval, en ook na de oorlog herhaalt hij dat zijn koningsgezinde houding hem niet belet om ook socialist te zijn.¹³

De NKB breidt zich in de loop van de oorlog uit over het Hageland, Limburg, Antwerpen en Brussel. Het gaat om een organisatie met een rechtse autoritaire signatuur, waarvan de eerste Antwerpse leidende kern in 1943 nochtans door de Duitsers wordt gearresteerd en terechtgesteld. Wanneer Colson in 1944 de leiding krijgt over hun verzetsgroep in de haven, en majoor Bauwens in de rest van de stad en de provincie, worden nogal wat koopvaardijofficieren, loodsen, personeelsleden van havendiensten en -politie, havenarbeiders en scheepsherstellers lid; clandestien en zonder het van elkaar te weten, net zoals

anderen actief zijn bij het OF, de Witte Brigade, of bij de Partizanen van de KPB. Ze kennen de haven goed en door de aard van hun werk zijn ze in staat om de activiteiten van de Duitsers goed gade te slaan. Zij beschikken ook over een zender en codes, observeren de toestand van de haven, de bewegingen, uitrusting en herstellingen aan Duitse oorlogsschepen en seinen dat door. Colson voert met andere NKB-leden ook sabotageacties uit en maakt plannen voor de bevrijding. Samen met anderen bedenkt hij bijvoorbeeld een systeem waarmee ze de stroom van Duits afweergeschut kunnen afbreken. Als dat inderdaad gebeurt op Duitse ‘voorpostboten’, omgebouwde vissersschepen die de kust bewaken, worden ze aangehouden, waarbij zijn vriend Pierre Desmedt gemarteld wordt, maar geen woord loslaat.¹⁵

Voor de bevrijding van de haven kan Eugène Colson tegen september 1944, ondanks de aanhoudingsgolf die de NKB in februari 1944 teistert, rekenen op een groep van ongeveer 600 man.¹⁶ Onder meer uit de dossiers van de betrokken scheepsherstellers blijkt wel dat sommige mannen via twee of meer groepen aan het verzet deelnemen...

HET COÖRDINATIECOMITÉ OPGERICHT TEGEN SEPTEMBER 1944

De geallieerden en de Belgische regering in Londen beseffen ook dat om de haven te redden samenwerking tussen alle clandestiene verzetsgroepen meer dan nodig zal zijn. Toch slaagt commandant Lt. Reniers er tussen juli en september 1944 pas na meerdere pogingen in om een Coördinatiecomité op te richten dat zijn GL verenigt met de ondertussen opgerichte PM (Patriottische Milities) van het OF en met de NKB. De bedoeling is om ook samen te werken met leden van de Witte Brigade, die na massale aanhoudingen weliswaar compleet uitgedund is,⁷ evenals met de overblijvende Partizanen van de KPB.

Tot welke verzetsgroepering iedereen oorspronkelijk behoorde, is vanaf dat moment dus allicht zelfs niet meer belangrijk. Het is wel zonneklaar dat de kennis en inzet van het verzet op het terrein essentieel is voor de Britse tanks en soldaten, maar ook dat iedereen samenwerkt, of men nu gerekruteerd is door het GL, het OF, de NKB, de Witte Brigade of Groep-G. De opdracht zal lukken omdat personeel uit het kantoor van de havenmeester, mannen van het loodswezen (Brabo), havenarbeiders en scheepsherstellers, de haven kennen en de Duitsers daar in de gaten kunnen houden. De enen tekenen en schetsen de plannen van de verdedigingswerken en duiden aan waar afweergeschut, kanonnen en prikkeldraadversperingen staan opgesteld. Anderen beschrijven de toestand van de vloot aan de kaai. Nog anderen zijn verantwoordelijk voor het observeren van vijandelijke activiteiten, troepenverplaatsingen en kantonnementen van de vijand. Op basis van alle verzamelde gegevens is door commandant Bouvois van het GL een strijdplan opgesteld als voorbereiding op het uur van de bevrijding... Eerder waren ook door de ondertussen

gedeporteerde Marcel Louette van de Witte Brigade al wapendepots aangelegd.¹⁸

NA D-DAY KOMT OOK HET VERZET IN ACTIE

“Le roi Salomon a mis ses gros sabots”

Na de landing in Normandië op 6 juni 1944, klinkt op 8 juni op de BBC bovenstaande symbolische boodschap, “*Koning Salomon heeft zijn grote klompen aangetrokken*”, het met het verzet afgesproken signaal om ook in België op grote schaal tot actie over te gaan.¹⁹ Ze vertragen het spoorverkeer en verstoren de communicatielijnen. Ondertussen krijgt het GL in augustus 1944 ook de opdracht om schuilplaatsen in gereedheid te brengen om geparachuteerde wapens te bergen. In de haven luidt de duidelijke opdracht: Duitse communicatielijnen verbreken, verhinderen dat ze blokkadeschepen tot zinken brengen en de elektriciteitscentrales beschermen. Onder meer mannen van de scheepsherstellingsbedrijven saboteren daarna de betonnen voeringen van de boorgaten die overal langs de kaden waren aangebracht om ze vol te steken met explosieven. Het verzet vernielt eind augustus ook een werkplaats met cilinders voor de springstoffen die de Duitsers daarin willen steken, naast strategische spoorinfrastructuur, zoals het pompstation aan Antwerpen-Dam en de verkeerscentrale in het Centraal Station. Het laatste zorgt voor chaos bij de vijandelijke troepen.

Op 30 augustus krijgt de commandant van de 11de Pantserdivisie, een Britse elite-eenheid, de expliciete opdracht van veldmaarschalk Montgomery om ook Antwerpen snel te veroveren. Op 31 augustus geeft de regering in Londen bevel aan het verzet om hun schuilplaatsen te vervoegen. Door het onvoorziene

HET CLANDESTIENE COÖRDINATIECOMITÉ²⁰

Het Antwerpse Coördinatiecomité van de verschillende verzetsgroepen stuurt tegen de bevrijding, dus in september 1944, in totaal minimum 3.000 à 4.000 man aan.²¹ Het is na eerdere pogingen onder impuls van de Belgische regering in Londen opgericht om te helpen bij de bevrijding van de stad, maar vooral ook met het oog op het intact houden en redden van de haven. Als algemeen bevelhebber slaagt Lt. Urbain Reniers uiteindelijk in zijn missie. Het comité met in totaal een 30-tal leden, is gebouwd rondom een kern van 10 man: zowel het GL, groep G, de NKB, het OF en de Witte Brigade hebben twee afgevaardigden, en blijkbaar werkt ook de vooroorlogse provinciegouverneur Georges Holvoet mee. De leiding is onder meer in handen van:²²

- voorzitter Norbert Laude, directeur van de Koloniale Hogeschool, GL,

die eind augustus, net voor de bevrijding, echter nog wordt opgepakt en ter dood veroordeeld. Een van de eerste daden van het verzet op 4 september is dan ook hem gaan bevrijden uit de Begijnenstraat;²³

- coördinator Willy Calewaert, advocaat, Provinciaal Voorzitter OF, na WO II beter bekend als BSP-minister. Hij leidt het Comité tijdens de aanhouding van Laude;²⁴
- aanvoerder bij de bevrijding van de stad, de liberaal Edouard Pilaet, alias 'François', lid van het GL, maar ook provinciaal coördinator Patriottische Milities van het OF en van de overblijvende leden van de PA, de Partizanen van de KPB;²⁵
- aanvoerder van het verzet in de haven, Eugène Colson, alias 'Kapitein Harry', leider van de NKB-groep in de haven.²⁶

snelle tempo waarmee de geallieerde troepen optrekken, blijven de acties van het verzet in de rest van België meestal beperkt tot enkele schermutselingen.

“Pour François la lune est claire”

In zijn autobiografie vertelt Colson dat hij al op het einde van de zomer 1942, in café De Perel op de Paardenmarkt, van de Duitse luitenant Julius Bergisch, toezichter bij Mercantile, te weten komt dat de Duitsers voor alle veiligheid plannen maken om alle haveninfrastructuur te vernietigen als een landing toch zou

lukken: *“jedenfalls wird der Hafen vernichtet”*. Ze zouden alle sluizen en kaaimuren opblazen, zoals dat ook gebeurd is in onder meer Marseille, Cherbourg, Duinkerke, Rotterdam en Napels.²⁷

In de nacht van 3 op 4 september seint de BBC echter bovenstaand specifiek signaal voor het Antwerpse verzet (*“Voor François is het heldere maan”*). Of ze met “François” inderdaad Edouard Pilaet, schuilnaam ‘François’, een van de leiders van het Coördinatiecomité bedoelen, weten we niet. Wel dat het wil zeggen dat het tijd is om posten langs de oevers van de Schelde in te nemen om eventuele troepen die de

Duitsers komen versterken in de stad, het leven zuur te maken. Ze moeten bovendien verhinderen dat ze de twee toenmalige tunnels onder de Schelde, de voetgangers- en verkeerstunnel (de Waaslandtunnel, beter gekend als de 'Konijnenpijp') vernietigen.²⁸

4 SEPTEMBER 1944 DE BEVRIJDING VAN DE STAD

En inderdaad, het is zover: op 3 september steken de eerste tanks van de 11de Britse Pantserdivisie de Belgische grens over. Nog dezelfde dag valt Brussel in geallieerde handen. Gezien de haven van levensbelang is voor de bevoorrading van de geallieerde legers, intussen zo'n twee miljoen man sterk, willen ze ook snel naar Antwerpen. Het opperbevel van de geallieerden maakt zich immers grote zorgen over de bevoorrading van hun troepen,

die dagelijks ongeveer 20.000 ton aan materiaal nodig hebben, en dat komt nog steeds allemaal binnen via de Franse stranden. Met hulp van Robert Vekemans, dan een burger maar voor de oorlog een genieofficier, en het lokale verzet slagen de Britten erin om Antwerpen erg snel te bereiken, via Willebroek in plaats van Boom.

Tijdens enkele gewapende schermutselingen botsen de oprukkende troepen, ongeveer 15.000 man sterk, samen met het verzet op het totaal verraste Duitse leger. Al kort na de middag, nauwelijks anderhalf uur na de bevrijding van Boom en een reeks militaire schermutselingen onderweg, geraken de Britten de stad verrassend snel binnen via de toenmalige Boomse Steenweg (nu de A12).²⁹ Naast de militairen ziet de toegestroomde menigte onder meer Willy Calewaert en Edouard Pilaet van het Coördinatiecomité op de tank van de Britse kolonel Silvertop zitten en de weg wijzen.³⁰ Onderweg wordt er nog gevochten, en vallen er

Britse troepen raken sneller dan verwacht aan de Schelde in Antwerpen. FelixArchief Antwerpen

Google.com/site/wereldoorlog2inekeren/1944-bevrijding.

slachtoffers, maar de stad danst ook letterlijk van vreugde. Voor haar verdere lot is het belangrijk dat de troepen en het verzet de geplande totale vernieling van de tunnels onder de Schelde kunnen verhinderen. En inderdaad, alleen de luchtventilatie van de voetgangerstunnel en de vlotbrug bij het Steen sneuvelen. Een deel van de tanks trekt ook naar de Feldkommandantur op de Meir, zeg maar het administratieve hart van de bezetting. Daar geven de Duitsers zich over als de Britten het gebouw zwaar onder vuur nemen. Het verzet begeleidt de rest van de tanks ondertussen naar de dichtstbijzijnde havendokken.³¹

Een ander deel van de tanks rijdt tussen de supporters op straat door naar de Duitse commandopost van generaal Christoph Graf zu Stolberg-Stolberg en de bunkers in het Stadspark. Daar neemt het verzet onder leiding van OF-leider Pilaet deel aan de heftige gevechten. Ook hier halen de, qua getalsterkte ondertussen zwakkere, Duitsers het niet. Na een tumultueuze dag laat generaal Stolberg zich er door het verzet van overtuigen om zich over te geven aan de Britten, onder voorwaarde dat men zijn ongeveer driehonderd overblijvende manschappen als krijgsgevangenen zou behandelen. Hij vreest immers dat men hen de

rekening zou presenteren voor hun onmenselijke praktijken. Ondertussen worden ook leden van de Vlaamse Wacht, een bewakingseenheid voor Duitse militaire installaties, door het verzet op het nippertje van een lynchpartij gered.³²

Het resultaat: tegen de avond controleren de geallieerden en het verzet het centrum van de stad, zitten er Britten in de oude haven, en nemen verzetsgroepen posities in langs het Albertkanaal tegenover de Duitsers die nog aan de overkant in Merksem zitten. De snelheid verrast iedereen. Het uitvoeren van het door Hitler mee ondertekende bevel om Antwerpen ten koste van alles te verdedigen en, zo niet, de tunnels en de haven desnoods volledig te vernielen, lukt de Duitsers dus niet. Naast de Britten hebben vooral het Geheim Leger, de Patriottische Milities van het OF en de NKB, zich onderscheiden.³³ Duitse soldaten vluchten.

OOK DE OUDE HAVEN IS SNEL IN HANDEN VAN DE BEVRIJDINGSTROEPEN EN HET VERZET

Dankzij goede voorbereiding en snelheid kan het verzet rond de middag de Duitse havencommandant en zijn staf gevangennemen, en bij

aankomst een serie Britse tanks begeleiden in de richting van de oude haven. Tegen de avond van 4 september arriveren ze aan de dicht bij de stad liggende Bonapartesluis, waar nu het MAS is en het daar niet al te ver afgelegen Houtdok, het Kempisch- en het Asiadok. Die komen ongeschonden in handen van de geallieerden. Daarna verjagen Britse tanks ook Duitse bewakers aan de Kattendijksluis en nemen verzetslui de bewaking van verschillende sluizen op zich. Ze bevelen ook om alle bruggen neer te laten en vast te zetten, de stroom af te sluiten en desnoods het mechanisme te vernielen. Zo kan het schip dat geladen is met springstoffen niet meer worden ingezet. Met deze maatregelen hopen ze het mogelijk te maken dat het verzet en de Britten verder kunnen oprukken in de haven.³⁴

Euforisch onthaal

Terwijl sommigen bezittingen van nazi's en collaborateurs plunderen en deze laatsten soms door het verzet worden opgesloten in voorlopige detentiecentra,³⁵ barsten in de stad vooral enorme vreugdetaferefen los. De mensen overladden de 'Tommies' met bloemen, en duwen en trekken om ze op de tanks te kunnen kussen. Alle registers worden opengetrokken om de dankbaarheid voor de bevrijding te tonen. De aanwezigen delen hun schaarse voedsel en drank met hen. Tricolore vlaggen geven kleur aan het straatbeeld. De bevolking is gek van vreugde. Na vier jaar oorlogsgeweld en bezetting is de opluchting voorlopig groot en ook de soldaten genieten van hun onthaal.³⁶ De katholieke geïnspireerde *Gazet van Antwerpen* publiceert na enkele dagen zelfs een artikel waaruit de ergernis van sommigen over de "kaki-zotheid" van sommige dames duidelijk blijkt.³⁷

IN HET NOORDELIJKE HAVEN- GEBIED WORDT ECHTER VEEL LANGER GEVOCHTEN

Hoofdkwartier van het verzet op de site van Mercantile

Ondanks al die feestvreugde is met de bevrijding van de stad en de oude haven de strijd echter allesbehalve voorbij. Antwerpen beseft niet dat het zwaarste oorlogsjaar voor de stad nog moet volgen. Om te beginnen waagt het Britse leger zich met zijn tanks immers nog niet direct aan het binnentrekken van het weidse noordelijke havengebied en het oversteken van het Albertkanaal naar het Noorden, richting Merksem. Op 8 september trekken ze zelfs weg, richting de Rijn in Nederland. Gezien het voornaamste doel van de bevrijding van Antwerpen blijft om de hele haven te veroveren vooraleer de Duitsers er grootschalige vernielingen kunnen aanrichten, valt dat natuurlijk moeilijk te begrijpen. Over het waarom is achteraf dan ook heel veel geschreven en gezegd.³⁸

Feit is dat het Antwerpse verzet dan een erg belangrijke rol begint te spelen.³⁹ Onder leiding van Eugène Colson vestigen ze hun hoofdkwartier aan de veraf- maar strategisch gelegen droogdokken van Mercantile, terwijl ze de werkplaatsen van Guthrie & Murdoch gebruiken als verzamelplaats voor wapens en uitrusting. Daar delen ze ook herkenning armbanden uit.⁴⁰ In dat noordelijke havengebied en aan het Albertkanaal staan ze er soms zelfs alleen voor, en daarvoor betalen ze ook. Ze zorgen ervoor dat de haven niet vernietigd wordt. En, al zijn de cijfers niet precies, hier vallen veruit de meeste slachtoffers onder de allicht 87 verzetsstrijders die bij de bevrijding van Antwerpen en omstreken in de maanden september en oktober het leven laten, en onder de 198 verzetsmensen

HOEVENEN

- Bevrijd op 4 september
- Bevrijd nacht 4 op 5 september
- Bevrijd tussen 5 sept. en 5 okt.
- 5 oktober: bevrijding Merksem na de tweede slag om Merksem

OORDEREN

Churchilldok

Kruisschanssluis
(nu Van Cauwelaertsluis)

WILMARSDONK

EKEREN

Fort St. Philippe

Kanaaldok (nu Leopolddok)

3de havendok

Mercantile

4de havendok

2de havendok

schuldok voor lichten

OOSTERWEEL

5de havendok

Lefebvredok

MERKSEM

SCHELDE

Amerikadok

Straatsburgdok

MERKSEM

Houtdok

Asiadok

Royerssluis

Droogdokken

Kattendijksluis

Bonapartesluis

Kempischdok

Kattendijkdok

Willemdok

Bonapartedok

Albertkanaal

ZWIJNDRECHT

ANTWERPEN

BORGERHOUT

ANTWERPEN

BURCHT

Petroleumpier

Nieuwe Zuiderkaaien

Scheldekaaien
Zuidschippersdokken

BERCHEM

Petroleuminstellingen

die als gevangene gedood of gefusilleerd worden door de Duitsers. Daarnaast telt het verzet ook ongeveer 114 gewonden. In totaal sneuvelen bij de totale bevrijding van de stad en de haven ook nog ongeveer 120 Britse soldaten of raken vermist. Vooral de later toegekomen Canadese troepen zullen in oktober en november nog erg grote verliezen lijden, vooral in bittere grote gevechten verderop aan de Scheldemonding.⁴¹

Het verzet gaat door met zijn afgesproken opdracht

In de loop van de nacht van 4 op 5 september verweren de Duitse eenheden zich om te beginnen met een kort maar hevig offensief ter hoogte van de Royerssluis. Ze schieten daar vier met benzine geladen tankschepen in brand, wat het staketsel en de muren van de sluis beschadigt. Voorts blazen ze de bovendeuuren van de sluis op, maar rond halfacht 's ochtends moeten ze wegtrekken. Op een kort bezoek van een Britse tank en enkele verzetslui na, blijft de sluis daarna onbewaakt achter.⁴²

Het verzet trekt de volgende dagen dan ook verder de haven in en houdt de Duitsers daarna ook tegen aan het Amerikadok en het Lefebvredok. Later veroveren ze het terrein aan de Hogere Zeevaartschool en het Noordkasteel, en rukken op naar het Haven- en Leopolddok. Na een gevaarlijk kat-en-muisspel krijgen dokwerkers en scheepsherstellers, maar ook ambtenaren van het loodswezen die de doolhof van dokken en sluizen goed kennen, geholpen door een bataljon studenten,⁴³ de belangrijkste strategische punten in het uitgestrekte havengebied in handen. Ze voorkomen de vernietiging van belangrijke sluizen en bruggen. Door hun uitstekende kennis van de haven maken ze hun gebrek aan militaire ervaring ruimschoots goed. In de haven saboteren ze de voorbereide

vernielingen van de vijand, snijden zijn verbindingen door en bezetten knooppunten.

Ze proberen ook om de Duitsers van drie kanten te verjagen aan de belangrijke, veel noordelijker gelegen Kruisschanssluis, die we nu kennen onder de naam Van Cauwelaertsluis. Het is een vitale toegang tot de dokken waarvan de deuren ook de waterstand in de haven regelen. Dat gaat uiteindelijk vrij makkelijk, en nadat burgers die in de buurt wonen ze samen met verzetslui bezetten, arriveren daar eindelijk toch ook Britse tanks. De volgende dagen proberen de Duitsers echter terug te slaan, en in feite duurt het tot 15 september voor de sluis echt in geallieerde handen is. Ondertussen vallen er ongeveer 150 doden bij de Britten en het verzet. Toch blijft ook dat deel van de haven grotendeels intact.

Omdat er een kritiek voedseltekort ontstaat en men aan het plunderen slaat in magazijnen en op schepen, waarbij er zelfs doden vallen, zijn de bewoners van de vlakbij de haven liggende wijk Luchtbal ondertussen op bevel van de Britten geëvacueerd. Het verzet voert er bewakingsopdrachten uit en enkele dagen later slaan soldaten en verzetsmensen de handen in elkaar om de wijk en nog meer havengebied uit te kuisen van vijandelijke soldaten.⁴⁴ Ook dat is geen zondagswandeling want het gaat om een groot gebied en echt talrijk zijn de manschappen niet: als de bevelhebber van de dan toegekomen Canadese troepen, Whitaker, op 17 september 1944, dertien dagen na de bevrijding van de stad, zijn hoofdkwartier uitbouwt in de toenmalige Ford-fabriek, stelt hij vast dat de Duitsers bepaalde plekken toch nog steeds in handen hebben, en dat ze nog steeds dagelijks "geobsedeerd" aanvallen om terug te komen en te vernielen wat ze kunnen, zelfs aan de Mexicobrug en de Royerssluis. Ook Whitaker kan er alleen in samenwerking met het verzet een einde aan

maken. Het zal nog enkele dagen duren eer de haven definitief in geallieerde handen is, want de confrontaties gaan tot 5 oktober, nog een maand door.

De slotsom is duidelijk: naast de snelheid van het oprukken van de geallieerden, is het de goede voorbereiding van het Antwerpse verzet dat de vernietiging van de haven door de Duitsers voorkomt. Niet alleen de toenmalige Amerikaanse generaal, de latere president Eisenhower, maar ook militaire historici beoordelen het als een ontstellend belangrijk huzarenstuk. Een meer wezenlijke bijdrage aan de bevrijding van West-Europa leverde het Belgische verzet nergens.⁴⁵

MERKSEM EN EKEREN BLIJVEN NOG WEL VERSTOKEN VAN DE FEESTVREUGDE

Het zal niemand verwonderen dat ook de mensen in het huidige Antwerpse district Merksem, aan de noordelijke kant van het Albertkanaal, denken dat het een kwestie van uren is voor het verzet en de Britten ook in hun straten zullen verschijnen. Tot hun ontzetting zien zij in de late namiddag van 4 september echter nieuwe Duitse troepen arriveren. De onwaarschijnlijk snelle opmars van de Britten, samen met de gedegen voorbereiding van het verzet, verantwoordelijk voor het vermijden van de verwoesting van de haven, komt immers abrupt tot stilstand aan het kanaal. Daarachter kunnen de Duitsers een nieuwe verdedigingslinie opbouwen.⁴⁶

Daardoor blijft een groot deel van Merksem, Ekeren, Berendrecht, Zandvliet en Lillo nog tot begin oktober in Duitse handen. Terwijl een deel van de stad in feeststemming verkeert, blijft het bij hen nog weken ellende troef. Veel

burgers worden door de Duitsers zelfs verplicht om te vertrekken. De situatie daar, niet bevrijd en zonder telefoon, steekt schril af tegenover het even verderop gelegen en bevrijde Antwerpen. Daar herneemt het normale leven stilaan, tenzij in de wijken die vanuit Merksem en Linkeroever voortdurend keihard beschoten worden door de Duitsers. Op de al genoemde Luchtbal, maar ook in de Seefhoek en het centrum van de stad, geraken nog honderden panden, huizen, winkels en kantoren zwaar beschadigd. Zoals al verteld loopt ook in Nederland, de 'Dolle Dinsdag' van 5 september 1944 uit op een grote teleurstelling.⁴⁷

5 september 1944

De bruggen over het Albertkanaal worden opgeblazen...

Na enkele mislukte pogingen van het verzet om op 4 en 5 september het Albertkanaal over te steken, onder meer via het Sportpaleis, de Schijnpoort en de Brug van den Azijn in Deurne, blijven zowel Merksem als Ekeren nog vier weken in handen van de Duitse troepen. Zonder ondersteuning van zware wapens blijkt het uitgesloten om over te steken, maar de Britse troepen krijgen pas in de late namiddag van 5 september een mandaat om het ook te proberen. Dat geeft de Duitsers de kans om alle bruggen op te blazen, en op 6 september een bloedige wraakactie te plegen op arbeiders die werken in de elektriciteitscentrale L'Escaut vlakbij de 'Brug van den Azijn' tussen Merksem en Deurne. Ook pogingen om op 6 en 7 september desnoods met boten een bruggenhoofd te slaan en Merksem zo verder binnen te dringen, mislukken.⁴⁸

DE WRAAK VAN DE SS IN DE ELEKTRICITEITSCENTRALE L'ESCAUT⁴⁹

Op 5 september 1944 wordt er gevochten rondom het Albertkanaal aan de brug naar Deurne, waar de elektriciteitscentrale L'Escaut ligt, nu een site van Elia. Zowel enkele Duitse soldaten als een aantal verzetsstrijders verliezen in die strijd hun leven. Ondanks het gevaar zorgt een ploeg arbeiders en bedienden ervoor dat Merksem niet zonder stroom valt en dat onder meer het Sint-Bartholomeus-ziekenhuis kan blijven functioneren.

Allicht vermoeden de Duitsers dat het verzet steun krijgt vanuit het bedrijf of dat daar verzetslui verstopt zitten. De wraak van de SS voor hun verliezen is vreselijk:

op 6 september rond 10 uur verzamelen ze 21 van de 35 arbeiders en bedienden op de binnenkoer, en sturen hen één voor één door een gat in de betonnen buitenmuur naast het viaduct. Daar schieten ze hen in koelen bloede, zonder ondervraging, zonder verweer neer met een mitrailleur die aan de andere kant opgesteld staat. Een dodelijke kogel raakt ook een voorbijganger, een trambestuurder. Alleen getuige Karel Vervoort ontsnapt aan de dood. Hij is niet dodelijk gekwetst en blijft stil liggen onder de lichamen van zijn werkmakers. 's Avonds kan hij het Albertkanaal overzwemmen, en het is door hem dat we weten wat er daar gebeurd is. Een dag later valt er bij de mensen van de centrale trouwens nog een 22e slachtoffer, een man die zich 's nachts nog heeft kunnen verstoppen voor de Duitsers.

Monument op de huidige ELIA-site waar men deze oorlogsmisdaad sinds 6 september 1945 jaarlijks herdenkt. Naast de zitbank vindt men nu de foto's van de geëxecuteerden. Via een QR-code, kan men ook het verhaal over wat daar gebeurd is, lezen.⁵⁰
Archief Michel Moorkens.

Terwijl de rest van Antwerpen feest viert, zullen Merksem en andere gemeenten in het noorden van de stad, verstoken van iedere communicatie met de overkant van het Albertkanaal, dus nog een maand zuchten onder Duitse laarzen. Uiteraard kan het nazi-leger van achter haar nieuwe verdedigingslinie zo ook het gebruik van de haven verhinderen. Ze blijft geblokkeerd en om de toegang totaal te versperren, hergroepeert Hitler ondertussen ook troepen aan de monding van de Schelde, veel verderop, in Zeeuws-Vlaanderen en Zeeland. Bijgevolg kunnen de geallieerden hun legers dus nog steeds alleen bevoorraden via honderden kilometers slechte wegen tussen Normandië en het front. Het zal nog drie maanden duren voor ze de haven van Antwerpen kunnen gebruiken.⁵¹ En zoals Eisenhower het later zou uitgedrukt hebben: “Without Antwerp, no Berlin.”⁵²

OOK GEVECHTEN AAN PETROLEUM-ZUID

Ondertussen zijn er ook elders nog dodelijke schermutselingen. Het Coördinatiecomité heeft het Antwerpse verzet immers opgedeeld in groepen. De groep A2, Kiel, Hoboken, Hemiksem en Wilrijk, krijgt als opdracht om de rechter Scheldeoever tussen Boom en Antwerpen-Zuid bezet te houden, en op die laatste plek ook de vernietiging van de toenmalige petroleumsite te verhinderen.⁵³ Daar sneuvelt op 8 september een 24-jarige loodgieter van Mercantile, Frans Raicich, volgens de naoorlogse advertentie “bij de ontzetting van de Schelde aan de petroltanks.”

In het ‘namenproject’ probeert de stad Antwerpen vandaag alle dodelijke Antwerpse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog een plaats te geven en de herdenking ervan door te geven aan volgende generaties. Over Frans

vinden we daar dat hij lid is geweest van de NKB. Het is mogelijk dat hij omkomt als gevolg van zwaar Duits artillerievuur vanop de linker Scheldeoever, dat in die dagen ook het centrum van de stad teistert. Sommige mensen kunnen zelfs niet anders dan zich een week lang schuilhouden in hun kelder. Als lid werkt Frans ook minstens samen met de lokale afdeling Groep G, waarbij een groep jonge mannen uit Hoboken zich had aangesloten. Bij de bevrijding gaan ze eerst in hun gemeente op zoek naar Duitse soldaten, waarna ze hen ook verdrijven uit de petroleumsite die dan nog tussen Hoboken en Antwerpen-Zuid gevestigd is. Ze verwijderen daar ook een tijdbom uit een machinekamer.⁵⁴

FRANS RAICICH

loodgieter bij Mercantile

- Lid Groep G Hoboken & NKB
- Gesneuveld op 08/09/1944 bij de ontzetting van Petroleum-Zuid, dan 24 jaar

Archief Michel Moorkens.

GROEP G

Groep G is in 1942 opgericht door de liberale Brusselse jurist André Wendelen, die als agent van de Britse SOE of Special Operation Executive gedropt is om sabotagegroepen op te zetten.⁵⁵ De naam 'Groep G' verwijst naar 'Gérard', de alias van de feitelijke leider, de Brusselse ingenieur Jean Burgers, iemand die al vóór de oorlog tegen het fascisme streed. De groepen komen vooral van de grond in Brussel en de provincies Luik en Namen, maar ook in Antwerpen. In de rangen zijn alle maatschappelijke geledingen vertegenwoordigd, maar toch vooral vrijzinnigen, onder meer van de ULB. Bovendien hebben ze vaak banden met het OF.

Groep G is, ook in Antwerpen, actief en bevoorrad met wapens en materieel vanaf het voorjaar 1943. Doelwitten zijn vooral het spoorwegennet, de waterwegen en de energievoorziening. In januari 1944 vernielen ze bijvoorbeeld vrijwel gelijktijdig achtentwintig hoogspanningsmasten, waardoor niet alleen ondernemingen in België maar ook in Duitsland urenlang stilvallen. Een op vijf leden wordt opgepakt, maar toch houden ze hun acties vol tot de bevrijding. Dan proberen ze te verhinderen dat de terugtrekkende Duitse troepen infrastructuur zouden vernietigen.

STRIJD OP LINKEROEVER

Na de beschietingen vanaf de linkeroever van de Schelde lukken de Britten en de Canadezen er samen met een verzetsgroep van (allicht) het GL in om tegen 8 september ook Beveren, Haasdonk, Melsele en Vrasene te bevrijden. Om dat te vieren, heeft in de namiddag van zondag 10 september op de markt van Beveren een volksbal plaats. Als ook een groep weerstanders van de NKB, meer bepaald van de 3de Sectie Park, naar daar afzakt, stellen ze echter vast dat Calloo, nu Kallo (een deelgemeente van Beveren), nog niet bevrijd is. Ze beslissen om met auto's in de richting van dat dorp te rijden. Via de Melseledijk gaan ze te voet verder naar het centrum, maar halfweg lopen ze in een Duitse hinderlaag.⁵⁶ Scherpshutters bestoken hen met mitrailleurvuur vanuit een aantal huizen langs de dijk. Elf weerstanders sterven, waaronder de jonge 24-jarige scheepshersteller François Bouten, een werkmakker bij The Engineering.

FRANÇOIS BOUTEN

werkmakker bij De Nieuwe Winkel
Engineering

→ Lid NKB

→ Gesneuveld op 10/09/1944 bij
een poging tot ontzetting
van Calloo (nu Kallo,
deelgemeente van Beveren)
op de linker Scheldeoever,
dan 24 jaar.

Daarna doorzoekt een mobiele colonne van het verzet heel Linkeroever, dus ook Bazel, Kruike, Rupelmonde, Steendorp en Temse. Bij de aanval op Kallo wordt een volledige Duitse verkenningspatrouille ingesloten en gedood.⁵⁷

DE TWEDE SLAG OM MERKSEM: CANADESE EN SCHOTSE TROEPEN NEMEN DE BEZETTER SAMEN MET HET VERZET IN DE TANG⁵⁸

Ook na de verschrikkelijke wraakactie aan L'Escaut zal het nog tot begin oktober, meer bepaald tot de 2e slag om Merksem vanaf 2 en 3 oktober, duren voor Canadese en Britse troepen erin slagen om aan de overkant van het Albertkanaal te geraken. De bevrijding van de gemeente Merksem komt in zicht als de Canadese troepen vanaf 28 september via Sint-Lenaarts en Brecht naar Brasschaat oprukken.

Vanuit Deurne steken de Britten samen met het verzet op 2 oktober het Albertkanaal over ter hoogte van de Brug van den Azijn. Aan de overzijde kunnen ze de elektriciteitscentrale L'Escaut en de Griffin-fabriek aan weerszijden van de brughelling bezetten. Deze keer lukken ze er wel in om via dit bruggenhoofd de oversteek te maken en de volgende dag op te rukken naar het centrum.⁵⁹ Tezelfdertijd is aan de andere kant van Merksem, het Essex Scottish Regiment opgerukt via de Groenendaallaan. Tegen de avond van 3 oktober is ook de bevrijding van Merksem een feit. Daarbij valt een driehonderdtal burgerdoden en is het centrum zwaar beschadigd.⁶⁰

Ook verschillende shopmannen nemen deel aan de gevechten. Twee van hen, de 35-jarige bediende bij Mercantile, Theo (Leopold) Melis (aangesloten bij de NKB én bij het GL) en de 37-jarige Edouard Van Heurck, arbeider bij Belliard (NKB), overleven de gevechten echter niet.

THEO (LEOPOLD) MELIS

bediende bij Mercantile

- Lid NKB & GL
- Gevallen op 02/10/1944 bij de ontzetting van Merksem en later, op 10/03/1944 overleden in het Sint-Vincentiusziekenhuis, dan 35 jaar

Archief Michel Moorkens.

EDOUARD VAN HEURCK

tewerkgesteld bij Belliard

- Lid van NKB
- Gesneuveld op 02/10/1944 bij de ontzetting van Merksem, dan 37 jaar.

Privéarchief Jos Pauwels.

NOG WEKENLANGE CONFRONTATIES IN KALMTHOUT

De weg ligt dan eindelijk open om ook de noordelijke gemeenten in de brede rand rond Antwerpen te bevrijden. In de dagen na de slag om Merksem trekken Canadese troepen samen met het verzet op naar de rest van de haven, Ekeren, Lillo, Berendrecht en Zandvliet.⁶¹ Nadat ook Putte bevrijd is, gaan ze samen in de richting van Kalmthout. Die gemeente is tijdens de Tweede Wereldoorlog het toneel van veel bittere oorlogstaferelen waarin zowel de geografie als de belangrijke spoorlijn vanuit Antwerpen naar Nederland een belangrijke rol spelen. Gezien vele Joodse gezinnen vlakbij de Kalmthoutse Heide wonen of daar een buitenverblijf hebben, volgt ook in deze landelijke gemeente een grote Jodenvervolging. Diezelfde uitgestrekte heide, gelegen aan de Nederlandse grens, is ook strategisch gebied: er is gesmokkeld, er zijn wapens gearachuteerd. Als afweer liet Rommel er zijn 'Rommelasperges' plaatsen, lange diep in de grond gespietste stokken met scherpe puntige uiteinden.

In oktober 1944 zijn de Duitsers vastbesloten om de gemeente niet zonder slag of stoot op te geven. Zij verschansen zich langs de spoorlijn, en vanaf 7 oktober schieten beide kampen twee weken lang heen en weer.⁶² Ondertussen raken vele huizen beschadigd door bombardementen. De Canadese troepen rukken op, en naast militairen komen ook veel burgers en verzetslieden om. Volgens een majoor zou zijn eenheid het niet gehaald hebben zonder de ongeveer tweehonderd verzetsmensen, die de meest gevaarlijke opdrachten uitvoeren.⁶³ Die tweehonderd zijn blijkbaar lid van het GL en de Patriottische Milities van het OF, waar ook nu de leiding in handen is van Edouard Pilaet. Ze komen zowel uit de Antwerpse agglomeratie, als uit Boom en de Rupelstreek. Ook Groep

G uit Hoboken, die na de zuiveringsactie op Petroleum-Zuid naar de Ford- en Chevrolet-fabrieken in de noordelijke haven is getrokken, ondersteunt het Canadese leger. Daarnaast is er de NKB van Colson. In totaal nemen ongeveer driehonderdvijftig verzetsmensen deel aan de slag om Kalmthout.

Een laatste jonge scheepshersteller sterft hier

Op 10 oktober stuurt Pilaet een deel van zijn compagnie op rust naar Kapellen en laat de groep Groep G uit Hoboken de posities in Kalmthout overnemen. Op 12 oktober wordt de voorste post van de Canadezen langs drie kanten onder vuur genomen in Dorp-Heuvel. De Canadese bevelhebber beschikt niet meer over voldoende manschappen en vraagt hulp aan de Groep G-leden. Ter bescherming stuurt hij drie pantserwagens mee, maar de Duitsers kunnen die snel vernietigen. Ze kunnen dus niet verhinderen dat de leden van Groep G om 11 uur worden aangevallen met machinegeweren. Bij een verkenningsactie in de Dorpsstraat vallen twee doden en vijf gekwetsten.

Naast de piepjonge 17-jarige automechanici Joseph Sempels,⁶⁴ laat ook een laatste, heel jonge 19-jarige lasser bij Mercantile, vrijgezel en vakbondslid, Jean Van Gils het leven.⁶⁵ Hij is sinds 1 augustus 1943 lid van de Groep G, waarmee hij eerder betrokken was bij sabotage aan de spoorwegen in Hoboken, en krijgt die 12e oktober een kogel in het hoofd. De situatie is echter zo gevaarlijk dat er niets anders opzit dan de lichamen van Joseph en Jean nog enkele dagen ter plaatse te laten liggen. Uiteindelijk worden ze teruggebracht naar Hoboken waar een dokter hun overlijden pas op 24 oktober 1944, 12 dagen na hun dood, officieel vaststelt. Dezelfde dag volgen in Kalmthout de overlijdensaktes.

Groep G zelf blijft daarna in Kalmthout actief tot 18 oktober. Dan worden de leden afgelost door andere mensen uit het verzet, want pas op 26 oktober is de gemeente totaal in geallieerde handen. Op naar Essen.⁶⁶ Toch luidt de bevrijding van Kalmthout ook daar het einde van de oorlog niet in. Tot einde maart 1944 krijgen de inwoners nog ongeveer honderd V-bommen op hun hoofd, bestemd voor de Antwerpse haven, maar neergehaald door het geallieerde luchtafweergeschut dat zich nu op zijn beurt op de Kalmthoutse Heide vestigt. Weer doden. Weer gewonden.

**JEAN
VAN GILS**

lasser bij Mercantile

- Lid van Groep G sinds 01/08/1943
- Gesneuveld op 12/10/1944 bij de bevrijding van Kalmthout, dan 19 jaar.

Archief Michel Moorkens.

HET MONUMENT VAN DE ERKENTELIJKHEID

De omgeving van het treinstation in Heide is het eerste deel van Kalmthout dat door het Canadese leger, gesteund door het Belgische verzet, bevrijd wordt. Vlak bij het station staat sinds 1998, na een initiatief van Alice de Man,⁶⁷ een van de mooiste bevrijdingsmonumenten in ons land. Als jonge tiener heeft Alice de oorlog in Kalmthout van dichtbij meegemaakt en ze is er haar leven lang blijven wonen. Later wordt ze de eerste vrouwelijke rechter bij het hof van beroep in Antwerpen. Ze klimt op tot eerste voorzitter, en is daarmee de eerste vrouwelijke leidinggevende aan een hof van beroep in de Benelux. Zo kent Alice veel mensen in de politiek en de bedrijfswereld, en kan ze 2.000.000 Belgische frank (50.000 euro) verzamelen voor

het produceren van het monument dat terechtkomt op een arduinen plateau van 12 op 3 meter.

De ontmoeting van de twee mannen verwijst naar het Canadese leger en de verzetsgroepen die samen Kalmthout bevrijden. De twee figuren zijn gebaseerd op de Canadese bevelhebber Denis Whitaker en verzetsstrijder Eugène Colson. Maar bij de bespreking in aanloop van de realisatie van het monument, vertellen getuigen dat Eugène Colson “honderdduizend keer” gevraagd heeft om twee mensen af te beelden die alle mannen bij de geallieerde legers en het verzet voorstellen. Denis Whitaker en Eugène Colson hebben elkaar bij de inhuldiging van het monument trouwens voor het eerst ontmoet; in oorlogstijd is dat nooit gebeurd...⁶⁸

Het Monument van de Erkentelijkheid aan het station van Heide-Kalmthout. Xavier Dewulf, 1998. Twee levensgrote bronzen beelden kijken elkaar er voor eeuwig in de ogen. Ze lijken wat op de Canadese bevelhebber Withaker en de verzetsstrijder Eugène Colson.

Archief Michel Moorkens

VOETNOTEN HOOFDSTUK 14

- 1 In dit hoofdstuk proberen we het verhaal van enkele scheepsherstellende kaders binnen de gebeurtenissen in september en oktober 1944. Bronnen: de website www.antwerpenherdenkt.be van de stad Antwerpen en - voornamelijk - het al in de vorige hoofdstukken genoemde boek van Frank Seberechts, *Vechten voor de vrede, Antwerpen 1944-1945*, Pelckmans, 2019, meer bepaald p. 23, 24, 27, 29, 31, 33, 48, 49, 53-55, 57, 63-68, 78, 79, 82, 83, 85, 88-91, 93, 95, 127, 129, 130, 169 en 197.
Zie ook enkele oudere werken zoals Luc Gorselé, *Antwerpen, 50 jaar bevrijd, 1944-1994*, een uitgave van de Stad Antwerpen, 1994, (p. 9-12, 31, 32, 53 en 54); Rudi Van Doorslaer, Herman van de Vijver e.a., *België in de Tweede Wereldoorlog*, deel 6, Pelckmans, 1988 (via www.dbnl.org/tekst/vijv003belg01_01/vijv003belg01_01_0011.php); de brochure *Ze zijn daar! Bevrijd in 1944*, uitgegeven door Toerisme Provincie Antwerpen in 1988 (via faro.be/sites/default/files/bijlagen/blog/themabrochureLR.pdf), en tenslotte Diane Motmans, *Se battre pour Anvers*, Ed. Collet, 1985 (p.15, 18 en 31).
Daarnaast raadpleegden we de - weliswaar meer dan 50 jaar na de feiten verschenen - memoires van Edouard Pilaet, *De vergeten strijders. Document over Het Verzet in Antwerpen, juni 1940 - nov. 1944*, 1998 en van Eugène Colson, in Stappaerts Frank, *Kolonel Harry, een getuigenis over de bevrijding van Antwerpen*, EPO 1997. Het laatste is uitgegroeid tot het mainstream verhaal maar enkele vraagtekens zijn zeker op hun plaats.
Geciteerd door E. Pilaet, de leider van de PM van het OF. Deze liet zijn verhaal in 1998, dus meer dan vijftig jaar na de oorlog, optekenen. Hij deed dit onder meer omdat generaal Bouhon, die van burgemeester Craeybeckx begin jaren '60 de opdracht had gekregen om de geschiedenis van het Antwerps verzet te schrijven, hem in 1963 toevertrouwde dat hij daarvan had afgezien.
- 2 Geciteerd door E. Pilaet, de leider van de PM van het OF. Deze liet zijn verhaal in 1998, dus meer dan vijftig jaar na de oorlog, optekenen. Hij deed dit onder meer omdat generaal Bouhon, die van burgemeester Craeybeckx begin jaren '60 de opdracht had gekregen om de geschiedenis van het Antwerps verzet te schrijven, hem in 1963 toevertrouwde dat hij daarvan had afgezien...
- 3 Zie: www.antwerpenherdenkt.be/oorlogsthemas/verzet-collaboratie.
- 4 Zie over de rol van Claudius en Tybalt (schuilnamen van Philippe de Liedekerke en André Wendelen), ook hoofdstuk 12.
- 5 Zie: www.antwerpenherdenkt.be
- 6 De contacten met de inlichtingendiensten Luc en Bravery verliepen via Arthur Degreve, leraar aan het atheneum te Berchem, en een zekere mevrouw Van Nitzen zorgde voor de verbindingen met Zero.
- 7 www.antwerpenherdenkt.be/oorlogsgetuigen/antwerpse-haven-open-dankzij-verzet.
- 8 Hij was aangesteld via De Liedekerke.
- 9 Zie de versie van de feiten volgens Eugène Colson, dus in Frank Stappaerts, *Kolonel Harry, Een getuigenis over de bevrijding van Antwerpen*, EPO, 1997.
- 10 Volgens de genoemde getuigenis van Colson zelf, maar dat staat niet vermeld in die van Pilaet. Tussen beiden kwam het al tijdens de bevrijding tot een conflict, aldus Seberechts.

- 11 Vanaf het verschijnen in mei 1941. Colson bevestigde na de oorlog ook zelf dat hij tijdens de oorlog van Van der Aa, "un nombre" van De Werker ontving. Voor de lijst van de verdelers, zoals uiteraard na de bevrijding aangelegd, zie G. De Prins, *Sluikpers. Antwerpen, 1940-1944*. In zijn autobiografie vertelt Colson op p. 21 ook dat hij als matroos op de koopvaardij lid was van de BTB en in de grote staking van 1936 bevriend was met een vakbondssecretaris van de socialistische havenarbeidersbond: "met onze vakbondssecretaris Omer Becu, die een goede vriend werd, hebben we de grote staking van 1936 gewonnen. 6 weken heeft de strijd geduurd, en van een vergoeding was [in die sector blijkbaar nog] geen sprake want een stakingskas was er niet."
- 12 De NKB werd in maart 1941 gesticht door kringen van oud-Rexisten uit de regio Aalst. Die collega zou een zekere Staf Claessens zijn, maar na de oorlog wilde die niet als dusdanig erkend worden. Zie Frank Stappaerts, *Kolonel Harry*, p. 44-59.
- 13 In het boek van Stappaerts voegt Colson daar op p. 54 aan toe dat een bewuste keuze toen niet mogelijk was. "Als Staf Claessens me in contact had gebracht met het OF of het GL, dan was ik daar toegetreden, met evenveel genoegen, maar eenmaal mijn keuze gemaakt, bleef ik trouw. Het was een kwestie van vertrouwen. Je kon niet zomaar van de ene beweging naar de andere overstappen zonder risico's te lopen." Op p. 46 geeft hij aan dat de weliswaar "koningsgezinde" basis zich weinig gelegen liet aan politieke discussies, maar erkent hij ook ruiterlijk dat de stichters en leidende figuren droomden van een samenleving als "een organisch geheel waarin de belangen van de familie, als natuurlijke kern, met deze van professionele en culturele verenigingen harmonisch gestroomlijnd werden in functie van het algemeen belang. Om dit politiek te realiseren wilde de NKB een sterke staat. Een Staatsraad, die buiten politieke beïnvloeding zou staan, zou grote macht krijgen. De volksvertegenwoordiging zou in aantal en bevoegdheid sterk beknot worden. Alleen deze weg zou een moreel herstel garanderen en de eer, plicht, discipline en waardigheid ontwikkelen. Bovendien zou de NKB zich concentreren op de ordehandhaving in geval van een communistische of rechtse (VNV, REX) bedreiging na het vertrek van de bezetter."
- 14 Ondanks de oorspronkelijke argwaan tegenover de NKB, hadden ze die vermoedelijk toch gekregen van de regering in Londen.
- 15 Stappaerts, *Kolonel Harry*, p. 24 en 25.
- 16 Volgens Frank Seberechts bestaat er geen echt overzicht van de getalsterkte van de verschillende verzetsgroepen, en maken onderlinge overlappingsen het moeilijk om concrete getallen te geven. Dit cijfer is dus een schatting, gebaseerd op Van Doorslaer en Gorselé.
- 17 Zie de autobiografie van Pilaet, p. 15, en ook Kevin De Bodt, *Het gebroken verzetsaureool*. De Witte Brigade en het verzet als actieve speler in de strijd om de herinnering, te raadplegen via [libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/365/217/RUG01-001365217_2010_0001_AC](http://libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/365/217/RUG01-001365217_2010_0001_AC_), masterscriptie 2008/09, p. 77: "in de laatste weken van 1943 werd bijna 1/3e van de WB gearresteerd. Ongeveer 700 leden werden naar concentratiekampen gevoerd en 400 van hen vonden er de dood. Ook zowel de echtgenote als de ouders van Louette vielen in Duitse handen. Op 9/05/1944 is hijzelf ook gearresteerd. (...) Onder leiding van dokter Vital Bos-schaerts en in de schoot van het Coördinatiecomité ging een gehavende Brigade de laatste dagen van de oorlog tegemoet."
- 18 Zie Kevin De Bodt, *Het gebroken verzetsaureool*: "al midden 1942 was Louette samen met enkele naaste medewerkers begonnen met de planning van de bevrijding. Elk lid kreeg een rol toebedeeld in een plan dat bouwde op de verzamelde inlichtingen. Er werden ook wapendepots aangelegd. Het depot in het vleeshuis in Antwerpen was een van de opslagplaatsen". Louette nam echter niet deel aan de eigenlijke bevrijding want hij was aangehouden op 9/05/1944. Zie ook www.Antwerpenherdenkt.be: "al sinds de oprichting werkt de WB toe naar het uur H, de bevrijding. Wanneer dit moment uiteindelijk aanbreekt, is de organisatie te

verzwakt om een noemenswaardige rol te spelen. De rangen zijn sterk uitgedund. Verschillende sectoren kunnen pas na de oorlog het contact herstellen. Vital Bosschaerts neemt de leiding over tijdens de bevrijding en de daaropvolgende periode...”

- 19 Alain Collignon in www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/verzetsstrijders-en-gevechten-bij-de-bevrijding.html.
- 20 Bronnen: de genoemde werken van Seberechts en Motmans en de autobiografische verhalen van Pilaet en Colson. Zie ook het voorwoord van Calewaert in het boek van Gen. Majoor J.L. Mouton, “*De Slag om Antwerpen en de Schelde. 1944 -1945*”, Hollandia, 1979.
- 21 Schatting van Pilaet (p. 77). Na de vergadering van 2/09/1944 hadden hij en Willy Calewaert een bestelling van 5.000 armbanden geplaatst. Seberechts heeft het zelfs over 6.000 bestelde legitimatiekaarten.
- 22 Andere namen, genoemd door Pilaet en Seberechts : Guffens (secretaris), Ludo Galliaert, Prof. Van Deyck (GL), Jan Peeters, Dufour, Molenbergs en Leclef. Mouton (p. 8) vernoemt ook: Bastiaensen, Bosschaerts, Delvaux, Torfs, Hubin...
- 23 Over zijn latere actie in Congo, ook samen met Edouard Pilaet, *zie verder*.
- 24 Advocaat Willy Calewaert was al vanaf juli 1940 actief in het verzet. Hij onderhield contacten met officieren, politie en brandweer, en was medestichter van “Justice Libre”, later onderdeel van het OF, waarvan hij in 1941 ook het ‘comiteit OF-Antwerpen’ mee oprichtte.
- 25 In 1944 was hij als provinciaal verantwoordelijke, lid van het Uitvoerend Comité van het OF en van het PL (Belgisch Partizanenleger), contactman zowel met het nationaal OF als met Londen. Als dusdanig was hij betrokken bij het inrichten van seinposten, wapenleveringen en sabotages. Vanaf mei 1944, was hij ook provinciaal beheerder-verdeler van Socrates (4 miljoen BFr/maand). In september 1944 speelde hij als vertegenwoordiger van het OF een leidinggevende rol in het Antwerps Coördinatiecomité van het verzet. Na de Bevrijding werd hij tot mei 1946 Substituut-krijgsauditeur, een gerechtelijke functie, ingevoerd voor de vervolging van oorlogsmisdrijven. Zie onder meer de autobiografie van Pilaet (p. 16, 17, 21 en 43), en www.odis.be/hercules/toonPERS.php?taalcode=nl&id=33966.
- 26 Edouard Pilaet is de broer van Pierre Pilaet die al op 17/07/1942 gefusilleerd is. In zijn biografie vertelt hij hoe hij als ex-krijgsgevangene al in juli 1940 lid werd van een embryo van het GL. Hij had contact met Lt. Reniers, was bevriend met Willy Calewaert en werd vanaf 1940 ook actief in een liberale Antwerpse verzetsgroep. In de herfst van 1940 trok hij naar het verzet in Wallonië (Spa), maar kwam om de maand naar Antwerpen, tot hij in juli 1941 echt ingelijfd werd bij het GL te Spa. Na deelname aan verschillende aanslagen daar, werd hij driemaal aangehouden en ten slotte ter dood veroordeeld. Na de oorlog werd Pilaet trouwens erkend als verzetsman van het GL, waarvan hij inderdaad langer lid was dan van het OF.
- 27 Stappaerts, *Kolonel Harry*, p. 43.
- 28 Tijdens WO II kon men in Antwerpen alleen over de Schelde via één verkeers- en één voetgangerstunnel. De Kennedytunnel is immers pas geopend in 1969 en de Liefkenshoektunnel in 1991. Thans (2024) is de Oosterweelverbinding - ook een tunnel - in uitvoering, waarvan men verwacht dat de werken ten vroegste rond 2030 voltooid zullen zijn. Verkeersbruggen bouwen over de Schelde lukt hier al eeuwenlang niet. Ze zouden hoog genoeg moeten zijn om het scheepvaartverkeer niet te hinderen en een (te) lange aanloop nodig hebben. Ondertussen bestaan er wel plannen voor een fietsers- en voetgangersbrug, die weliswaar soms open zal staan.
- 29 De Duitsers beschikten nochtans ook over ongeveer 17.000 soldaten en ze hadden in en rondom de stad verdedigingswerken uitgevoerd: zie onder meer de bunkers in het stadspark en in de Wilrijkse parken. Toen de Britten samen met het verzet de stad wilden intrekken kwam het tot gevechten en schietpartijen, onder meer aan het begin van de Jan Van Rijswijkklaan, de Wezenberg, het Pulhof en aan de Wilrijkse Poort, met aan beide zijden slachtoffers

tot gevolg. Het verzet maakte ook tientallen Duitsers krijgsgevangen, en veroverde wapens, munitie, motoren en voeding - Seberechts p. 66.

- 30 OF-leider Pilaet had zich al in Boom bij de Engelsen gemeld. Volgens zijn (auto)biografie was hij naar daar gestuurd door het Coördinatiecomité en kreeg Kolonel Silvertop van hem voldoende informatie over de verdediging van Antwerpen. Hij was daar ook al op een tank gekropen. Callewaert stapte pas in Antwerpen op die tank, want hij bereedde de zaken hier, terwijl ex-gouverneur Holvoet telefoneerde met verschillende openbare diensten.
- 31 Zie ook vrt.be/vrtnws/nl/2019/09/04/75-jaar-geleden-go-for-the-docks-de-antwerpse-haven-in-geall/,
- 32 Volgens Herman van de Vijver waren het inderdaad niet de Britten, maar OF-leider Pilaet, die Stolberg overtuigde. Ook Pilaet zelf vertelt In zijn (auto)biografie (p. 66) wat er gebeurde op 5/09/1944 omstreeks Ou20: Graaf Stolberg gaf zich over aan de Britten. Antwerpen ten koste van alles te verdedigen en, zo niet, de haven volledig te vernielen, lukte dus - ook "tot verwondering van Silvertop" - de Duitsers niet.
- 33 Zie: vrt.be/vrtnws/nl/2019/09/04/75-jaar-geleden-go-for-the-docks-de-antwerpse-haven-in-geall.
- 34 Ibidem.

- 35 Ook volgens Antoon Vrints, *De afrekening. Geweld tegen collaborateurs in Antwerpen 1918 en 1944-1945*, Ertsberg, 2024, vroeg de bevolking vaak aan de verzetsmensen om symbolische of lijfelijke bestraffingen uit te voeren, bijvoorbeeld het kaalscheren van vrouwen, maar waren er in Antwerpen geen lynchpartijen. Een genuanceerd feitenverslag, ook over hun - in vergelijking met wat verzetsmensen ondergaan hadden - al bij al redelijke behandeling, incl. de opsluiting van collaborateurs in de gezien de oorlog leegstaande leeuwenkooien van de zoo, is ook terug te vinden in Seberechts, *Vechten voor de vrede*, p. 169-197. De meeste - zij het niet alle - acties gebeurden onder leiding van het georganiseerde verzet. Dat klinkt toch anders dan bijvoorbeeld het verhaal van een zekere Theo Greeve, geciteerd door Seberechts op p. 73: deze had het over woede-uitbarstingen en plunderingen door "gepeupel". Dezelfde man zag tijdens de gevechten in de stad leden van de Witte Brigade voorbij komen en beschreef die als mensen met "bandietatronies".

Zie ten slotte ook het krantenartikel "*De weerstandsbewegingen bepalen hun houding*" met als ondertitel "Een Beroep op Kalmte, Orde, Tucht en Godsvrede", in de tentoonstelling over de oorlog in het MAS. Het gaat over een persconferentie van het Antwerps Coördinatiecomité op ... Het Comité riep op tot een "zuivering" van 5 categorieën collaborateurs, gaande van mensen die dienst namen in de nazilegers tot "woekeraars en uithonderaars van het volk". Tegelijk roept men echter ook op om het heft niet in eigen hand te nemen, en in drukletters gesteld "NIET PERSOONLIJK" op te treden...

- 36 Aldus o.a. de (auto)biografie van Pilaet, p. 65.
- 37 De auteur van het artikel van 13/09/944 in de *Gazet van Antwerpen* stoorde zich aan "de houding van zo veel zogezegd goed opgevoede meisjes, die staan te dreutelen en giechelen, zich opdringen en verliefd doen tegenover de nieuwe soldaten", en voorspelde dat het gevolg van deze verbroedering zich liet raden.
- 38 Hierop ingaan zou ons te ver voeren, want het ging om een discussie tussen militairen op topniveau (Eisenhower, Montgomery, enzovoort). Toch is duidelijk dat de meeste auteurs op de verantwoordelijkheid van Montgomery wijzen. Die wilde immers eerst en vooral direct doortrekken naar de Rijn, maar verloor in Nederland de slag om Arnhem. Een groot deel van Nederland moest daarna nog door een verschrikkelijke hongervinter voor het in mei 1945 ook bevrijd zou worden. Gezien dat feit werd de haven van Antwerpen daarna ook voor de Britten plots weer van strategisch belang. Zie o.m. Jan Neckers, *De bevrijding*, De Nederlandse Boekhandel, 1984, p. 51 en 54.
Een ander feit is natuurlijk dat de geallieerden de haven toch niet konden gebruiken, zolang de Duitsers Zeeland en de Scheldemonding in handen hadden. Zie hoofdstuk 15: "De Slag om de Schelde kost nog meer dan 27.000 mensenlevens."

- 39 Zie Seberechts, *Vechten voor de vrede*, p. 82: “De Britten staan zelfs op het punt om uit de stad weg te trekken, maar de leiders van het verzet kunnen hen overtuigen om mee in de tegenaanval te gaan.” En Gorselé, p. 11, 12, 31 en 32 met getuigenis van de Canadese bevelhebber Whitaker.
- 40 In de nacht van 4/05/1944.
- 41 Volgens Seberechts p. 85 is “het precies aandeel van de deelnemers aan de strijd om de haven [en het aantal slachtoffers] na al die jaren niet meer met zekerheid vast te stellen.” Zie ook Jan Huijbrechts, 40-45, Antwerpen, in anekdotes, monumenten, bijzondere plaatsen en figuren, 2019, in een recensie op de website van Doorbraak (3/09/2019) aldus samengevat: “De Xle Armoured Division verloor tijdens haar inzet bij de bevrijding van Antwerpen van 4 tot en met 7 september 1944 in totaal 120 man, waarvan 70 gesneuvelden en 50 vermisten en telde 245 gewonden. Het Antwerpse verzet leed evenredige verliescijfers: 87 gesneuvelden en 114 gewonden.”
- 42 Zie: vrt.be/vrtnws/nl/2019/09/04/75-jaar-geleden-go-for-the-docks-de-antwerpse-haven-in-geall. Ook Seberechts kan niet met zekerheid zeggen wie welke rol speelde: de NKB of het GL? In elk geval was de sluis op 5/09/1944 bezet door het verzet en een aantal burgers; op 6/09/1945 arriveerde de NKB; op 8/09/1944 kwamen ook de Britten toe en op 15/09/1944 volgde een nieuwe Duitse aanval, afgeslagen door het verzet en de Britten.
- 43 Op een foto die getoond werd tijdens een studiedag over het Antwerpse verzet (Felixpakhuis, 10/05/2023) kon men zien dat het om piepjonge, slecht bewapende studenten ging, misschien van de voormalige Koloniale Hogeschool, een burcht van verzet. Verschillende studenten, oud-studenten en proffen maakten deel uit van over gans het land verspreide verzetsorganisaties. Ook het Coördinatiecomité/bevrijding 1944 - zie hoger - is daar opgericht. Drie professoren en elf studenten en oud-studenten overleefden de oorlog niet. Hun namen staan in brons vereeuwigd op het monument dat zich nog steeds op de campus bevindt. Zie inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/7344.
Ruud Martens beschrijft in zijn onderzoek over de gevechten in Kalmthout dan weer een “Universitair peloton” bestaande uit een 50-tal universiteitsstudenten, meestal oud-scouts en oud-studenten van het Onze-Lieve-Vrouwecollege, die op verzoek van Colson in mei 1944 een verzetsgroep vormden. Om aan wapens te geraken overvielen ze de slecht verdedigde legerkazerne in Berchem. Hierna hielp het peloton aan het ongeschonden veroveren van de Antwerpse haven, bood het hulp aan het Britse leger in de Kempen en trok het op met de Canadezen voor de bevrijding van de polderdorpen boven Antwerpen, waarna Heide-Kalmthout volgde.
- 44 De bewoners van de wijk Luchtbal werden wel geëvacueerd op 12/09/1944. Een zekere Eugène Heuten (GL) getuigt hierover in Gorselé, *Antwerpen 50 jaar bevrijd*. Zie ook Charel De Schipper, *België 1940 - 1945. Oorlog en bezetting*, 1998, p. 128.
- 45 Ondanks de onderlinge spanningen tussen de verschillende voorheen clandestiene groepen, lukte het verzet er toen in om, door onderling en met de geallieerden samen te werken, een wezenlijke rol te spelen. Historici zijn het er vandaag meestal over eens dat de snelheid waarmee de geallieerden daardoor een groot deel van het havengebied ongeschonden in handen kregen, van groot belang is geweest voor het verdere verloop van de oorlog.
Een schaduwkant is dat de discussies tussen de verschillende verzetsgroepen achteraf meteen oplaaiden. Zie www.antwerpenherdenkt.be/oorlogstemas/de-bevrijding-van-stad-en-haven-v1: “De belangrijkste groeperingen NKB, OF en GL, zetten elk hun eigen daden sterk in de verf en minimaliseren het aandeel van anderen. Zo is de getuigenis van de bekende Antwerpse NKB-leider Eugène Colson (‘Kolonel Harry’) na de oorlog uitgegroeid tot hét standaardverhaal. Zijn aandeel is zeker van groot belang, maar zijn verhaal besteedt onvoldoende aandacht aan de rol van andere verzetsmensen en organisaties.”
- 46 De Britten trekken niet alleen niet direct door in de noordelijke haven, ze doen ook maar kleine en laattijdige pogingen om het Albertkanaal over te steken. Waarom is niet echt duide-

lijk. Zie voetnoot 38. Gorselé schrijft, p. 11: "Merksem kon alleen nog via de Groenendaallaan vanuit de haven bereikt worden. Het was duidelijk dat er zware wapens en bepantsering nodig zouden zijn om Merksem in handen te krijgen, maar tot ontsteltenis van de weerstand hadden de Britten geen bevel om een aanval voor te bereiden die, naar de Belgen zeker wisten, de weg naar de Nederlandse grens zou hebben opengelegd."

- 47 Zie in hoofdstuk 11 hoe die Dolle Dinsdag in Nederland ook leidt tot de ontruiming van kamp Vught waardoor ook de scheepsherstellers Victor Focquier en Jos Vermaesen nog tot mei 1945 naar Duitse kampen gedeporteerd worden.
- 48 nl.wikipedia.org/wiki/Slag_om_Merksem. Samengevat verliep de strijd rondom het Albertkanaal op 4 en 5 september ongeveer als volgt:
- eerst slaagden verzetslieden erin om de 'Brug van den Azijn' in handen te krijgen, wat leidde tot gevechten aan de elektriciteitscentrale L'Escaut. Volgens Elia, de huidige eigenaar van de site, vocht men ook rondom de centrale, omdat die ook de haven voorzag van stroom. Hoe die gevechten precies verliepen, is onbekend. Volgens Colson stierven er 22 verzetsmensen, en zie ook verder over de latere bloedige wraak van de Duitsers bij L'Escaut zelf. Daarna is de brug aan de kant van Deurne opgeblazen door de Duitsers die daar vlak naast de brughelling in de azijnfabriek zaten en zich pas op 7/09/1944 overgaven. Daardoor konden de Britse troepen geen contact konden leggen met het verzet aan de overkant van het kanaal;
 - ondertussen probeerde het verzet ook om van hun bruggenhoofd nabij de Straatsburgbrug via de Groenendaallaan op te rukken richting Merksem, maar bij gebrek aan zware wapens zijn ze ook daar tegengehouden door Duitse troepen. Zonder ondersteuning van Britse troepen moesten ze zich terugtrekken, terwijl de Duitsers de Noorderlaanbrug opbliezen;
 - verzetslieden en Britse troepen bestormden ook de IJzerlaanbrug (nu een fietsbrug), maar werden tegengehouden door Duits vuur vanaf het dak van de tabaksfabriek Belga.
- 49 Zie onder meer de toespraak van Dominique Kums, districtsschepen voor Protocol en Feestelijkheden in Merksem, op de jaarlijkse herdenking - 6/09/2022 - en www.elia.be/nl/merksem-commemoration.
- 50 Ondertussen is dat monument weliswaar verhuisd naar de kant van het gebouw naast de brug. De 22 slachtoffers zelf zijn een maand na de gebeurtenissen, na ook de bevrijding van Merksem, in oktober 1944 overgebracht naar het ereperk van het kerkhof, waar ze in 1950 ook hun plek kregen op het Heldenmonument van de gemeente. In de namenlijst vinden we ook Henri Dascotte, de vader van Jean Dascotte, weerstander bij de NKB en in juli 1943 gefusilleerd in Schaarbeek. Beiden woonden in Deurne, en daar zou de straatnaam Dascottelei naar hen beiden verwijzen.
- NB. Misschien vielen bij de wraakactie van de SS net hetzelfde aantal slachtoffers als bij de gevechten aan de Centrale, een dag eerder - zie hoger? Vandaar dat sommigen, zoals Colson en Gorselé, de feiten allicht verwarren? Volgens hen waren de slachtoffers immers geen werknemers van de Centrale, maar 21 'verzetslieden' die op 5 september rondom L'Escaut om het leven kwamen.
- Interescout erkent de slachtoffers van 06/09/1944 echter als hun personeelsleden, allicht gestorven door de wraak van de Duitsers omwille van hun slachtoffers in dat gevecht. Dat het verzet steun kreeg vanuit het bedrijf is trouwens heel goed mogelijk. Het is zelfs niet uitgesloten dat daar een verzetsgroep of een Syndikaal StrijdKomiteit actief was, want (1) zeker tot in 1942, bestond er minstens één bij Interescout in Schelle, (2) de SSK's in Antwerpen werden vanaf de herfst 1941 binnen het OF aangestuurd door Joseph Van Thienen, voor de oorlog voorzitter van de voorloper van ACOD, (2) na de oorlog is bij hen specifiek in de sector GAZELCO, iemand van de SSK's aangeduid als nieuwe vakbondssecretaris. Zie hierover een voetnoot bij hoofdstuk 16.
- 51 Volgens Seberechts in www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/09/04/75-jaar-geleden-go-for-the-docks-de-antwerpse-haven-in-geall en Ch. De Schipper, *België 1940 - 1945*, p. 137.
- 52 Geciteerd in historiek.net/bevrijding-van-antwerpen-tussen-vreugde-en-verdriet/126450.

- 53 Zie het overzicht van Antwerpse verzetsgroepen en hun opdrachten, geleid door het Coördinatiecomité, in de (auto)biografie van Pilaet, p. 53.
- 54 Ruud Martens, *Mendel, Martha, Louis en Frans. Het Joodse oorlogsverleden van Heide en het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog in Kalmthout*, onuitgegeven manuscript, 2023, p. 87.
- 55 Ibidem, p. 87 en www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/groep-g.html.
- 56 Zie inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/300275 getiteld: Oorlogsmonument voor de gedode weerstanders NKB.
- 57 Het ging om de kolonne van Cdt. Cant. Zie de al genoemde (auto)biografie van Pilaet, p. 90.
- 58 nl.wikipedia.org/wiki/Slag_om_Merksem.
- 59 Didden en Swarts, *Einddoel Maas. De strijd in Zuidelijk Nederland tussen september en december 1944*, 1984, p. 309, 314 en 316.
- 60 Volgens Merksems districtsschepen Gilbert Verstraelen in Het Laatste Nieuws op 06/09/2019.
- 61 Volgens Seberechts, deden ze dat vanaf 4/10/1944. Zie ook een getuigenis van de Canadese bevelhebber Whitaker in het boek van Gorselé (p. 32) en sites.google.com/site/wereldoorlog2inekeren/home.
- 62 Ibidem.
- 63 Majoor Jacques Dextraze heeft het in de genoemde studie van Ruud Martens (p. 88 en 92), over “de moedige Pilaet” die als luitenant van het GL en als lid van het OF, “met zijn tweehonderd man sterke groep” goed samenwerkte en grote diensten leverde aan de Canadezen en over de verzetsmensen uit Boom en de Rupelstreek die ook mee opgetrokken waren tot daar.
- 64 Joseph Sempels werd gedood door een schotwonde in de borst. Sinds 1 juni 1943 was hij lid van Groep G in Hoboken en hij voerde sabotageacties uit aan de spoorwegen en in Mortsel aan de Erla-fabriek. Zie de studie van Ruud Martens, p. 97.
- 65 Jean Van Gils staat ook vermeld in de lijst van 41 vakbondsmilitanten, waaronder 19 scheepsherstellers, die hun strijd tegen het nazisme met hun leven bekochten, in het *Jaarverslag PMB-Antwerpen 4/09/1944 - 31/12/1945* uit 1946.
- 66 De slotparagraaf van dit hoofdstuk is gebaseerd op de onuitgegeven studie van Ruud Martens en op de brochure, *Ze zijn daar!*.
- 67 Kalmthout 1929 - Schoten 27 juni 2017.
- 68 Ruud Martens, *Mendel, Martha, Louis en Frans*, p.118.

Herfst en winter 1944/1945

15

IN DE HAVEN EISEN ZE BIBBERGELD

Pas na de moeilijke bevrijding van Merksem en de nog veel moeizamere slag om de Scheldemonding op en rond de eilanden in Zeeland en in Zeeuws-Vlaanderen, zullen de geallieerden eindelijk kunnen beginnen dromen over het gebruik van de Antwerpse haven. De scheepsherstellingswerven van hun kant verwachten al eind september, als het duidelijk is dat ook Merksem zal bevrijd worden, meer werk dan voor en tijdens de oorlog. Deze keer dan wel in opdracht van de geallieerden, en in die omstandigheden willen de arbeiders na jaren van ontbering en terugschroeven van de voor de oorlog verworven arbeidsvoorwaarden, nu boter bij de vis.

2 OKTOBER 1944

ONDERTUSSEN SOCIALE EISEN DIRECT TERUG OP TAFEL

Nu de nazi's dus wel uit Antwerpen verdreven zijn en men aan de slag moet om het land en de haven terug op te bouwen, stellen de arbeiders en hun vakbonden, wel hun voorwaarden. Dat was tijdens de oorlog overigens al in De Werker aangekondigd. De scheepsherstellers bijvoorbeeld trekken al op 2 oktober 1944 met 6.000 in een betoging door de stad. Ze mondt uit in een algemene vergadering in de toenmalige zaal Majestic in de Carnotstraat.¹ De beroering leidt nog voor de heropening van de haven op 28 november 1944 tot een betekenisvol sociaal akkoord dat terug aansluit bij de vooroorlogse tradities. Er komt terug een shop, waarbij men de scheepsherstellers, net als voor de oorlog, terug indeelt in 'roze' en 'groene kaarten', in een vast en een tijdelijk contingent.² Bovendien krijgen

metaalarbeiders die tussen 1935 en 10 mei 1940 minstens 30 dagen in de sector werkten, zowel als schilders en ‘ketelkuisers’ die dat deden tussen 1938 en 1940, vanaf nu ook een ‘roze’ kaart. Ze worden dus ingedeeld in het vast contingent, dat tegen oktober 1948 uitgebreid wordt tot 8.500 man. Gezien het vele werk dat misschien zal volgen, komt er tijdelijk zelfs een derde categorie, met een doorgestreepte ‘groene kaart-bis’. Die arbeiders kan men aanwerven als alle anderen ingezet zijn. Er komt ook, allicht in vergelijking met de situatie tijdens de oorlog, een loonsverhoging van 60%.³

Die actie komt in oktober 1944 dus op gang terwijl de scheepsherstellers allicht nog weinig of niets weten over het lot van hun collega’s in de kampen, achter de Duitse linies. Ook de stichter van het SKK-Mercantile Jos Vermaesen en verschillende dan nog overlevende scheepsherstellers zitten daar nog altijd vast, sommigen al van in 1942. In die omstandigheden verkiezen de leden van de socialistische metaalbond bij Mercantile Rik Nijs op 31 oktober 1944 met unanimititeit als hun hoofdafgevaardigde.⁴ Zoals we zagen is Rik de man die de leiding van het syndicaal verzet bij de scheepsherstellers heeft overgenomen na de aanhouding van de oprichters en verschillende leden van het SSK.

DE SLAG OM DE SCHELDE KOST NOG MEER DAN 27.000 MENSENLEVENS

Terwijl het hier vanaf begin oktober alle hens aan dek is om de haven voor te bereiden op haar functie als geallieerde aanvoerhaven, beseft echter ook Hitler hoe catastrofaal zijn nederlaag in Antwerpen kan worden. Hij besluit dat “de toegang tot de Schelde koste wat kost geblokkeerd moet blijven, daar de val van Antwerpen het einde van het Duitse Rijk zou betekenen”.⁵

Het complexe waterlandschap tussen de haven en de monding van de Schelde in de Noordzee roept hij uit tot “*Festung Schelde-Süd, die met alle denkbare middelen moet verdedigd worden*”.⁶ Canadese, Poolse en Britse troepen moeten, geholpen door nog enkele Antwerpse verzetslui en vooral mensen uit het Nederlandse verzet nog gedurende vijf weken (van 2 oktober tot 8 november 1944) vechten, om de doorgang naar de haven van Antwerpen te bevrijden.⁷ De prijs is veel hoger dan die van de bevrijding van Antwerpen zelf. Bij de bloedige gevechten in en rondom Zeeland en Zeeuws-Vlaanderen komen bijna 2.300 burgers en 25.000 militairen om het leven, en daarnaast telt men duizenden gewonden.⁸

IN OKTOBER 1944 BEGINT HET OOK DUITSE V-BOMMEN TE REGENEN

Ondertussen blijkt ook in de stad dat de oorlog allesbehalve gedaan is. Antwerpen is dan wel bevrijd vanaf begin september, de aanvankelijke feestvreugde koelt snel. Er is immers niet alleen nog geen nieuws over de politieke gevangenen en Joden, overleden of nog opgesloten in de Duitse kampen, er is ook nog steeds grote honger. Bovendien volgt omwille van het strategische belang van de haven een nieuwe nachtmerrie. Nog duizenden mensen zullen sterven. Om de haven onbruikbaar te maken voor de geallieerden, teistert Hitler Antwerpen en omgeving vanaf 13 oktober 1944 gedurende 175 dagen met een quasi onophoudelijke stroom van ‘Vergeltungswaffen’, vliegende bommen (V1) en V2-raketten. Zoals we zagen zijn ze geproduceerd door gevangenen in de slavenkamponditie van Mittelbau-Dora, en ze worden afgevuurd vanop lanceerplatformen in Duitsland en het dan nog steeds bezette Nederland. De Duitsers zetten ze in tegen

V1-bom Fototentoonstelling MAS 15/10/1944.
Bewerkt door Jan Landau.

steden zoals Londen en Luik, maar in ons land dan toch vooral tegen Antwerpen.⁹ De bombardementen stoppen passen eind maart 1945 nadat de geallieerden de lanceringsbasissen in Nederland en Duitsland veroveren.

Straten en woonblokken verwoest: meer dan 4.200 doden en bijna 7.000 gewonden

De wapens zijn echter moeilijk te richten, met als gevolg dat ze zowat overal rondom de haven terechtkomen. Bovendien is er de succesvolle verdediging van de geallieerden die onder meer op de Kalmthoutse heide afweergeschut plaatsen. Het resultaat? Slechts een 300-tal bommen treffen de haven zelf. Daarbij worden

131 dokwerkers gedood, alsook zeker 55 à 65 Amerikaanse en Britse soldaten. In totaal vallen er meer dan 500 gewonden.¹⁰

De tol voor Antwerpen en omgeving is veel groter. In het arrondissement vallen in totaal ongeveer 4.300 V1's en 1.700 V2's, waardoor tegen 28 maart 1945 meer dan 4.200 mensen om het leven komen, bijna 7.000 ernstig gewond raken,¹¹ en om en bij de 50.000 huizen dikwijls volledig verwoest zijn.¹² De uitdagingen voor de mensen van het luchtafweergeschut, ordehandhavers en hulpverleningsdiensten zijn gigantisch. Families betreuren slachtoffers en zijn vaak dakloos. Er is hulp en leiding van het Britse en het Amerikaanse leger nodig om de opruiming in goede banen te leiden. Het zal nog decennia duren voor alles is heropgebouwd.¹³

Met deze aantallen draagt Antwerpen in België een triestige kroon, en de wetenschap dat er op elk willekeurig ogenblik op elke willekeurige plek een inslag kan zijn met desastreuze gevolgen, is ondraaglijk. Naar school gaan wordt te gevaarlijk. Men evacueert naar schatting zowat 130.000 Sinjoren, waaronder colonnes schoolkinderen, onder meer naar West-Vlaanderen. Sommige dorpen daar tellen meer Antwerpenaars dan oorspronkelijke inwoners.¹⁴ Wegens de veelheid van de aanvallen wordt trouwens beslist om vanaf 1 februari 1945 de alarmsirenes niet meer te laten afgaan omdat die alleen maar voor bijkomende angst zorgen. Bovendien is de winter 1944-45 ijskoud, en is er een kritiek tekort aan kolen en voedsel.¹⁵

Ook scheepsherstellers getroffen

Een van de eerste slachtoffers van de bommen is een paswerker bij Mercantile, Aloïs Mangelaars. Volgens een collega is hij in november 1943 tijdelijk opgepakt als lid van het verzet,¹⁶ maar hij overlijdt op 19 oktober 1944 door een bominslag in de Kroonstraat in Borgerhout. Op 15 januari 1945 valt een bom in de Duinstraat in Antwerpen, die - zoals al gezegd - ook Joanna Saelen treft, de echtgenote van scheepshersteller Albert Malfait die dan nog in Harzungen, een buitenkamp van Mittelbau-Dora, zit. Haar man leeft op dat moment dus nog, maar als ook de papa niet weerkeert uit de kampen, beslist collega Jos Theunis om voogd te worden over hun 7-jarig dochtertje, Jenny Malfait.

Daarnaast komt ook mevrouw Deckers, de koerier die Jos Vermaesen rond de jaarwende 1941-1942 bevoorraadde met sluikpers, om door een V-bom-inslag op haar woning in de Aalmoezenierstraat.¹⁷

DRIE MAANDEN NA DE BEVRIJDING VAN DE STAD IS OOK DE HAVEN TERUG TOEGANKELIJK

Na de 2e slag om Merksem begin oktober, en de verovering van de Scheldemonding vijf weken later (tot 8 november 1944), wordt de stroom eind november ook mijnenvrij verklaard. Het eerste bevriende schip, de Fort Cataract, vaart op 28 november 1944 de haven binnen. 1.400 hectare dokken, vier sluizen, 48 km kaaimuren, honderden kranen en loodsens, 800 km spoor, voldoen om de logistieke problemen van de geallieerden op te lossen. Voorafgegaan door twee Belgische mijnenvegers meren ook 19 'Liberty ships' aan. Het zijn vrachtschepen van Amerikaanse makelij die speciaal voor de oorlog en masse gebouwd zijn. Ze worden plechtig ontvangen door de ondertussen teruggekeerde burgemeester Huysmans in aanwezigheid van enkele militaire en politieke leiders uit België, Groot-Brittannië en de VS.

De openingsceremonie is wel erg beperkt. Ook op die dag zelf worden de haven en de stad immers bestookt met Duitse V-bommen.¹⁸ Om nog zwaardere reacties van de Duitsers te vermijden, geeft de geallieerde opperbevelhebber generaal Eisenhower een bevel om zo weinig mogelijk ruchtbaarheid te geven aan de datum.¹⁹ Toch blijft het moeilijk te begrijpen dat twee essentiële spelers die meegevochten hebben om de haven te redden, niet uitgenodigd zijn: noch de Canadezen, noch het Antwerpse verzet!²⁰ In ieder geval, hoe hoog de prijs in Zeeland ook is, ook volgens Dwight Eisenhower, komt "het einde van het nazidom duidelijk in zicht toen het eerste schip ongehinderd de Schelde opvoer",²¹ en al voor nieuwjaar 1945 komen er in Antwerpen 271 boten aan. Dagelijks brengen havenarbeiders gemiddeld 22.000 ton materiaal aan land voor de Amerikaanse en Britse legers.

Het strategische belang van de haven is enorm. Antwerpen is immers de enige grote Noordzeehaven die ongeschonden in hand van de geallieerden valt en waar ze uiteindelijk voorraden kunnen aanvoeren. Daarnaast kan ook de scheepsherstelling terug op gang komen.

Een laatste wanhoopspoging van Hitler, de Slag om de Ardennen

Hitler kan het verlies van de Antwerpse haven echter niet verkroppen. Hij teistert de stad niet alleen nog maandenlang met de beruchte V-bommen. In een wanhoopspoging om de haven te heroveren volgt vanaf 16 december 1944 nog de Slag om de Ardennen. Twee Duitse pantserslegers zouden bij verrassing door de met Amerikaanse troepen bezette Ardennen moeten breken, de Maas overschrijden en Antwerpen opnieuw bereiken, waar ze het Britse leger zouden omsingelen en vernietigen. Nazi-Duitsland verliest, maar de miserie aan beide kanten is gigantisch. De geallieerden betreuren meer dan 8.000 doden en tellen rond de 70.000 gewonden en vermisten. Bij de Duitsers is het drama nog groter: zij verliezen 120.000 manschappen, waaronder ongeveer 17.000 doden, en daarnaast zijn er natuurlijk vele burgerdoden en gewonden.²²

Bibbergeld

Gezien de aanhoudende bombardementen is in de haven werken nu per definitie levensgevaarlijk want de bommen zijn in de eerste plaats voor daar bedoeld. Toch zijn scheepsherstellers en havenarbeiders bereid om de geallieerde oorlogsinspanningen te ondersteunen met hun arbeid, al eisen ze in ruil wel een redelijke extra gevarenpremie of 'bibbergeld'. Eerst krijgen alleen enkele honderden uitverkorenen naar verluidt een overheidstoeslag van 30 Belgische

frank per dag, maar uiteraard wil men de premie voor iedereen. Pas na een stakingsdreiging krijgen zowel de havenarbeiders als de scheepsherstellers dat bibbergeld ook toegezegd. Later volgt het ook voor de arbeiders van Cockerill Yards te Hoboken.²³

In een pamflet van de havenarbeidersbond van 17 januari 1945 blijkt echter dat die 30 Belgische frank dan nog steeds niet betaald is. De dokwerkers eisen bovendien ook steenkool en boter, want ook de premie is maar een druppel op een hete plaat. Zolang er nog te weinig voedselaanbod is, moeten de gezinnen immers terecht op de zwarte markt. Terwijl volgens hun pamflet, "de dood loert" naar de arbeiders die moeten blijven werken, hun vrouwen en kinderen, kan wie over voldoende geld beschikt, wegtrekken uit de stad.

8 MEI 1945

NAZI-DUISSLAND IS EINDELIJK DEFINITIEF OVERWONNEN

Na nog een moeilijke maand april, verspreidt het nieuws van de Duitse capitulatie zich op 8 mei 1945 ook hier. Na maanden van nieuwe angst trekt de Antwerpenaar opnieuw de straat op. Het feest is alweer uitbundig en duurt tot in de vroege uurtjes.²⁴

Ook de overlevers kunnen vanaf mei 1945 eindelijk terug naar huis. Maar vele gezinnen van gedeporteerden, waaronder veel van de gedeporteerde scheepsherstellers, blijven in het ongewisse over wat er met hun familieleden gebeurd is. Voor velen zal de finale onzekerheid maar eindigen met definitief slecht nieuws in 1946, 1947, 1948, 1949 of zelfs pas in 1950...

VOETNOTEN HOOFDSTUK 15

- 1 *Zie Jaarverslag PMB-Antwerpen 04/09/1944 - 31/12/1945*, gepubliceerd in 1946, p. 52: “Onze syndicale activiteiten hadden reeds hun normaal verloop, de eigen problematiek zoals eisen voor meer loon en bibbergeld waren aan de orde; hiervoor betoogden we reeds op 2 oktober 1944 met 6000 sloopsherstellers door de straten van Antwerpen.”
- 2 Zie hoofdstuk 2.
- 3 Historiek volgens de getuigenissen van sloopsherstellers Frans Clincke (overleden 06/05/1993) en Jacques Bervoets (archief Michel Moorkens). In de volgende jaren wordt dat sociaal akkoord nog wel bijgesteld. Zo verwerven de sloopsherstellers met een ‘roze kaart’ in oktober 1947 ook ‘bestaanszekerheid’ onder de vorm van een sectorale bijpassing bij werklozensteun. Anderzijds wordt het contingent in februari 1949 opnieuw teruggeschroefd tot 7.150 man, nl. 3.379 ‘roze kaarten’ en 3.771 ‘groene kaarten’. Daar zou men toe komen via het niet meer vervangen van ‘groene kaarten’, en zelfs ontslag uit het contingent na een lange periode werkloosheid in respectievelijk 1948 en 1949.
- 4 Zie het al genoemde *Jaarverslag PMB-Antwerpen* en het interview met Franky Totté.
- 5 www.zeeuwseankers.nl/verhaal/de-slag-om-de-schelde.
- 6 www.nationaalarchief.nl/beleven/nieuws/75-jaar-vrijheid-slag-om-de-schelde
- 7 [Historiek.net/tienduizenden-herdenken-slag-om-schelde/46000](http://historiek.net/tienduizenden-herdenken-slag-om-schelde/46000) Zie ook Brigadier-generaal Whitaker in L. Gorselé, *Antwerpen, 50 jaar bevrijd*, p. 32: “At the Dutch border the Resistance fighters were given orders to return to Antwerp. However, a number of them, like Eugene Colson, rejoined the 2nd Canadian Infantry Division units where together we fought through the Dutch polder lands to free the approaches of the Schelde.” En, Rudi Van Doorselaer & Co, p.103, via www.dbnl.org/tekst/vijv003belg01_01/vijv003belg01_01_0012.php: Colson trok met zijn verzetsgroep zelfs naar het Nederlandse Goes maar werd door de regering teruggeroepen. Het was immers in die periode [vanaf november 1944] dat volop werk werd gemaakt van de ontwapening van het verzet.
- 8 Ook dit hoofdstuk steunt sterk op het boek van Seberechts, *Vechten voor de vrede, Antwerpen 1944-1945*; meer bepaald op p. 96, 101, 115, 119, 139, 143-167 en 207-257. In de Slag om de Schelde zijn volgens deze auteur 13.000 geallieerde soldaten gesneuveld, waarvan de helft Canadezen. De Duitsers verloren 10 à 12.000 soldaten, en 41.000 van hun mannen werden krijgsgevangen gemaakt. Ook honderden burgers zijn gedood.
- 9 Ook Luik en Brussel werden getroffen, maar In Brussel bv. telde men tussen 21/10 en 01/01/1944, 132 ‘gelukke’ V1 inslagen, terwijl Antwerpen in ongeveer dezelfde periode, tussen 23/10 tot 26/12/44, door 2.188 V1’s en 806 V2’s geraakt werd (en dan nog ondanks sterk geallieerd luchtafweergeschut dat eind november al 62% van de bommen kon tegenhouden).
- 10 In de haven zelf komen 150 V1’s en 152 V2’s terecht. Over de verdediging van de geallieerden vanop de Kalmthoutse Heide, zie hoofdstuk 14 van Ruud Martens, *Mendel, Martha, Louis en Frans*, onuitgegeven manuscript.
- 11 Het exacte aantal doden in de huidige stad Antwerpen en omgeving, is nog steeds in onderzoek. Zie www.antwerpenherdenkt.be/oorlogsgetuigen/de-laatste-v-bom: “Hoeveel burger- en militaire slachtoffers de V-bommen maakten op het Groot-Antwerpse grondgebied is nooit exact becijferd. De laatste schattingen spreken over 4.229 dodelijke slachtoffers.” Koen Palincx, die een nieuwe uitgave van zijn boek over de V-Bommen op Antwerpen voorbereidt, zou ook totaal onbekende inslagen ontdekt hebben die o.m. de Canadezen troffen.

- 12 Volgens Seberechts ging het exact om 3.118 totaal vernietigde en om 27.616 zwaar en 67.695 licht beschadigde woningen.
 - 13 Noch het stadsbestuur, noch de regering kon de situatie aan. Britse en Amerikaanse diensten sprongen op vraag van generaal Eisenhower in het gat, en namen tijdelijk de leiding van de opruimwerken over. Er werden ook noodwoningen gebouwd. De Britten hadden trouwens wat ervaring geput uit de Duitse bombardementen op Londen.
 - 14 Patrick Buysse, *Weg van 't Stad, De Antwerpse exodus naar West-Vlaanderen*, in *De Standaard* van 23/09/2023.
 - 15 Zie hoofdstuk "Het dagelijks leven tussen oorlog en vrede" in F. Seberechts, *Vechten voor de vrede*, p. 207-257.
 - 16 Volgens de na de oorlog handgeschreven lijst van Jos Pauwels is Aloïs Mangelaars, paswerker, door de Duitse politie tijdelijk aangehouden op 20/11/1943, wat er lijkt op te wijzen dat hij ook een rol speelde in het verzet. Zijn weduwe beriep zich wel niet op een van de naoorlogse 'statuten' voor verzetslui bij haar aanvraag voor een weduwepensioen - zie dossier Mangelaars - ARA/DAO - PENS 343775.
 - 17 Volgens de naoorlogse verklaring van Van Thienen over Jos Vermaesen, zie hoofdstuk 4.
 - 18 Op 28/11/1944 stierven 22 mensen door V2-inslagen in de Wetstraat en de Mercatorstraat. Zie www.antwerpenherdenkt.be/oorlogsgetuigen/antwerpse-haven-open-dankzij-verzet.
 - 19 Seberechts en www.antwerpenherdenkt.be/oorlogsgetuigen/antwerpse-haven-open-dankzij-verzet citeren Eisenhower: "Gezien de voortdurende aanvallen op Antwerpen met V-wapens en de dringende operationele noodzakelijkheid om zo snel mogelijk het maximum aan tonnage door deze haven te krijgen, mag er geen publiciteit worden gemaakt over de datum en over de wijze waarop de haven in gebruik wordt genomen."
 - 20 Zie ook de getuigenis van de Canadese bevelhebber Whitaker in L. Gorselé, *Antwerpen, 50 jaar bevrijd 1944-1994*, p. 33: "I believe this [nl. de verovering van de haven] made an important contribution to victory. On 28th November, military and political figures from Belgium, Britain and the United States attended the official ceremony to reopen the port. Curiously, the groups that were not invited to attend were the Canadians and the Belgian Resistance."
- NB. Dat dus ook het verzet niet uitgenodigd was, zou ook kunnen te wijten zijn aan de spanningen die ondertussen uitgebroken waren tussen het OF en de regering Pierlot, alsmede binnen het politiek zeer diverse verzet zelf. In samenspraak met de Amerikaanse en Britse bevelhebbers had de regering immers net besloten dat het gewapend verzet (ongeveer 70.000 man, waarbij 25.000 leden van het OF en 35.000 van het GL) zijn wapens moest inleveren. Het leger en de politie zouden hun monopolie op geweld binnen de rechtsstaat terugkrijgen. Daar tegenover stond dat acht verzetsorganisaties officieel werden erkend, geldelijke voordelen in het vooruitzicht werden gesteld, en 40.000 verzetslui dienst mochten nemen in het leger. De ministers, lid van de KPB en/of het OF, kanten zich echter tegen de maatregelen en hadden hierom ontslag genomen uit de regering Pierlot.

Hierop volgde op 25/11/1944, dus enkele dagen voor de opening van de haven, een nationale protestmars van de linkervleugel van het verzet die het ontslag van de regering Pierlot eiste. De oproep kwam van het OF, en in Antwerpen riep ook Pilaet (OF) er blijkbaar toe op. Volgens anderen ging het vooral om Partizanen van de KPB, want waren de meeste verzetmensen akkoord om hun wapens in te leveren omdat ze hun doel bereikt hadden, nl. de nazi's uit het land krijgen. In elk geval trokken slechts enkele duizenden mensen samen naar de 'neutrale zone' in de Brusselse Wetstraat, waar er echter 45 gewonden vielen toen de rijkswacht op hen schoot. Op nog enkele schermutselingen na, kwam er zo een einde aan de rol van het gewapend verzet in België. Zie Rudi van Doorslaer (e.a.), *België in de Tweede Wereldoorlog*. Deel 6, 1988, p. 106 en 107 via www.dbnl.org/tekst/vijv003belg01_01/vijv003belg01_01_0012.php; Alain Colignon (CegeSoma) in www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/11/23/75-jaar-geleden-het-verzet-ontwapend-en-politiek-uitgeschakeld en Fabrice Maerten, www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/gewapende-partizanen-de.html.

- 21 Historiek.net/tienduizenden-herdenken-slag-om-schelde/46000
- 22 Seberechts verwijst naar de militaire historici Luc De Vos en Anthony Beevor (werken uit resp. 1995 en 2016) omdat die allicht betrouwbaarder zijn dan elders gepubliceerde cijfers. De geallieerde vermisten waren meestal krijgsgevangenen, die daarna vooral in Dresden terechtkwamen. Velen stierven daar bij het geallieerde bombardement op de stad. Zie ook historiek.net/het-ardennenoffensief/47080.
- 23 Volgens de getuigenissen van Clincke en Bervoets en hoger genoemd *Jaarverslag PMB-Antwerpen*, p. 52. Trouwens ook in Luik krijgt men bibbergeld.
- 24 www.antwerpenherdenkt.be/oorlogsgetuigen/de-laatste-v-bom.

Mei 1945

16

PAS DAARNA KOMEN DE VIJF OVERLEVENDEN TERUG THUIS

Op de 8e mei 1945 is Antwerpen al 7 maanden bevrijd, maar zes van die zeven maanden zijn voor velen getekend door nog grotere angst en miserie dan de vier bezettingsjaren. De laatste V-bom met zijn vreselijke reeks slachtoffers is immers pas gevallen in Ekeren op 28 maart. Oef, en nu verwacht men naast vluchtelingen, onder meer de gevangenen die verdwenen zijn in Duitse 'Nacht und Nebel', terug. Al in 1944 denkt men aan opvangcentra die zouden kunnen zorgen voor verblijf en documenten, voeding, kleding, hygiënische en medische controle (tot en met ontluizing). In maart 1945 wordt er één ingericht in de Geniekazerne in Berchem en in het Xaveriuscollege in Borgerhout. Ook in het Centraal Station is opvang voorzien, maar wagens zijn daar niet altijd ter beschikking, en de ex-gevangenen moeten vaak te voet of met de tram naar een opvangcentrum of naar huis. Soms gaat het om duizend mensen per dag. De gemeente Deurne bijvoorbeeld vraagt ook bijstand aan de lokale artsen.

Bij de aankomst van 'verdwenen' gevangenen staan de straten soms in rep en roer. Toch is hun thuiskomst meestal verre van een feest, want ze hebben allemaal vreselijke verhalen bij, en in veel te veel families blijven enkele stoelen aan tafel voor altijd leeg. Andere gevangenen blijven nog jaren vermist, en Joodse inwoners trekken opnieuw weg als blijkt dat ook hun inboedel geplunderd is of dat hun woning ingenomen is door nieuwe bewoners.¹

DE EERSTE SCHEEPSHERSTELLER DIE ARRIVEERT IS VICTOR FOCQUIER

Gelukkig blijkt de fysieke conditie van de jonge Victor goed genoeg om op 4 mei vanuit het Belower Wald, waar het Russische Rode Leger hem heeft gevonden tijdens de dodenmars uit Sachsenhausen, terug naar België te vertrekken.

Na enkele weken komt hij op 21 mei 1945 - na bijna drie jaar, hij is ondertussen 20 jaar - terug aan in het dan al vanaf oktober 1944 bevrijde Merksem. Op voorhand naar huis bellen kan dan nog niet, want de meeste mensen hebben nog geen telefoon. Als hij dus plots de deurbel doet rinkelen, valt hij in moeders armen, maar erg vreugdevol kan zijn thuiskomst niet geweest zijn. Het familiaal verdict van hun verzet is immers extreem zwaar. Allicht hoort hij dan dat zowel zijn vader Frans, als nonkel Louis Focquier niet terugkwamen uit Gusen, het vreselijke bijkamp van Mauthausen. Hij heeft zelf te veel vreselijke dingen gezien voor een jonge man, maar nu gaat het om zijn pa, zijn oom, die als paswerkers ook op het werk zijn mentors waren. Ze waren ook samen lid van het OF, en zijn pa was zelfs een medeoprichter van het SSK.

Jos Vermaesen, de gangmaker met wie hij zijn kamentraject samenliep, blijft een levenslange boezemvriend, die zich om hem en zijn vrouw bekommert. Victor trekt ook heel kort terug naar de shop. Als hij in 1948 verklaringen gaat afleggen bij de politie is hij bediende, en hij beëindigt zijn loopbaan als RVA-ambtenaar, verantwoordelijk voor de uitkeringen bij werkloosheid van... de scheepsherstellers.²

OOK JOS VERMAESEN KEERT TERUG IN MEI 1945

Ook Jos wordt wat later, tussen 19 en 21 mei, door ene Kolonel Lenty, samen met 256 Belgen, gerepatriëerd. Het Medische Observatie Centrum in Turnhout stelt eind mei vast dat hij lijdt aan "algemene verzwakking".³ Na drie jaar en twee maanden gevangenis en kampen, waarvan meer dan tien maanden in Vught en bijna zes in Sachsenhausen, en twee dodenmarsen, is dit uiteraard niet verwonderlijk. Jos is dan net geen 34 jaar oud.

Jos Vermaesen bij zijn thuiskomst uit Sachsenhausen. Archief Michel Moorkens.

FRANKY TOTTÉ KOMT PAS IN JUNI 1945 TERUG THUIS⁴

Hoe de terugkeer van Jos De Bolle precies verliep, weten we niet. De dan 27-jarige Franky Totté vertelt later wel hoe voor hemzelf, na zijn transport uit Dachau naar Zwitserland en Frankrijk, in Mulhouse nog een bewogen treinreis van twee dagen start: *“Daar ze de Belgen in de eerste wagons stopten, en die steeds voorbij het perron halt hielden, kregen wij géén eten op de stopplaatsen waar dat voorzien was. Na drie van die fratsen zijn we uitgestapt en hebben duidelijk gemaakt dat we actie zouden ondernemen als dat niet veranderde. Voor de Belgische grens is de locomotief dan vervangen door een Belgische, en wij monteerden er vooraan de Belgische vlag op die wij in Dachau hadden gemaakt. Verder versierden we de trein ook met bloemen en met alles wat we konden vinden. De machinist beloofde de stoomfluit te gebruiken als we de grens naderden. Bij het horen van de fluittoon werden we allemaal heel stil. Eindelijk!”*

In Namen staan honderden mensen op het perron

“De stad Namen was onze eerste halte. Ik kon het niet geloven: honderden mensen hielpen ons met onze schamele bagage, en brachten ons per wagen naar een kazerne. Ik kreeg een plaats in de wagen van een dokter, die ik verzocht om mijn broer op te bellen en te melden dat ik gezond en wel was, want ik durfde zonder voorafgaand nieuws niet naar huis... Voor hen was het heuglijk nieuws, want mijn collega Jos De Bolle had blijkbaar een brief geschreven, waaruit men thuis had verstaan dat alle scheepsherstellers nog leefden, behalve ik, terwijl het net andersom was...”

“Ook in die kazerne was iedereen bezorgd om ons: er stonden tafels gedekt met boter en

sigaretten; men bracht aardappelen en groenten die we in drie jaar niet meer gezien hadden, en onze maag kon al dat eten zelfs nog niet aan, bijgevolg.. Bij het slapengaan kwam men ons dan plots nog melden dat er SS-ers in de groep ontdekt waren. Direct werd alleman gecontroleerd, en ja, zes man hebben we er uitgehaald. ‘s Anderdaags hebben we gevraagd of we hen ‘Pruisische gymnastiek’ of dril mochten laten doen. Dat kon, maar slagen mochten we ze niet; dat was ook niet nodig, de gymnastiek had voldoende uitwerking.”

Brussel, met de tram naar de Gare du Nord

*“Vanuit Namen kwam ik met onder meer José Stockmans aan in de Gare du Luxembourg in Brussel.”⁵ Franky kent de zoon van Charles Stockmans ondertussen al drie jaar. Vader Stockmans is een Antwerpse drukker die vanaf begin 1942 een spionagenetwerk uitbouwt om informatie door te spelen aan de Vrije Franse Strijdkrachten in Londen. Franky: *“Om de trein naar Antwerpen te halen, moesten we nog met de tram naar het Noordstation: dat kon zonder geld, want een spoorwegcontroleur liet er één stoppen en eiste plaats op. In het station stond de zus van José ons al op te wachten. Ze vroeg haar broer sec of hij al wist dat zijn vader dood was? Neen, want ik en anderen, die het gehoord hadden, hadden drie jaar verzwegen dat zijn vader al in 1942 gefusilleerd was op de d’Herbouvillekaai in Antwerpen. Toen hij het hoorde was José er al niet te best aan toe, en kwam deze zware klap daar bovenop.”**

HET INLICHTINGENNETWERK STOCKMANS OOK ACTIEF IN DE SCHEEPSHERSTELLING

Na drie lange jaren samen in gevangenschap komt Franky Totté in mei 1945 terug in België aan samen met José, de zoon van Charles Stockmans, een belangrijke Antwerpse industriële drukker. Na een contact in Parijs met 'Remy', de chef van het inlichtingennetwerk van Generaal De Gaulle die dan zelf in Londen zit, ligt José aan de basis van een Antwerps spionagenetwerk dat een dikke dertig leden telt. Na herhaalde vraag vanuit Parijs functioneert het vanaf december 1941 gedurende iets meer dan een half jaar onder leiding van vader Stockmans. De Belgische antenne van de "Vrije Franse Strijdkrachten" in Londen krijgt van hen geld voor fietsen, verrekijkers en andere onkosten en laat door koeriers via Parijs 3 à 5 rapporten van ongeveer 50 getypte bladzijden overbrengen. Volgens de getuigenis van de Fransen na de oorlog zijn ze erg nauwkeurig; volgens de Duitsers tijdens de oorlog helemaal niet. De waarheid ligt misschien in het midden?

De participanten in het netwerk zijn enerzijds katholieke, vrij 'rechtse', anticommunistische burgers uit de chique, dan Franstalige, Antwerpse burgerij, en anderzijds bedienden en arbeiders uit de bedrijven die zij leiden. Het gaat uiteraard om de drukkerij van Stockmans, maar bijvoorbeeld ook om het scheepsherstellingsbedrijf ENI, Electro Navale & Industrielle. Daar is Stockmans' schoonzoon Alexis Thijs directeur. Hij krijgt er hulp van zijn collega's en van de elektriciens Jan Mintiens, Leonard Niessen en Constant Suyckerbuyck. Ze zoeken informatie tot in Oostende, waar ENI ook werken aan schepen uitvoert. Volgens de auteur van een artikel over het netwerk Stockmans is er bij ENI, "net zoals bij het groepje bedienden rond Marcel De Backer, [bureelchef bij de CMB], één grote

recruteringslijn aan te wijzen: de werkvloer."⁶ Daarnaast zijn ook enkele politieagenten lid, naast burgers die om hun kennis gerekruteerd zijn, zoals een piloot uit Knokke en een filmverdelers uit Brussel. Er zijn zelfs vertakkingen tot in Luik en Verviers waar directeur Nicolas Hanotte van de dan nog in Wallonië gevestigde Usine du Superchocolat Jacques,⁷ actief lid wordt.

Zes maanden activiteit, tien doden en twee kampoverlevenden

Een dikke zes maanden na de oprichting kunnen de Duitsers het netwerk echter al oprollen. Op 30 april 1942 is José al aangehouden in Parijs en gedeporteerd naar de Duitse kampen, waar hij Franky Totté ontmoet. Drie maanden later, tussen 6 en 20 juni 1942, is ook het netwerk in Antwerpen grotendeels opgerold. Vader Charles Stockmans, 62 jaar, is op 20 november 1942 zelfs samen met zeven medestanders geëxecuteerd op de D'Herbouvillekaai (en begraven in graf 108). Nog drie andere mannen komen ook in de Duitse kampen terecht. Naast José kan nog één van hen levend terug in Antwerpen geraken... Pas na de oorlog ontdekken de families de geheime begraafplaatsen, diep in het bos van het kamp van Beverlo in Leopoldsburg.

De directeurs Thijs en Smits van ENI zijn bij de Gestapo-actie tegen het netwerk Stockmans echter niet aangehouden en zetten hun inlichtingennetwerk voor de geallieerden verder in andere netwerken.⁸

“Ondertussen was het Rode Kruis hier ook aanwezig, en die lieten ons niet op de trein naar Antwerpen als we niet eerst een hap sardienen aten, ook al kon onze maag hier nog niet tegen... Op de tram, in het station en op de trein bezag men ons trouwens vreemd, omdat we nog steeds ons gestreept gevangenispak droegen. Ook na de bevrijding konden we in Dachau, behalve Duitse uniformen, immers alleen die pakken krijgen.” Als Franky iets later doodziek in Antwerpen arriveert, draagt hij dat pak - ook volgens de getuigenis van toenmalig buurmeisje Louisa Aerts bij het leggen van een struikelsteen voor de voormalige woning van Franky in Deurne - nog steeds.

Begin juni 1945 **Thuiskomst in Deurne**

Franky: “Wijzelf trokken onderweg grote ogen, toen we zagen hoe zwaar verschillende huizen gebombardeerd waren. Een Antwerpenaar vertelde me over de V1- en V2-bommen die in de maanden na de bevrijding in september 1944 vooral ook onze stad troffen. De meeste waren volgens hem aan de kant van het Sportpaleis gevallen en - het kwam binnen als een donderslag - ook midden in de Van Hallestraat. Drie jaar had ik met al mijn krachten gevochten om weer te keren, en nu, een bom in de straat waar mijn ouders woonden? Mijn hart begon nog sneller te slaan. Ik vreesde voor het ergste. Wie zou ons opwachten, welk nieuws zouden we te horen krijgen? Plots durfde ik niet meer uit de trein stappen. Mijn kameraden hebben mij er pas na lang gezanik uit gekregen.”

“Op het perron zag ik mijn kozijn staan. Ik dacht daar heb je het, hij komt het vertellen van mijn ouders. Tot mijn verrassing klonk het echter plots: “Hey Frank, zie je dat niet, je vader staat naast mij!?” Inderdaad, ik had hem niet eens herkend, want tijdens de bombardementen

had hij een kelderdeur op zijn borst gekregen. Door de kwetsuren leed hij veel pijn en was erg vermagerd. Ik kon geen woord meer uitbrengen, de emoties waren te groot. Men dacht zelfs even dat ik mijn spraak kwijt was.”

Bij het leggen van een struikelsteen voor de ouderlijke woning van Franky op 20 november 2022, is die neef, Jozef Totté aanwezig, en ook hij herinnert zich de scène heel goed, ook al was hij toen maar 15, en nu dus 92 jaar. Na de oorlog bouwt hij immers een sterke band op met zijn neef, en ziet hoe die gebukt gaat onder zijn trauma's. Ook dochter Madeleine Totté weet dat. Haar moeder vertelde haar hoe Franky (toen haar verloofde) in juni 1945, na 3 jaar, geradbraakt terug thuiskwam. Zijn huid stond vol 'zweren' en hondenbeten; hij had martelingen ondergaan zoals een hele nacht naakt en natgespoten in de ijskoude Oostenrijkse nacht buiten moeten blijven staan; zijn rug is kapotgeslagen met levenslange gevolgen, en hij vertelt haar dat hij dan nog het geluk had dat hij klein van stuk is, want grotere mannen kregen nog meer slaag. Haar moeder verzorgt de wonden van Franky. Als dochtertje Madeleine geboren wordt zijn zijn zorgen trouwens niet voorbij. Ook haar leven hangt als drie maanden oude baby in 1946 door een virale hersenvliesontsteking aan een zijden draadje. Als gevolg daarvan is ze tot vandaag gehandicapt. Het belaaft Franky ook nog eens met schuldgevoelens die hij zijn hele leven probeert te compenseren. Hij is er immers van overtuigd dat hij dat virus heeft meegebracht uit de kampen. Als ex-kampbewoner moest hij zich na de oorlog immers laten behandelen tegen overdraagbare ziektes, en hij hoort dat ook verschillende kinderen van Franse ex-kampbewoners met zware gezondheidsperikelen kampten.⁹

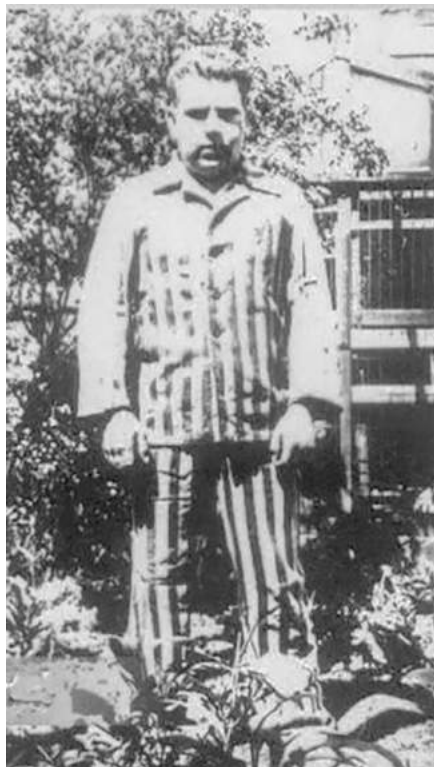
Op 1 juli 1945 gaat Franky al terug aan het werk

“Gelukkig voelde ik mij vrij vlug weer redelijk fit, en vooral, ik was bijna 28, had mijn verloofde teruggevonden, en als we wilden trouwen moesten de middelen voorhanden zijn. Dus zat er maar één ding op, en dat was gaan werken. En waar? Aan de shop natuurlijk! Aangezien de smid, die men toen ‘de Poot’ noemde, geen helper had, kon ik terug starten als helper-smid en met de zware hamer gaan slagen. Pas later kon ik overstappen naar het testkot voor kettingen en kabels. Ik hield dat vol tot 1964, maar dan moest ik het opgeven. Omdat ze in het kamp een wervel hadden kapotgeslagen, kreeg ik te veel last van mijn rug. Ook mijn hart begon stilaan opnieuw de weerslag van het verleden te ondervinden. Daarna ging ik aan de slag als zelfstandig drukker...”

EIND JUNI KOMT OOK ARMAND HANSEN TERUG THUIS

Zijn broer Robert sterft in Buchenwald, maar Armand Hansen haalt het einde van de oorlog in kamp Neuengamme wel. De Russen die hem daar vinden, dragen hem over aan het Zweedse Rode Kruis.¹¹ In juni 1949 vertelt hij dat hij op 20 april 1945 door hen uit Neuengamme weggevoerd is en later overgebracht naar Zweden: “Op 23 april 1945, wanneer ik op Zweedse bodem kwam voelde ik mij werkelijk bevrijd. Van daar op 16 mei 1945 naar Denemarken. In Zweden en in Denemarken ben ik in feite niet echt in een kamp opgesloten, want ik genoot er een beperkte vrijheid die uitstekend was; en op 14 juni 1945 per Amerikaans repatriërvliegtuig naar België. Ik kwam nog dezelfde dag te Brussel toe.”

Als enige van de veertien in 1943/44

Franky Totté bij zijn thuiskomst begin juni 1945. Zijn lichaam is opgezwollen als gevolg van vocht vastgehouden door hartfalen.¹⁰
Foto familie Totté.

Buurvrouw Louisa Aerts tijdens haar toespraak bij het leggen van de struikelsteen voor Franky op 20 november 2022.
Archief Michel Moorkens

weggevoerde scheepsherstellers komt hij daarna terug aan in Antwerpen, allicht in de Bloemstraat in Borgerhout.¹² Ondertussen keert ook zijn echtgenote Eveline Spies terug uit het vrouwenkamp Ravensbrück.¹³ Armand hervat in november 1945 zijn werk als dan 28-jarige scheepstimmerman bij Mercantile, maar vervolgt zijn leven in de jaren '60 in een tweede huwelijk en als uitbater van een krantenwinkel op het Kiel, waar hij ook in de befaamde 'paalblokken' gaat wonen.¹⁴ In tegenstelling tot zijn in de kampen overleden broer heeft hij geen kinderen. Hij overlijdt in mei 1988 en is dan 71 jaar oud.¹⁵

JOS VERMAESEN DIRECT AANGESTELD ALS VAKBONDSSECRETARIS

Bij de terugkeer van Jos Vermaesen is Antwerpen al meer dan acht maanden bevrijd. Ook de door de nazi's verboden vakbonden zijn zo snel als mogelijk terug in gang geschoten. Terwijl hij op het nippertje overleeft in Duitsland, heeft de vooroorlogse socialistische vakbond op initiatief van vakbondsleider Louis Major, in april 1944 al beslist dat men in Antwerpen de toch 1.392 militanten van de tijdens de oorlog illegale Syndikale StrijdKomitees, zal opnemen in het BVV. Dat zal voortaan als ABVV, Algemeen Belgisch Vakverbond door het leven gaan.¹⁶ Antwerpen loopt zo voor op de nationale fusie van het ABVV op het einde van de maand met naast de Franstalige Joseph Bondas, Louis Major aan de leiding. Het verenigt het oude BVV met de SSK's uit het hele land, de Waalse MSU (Mouvement Syndical Unifié) en het Algemeen Syndicaat der Openbare Diensten.¹⁷

In Antwerpen beslist men ook om enkele SSK-leden op te nemen als bezoldigd vakbondssecretaris, en wie zou daar onder meer beter voor geschikt zijn dan Jos Vermaesen, die ze

hier in 1941 mee opgericht heeft?¹⁸ Allicht ook tot zijn persoonlijke verrassing - hij is dan immers nog maar een dikke zes weken thuis - kan hij op 16 juli 1945, op 34-jarige leeftijd, als verantwoordelijke voor de werking bij de scheepsherstellers in dienst treden bij de Provinciale Metaalbewerkersbond. Zijn maat Rik Nijs, lid van het SSK, maar niet gedepor-teerd, is in oktober 1944 al terug verkozen tot hoofdafgevaardigde bij Mercantile zelf.¹⁹

Als vakbondssecretaris ondersteunt Jos tot in de jaren '50 ook families van vermoorde scheepsherstellers bij het indienen van hun naoorlogs dossier bij de overheid, en legt verschillende getuigenissen af bij de politie en/of het gerecht.²⁰ Voor die mensen is immers niet alleen de erkenning van het leed van hun echtgenoot, vader of broer, belangrijk. Er is ook de kwestie van de daaraan gekoppelde oorlogspensioenen van weduwen en wezen.

In omgekeerde richting schrijft hij in 1955 op vraag van afgevaardigde Rik Nijs een brief aan de directie van Beliard, om aan te klagen dat men daar oud-collaborateurs zou willen aanwerven.²¹ Het gaat om een oud-vrijwilliger van de SS-Vlaanderen, een Oostfrontstrijder, een arbeidster die vrijwillig in Duitsland is gaan werken en ten slotte een man die vier anderen verraden heeft, waarna die in de kampen terecht kwamen en nooit meer terugkeerden. Jos staaft alle gevallen met gerechtelijke uitspraken, en stelt dat de meeste collega's "*niet zouden aanvaarden dat de nagedachtenis van de in de kampen vermoorde scheepsherstellers zou bedoezeld worden*" door dergelijke aanwervingen. Daarbij verwijst hij naar het feit dat na de oorlog verscheidene arbeiders geschrapt zijn uit het vaste contingent scheepsherstellers (dat met de 'roze' tewerkstellingskaarten). Dat gebeurde toen op basis van een unanieme beslissing van de sectorale 'Commissie van Advies', waarin zowel de werkgevers als de vakbonden zetelen.

Die zou gesteld hebben dat *“incivieken, niet waardig waren om in de sector te werken”*. Ten slotte stelt hij dat er actie zal volgen van ex-weerstanders van alle “onderscheiden vaandels, onafgezien tot welke groep zij behoren”, als aan zijn brief geen gevolg zou worden gegeven. Als vakbondssecretaris en oud-politiek gevangene, zou hij de scheepsherstellere dan oproepen om zich daarbij aan te sluiten.

Later, in november 1962 wordt Jos zelfs voorzitter van de provinciale metaalbewerkerbond en combineert die functies met een politiek engagement. Van 1958 tot 1970 is hij gemeenteraadslid van Antwerpen en van 1961 tot 1965 BSP-provincieraadslid.²² Hij sterft in 1971, slechts 59 jaar jong en al bijna drie jaar uit dienst wegens ziekte.²³ Het lijkt vandaag echter redelijk onbegrijpelijk dat men in het In Memoriam van de PMB met geen woord rept over wat hij gedaan en ondergaan heeft in de Tweede Wereldoorlog. Zelfs zijn officiële statuut als politieke gevangene en weerstander door de sluikpers wordt niet vermeld.²⁴ Wat zou Jos daar zelf over gedacht hebben? Allicht in de jaren ‘50 mijmert hij daarover als volgt: *“Wij zijn wijs geworden, en somber door ons leed. Wij twifelen er vandaag hard aan of het zo is dat de dood van onze makers, zoals dat officieel heet, “niet tevergeefs geweest is”, en of hun gedachtenis “eeuwig zal blijven voortleven”? En die twijfel, die eigenlijk al een verkapte erkenning is van een feit, is een vreselijke ontnuchtering. Men kan ons niets meer wijsmaken, met geen woorden meer paaïen. Wij weten dat de oorlog de wereld niet uit is; en wij hebben gezien tot wat de mens in staat is na meer dan twintig eeuwen beschaving.”*

“En toch? Toch, hopen wij die hongerden en pijn leden in de fascistische kampen, dat ons lot iets wakker zal schudden bij de arbeiders, bij de regeringen, de politiciërs, bij iedereen die in zijn mens-zijn de menselijke waardigheid eerbiedigt,

*en geen uitvluchten zocht bij het heilige ‘Gij zult niet doden’; dat het zal helpen aan de trage ontwaking van een Wereldgeweten. Dat hopen wij die ons onze schandnaam dragen als een kleed van eer: “Wij, politieke gevangenen.” Zijn notities in voorbereiding van het boek dat er nooit kwam, dragen als werktitel “De doden zwijgen, maar zij die weerkeerden zullen spreken”.*²⁵

VICTOR TROUW VRIJ SNEL MET ZIJN LIZETTE

Ondertussen is de tragedie in Merksem, waar de jonge Victor Focquier bij zijn terugkeer uit Sachsenhausen hoort dat zijn vader Frans en oom Louis Focquier gestorven zijn in Gusen, natuurlijk erg groot. Maar dat is niet alles: hij hoort ook over het lot van de vriend des huizes, Romain Ruelle. Ook al werkte Romain bij Beliard en niet bij Mercantile, hij was ook scheepshersteller, ook paswerker, ook lid van het OF en woonde op enkele passen van hun deur. Ook hij is aangehouden op 15 juli, vlak na Victors vader, nog voor hijzelf en oom Louis in augustus 1942. Terug thuis hoort Victor dat ook Romain al in december 1942 op 39-jarige leeftijd gestorven is, of preciezer, doodgemarteld in Gusen.

Hun vaders zullen het dus niet meer meemaken, maar dat gemeenschappelijke lot drijft twee jonge mensen uit de getroffen Merksemse families naar elkaar. Lisette Ruelle, de enige dochter van Romain, is immers van voor de oorlog bevriend met Victor. Ze amuseerden zich toen samen bij de Rode Valken, waar ze allicht ook hun eerste socialistische overtuigingen opdoen. Tijdens de oorlog is Lisette, net als Victor, actief in het verzet. Ze smokkelen niet alleen samen eetwaar uit het Waasland, Victor verspreidt op zijn werk de sluikpers van het SSK, en Lisette typt verzetsbladen voor het OF.²⁶

Na zijn terugkomst in 1945 huwt Victor in 1947 dan ook met zijn Lisette.²⁷ De twee zullen elkaar levenslang graag zien, en proberen hun wederzijdse wonden te helen. Ze hebben beiden geen vader meer, maar krijgen in 1956 zelf wel een zoon Paul, en later een kleindochter Anouk.

Huwelijk Victor Focquier met Lizette Ruelle, in augustus 1947. Hun vaders komen om in in Gusen, een bijkamp van Mauthausen. Romain Ruelle op 13/12/1942 en Frans Focquier op 12/01/1943. Foto Anouk Focquier.

DE 12 REGELS IN DE WET VAN 'DE RODE VALKEN' TIJDENS HET INTERBELLUM²⁸

- Wij, Rode Valken, voelen ons deel van de socialistische gemeenschap
- Wij, Rode Valken, willen goede kameraden zijn
- Wij, Rode Valken, willen anderen helpen waar wij kunnen
- Wij, Rode Valken, hebben eerbied voor iedere eerlijke overtuiging, ook wanneer ze niet de onze is
- Wij, Rode Valken, stellen vertrouwen in onze leiding
- Wij, Rode Valken, komen moedig voor onze mening uit. Wij praten niet achter andermans rug
- Wij, Rode Valken, streven naar waarheid.
- Het gegeven woord is ons heilig, wij willen nauwgezet en trouw onze plichten vervullen
- Wij, Rode Valken, streven naar reinheid in woorden en daden
- Wij, Rode Valken, streven naar soberheid en eenvoud. Wij gebruiken geen alcohol, noch tabak
- Wij, Rode Valken, verzorgen ons lichaam door reinheid, oefening en harding
- Wij, Rode Valken, zijn vrienden en beschermers der natuur
- Wij, Rode Valken, willen goede Pioniers worden

JOS VERMAESEN

paswerker - werktuigkundige
bij Mercantile

- Werkend lid BWP 1928, lid syndicale jeugd BVV & PMB
- Binnen het OF verantwoordelijke SSK's Antwerpen, sector Noord-Havengebied & oprichter SSK-Mercantile, auteur van de pamfletten Waarheen?
- Aangehouden op 19/03/1942
- Begijnenstraat, gevangenis Leuven, Fort van Hoei, kamp Vught, Sachsenhausen - Heinkel
- Bevrijd tijdens dodenmars in het Belower Wald op 28/04/1945, daar vertrokken op 04/05/1945 en gerepatrieerd tegen 25/05/1945, dan 34 jaar
- Vanaf 16/07/1945 aangesteld als vakbondssecretaris van de sloopsherstellers, en vanaf 1962 tot 1967 Voorzitter PMB-Antwerpen.
- Gemeenteraadslid voor de BSP in de stad Antwerpen van 1958 tot 1970, en Provincieraadslid van 1961 tot 1965.
- Overleden op 06/02/1971, 59 jaar jong en dan al bijna 3 jaar uit dienst wegens ziekte.

Foto archief Michel Moorkens

VICTOR FOCQUIER

leerling paswerker bij
Mercantile

- Lid OF & SSK
- Aangehouden 02/08/1942
- Begijnenstraat, gevangenis Leuven, Fort van Hoei, kamp Vught, Sachsenhausen - Lieberose
- Bevrijd in het Belower Wald tijdens dodenmars op 23/04/1945, daar vertrokken op 04/05/1945 en terug in België, na bijna 3 jaar op 21/05/1945, dan 20 jaar.
- Werd later RVA-ambtenaar, verantwoordelijk voor de controle van de werkloosheid bij de sloopsherstellers.
- Overleden op 29/06/1989, dan 64 jaar.

Foto archief Anouk Focquier

FRANKY TOTTÉ

smid bij Mercantile

- Lid SSK
- Aangehouden op 14/07/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen, Natzweiler-Struthof, Douckbergen (bijkamp Dachau)
- Daar bevrijd op 29/04/1945 en vertrokken eind mei 1945. Begin juni 1945 terug thuis in Deurne, dan 35 jaar.
- Franky is de voornaamste getuige over het lot van de leden van het SSK-Mercantile. Hij gaat na zijn terugkomst opnieuw aan de slag bij Mercantile als helper-smid. Hij eindigt zijn beroepsloopbaan als zelfstandig drukker.
- Overleden op 02/10/1988, dan 71 jaar

JOS DE BOLLE

paswerker bij Mercantile

- Verspreidt telkens een tiental exemplaren van Waarheen?
- Aangehouden op 14/08/1942
- Begijnenstraat, Breendonk, Mauthausen, Gusen, Natzweiler-Struthof, Douckbergen (bijkamp Dachau)
- Daar bevrijd op 29/04/1945 en vertrokken eind mei 1945. Terug thuis in België begin juni 1945, dan 35 jaar

ARMAND HANSEN

scheepstimmerman bij Mercantile

- Oorsponkelijk Deense nationaliteit
- Lid Witte Brigade
- Aangehouden op 26/01/1944
- Begijnenstraat, gevangenis Sint-Gillis, Breendonk, gevangenis Gross-Strelitz (Polen), Gross-Rosen, Neubrandenburg, Ravensbrück, Sachsenhausen, Neuengamme
- Daar op 20/04/1945 bevrijd door het Zweedse Rode Kruis en naar Zweden overgebracht. Op 16/05/1945 van Zweden naar Denemarken en van daar per vliegtuig naar België, dan 28 jaar
- Ondertussen keert ook zijn echtgenote Eveline Spies terug uit Ravensbrück
- Hij gaat terug aan het werk als scheepstimmerman, maar vervolgt zijn leven in de jaren '60 als uitbater van een krantenwinkel op het Kiel
- Overleden op 07/05/1988, dan 71 jaar

VOETNOTEN HOOFDSTUK 16

- 1 Seberechts, *Vechten voor de vrede*, p. 189-205.
- 2 Volgens getuigenissen van Anouk Focquier en Michel Moorkens.
- 3 Zie zijn fiche “politieke gevangene, arrival in Observation Medicale Centre 72, Turnhout” met nummer BG09509816 - 24/05/1945 (ARA/DAO-dossier).
- 4 Zie hoofdstuk 10: het Amerikaanse leger heeft Dachau op 29/04/1945 bevrijd, maar Franky is pas eind mei 1945 naar Zwitserland overgebracht. Daarna volgde doorheen het nu bevrijde Frankrijk en België nog een avontuurlijke treinreis naar huis.
- 5 Franky vermeldt ook een zekere Jos De Meester uit Zwijndrecht, maar die konden wij niet thuisbrengen...
- 6 Jan Laplasse, *Spionnen in dienst van De Gaulle*, in *Gierik/NVT*, Lentenummer 110, 2016, p. 19-28. Zie over de ‘Galopin-doctrine’ ook hoofdstuk 3.
- 7 Chocolade Jacques wordt nu geproduceerd in Brugge, in de groep Barry Callebaut, later Baronie.
- 8 Zie J. Laplasse, p. 28, en ons hoofdstuk 3.
- 9 Gesprek met Madeleine Totté (16/11/2022) en voorafgaand (telefonisch, 5/11/2022) met Jozef Totté, de neef van Franky. Allicht hoorde Franky het verhaal over de kinderen van Franse kampslachtoffers van Belgen die na hun bevrijding in dat land werden opgevangen door de Franse communistische partij om fysiek te herstellen.
- 10 Franky overleed op 02/10/1988 trouwens door hartfalen, begonnen tijdens zijn verblijf in de kampen. Hij was toen 71 jaar oud.
- 11 Zie dossiers Armand Hanssen - ARA/DAO - d021556 en PPE 33767. Zie ook hoofdstuk 11 over het lot van Jos Vermaesen en Victor Focquier.
- 12 Stad Antwerpen geeft Bloemstraat 2 als “laatste adres in België” (fiche uit 1945), maar elders vinden we ook Draaiboornstraat 85, Antwerpen, én Aartselaarstraat 12, Hoboken, zie document uit 1949. Op het laatste adres woonde hij na WO II zeker...
- 13 Dossier Robert Hansen - ARA/DAO - d05847; in augustus 2023 bevestigd door Robert Hansen Jr.
- 14 Volgens getuigenis van Robert Hansen Jr.
- 15 Overleden op 07/05/1988. Zie de goedkeuring voor het plaatsen van een struikelsteen door de Stad Antwerpen.
- 16 Het (Antwerpse) Gewestelijk Fusiecongres vond plaats op 21/04/1945. G. Van Goethem heeft het in *Wording en strijd*, p. 107, over 1.392 (toen allicht nog in leven zijnde) leden van de SSK's, tegenover ruim 50.000 in het BVV. Hij noemt dit een “marginiaal” aantal. In het vorige hoofdstuk – geschreven door Dr. W. Steenhaut - onder de titel “Zwart en Wit. Verraad en Verzet binnen de vakbeweging, 19410-1944”, is er trouwens zelfs geen sprake over de oprichting en de vervolging van de SSK's tijdens de oorlog. Het beschrijft alleen uitvoerig het verraad van vakbondsverantwoordelijken die overstapten naar de UHGA, versus het verzet van de groep rond Louis Major en De Werker.

Over de SSK's in het Antwerpse - behalve nu dus over de scheepsherstellers - is dus veel te weinig bekend:

- nochtans waren die 1.392 Antwerpenaars die zich in april 1945 - dus na de bevrijding, maar nog tijdens de oorlog - bekend maakten als lid van een SSK, allicht geen gewone vakbondsleden, maar 'militanten', want tijdens de bezetting namen ze met hun acties via de SSK's in alle geval enorme risico's. Het verhaal van de scheepsherstellers toont dat aan.

- wanneer ze zich aansloten, weten we niet, maar als de hypothese correct is dat hoogstens 10% van de 50.000 leden van het vooroorlogse BVV, zich ook 'militant' noemden en voelden, zou tegen 1945 méér dan 1 op 4 van de socialistische vakbondsmilitanten lid geweest zijn van een SSK....

-een kleine helft van die SSK'ers vinden we terug in de Antwerpse metaalcentrale. Daarover weten we iets meer. Van de PMB-Antwerpen vonden we in hun *'Jaarverslag, 04/09/1944 - 31/12/1945'*, immers een lijst van 41 militanten, waaronder 19 van de omgekomen scheepsherstellers, die het nazisme met hun leven bekochten. De SSK'er Vermaesen werd er ook aangesteld als vakbondssecretaris (zie verder in dit hoofdstuk). Volgens Luc Peiren in *IJzersterk*, p. 274, telde het PMB-gewest Antwerpen na de bevrijding trouwens 15.162 leden, waarvan er 600 lid waren van een SSK. In het provinciaal verbond ging het om 929 SSK-leden op een totaal van 22.000. Uit welke bedrijven of subsectoren (naast de scheepsherstelling), weten we niet, maar op basis van bovenstaande redenering, zou het in de metaalsector dus om ongeveer 40% van de 'militanten' gegaan zijn. Trouwens, waarom anders kregen de vertegenwoordigers van de SSK's na de fusie - naast 47 zetels voor de afdelingen - ook drie van de acht zetels in het hoofdbestuur van de nationale PMB?

- ook bij ACOD/GASELCO-Antwerpen waren er allicht SSK's actief, want daar werd ook een SSK'er aangesteld als 'vakbondssecretaris' (zie hieronder);

- tenslotte kregen we inzage in het *Gedenkschrift 1940-1945, van het Gemeentelijk Antwerpsch onderwijzend personeel, uit 1945*. Het is een eerbetoon en vertelt het verhaal van de 37 naar Duitse kampen gedeporteerde leerkrachten en 'normaalschool'studenten (M/V), waaronder ook vakbondsmilitanten; 18 van hen overleefden het niet - zie hierover ook hoofdstuk 17.

- 17 Op 28 en 29/04/1945 volgde in het Volkshuis te Brussel het nationaal fusiecongres van het ABVV. Vanaf 01/05/1945 vormden het oude BVV, het BVES of Belgisch Verbond der Eenheidssyndicaten dat op zijn hoogtepunt 165.968 leden van de SSK's uit WO II groepeerde, de MSU of Mouvement Syndical Unifié (voorzitter: André Renard) en het AGSOD, het Algemeen Syndicaat der Openbare Diensten, samen het ABVV. Zie www.abvv.be/1-mei-75-jaar-abvv.
- 18 Volgens *Wording en strijd*, p. 107, werd bij de ACOD-Antwerpen "de bestendige van de SSK's", J. Maerevoet, aangesteld als vakbondssecretaris, verantwoordelijk voor de sector GAZELCO.
- 19 Zie hoofdstuk 15 en het *Jaarverslag PMB-Antwerpen 04/09/1944 - 31/12/1945*.
- 20 Uiteraard trad Vermaesen als getuige in de eerste plaats op voor SSK-leden, maar voorts onder meer ook voor Frans Ost, opgepakt in 1941, en anderen.
- 21 Brief van 21/01/1955 aan H. Beliard. Kopie in bezit van Michel Moorkens.
- 22 Databank ODIS: www.odis.be/hercules/_nl_home.php.
- 23 Overleden op 6/02/1971; allicht uit dienst vanaf 4/04/1967, bijna 56 jaar oud.
- 24 Er staat alleen: "na 25 jaar de belangen van de scheepsherstellers te hebben behartigd, velde een ziekte hem onmeedogenloos [sic]. Als wij aan hem denken, dan denken wij onwillekeurig terug aan het gezegde: het zijn steeds de besten die eerst gaan..."
- 25 Naoorlogse notities van J. Vermaesen - Amsab-IGS.
- 26 Lisette heeft hierover na de oorlog een verklaring afgelegd met getuigen: o.a. Maria Verstappen (OF-lid; later gevangen in Ravensbrück) bevestigde haar verhaal, maar werd door de commissie niet geloofd. Daar was ze volgens haar kleindochter erg verontwaardigd over.
- 27 Allicht op 09/08/1947.
- 28 Zie: nl.wikipedia.org/wiki/Rode_Valken.

DE NAWEEËN EN HERINNERINGEN

DE IN MEMORIAM-ADVERTENTIE VAN EIND 1945

Uiteraard zijn er in het Antwerpse, behalve bij de scheepsherstellers, nog verzetsmensen uit andere sectoren gestorven of teruggekomen uit de kampen. Na mei 1945 ontstaat dan ook een embryonale herinneringscultuur. Zo organiseert het stedelijk onderwijs op 14 oktober 1945 een plechtige herdenkingsceremonie in de huidige Bourlaschouwburg. Van de 37 uit die scholen naar Duitse kampen gedeporteerde leerkrachten en normaalschool-studenten (vandaag zeggen we studenten uit de lerarenopleiding), mannen en vrouwen, zijn er maar 19 levend teruggekeerd.¹

Ook bij de scheepsherstellers nemen mensen initiatief. Bij de aanvang van dit verhaal vertelden we al over het toen nog onvolledige “In Memoriam” met 36 namen van als verzetsman gestorven scheepsherstellers: door de Duitsers

gefusilleerd, omgekomen in een Duits nazikamp of in 1944 gestorven bij of na de bevrijding van de haven en de omliggende gemeenten. De lijst is gepubliceerd in het bedrijfsblad *De Djobman*, onder redactie van Jaak Withages, uitgegeven door de KPБ, afdeling Antwerpen, vermoedelijk nogal snel na de oorlog, want een aantal persoonsgegevens zijn nog onvolledig of fout. Van een aantal mensen die afgevoerd zijn naar Duitsland komt men immers pas later te weten waar en wanneer ze precies gestorven zijn. Soms staat ook een verkeerd kamp vermeld. Zo is Frederik Symoens in augustus 1944 doodgemarteld in Buchenwald, en niet in Dachau zoals er staat. En de naam van zoon Désiré Symoens die in maart 1945, twee maanden voor het eind van de oorlog, stierf in Mittelbau-Dora ontbreekt. Voor zijn familie blijkt de jongeman trouwens zelfs in januari 1949 nog altijd vermist. Ook de naam van Jean Van Gils die omkwam bij de

FCCQUIER Louis (Mercantile) concentratiekamp GUSEN 1943	FAZEN Henri (Mercantile) concentratiekamp GUSEN 1943	RAICICH Frans (Mercantile) gevallen als Weerstander 1944
SPILLEMAECKERS Alf. (Mercantile) concentratiekamp DACHAU 1945	BOUTEN Frans (Engineering Co.) gevallen als Weerstander 1944	SYMOENS Frederik (Belliard) concentratiekamp DACHAU
FCCQUIER Frans (Mercantile) concentratiekamp GUSEN 1943	VAN DE VELDE Petrus (Mercantile) concentratiekamp GUSEN	BLOCK Leon (Mercantile) weggevoerd naar Duits concentratiekamp
ADRIAENSSENS Alb. (Mercantile) concentratiekamp GUSEN 1943	RUELLE Romain (Belliard) concentratiekamp GUSEN 1942	GOGO Gerard (Mercantile) weggevoerd naar Duits concentratiekamp
VAN SAELEN Corneel (Elec. Welding) terechtgesteld Antwerpen 1943	DJAS Jozef (Mercantile) concentratiekamp GUSEN 1943	MELIS Leopold (Mercantile) gevallen als Weerstander 1944
ADRIAENSSENS Frans (Mercantile) concentratiekamp GUSEN 1942	THIELEMANS Frans (Mercantile) concentratiekamp GUSEN 1943	PLUYM Jaak (Mercantile) van uitputting GUSEN
VERBEECK Karel (Mercantile) concentratiekamp NEUENGAMME 1945	FANSEN Robert (Mercantile) doodgemarteld DACHAU	VAN HEURCK Ed. (Belliard) gevallen als Weerstander 1944
DIERCKX Jozef (Belliard) concentratiekamp NEUENGAMME	VAN SOOM Henri (Mercantile) concentratiekamp SACKSEN	LEFEBRE Medard (Mercantile) concentratiekamp GUSEN 1943
MALFAIT Albert (Mercantile) concentratiekamp BUCHENWALD	VAN HERCK Jan (Mercantile) concentratiekamp GUSEN 1943	VAN WELDE Louis (Mercantile) van uitputting GUSEN 1943
OST Frans (Belliard) doodgemarteld DACHAU 1942	WELLEKENS Petrus (Mercantile) doodgemarteld GUSEN 1943	DE ROECK Frans (Mercantile) weggevoerd naar Duits concentratiekamp
VERBRUGGEN Pierre (Mercantile) terechtgesteld Antwerpen 1944	PIR Jozef (Mercantile) concentratiekamp GUSEN 1943	VERSTRAETEN Jan (Mercantile) weggevoerd naar Duits concentratiekamp

De In Memoriam-advertentie in De Djobman, het bedrijfsblad van de scheepsherstellers, uitgegeven door de KPB, afdeling Antwerpen. Archief Michel Moorkens

bevrijding van Kalmthout in 1944 ontbreekt. Ten slotte staan ook de minstens vijf mannen die de kampen overleven uiteraard niet vermeld in deze lijst met overleden scheepsherstellers.

DAARNA VOLGT EEN BROCHURE

De foto's van de meeste in de kampen omgekomen of gefusilleerde arbeiders of bedienden vinden we ook terug in een ondertussen beduidende brochure, allicht uitgegeven in 1946 onder de titel "HERINNERING aan onze kameraden scheepsherstellers die door de Duitsers op de gruwelijkste wijze om het leven werden gebracht". Het document vertelt ook hun persoonlijk verhaal in telkens enkele lijnen: hoe oud waren ze, in welke kampen hebben ze gezeten en - als het toen al bekend was - waar en wanneer zijn ze overleden? Schrijvend is

dat ook deze brochure de onwetendheid en onzekerheid van vele achtergelaten families illustreert: ook hier blijken de gegevens, zelfs de plaats van overlijden, niet altijd compleet of correct. En sommigen, altijd iemands zoon, lief of man, vader of broer, zijn nog steeds vermist. Bovendien staan ook in de brochure een scheepshersteller die stierf bij de bevrijding, en twee mannen die dood achterbleven in de kampen, nog niet vermeld. Ook hier ontbreken de vijf overlevenden van de kampen...

De brochure was toen te koop aan 15 Belgische frank, wat nu ongeveer 5 euro zou zijn, en de uitgever hadden duidelijk gebrek aan financiële middelen. Iedere pagina is immers gelardeerd met commerciële advertenties, meestal afkomstig van leveranciers of onderaannemers van de scheepsherstellingsbedrijven. Het moet heel wat werk geweest zijn om die allemaal over de brug te krijgen...

<p>Belgiam Union Electric Welding Company SOCIETE ANONYME Bestuurder - Beheerder GEO. VAN IPER</p> <p>ELECTRISCHE LASSCHING</p> <p>BUREEL & WERKHUIZEN: LUIKSTRAAT, 4, ANTWERPEN</p> <p>TELEFOON : 713.54</p>	<p>Van Herck Jan</p> <p>Geboren te Antwerpen den 23 October 1916 aangehouden op 13 Juli 1942 op 'twerkhuis door de Gestapo Weggevoerd naar het Concentratiekamp Breendonck, Mauthausen en Gusen aldaar stierf hij van uitputting op 3-1-1943 werkmakker van Mercantile</p>
<p>JULES VAN GOOL</p> <p>Autobenoodigheden en Gereedschappen</p> <p>Montignystraat, 34 ANTWERPEN Telefoon : 758.39</p>	<p>Wellekens Pierre</p> <p>Geboren te Antwerpen den 21 Maart 1894 aangehouden op 14 Juli 1942 op 'twerkhuis door de Gestapo Weggevoerd naar het Concentratiekamp Breendonck, Mauthausen en Gusen aldaar werd hij dood gemarteld 15-12-1942 werkmakker van Mercantile.</p>
	<p>Pir Jozef</p> <p>Geboren te Antwerpen den 27 Januari 1908 aangehouden op 14 Juli 1942 op 't werkhuis door de Gestapo Weggevoerd naar het Concentratiekamp Breendonck, Mauthausen en Gusen alwaar hij den dood vond op 9-3-1943 werkmakker van Mercantile</p>

De brochure over de scheepsherstellere die, als lid van het verzet, de oorlog niet overleefden, 1946. Archief Michel Moorkens.

1946 - MERCANTILE TREKT EEN MONUMENT OP VOOR DE GESTORVEN COLLEGA'S

Na afloop van de oorlog stelt Jos Pauwels ook een handgeschreven lijst op over alle aanhoudingen bij Mercantile. Hij begon daar tijdens de oorlog als 14-jarig knaap te werken en werd er later technisch tekenaar. En, Franky Totté, een van vakbondsmensen die de deportaties overleefde, krijgt van directeur Cyrille De Bièvre het akkoord om een herdenkingsmonument op te richten ter ere van de gestorven collega's.² Zoals

verteld had De Bièvre, die tijdens de oorlog opzij gezet was door de Kriegsmarine, de achtergebleven families ook vaak gesteund. Nu stelt het bedrijf beeldhouwer Simon Goossens aan, de man die in 1930 ook het Monument voor de Gesneuvelde Zeelieden op de Tavernierkaai ontwierp.³

Het monument dat in onze inleiding prijkt is in 1946 op het bedrijfsterrein geplaatst, en vertelt over het drama dat zich hier afspeelde. Het toont een aan de voeten geketende scheepshersteller in gevangenispak. Op de opstaande hardstenen plaat staat gebeiteld

De slachtoffers van de naziterreur bij de scheepsherstellers

Jaar	Soldaat	Bombardement	Leden verzetsbeweging				Totaal overleden
			Deportatie naar de kampen		Gefusilleerd	Bevrijding haven	
			Overleden	Overlever			
1940	2	1					3
1941			1				
1942			16	4	1		9
1943					1		9
1944		1	13	1	1		5
1945						5	16
TOTAAL	2	2	30	5	3	5	42

In totaal zijn 42 scheepsherstellers overleden als gevolg van de nazi-terreur, waarvan twee als soldaat en twee in een bombardement, respectievelijk in 1940 en 1944. De anderen zijn verzetslui, gedeporteerd of gefusilleerd na Operatie Sonnenwende (1941), bij de razzia's tegen de SSK's (1942) en tegen de andere verzetsbewegingen in 1943 en 1944. Ten slotte stierven er ook scheepsherstellers bij de bevrijding van de haven.

“AAN ONZE MARTELAREN 1940 - 1945”, waarna de namen volgen van 31 collega's die - bij Mercantile alleen al - de nazigruwel niet overleefden. Het gaat om de leden van het SSK, opgepakt tijdens de razzia's in 1942, overleden in Mauthausen of Gusen. Anderen, opgepakt vanaf de herfst 1943, stierven in andere kampen omdat ze in de haven opdrachten uitvoerden voor een verzetsgroep zoals de Witte Brigade, het OF of de NKB. Ook de drie Mercantile-medewerkers die na 4 september 1944 gedood zijn bij de bevrijding van de Antwerpse haven en omgeving, staan vermeld.⁴

Toch ontbreken twee namen van personeelsleden die ook omkwamen in de uitgekapte namenlijst, namelijk die van Karel Kairiet, slachtoffer van het bombardement op de werf in 1940, en die van Aloïs Mangelaars, na de bevrijding in oktober 1944 thuis omgebracht door een V-bom. Aangezien het monument alleen overleden collega's eert, ontbreken hier ten slotte ook de namen van de vijf personeelsleden van Mercantile die hun helletocht door Duitse concentratiekampen overleefd hebben, waaronder initiatiefnemer Franky Totté zelf.

14 juli 1946

Het monument wordt in 1946 plechtig onthuld op de herdenkingsdatum van een van de razzia's op het bedrijf toen de nazi's in 1942 jacht maakten op de leden van het illegaal SSK.⁵ Uiteraard is er bij die onthulling veel meer volk aanwezig dan op de herdenkingen van vandaag. De foto's spreken voor zich.

Sindsdien jaarlijkse herdenking op 14 juli

Tot op de dag van vandaag legt een groep mensen iedere 14de juli bloemen neer aan het monument. In 2024 was dat voor de 79e keer. Ook de directie van de hedendaagse uitbater van de werf, de firma EDR-Engine Deck Repair, die de werf hiervoor ieder jaar voor een halve dag openstelt, is dan aanwezig.

Koperen herinneringsmunt met vermelding 14 juli 1946. Originele munt ter beschikking gesteld door Anouk Focquier. Foto archief Michel Moorkens.

14 juli 1946. De plechtige onthulling van het monument op Mercantile. De spreker op de foto is Jos Theunis, bijgenaamd "De Groene", maar reeds van voor de oorlog BVV-afgevaardigde. Archief Jos Pauwels.

Inhuldiging monument bij Mercantile op 14 juli 1946. In het midden: directeur De Bièvre. Archief Jos Pauwels.

Bloemen, eer en verdriet. Tweede van links (vooraan): Rik Nys, later hoofdafgevaardigde ABVV bij Mercantile. Archief Jos Pauwels.

De goed bewaarde fotolijst, destijds gemaakt als eerbetoon door de collega's uit de 'timmerij'. Foto Jan Landau.

Voor de bloemen neergelegd worden, vertelt Michel Moorkens, die na de oorlog vakbondsafgevaardigde was op de werf en de plechtigheid sinds 1982 organiseert, nog eens waarom deze herdenking wordt verdergezet: over het belang van het verhaal, over het brute palmares van uiterst-rechtse krachten toen, over wat er kan gebeuren als de democratie teloor gaat of afgeschaft wordt, ook op een bedrijf. Over het belang van daaraan terugdenken, als eerbetoon, maar ook als waarschuwing... Ondertussen plant de stad Antwerpen - in samenwerking met de CEO van de huidige firma EDR, Stijn Van Doninck en Michel Moorkens, organisator van de jaarlijkse herdenking - trouwens de verplaatsing van het monument naar een publieke ruimte, de nieuwe Droogdokken-site. Die legt de stad aan, ook als herinnering aan de scheepsherstellings-bedrijven die hier vroeger gevestigd waren.⁶

Daarna krijgen de enkele tientallen bezoekers koffie en gebak in de kantine van het bedrijf, of beter in zijn hedendaagse opvolger. Onder hen was er in 2022 bijvoorbeeld ook Louisa

Aerts, een 87-jarige dame die tijdens de Tweede Wereldoorlog in de wijk Kronenburg in Deurne woonde, in een huis bijna geprangd tussen de woning van de ouders van Franky Totté, die ze als kind in 1945 in gestreept pak zag terugkeren, en het huis van Pierre Wellekens, die nooit meer thuis kwam.

In die kantine staat dus ook nog steeds de schitterende fotolijst, destijds als blijvende herinnering gemaakt door de collega's uit de 'timmerij', zoals ze het schrijnwerkersatelier daar noemden.

DE OFFICIËLE ERKENNING VOLGT EIND JAREN '40

Veel scheepsherstellerebedrijven vinden we ook terug in het "Guldenboek", in 1948 uitgegeven door de Commissie voor de Historiek van de Weerstand, opgericht door de minister van Landsverdediging. Ook deze lijst is echter totaal niet compleet, en soms staat er nog dat iemand

vermist is, terwijl ondertussen duidelijk werd waar hij overleden is. Soms is de plek van overlijden fout. Ondertussen kunnen we veel vollediger gegevens terugvinden via de archieven en bronnen die we aanhalen in de inleiding. Belangrijk zijn vooral die van de DAO, de Dienst Archief Oorlogsslachtoffers van het Algemeen Rijksarchief. Daar kan men documenten terugvinden over de dossiers van scheepsherstellers die zelf, of hun weduwen of hun overblijvende kinderen, een officiële erkenning vroegen. Wie actief was in het verzet kon na de oorlog immers aanspraak maken op een erkenning als weerstander door de Belgische staat en de financiële compensaties die dat met zich bracht.⁷ Het eerste statuut van 'Inlichtings- en Actie Agent' volgt al voor de val van Duitsland, namelijk in januari 1944, en in 1945 volgt dat van 'Gewapend Weerstander'.⁸ Na allicht turbulente discussies hierover volgen daarna nog een reeks bijkomende statuten: in 1946 voor 'Burgerlijke weerstanders en werkweigeraars',⁹ in 1947 dat van 'Politieke Gevangene',¹⁰ en ten slotte in 1948 door dat van 'Weerstander door de sluikpers'.¹¹ In de juridische regels voor het bekomen van dergelijke erkenning worden bovendien nog tot in de jaren '60 wijzigingen aangebracht, wat allicht betekent dat men ook dossiers kon heropenen.

Jos Vermaesen schreef hier na de oorlog over op dat de politieke gevangenen vaak terugkeerden: *"in een toestand die hun verder leven voorgoed geknakt had. De toekomst zal uitwijzen in hoeverre deze mensen nog sociaal bruikbaar zullen zijn; of zij nog in staat zullen zijn een klein intiem geluk te scheppen voor zichzelf? Zij die terugkeerden en de nabestaanden der gedoden, werpen ook een nieuw sociaal probleem op. Zij hebben zich verenigd in een broederschap van de nood en zij hebben contact gezocht met de Weerstandsgroeperingen. Zij hebben gevraagd dat de staat een Statuut zou*

*opstellen om hun toestand wettelijk vast te leggen en om hun prestaties enigszins goed te maken, om te compenseren wat zij uit hoofde van hun offer nooit meer zullen kunnen verdienen of verwezenlijken. Het privaat initiatief gaf hier, zoals dat meer gebeurt, het voorbeeld en de impuls. Ja, de gemeenschap heeft een plicht tegenover ons, want wij hebben meer dan onze plicht gedaan opdat die gemeenschap leefbaar zou blijven op een menswaardige wijze."*¹²

De uiteindelijke beslissing kon inderdaad belangrijke gevolgen hebben voor het inkomen of de financiële toestand van de door de oorlog, maar in hun geval ook door hun persoonlijke verliezen, betrokken families. Die in essentie juridische dossiers opvolgen, moet echter een beproeving geweest zijn. Aan je rechten geraken als ex-gevangene, weduwe of weeskind was niet vanzelfsprekend. Dat lukte niet zomaar. De beslissing kon pas volgen na het indienen van een dossier met bewijsstukken en getuigenverklaringen, en ook het gerecht en de politie namen, soms subjectief gekleurde, getuigenverklaringen af. Soms volgde een tweede ronde, want na een positieve of negatieve beslissing was beroep mogelijk, zowel van de procureur als van de betrokkenen. Gelukkig konden ze daarbij wel rekenen op de hulp en getuigenissen van overgebleven medestrijders uit hun vakbond zoals Jos Vermaesen en Franky Totté, of uit hun verzetsorganisatie, het OF, de Witte Brigade, het GL of de NKB. Toch zijn sommigen die moeilijke weg niet opgegaan of gaven ze het na enige tijd op.¹³

HERDENKING IN DE OMMEGANCKSTRAAT

Ook in de vakbond zelf ging de herinnering niet helemaal dood. Volgens de dochter van Franky, Madeleine Totté, in 2024 zelf 76 jaar,

probeerde haar pa zijn dochter altijd af te schermen van zijn wreedaardige ervaringen in de kampen. Toch kwam er een doorbraak omdat haar moeder haar rond 1960 als tiener tegen de zin van haar pa, meenam naar een tentoonstelling over de shopmannen in de Tweede Wereldoorlog, in de Ommeganckstraat, allicht bij de Provinciale Metaalbewerdersbond, de PMB. Het was iets “*met grote plakkatens op staanders*”, meer herinnert ze zich niet. Maar vanaf dan is ze met haar vader en de familie wel vaak mee geweest op zijn herinneringsbezoeken aan allerlei kampen in Duitsland, en leert ze zo het verhaal kennen.¹⁴ Ook begin jaren '80 is er nog een dergelijke herdenking (fototentoonstelling) georganiseerd.

80 JAAR LATER, STRUIKELSTENEN VOOR FRANS, LOUIS, ROMAIN, VICTOR EN VELE ANDEREN

De eerste struikelstenen voor scheepsherstellers in Merksem

Het is 20 april 2021. We zijn in Merksem. Een groep burgers heeft op initiatief van ex-scheepshersteller Michel Moorkens besloten om de eerste struikelstenen voor zes scheepsherstellers uit hun district te leggen. Het is nu 80 jaar geleden maar het drama leeft verder. Net zoals elders in Europa staan de

MEER DAN HONDERDDUIZEND STOLPERSTEINE

Uiteindelijk was het een buitenlands project dat ook op het verhaal van de scheepsherstellers weer de aandacht trok. Als eerbetoon ‘struikelstenen’ leggen voor de voormalige woningen van zoveel mogelijk nazislachtoffers, is een vanaf de jaren '90 stormachtig gegroeid merkwaardig internationaal project van de Duitse kunstenaar Gunter Demnig. Het zijn kleine betonnen steentjes van 10 x 10 cm, bekleed met een herinneringsplaatje in messing. Al die mensen kregen immers meestal geen graf, en Demnig hoopt dat voorbijgangers met hun hoofd en hart over de ‘Stolpersteine’ zouden struikelen. In Neurenberg, Duitsland, ging het op 26 mei 2023 om de honderdduizendste steen. In alle landen die ooit door de nazi's of fascistena bezet zijn, of vluchtelingen

herbergden, zelfs buiten Europa, liggen er nu struikelstenen. Ze liggen er voor Joden, Sinti en Roma, homo's, Jehova's getuigen, slachtoffers van gedwongen euthanasie, en uiteraard verzetsstrijders en politieke gevangenen.¹⁵

Het initiatief en de financiering komt van familieleden, burgers, buurtcomités of lokale overheden die op een of andere manier hoorden over wat er in de Tweede Wereldoorlog met iemand die daar toen woonde, gebeurd is. Ook in België liggen er ondertussen in Brussel, Luik, Brugge, Turnhout, enzovoort. In Antwerpen en omgeving ging het in juni 2024 om 205 struikelstenen. Zoals hij uitlegt in zijn inleiding gaf dit ex-scheepshersteller Michel Moorkens de kans om ook zijn collega's terug onder de aandacht te brengen. Op dit moment liggen er al 34 struikelstenen voor scheepsherstellers (vooral in Antwerpen en omgeving, maar ook één in Boom en één in Burcht), en verschillende andere plekken staan nog op de planning.¹⁶

namen van drie Focquier's, Victor, zijn vader Frans en oom Louis, maar ook van Romain Ruelle, nu op de stoep bij de plek waar ze woonden: in de Meereigen 34, De Biezen 32 en de Zusters van OLV-sstraat 42. De groep legt er ook één voor de broers Frans en Albert Adriaenssens op de Laarsebaan 59. Later zal die voor Henri Van Soom in de Sint-Joannes Berchmansstraat 38 nog volgen.

Kleindochter Anouk Focquier neemt het woord. Ze heeft het eerst over haar grootmoeder Lisette Ruelle, de ondertussen 96-jarige weduwe van Victor Focquier die er die dag ook bij is: *“Ze verloor in de oorlog immers haar vader Romain met wie ze een heel goede band had. Haar man, mijn ondertussen ook overleden grootvader Victor, kwam terug uit de kampen, maar was de zoon van Frans Focquier, mijn andere overgrootvader, en de neef van Louis Focquier. Behalve mijn grootvader, stierven ze allen rond de jaarwende 1942/1943 in Gusen. Ze kan daar nog steeds niet goed over praten. Na de oorlog kreeg de familie van de politieke gevangenen wel een financiële tegemoetkoming, maar dat maakt dergelijk verdriet uiteraard niet ongedaan. Integendeel, wij hebben het gevoel dat dit lijden nooit echt werd erkend.”*

“Geen van onze drie familieleden kreeg een graf. Nu brengen we ze symbolisch terug een beetje dicht bij ons. Het waren allemaal mensen zoals u en ik, met families, geliefden, vrienden, die hun leven in de weegschaal hebben gelegd voor anderen in de hoop dat haat niet zou zegevieren. Haat is immers een koppig gif, dat niet enkel het slachtoffer raakt. Ook lang na de Tweede Wereldoorlog, is de impact van zoveel geweld en haat niet gestopt na één generatie, want ook bij de nabestaanden bleven de gevolgen van het nazisme nog generaties lang nazinderen. Omdat er zoveel slachtoffers waren in mijn familie, “voel” ik als 3e en 4e generatie bijvoorbeeld de haat nog steeds. De oorlog was

Elisabeth Ruelle, de dochter van Romain Ruelle, en weduwe van Victor Focquier, samen met kleindochter Anouk Focquier, bij de inhuldiging van de struikelstenen in Merksem. Archief Michel Moorkens.

immers zeer aanwezig in mijn jeugd. Om er echt over te praten waren de wonden bij mijn grootouders te diep en het trauma te groot. Als het toch gebeurde, was het verhaal kort en eenzijdig, of werd een grappige gebeurtenis bovengehaald. Nooit diepgaand, altijd oppervlakkig. Tachtig jaar en vier generaties lang.”

“De laatste jaren zoek ik zelf verder. Ik wil deze geschiedenis begrijpen, om ze af te sluiten. In de brieven van mijn overleden familieleden merk je dat hun krachten afnemen. Hun geschrift wordt steeds slechter. Pas recentelijk kunnen we hun verhaal nu ook deels reconstrueren op basis van officiële documenten en getuigenissen. En, nu we Frans, Louis en Romain terug in ons midden brengen, hen en hun offers zichtbaar maken, volgt er misschien ook een serieus gesprek over mensen als mijn overgrootvaders en grootvader.”

Ook Raymond Ruelle, wiens grootvader de broer was van Romain Ruelle, vertelde dat hij zo aangedaan was door het verhaal dat hij met zijn

kinderen naar Breendonk en naar Mauthausen ging om te zien waar Romain geweest is. *“Ook met mijn kleinkinderen was ik in Breendonk, en we gaan nog naar Mauthausen en Auschwitz. Ook aan de stranden in Normandië, aan Bastogne en aan Oradour-sur-Glane brachten ze al een bezoek. In onze families leeft de Tweede Wereldoorlog nog zeer sterk. Wij zijn triest over wat gebeurd is, maar tegelijk zijn wij heel fier, omdat onder meer Romain een heel klein steentje bijdroeg aan onze vrijheid. En met de tienduizenden andere steentjes werd dat een berg. Ik wil dat besef doorgeven aan mijn kleinkinderen. Ze horen het nieuws over Oekraïne en stellen zich vragen. Ik probeer jonge mensen duiding te geven. Ook omdat een van onze familieleden actief betrokken was, vind ik dat mijn plicht.”*¹⁷

TOT SLOT

Dit verhaal illustreert hoe de nazi's niet alleen systematisch duizenden Joodse mensen vermoord hebben om wat ze waren,¹⁸ maar ook ongeveer 15.000 van de ongeveer 45.000 verzetsstrijders.¹⁹ In hun geval om wat ze deden of wat ze dachten. Daarbij rijst natuurlijk de vraag hoe dit verhaal zo in de vergetelheid kon geraken, ook in het Antwerpse en zelfs in de socialistische vakbond waar het verzet bij de scheepsherstellers eerst kiemde? Zoals ook kleindochter Anouk Focquier al onderlijnde, toont het nog eens aan hoe zowel de strijd als het lijden van het antifascistische verzet in Vlaanderen, ook in vergelijking met bijvoorbeeld Nederland en Frankrijk, heel lang totaal onderbelicht bleef. Ook de historici Koen Aerts en Bruno De Wever beweren in een in 2012 gepubliceerd artikel dat, *“hoewel het verzet als winnaar uit de oorlog kwam, het voorlopig de verliezer van de herinnering”* is.²⁰ Het is een boutade geworden, en de redenen zijn talrijk.

Om te beginnen zwegen zowel de getroffen families als politieke gevangenen die de kampen wel overleefden heel vaak, zoals slachtoffers van trauma's vaak doen. Omdat het verzet hier minder sterk was, was dat allicht nog meer het geval in Vlaanderen dan in Brussel en Wallonië.²¹ Vlaanderen is trouwens een Europese uitzondering waar de 'zwarte' collaboratie met haar racisme, militarisme en terreur, erin geslaagd is om de zaken om te draaien, en zelf een martelaarsimago te verwerven.²² Diegenen die namen kunnen noemen van ter dood veroordeelde collaborateurs zijn allicht talrijker dan diegenen die de naam kennen van een enkele verzetsman of -vrouw die toen opkwam voor politieke vrijheid, syndicale rechten, enzovoort.²³

De opponenten van het verzet legden ook vaak de nadruk op het volgens hen gewelddadige karakter van 'de weerstand', ook al was dat laatste - zeker in Antwerpen - eerder uitzondering dan regel. Ook het verhaal van de scheepsherstellers toont aan hoe gewone burgers uit overtuiging of uit vaderlandsliefde, tijdens de bezetting vooral allerlei oproepen tot actief of passief democratisch verzet verspreid hebben. Eigenlijk raakten scheepsherstellers zelfs alleen bij uitzondering, en pas vanaf eind 1943 betrokken bij gewelddadiger acties. De bijzonder genadeloze repressie van de bezetter, met deportaties en fusillades, was daarentegen al vanaf 1941 vaste kost. Daarnaast zagen we ook hoe de gewapende bevrijdingsacties op het einde van de oorlog, dan weer uitgevoerd werden op vraag van de Belgische autoriteiten in Londen en in strikte samenwerking met de geallieerde troepen.²⁴ En het geweld tegen collaborerende burgers na de bevrijdingsdagen in september 1944 dan? Inderdaad, ook in Antwerpen hielden verzetslieden - ook op vraag van de bevolking - al dan niet vermeende collaborateurs aan, bewaakten ze en zetten ze gevangen in afwachting van de overname door

de legitieme gezagsdragers. Tot echt excessief geweld, laat staan lynchpartijen, kwam het hier echter niet. In vergelijking met wat de collaboratie in de voorgaande jaren had uitgespookt of gesteund, bleef het geweld al bij al beperkt.²⁵

Daarnaast kregen veel verzetsmensen in België uiteindelijk wel een ‘officiële erkenning’ van de overheid, maar ondertussen begon al snel na de bezetting ook de Koude Oorlog. Al voor 8 mei 1945 ‘waarschuwde’ iemand als Winston Churchill voor een mogelijke staatsgreep door communistische verzetsmensen in België. Nochtans hebben onderzoekers daar nooit enig spoor van teruggevonden.²⁶

Wat allicht ook meespeelt in het ‘vergeten’ is dat zowel organisaties van socialistische, als van christelijke of van liberale signatuur probeerden om de eenheid in hun rangen te herstellen. Dat deden ze al vanaf september 1944 en later in het kader van de wederopbouw, en in de hoop om een aantal vooroorlogse sociale mistoestanden te verhelpen. Zelfs bij de socialisten in de BSP en het ABVV wilde dit zeggen: uitzoeken hoe omgaan met hun slachtoffers binnen het verzet versus de mensen die voorzichtiger waren opgetreden, maar wel actief een nieuw naoorlogs politiek bestel hadden voorbereid; om nog te zwijgen over degenen die de collaboratie van hun vooroorlogse leider Hendrik De Man gevolgd hadden.²⁷

Bij het verzet zelf speelde het omgekeerde: daar werden ze slachtoffer van hun onderlinge verdeeldheid. Die barstte al voor mei 1945 open en bereikte zijn orgelpunt in 1950 en ‘51 tijdens de koningskwestie, toen overlevende verzetslieden van de linkse organisaties geconfronteerd werden met rechtse, koningsgezinde lui van de NKB. Zelfs personeelsleden bij Mercantile, die allicht samen vochten voor de bevrijding van de haven, stonden naar verluidt bij een betoging in de stad tegenover elkaar. Aan de linkerzijde speelde ook de rivaliteit tussen communisten

en socialisten die elkaar soms rauw lusten, de herinneringscultuur parten.²⁸

Toch trok de eerste editie van “1942. Het jaar van de stilte”, het boek van UA-rector Herman Van Goethem in 2019, bijna 75 jaar na het einde, nog eens de aandacht op de oorlog en op de collaboratie van oorlogsburgemeester Delwaide, in het bijzonder zijn deelname aan de Antwerpse Jodenvervolging. Pas toen lag zijn reputatie echt aan diggelen, en besliste het stadsbestuur om de naam van het Delwaidedok te veranderen in Bevrijdingsdok.²⁹ Voorstellen om het dok te hernoemen naar een verzetsman of -vrouw haalden het evenwel niet.

Vandaag zijn we nog eens meer dan vijf jaar later. Wij van onze kant hebben getracht het verhaal te brengen van gewone Antwerpenaars die, de ene al actiever dan de andere, elk hun bijdrage leverden aan het bekampen van de bezetter. Zoals gebleken is, werden tientallen van hen opgepakt, ondervraagd, soms gefusilleerd maar nog vaker gedeporteerd... Sommigen ondergingen de hel maar enkele dagen, werden terug vrijgelaten en gingen gewoon terug aan het werk. Anderen werden weken, maanden, jaren opgesloten en moesten in concentratiekampen werken in erbarmelijke omstandigheden. De grote meerderheid van de gedeporteerden liet hierbij het leven; slechts enkelen overleefden de gruwel en droegen die voor de rest van hun leven met zich mee. Generaties later gaan families nog steeds gebukt onder hetgeen hun familieleden meemaakten, dikwijls terecht mateloos gefrustreerd door het totale gebrek aan erkenning. Wij hebben getracht hen die erkenning te geven, veel te laat, maar beter laat dan nooit. We hopen dat we met deze kroniek een bijdrage hebben geleverd aan de allerbelangrijkste boodschap: dat we nooit mogen vergeten.

VOETNOTEN HOOFDSTUK 17

- 1 *Gedenkschrift van het gemeentelijk Antwerpsch onderwijzend personeel 1940-1945*, in 1945 uitgegeven door hun Solidariteitsfonds en (anoniem) samengesteld door Frans Van Dyck. De laatste militeerde tijdens het Interbellum in het SAOP (Syndikaat van het Antwerpsch Onderwijzend Personeel), en was vanaf 1944 tot aan zijn dood nauw betrokken bij de Antwerpse afdeling van de sector onderwijs van de ACOD. Hij publiceerde veel in vakbondsbldaden, zoals S.A.O.P., Orgaan van het Syndikaat van het Antwerpsch Onderwijzend Personeel (1919-1935), De Vonk (1930-1935) en Bevrijding (vanaf 194) - zie encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/van-dyck-frans.
- 2 Zie interview met Franky Totté door collega Michel Moorkens, 1983. De Bièvre was 'bestuurder ingenieur' volgens inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/213788 ; 'general manager' volgens een andere bedrijfsinventaris.
- 3 [Inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/213788](http://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/213788).
- 4 Theo Melis, Frans Raicich en Jean Van Gils waren wel geen in 1940 overleden soldaten, zoals op het Monument staat, maar verzetsstrijders die pas in 1944 bij de bevrijding van de haven sneuvelden. Het feit dat men hun naam daar zette zou iets te maken hebben met hun postume 'erkenning' als militair na de oorlog...
- 5 Volgens de erfgoed-inventaris en het boek *Mercantile Marine Engineering & Graving Docks Company* zou het Monument pas ingehuldigd zijn in 1947, maar dat is een, trouwens ook elders herhaalde, vergissing: zie de datum '14 juli 1946' op de koperen herinneringsmunt.
- 6 De Droogdokken-site, begrensd door de Schelde, de Royerssluis, het Kattendijkdok en het Sasdok, wordt een grote autovrije maritieme herinneringsplek. Naast de negen historisch beschermde droogdokken die men kon leegpompen om schepen te herstellen, vindt men er twee pomphuizen, ateliers en loodsen. De schepen in de buitenruimte komen uit de collectie van het MAS. Uiteraard zal er aandacht zijn voor activiteiten van de vroegere scheepsherstellers in die droogdokken. Als het dok droog was en het schip op kielblokken en schoorbalken steunde, rukten zij aan met klinknagels, lasapparatuur, verfborstels, enzovoort. Zo konden ze een schip snel weer zeevaardig maken.
- 7 Zie over de verschillende statuten Fabrice Maerten (red.), *Was opa een held? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WO II*, Lannoo 2020, p. 85-107.
- 8 Zie over het statuut 'Inlichtings- en Actie Agent', actief in "politieke, economische en militaire spionage; sabotage; psychologische oorlogsvoering; propaganda; ontsnappingslijnen; meteorologische inlichtingen; ondersteuning van gedwongen werkweigeraars", de Besluitwet 20/01/1944, aangevuld op 1/09/1944 en 16/02/1946. Zie ook: www.standaardboekhandel.be/p/gedenkboek-inlichtings-en-actie-agenten-9789046607862
Zie over het statuut 'Gewapend Weerstander', de Besluitwet 16/09/1945, licht gewijzigd op 30/02/1953 en 1/04/1965. Wie gewoon lid was geweest van een van de 'erkende' verzetsorganisaties of had meegedaan aan 'burgerlijk' verzet (op zichzelf gevaarlijk genoeg), kreeg die erkenning - weliswaar na een onderzoeksprocedure - vaak ook. Er bestond immers opbod tussen de erkende gewapende verzetsgroepen om een groot aantal leden als dusdanig te laten erkennen; bovendien had men maar toegang tot de volgende statuten en pensioenen in 1946, 1947 en zelfs in 1948.
- 9 Werkweigeraars werden niet als verzetslieden erkend, maar kregen een apart statuut binnen de omschrijving 'Burgerlijke weerstanders en werkweigeraars' - Besluitwet 24/12/1946 - licht gewijzigd op 2/04/1958.

- 10 Statuut 'Politieke Gevangene' - Besluitwet 05/02/1947, gewijzigd op 10/03/1954. Ongeveer 41.000 Belgen, mannen en vrouwen, zijn als zodanig erkend. Er werden 59.134 aanvragen ingediend, waarvan er 41.135 de erkenning kregen (opmerking van Bruno De Wever).
- 11 Statuut 'Weerstander door de sluikpers' - Besluitwet 01/09/1948, licht gewijzigd op 09/07/1951 en 24/07/1952.
- 12 Zie zijn ongedateerde naoorlogse notities, bewaard in Amsab-ISG.
- 13 Wij hebben die dossiers niet systematisch bekeken vanuit dit oogpunt, maar dat was in ieder geval zo bij de echtgenote van de communist Karel Verbeeck. Zij had de erkenning als 'Burgerlijk Weerstander' aangevraagd in februari 1949, maar begin 1953 heeft zij van die aanvraag afgezien - zie dossier Karel Verbeeck - ARA/DAO d065407.
- 14 Zie gesprek met Madeleine op 16/11/2022. Ze was ook samen met haar zoon, de kleinzoon van Franky, aanwezig bij het leggen van de struikelsteen in de Van Hallestraat in Deurne op 20/11/2022. Zie hoofdstuk 16.
- 15 Behalve in Duitsland werden er intussen struikelstenen gelegd in België, Nederland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Ierland, Oostenrijk, Zwitserland, in alle Scandinavische landen, in de Baltische staten en ook in Zuid- en Oost-Europa, in Rusland en de Balkan. In Amsterdam bijvoorbeeld liggen er meer dan duizend struikelstenen. Zie nl.wikipedia.org/wiki/Stolpersteine.
- 16 Info van Wim Kenis d.d. 14/06/2024. Daarnaast zullen er in het najaar 2024 nog 16 stenen gelegd worden, en 41 struikelstenen staan op de planning voor 2025. Specifiek voor scheepsherstellers staan er ceremonies gepland in Hemiksem en Puurs-Sint-Amands.
- 17 Zie www.antwerpenherdenkt.be/oorlogsgetuigen/struikelstenen-huldigen-merksemse-weerstanders.
- 18 Naast enkele honderden Roma en Sinti kwamen zo'n 25.000 Joden die in België woonden om in de Holocaust. Zie nl.wikipedia.org/wiki/Holocaust_in_België# op basis van Rudi van Doorslaer e.a., *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolgning tijdens de Tweede Wereldoorlog* (pdf), Manteau/Meulenhoff/SOMA, 2007; Pim Griffioen en Ron Zeller, *Jodenvervolgning in Nederland, Frankrijk en België, 1940-1945: overeenkomsten, verschillen, oorzaken*, Amsterdam - Boom, 2011 (over België in het bijzonder p. 33-37, 99-101, 135-141, 161-165, 196-207, 300-312, 371-378, 418-428, 518-544, 616-622, 887, 892, 897, 912, 957-968); Insa Meinen, *De Shoah in België*, Antwerpen/Amsterdam, De Bezige Bij, 2011.
- 19 Na de oorlog deden 59.134 Belgen een aanvraag tot erkenning als verzetsman of -vrouw, waarvan 41.135 ze ook kregen (opmerking van Bruno De Wever).
- 20 Geciteerd door Ruud Martens, in *Mendel, Martha, Louis en Frans*, p.123.
- 21 Globaal genomen waren 2 à 3 % van de Belgen tussen 16 en 65 jaar, vaak jongere mensen, actief in het verzet, maar terwijl in 1947, 54% van de Belgische bevolking in Vlaanderen woonde, waren slechts 30 à 35 % van de verzetsstrijders Vlamingen. Het ging dus allicht om minder dan 1% van de Vlamingen. In de meest actieve gender- en leeftijdscategorie van mannen jonger dan 40, ging het allicht om ongeveer 2 mannen op 50, zo berekende Ruud Martens. Dat blijft in de omstandigheden van toen toch een aanzienlijk aantal.
- 22 Tegenover de allicht bijna 15.000 (!) Belgische politieke gevangenen en verzetsmensen die omkwamen, staan volgens historici naar schatting 850 collaborateurs (VNV-ers, DeVlag-leden, rexisten e.d.) die tijdens de oorlog of daarna uitgeschakeld werden. Zoals al gezegd zijn na de oorlog bovendien 2.940 collaborateurs ter dood veroordeeld, maar uiteindelijk zijn slechts 242 doodvonnissen effectief uitgevoerd door de Belgische overheid. Zie ook hoofdstuk 12.

- 23 Verscheidene terechtgestelde collaborateurs zoals August Borms, Leo Vindevogel en Irma Laplasse werden erg bekend, zeker in Vlaams-nationalistische middens.
- 24 Ook volgens de historicus Gotovitch was het toenmalig Belgisch verzet, ook het OF, “noch in taal, noch in acties op het terrein”, te vergelijken met bijvoorbeeld het Franse, waar de résistance uit wraak voor massale executies in eigen rangen, al vroeg het Duitse leger probeerde aan te vallen en vele Duitse officieren neerschoot.
- 25 Zie hoofdstuk 14 - voetnoot 35.
- 26 Na de uit de hand gelopen betoging aan het Parlement in Brussel in november 1944 - zie hoofdstuk 15, voetnoot 21, had Winston Churchill het in het Britse Lagerhuis over een “communistische poging tot staatsgreep in België”, al is er hiervoor nooit enig bewijs op tafel gelegd. Ook volgens onderzoek van de Engelse historicus Warner (1978) volgde de “november-crisis” alleen uit het gevoel van onderwaardering door de regering Pierlot bij verzetslieden.
- 27 Zie ook Rik Hemmerijckx, *Van verzet tot koude oorlog*.
- 28 En binnen het communistische kamp was er (onder meer bij de scheepsherstellers) dan ook nog rivaliteit tussen de KPB en enkele ‘trotskisten’ die zich verzetten tegen het ‘stalinisme’...
- 29 De betrokkenheid van Delwaide bij het inzetten van politieagenten bij de Jodenrazzia's in augustus 1942 was inderdaad al veel langer bekend, onder meer door de publicaties van Lieven Saerens, zoals *Vreemdelingen in een wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, 2000. Zie ook: [nl.wikipedia.org/wiki/Leo_Delwaide_\(burgemeester\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Leo_Delwaide_(burgemeester)) en nl.wikipedia.org/wiki/Bevrijdingsdok.

BIBLIOGRAFIE

Dit zijn, buiten de achtergelaten geschreven getuigenissen, alsmede die van familieleden, archieven en een aantal wetenschappelijke artikelen, de belangrijkste bronnen die we geraadpleegd hebben in deze kroniek. Veel meer is te vinden in de talrijke voetnoten, enkel te lezen in de elektronische versie van het boek (via de QR-code op het einde van hoofdstuk 1).

Arnolds, Ann, *De communicatiesystemen van een weerstandsbeweging: de Witte Brigade (Fidelio)*, Antwerpen 1940-1944, licentiaatsthesis VUB, 1991

De Clercq, Lode en Steven Van Den Borne, *Mercantile Marine Engineering & Graving Docks Company. Herwaardering van een gerenommeerd scheepsherstellingsbedrijf in de Antwerpse haven*, 2018

De Prins, Gert, *Sluikpers. Antwerpen, 1940-1944*, licentiaatsthesis UGent, 2004

De Schipper, Charel, *België 1940 - 1945. Oorlog en bezetting*, 1998

De Wever, Bruno, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Lannoo, 1994

Didden, Jack en Swarts Maarten, *Einddoel Maas. De strijd in Zuidelijk Nederland tussen september en december 1944*, 1984

Een Eeuw Antwerpse Scheepsherstelling, 2012, video-documentaire van de Provinciale Metaalbewerkers Bond Antwerpen

Geschiedenis van de Centrale der Metaalbewerkers, 1887-1947, 1950

Goossens, Hector, *Met pen en stencilmachine in strijd tegen de Nieuwe Orde. De clandestiene pers van de Kommunistische Partij en het Onafhankelijkheidsfront in Oost-Vlaanderen (1940-1944)*, VMT Cahier 1, Masereelfonds, 1979

Gorselé, Luc, *Antwerpen 50 jaar bevrijd. 1944-1994*, 1994

Gotovitch, José, *Du Rouge au Tricolore: les communistes belges de 1939 à 1944*, Ed. Labor, 1992

Hemmerijckx, Rik, *Van verzet tot koude oorlog, machtsstrijd om het ABVV*, Amsab-ISG, 2003

Laplace, Jan, *Het verzet gewogen. Een kwantitatieve analyse van politieke aanslagen en sabotages in België, 1940-1944*, in BTNG, 15, 2005

Laplace, Jan, *Spionnen in Dienst van De Gaulle*, in: Gierik/NVT, Lentenummer 110, 2016

Livre D'Or de la Résistance belge, 1948

Maerten, Fabrice (CegeSoma), *België in Oorlog. Het Verzet*, in: www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/onafhankelijkheidsfront

Maerten, Fabrice (red.), *Was opa een held? Speuren naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WO II*, Lannoo, 2020

Martin, Dirk, *Antwerpen tijdens de nazi-bezetting* in: Gierik/NVT - Lentenummer 110, 2016

Motmans, Diane, *Se battre pour Anvers*, Ed. Collet, 1985

Peiren, Luc, *IJzersterk. De geschiedenis van de Vlaamse Metaalindustrie*, Amsab-ISG, 2018

Pilaeet, Edouard, *De vergeten strijders. Document over Het Verzet in Antwerpen; juni 1940 - november 1944*, 1998

Provinciale Metaalbewerkers Bond Antwerpen, *Jaarverslag PMB-Antwerpen 4/09/1944 - 31/12/1945*, 1946

Rezsóhazy, Elise e.a., *De laatste 242. De terechtstelling van collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog*, Lannoo, 2023

Seberechts, Frank, *Vechten voor de vrede. Antwerpen 1944-1945, Pelckmans*, 2019

Serrien, Pieter, *Elke dag angst*, Horizon, 2016

Stappaerts, Frank, Kolonel Harry. *Een getuigenis over de bevrijding van Antwerpen*, EPO, 1997

Stutje, Jan-Willem, *Ernest Mandels kleine oorlog - revolutionaire socialisten in bezettingstijd, 1940-1945*, in: Bijdragen tot de eigentijdse Geschiedenis, 2003

Van Brussel, Louis, *Partizanen in Vlaanderen*, Stichting Frans Masereel, 1971

Van Doorslaer, Rudi e.a., *België in de Tweede Wereldoorlog*, Pelckmans, 1988

Van Eck, Ludo, *Het boek der Kampen*, 1979

Van Goethem, Geert, *Wording en strijd van het socialistisch vakverbond van Antwerpen*, Amsab-ISG, 1994

Van Goethem, Herman, 1942. *Het Jaar van de stilte*, Pelckmans, 2019, 2024

Van Hoorick, Bert, *In tegenstroom. Herinneringen 1919-1956*, Masereelfonds, 1983

Van Riet, Victor, *Wenteltrap Mauthausen*, Brito, 1972

Vander Velpen, Jos, *Breendonk. Kroniek van een vergeten kamp*, EPO, 2020

Vanfraechem, Stephan en Bob Baete, *100 jaar Havenarbeidersbond Antwerpen. Van dokwerker tot havenarbeider*, Amsab-ISG, 2004

Van Trimpont, Marc, *Strategie van het OF. Organisatiestructuren en werking op het terrein*, 2016, via www.gerardmontium.be/wp-content/uploads/tijdschrift/1487.pdf

Verhoeyen, Etienne, *België bezet - 1940-1944. Een synthese*, BRTN, 1993

Vrints, Antoon, *De afrekening. Geweld tegen collaborateurs in Antwerpen 1918 en 1944-1945*, Ertsberg, 2024

EEN WOORD VAN DANK

We zijn veel mensen dank verschuldigd. In algemene termen willen we iedereen bedanken die op de één of andere manier heeft geholpen bij de totstandkoming van deze kroniek.

Om te beginnen hebben we kunnen putten uit de neergeschreven getuigenissen van enkele overlevende scheepsherstellers zoals Jos Vermaesen, Franky Totté, Victor Focquier en Jef Van der Helst.

Daarnaast verdienen een aantal mensen een bijzondere vermelding. In de eerste plaats zijn dat uiteraard de nabestaanden van de slachtoffers die we hebben kunnen spreken. Onze uitdrukkelijke dank gaat uit naar de familie Totté, in het bijzonder dochter Madeleine Totté, Yves Van Cauwenberghe (kleinzoon van Frans Ost), nicht Monique Verbeeck en familie, de familie Doms, kleindochter Anouk Focquier, Jean-Pierre Arnolds (kleinzoon van Petrus Mertens), Robert, de gelijknamige kleinzoon van Robert en neef van Armand Hansen, en ten slotte Guy Patteet (kleinzoon van Henri Verstraeten) voor het ter beschikking stellen van privé-documenten, foto's en zelfs een kledingstuk.

Dit werk zou ten slotte nooit tot stand zijn gekomen zonder de hulp van een aantal personen:

Gert De Prins & Fabrice Maerten van CegeSoma

Historicus Prof. Bruno De Wever voor het nalezen van onze kroniek en het geven van waardevolle opmerkingen en suggesties

Frank Seberechts van het FelixArchief voor zijn ondersteuning

Jan Vanriet voor het ontwerp van onze cover.

Wannes Verbist voor de begeleiding vanuit de stad Antwerpen

Matthias Van Milders voor de eindredactie

Lander De Coster voor de vormgeving

Colofon

Scheepsherstellers tijdens WO II. Een vergeten verzetsstrijd.

Stadskronieken zijn erfgoedverhalen over Antwerpen en de Antwerpse districten, verzameld en geschreven door een groep bewoners of een vereniging. In een Stadskroniek tekenen zij zelf een stukje stadsgeschiedenis op. ErfgoedLab Antwerpen begeleidt hen daarbij.

Meer informatie?

antwerpen.be/stadskronieken

Auteurs: Michel Moorkens, Marianne Gestels,
Herman Luyckx, Marc Pottelancie

Eindredactie: Matthias Van Milders

Lay-out: Lander De Coster

Wettelijk depot: D/2024/0306/93

V.U.: Marc Pottelancie, Ommeganckstraat 47-49,
2018 Antwerpen

Druk: Albe de Coker

Vlaanderen
verbeelding werkt